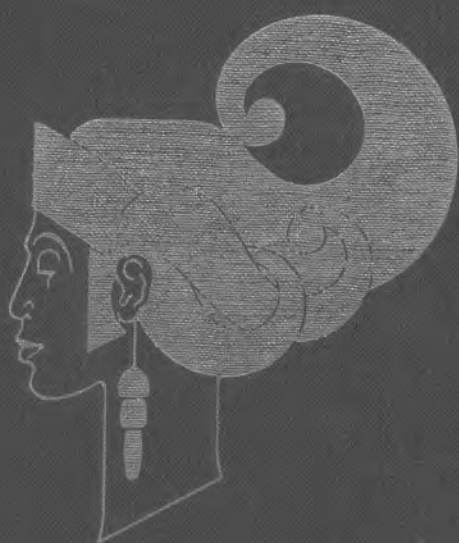

915258

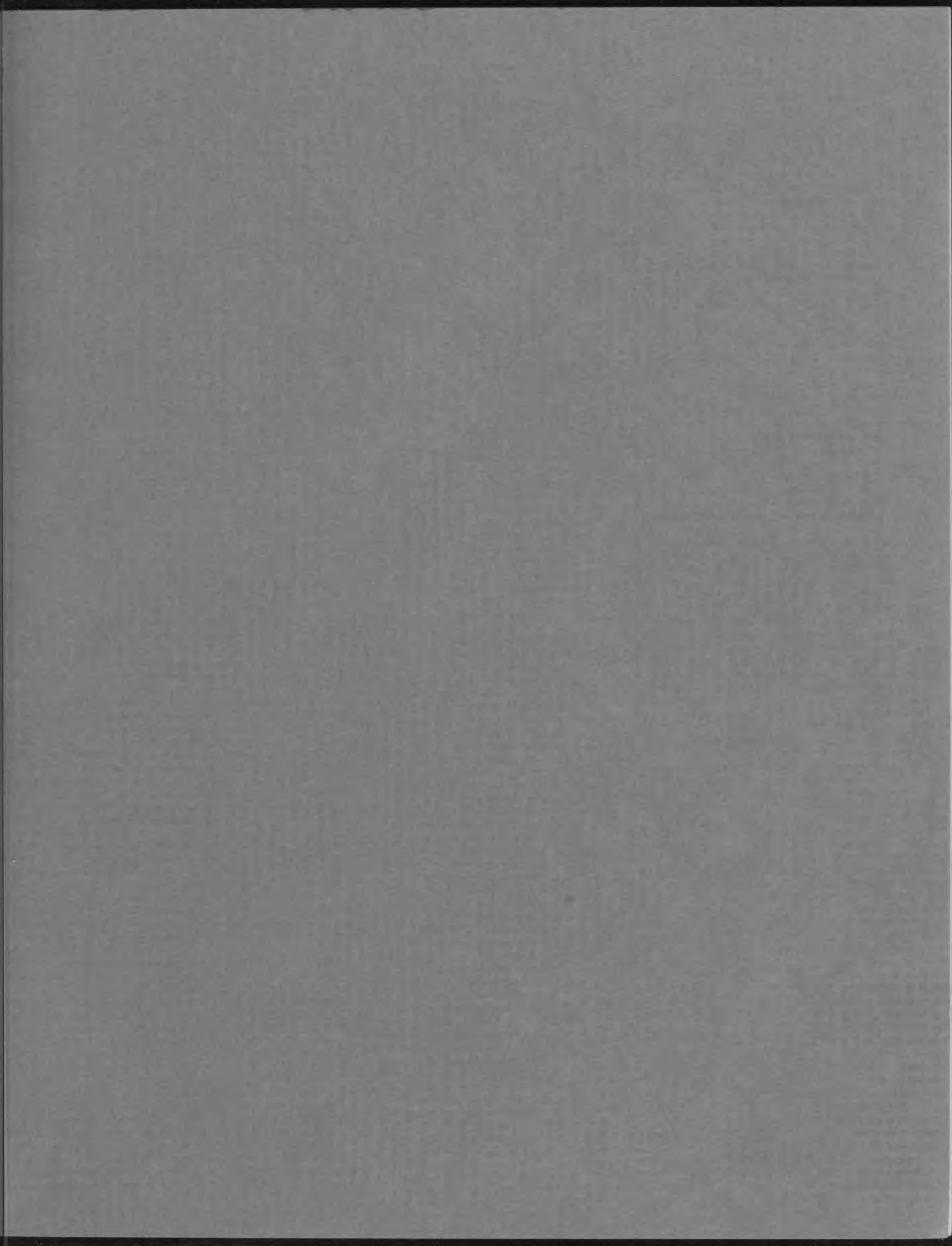
120

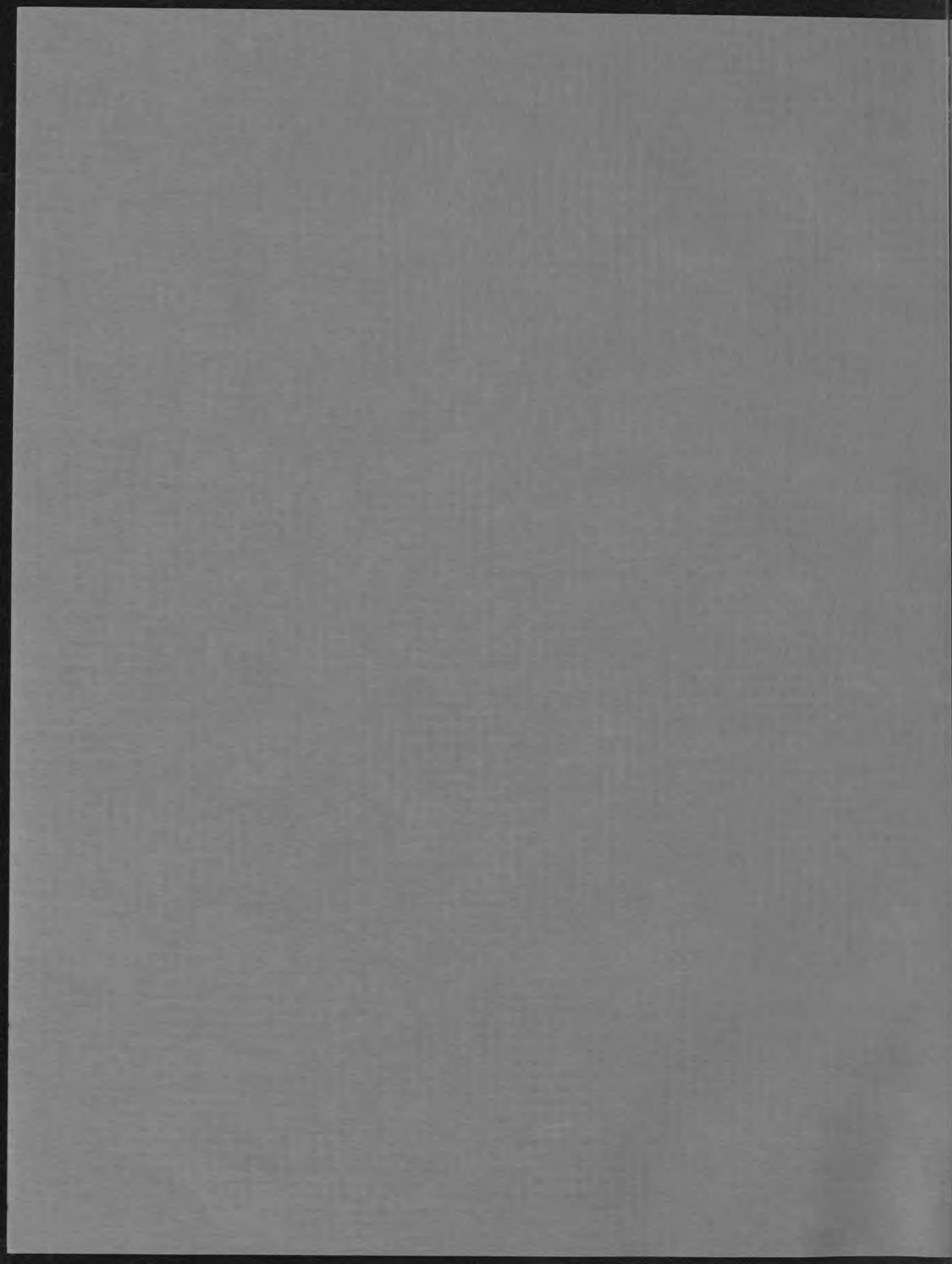
1/4

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0499 6077

Aan

H. K. H. JULIANA LOUISE EMMA MARIA WILHELMINA,
Prinses der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, Hertogin
van Mecklenburg, Prinses van Lippe-Biesterfeld enz. enz. wordt
dit werk, met gevoelens van hoogachting, eerbiedig opgedragen.

GESCHIEDENIS VAN NEDERLANDSCH INDIË

ONDER LEIDING VAN DR. F. W. STAPEL

DEEL I.

- A. PRAEHISTORIE. DR. A. N. J. THOMASSEN A THUESSINK VAN DER HOOP.
B. DE HINDOE-JAVAANSCH E TIJD. PROF. DR. N. J. KROM.
C. DE VERBREIDING VAN DEN ISLAM. R. A. KERN.

DEEL II.

- A. JAVAANSCH E GESCHIEDSCHRIJVING. PROF. DR. C. C. BERG.
B. PORTUGEEZEN EN SPANJAARDEN. C. WESSELS S. J.
C. FRANSCHEN EN ENGELSCHEN. DR. H. TERPSTRA.
D. DE NEDERLANDSCH E VOORCOMPAGNIEËN. DR. H. TERPSTRA.

DEEL III.

- A. DE OPRICHTING DER VEREENIGDE OOSTINDISCHE COMPAGNIE;
B. DE NEDERL. OOSTINDISCHE COMPAGNIE IN DE ZEVENTIENDE EEUW.
DR. F. W. STAPEL.

DEEL IV.

- DE NEDERL. OOSTINDISCHE COMPAGNIE IN DE ACHTTIENDE EEUW.
PROF. DR. E. C. GODEE MOLSBERGEN.

DEEL V.

- A. DE BATAAFSCH E REPUBLIEK EN DE FRANSCH E TIJD; B. HET ENGEL-
SCH E TUSSCHENBESTUUR; C. HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN.
DR. F. W. STAPEL.

DEEL VI.

- DE MODERNE TIJD EN ZIJN UITINGEN IN INDIË. DR. I. J. BRUGMANS.
ILLUSTRATIEVE VERZORGING: J. C. LAMSTER.

N. V. UITGEVERSMAATSCHAPPIJ «JOOST VAN DEN VONDEL»
AMSTERDAM 1938

GESCHIEDENIS VAN NEDERLANDSCH INDIË

DEEL I

DR. A. THOMASSEN A THUËSSINK
VAN DER HOOP
PROF. DR. N. J. KROM - R. A. KERN

N.V. UITGEVERSMAATSCHAPPIJ «JOOST VAN DEN VONDEL»
AMSTERDAM 1938

INLEIDING

De geschiedenis van het huidige Nederlandsch-Indië mag met recht een rijke en wonder-gevarieerde heeten. Van het duister der verre praehistorie tot in het helle licht van den modernen tijd heeft dit tropische eilanden-rijk een hoogst merkwaardige evolutie doorgemaakt, waard het onderwerp te vormen van een moderne, breed-opgezette beschrijving. Het is een geschiedenis, waarin vele volkeren van uiteenlopende deelen onzer aarde optreden, waarin verschillende culturen en godsdiensten, met de aan elk eigen kunstuitingen en beschavingsaspecten, elkander opvolgen, waarin ten slotte perioden van economischen op- en ondergang elkander afwisselen. Langzaam-aan rijst daaruit op het Nederlandsch-Indië van thans, een moderne staat met al zijn organen. Die ontwikkeling loopt over tientallen eeuwen, waarvan slechts de laatste drie het epitheton Nederlandsch wettigen. Veel is er in die laatste periode van ruim drie eeuwen door landgenooten in Indië verricht, dat naar hedendaagsche opvattingen hun niet tot eer verstrekt, ook al trachten wij dat te zien in het licht van zijn tijd; maar veel ook, waarop wij met recht trotsch mogen zijn. Men denke daarbij aan de vestiging van een geregeld, ordelijk bestuur, de zorg voor volksgezondheid, onderwijs en irrigatie, de stelselmatige exploratie en exploitatie van uitgestrekte woeste gebieden, de ontwikkeling van cultures en handel, industrie en mijnwezen, alles vooral in de laatste eeuw tot stand gekomen.

Bestaat er behoefte aan een dergelijke geschiedenis, wetenschappelijk gefundeerd maar zoo geschreven, dat de leek ze met belangstelling volgen kan en zal? Op die vraag is maar één antwoord mogelijk: het is meer dan tijd, dat zulk een werk tot stand komt, ja, het is beschamend, dat het al niet vele jaren eerder verschenen is. Beschamend niet slechts daarom, dat Nederland eeuwen lang zijn politieke en economische beteekenis voor een groot deel aan Indië heeft ontleend, maar ook omdat wij daardoor te kort deden aan die talrijke onderdanen van Nederland-over-zee, van wie velen onzer landgenooten zelfs niet vermoeden, dat zij hoogstaande volks-culturen hebben gekend, waarvan de kunstzinnige uitingen na vele eeuwen ons nog met stomme verbazing en eerbied vervullen. Ook te kort deden aan de nagedachtenis van velen onzer voorvaderen, die onder uiterst moeilijke omstandigheden en met primitieve hulpmiddelen hebben gebouwd aan het imperium, dat thans Nederlandsch-Indië heet.

Reeds meermalen is geconstateerd, dat de weinig wezenlijke belangstelling voor Indië bij een groot deel onzer landgenooten slechts geëvenaard wordt door hun gebrek aan kennis van dit deel van Groot-Nederland en door volkomen gemis aan

inzicht, dat ons land een roeping ten opzichte daarvan heeft te vervullen. Velen zijn geheel onbekend met het feit, dat wij een tot hooge ontwikkeling gekomen Koloniale Wetenschap en Practijk bezitten; voor hen zijn uitdrukkingen als adatrecht, bestuursdecentralisatie, volkscredietwezen e.d. woorden zonder beteekenis. Het is intusschen een verheugend feit, dat in de laatste jaren verschillende teekenen wijzen op een toenemend verlangen om Indië beter te leeren kennen en waardeeren, op een toenemend besef van zijn beteekenis voor het Moederland. De oorzaken daarvan zijn vele: beter en vlugger verkeersmiddelen, de film, de belangrijker plaats, die Indië is gaan innemen bij het onderwijs, wellicht ook het feit dat in de crisis-jaren velen, die in het Moederland geen bestaan konden vinden, naar Indië uit-zagen als het land, dat redding brengen kon.

Er is intusschen — buiten een persoonlijk bezoek, dat slechts voor weinigen is weggelegd — geen beter middel om een land op zijn juiste waarde te leeren schatten, dan het lezen van een bevattelijk geschreven, nochtans goed gedocumenteerde, geschiedenis van dat land. En ook deze constateering is een der redenen van het bestaan van dit boek. Het zal de kennis van en de belangstelling voor Indië bij onze natie kunnen doen groeien.

Ongetwijfeld bezitten wij reeds een aantal goede werken op het terrein der geschiedenis van Nederlandsch-Indië. Dit zijn echter of exact wetenschappelijke verhandelingen, of zoodanige, die slechts een bepaalde periode of persoon behandelen, of ten slotte boeken, die niet meer dan een overzicht in groote lijn geven. Een volledige en aaneengeschakelde geschiedenis van Nederlandsch-Indië, welke den omvang en opzet van het hierbij aangeboden werk heeft, is tot nog toe niet geschreven. Het zou ook, wilde het in alle onderdeelen rekening houden met de laatste wetenschappelijke onderzoekingen, niet door één auteur geschreven kunnen worden. Voor de uitgevers en ondergeteekende was het dan ook een zeer verheugend feit, dat een aantal geleerden, algemeen erkend als autoriteiten op hun gebied, zich bereid verklaarden het doel te helpen verwezenlijken. Hun worde daarvoor warme dank gebracht. Dat ten slotte de uitgevers-maatschappij „Joost van den Vondel” het aandurfde een zoo kostbare uitgave op touw te zetten, stemt mede tot groote voldoening. Zij zorgde ook voor een waardig uiterlijk.

Mogen allen, die op eenigerlei wijze aan de totstandkoming van dit boek hebben medegewerkt, in hun verwachtingen niet worden bedrogen. Dat zij het aan H. K. H. PRINSES JULIANA hebben mogen opdragen, heeft hun met dankbare vreugde vervuld.

Maart 1938

DR. F. W. STAPEL

EERSTE HOOFDSTUK

•

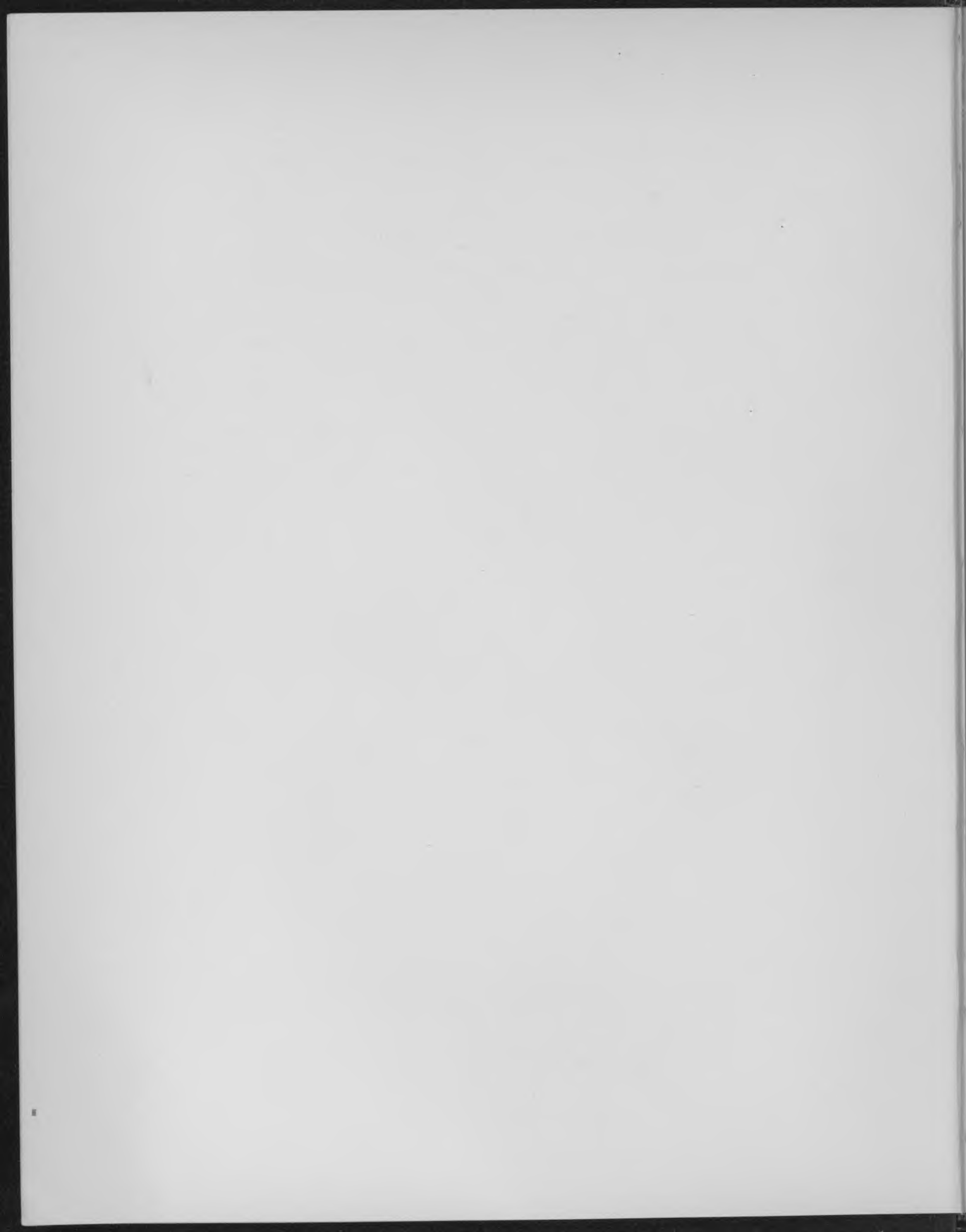

DR. A. N. J. THOMASSEN & THUESSINK VAN DER HOOP

•

DE PRAEHISTORIE

•

ALGEMEENE OPMERKINGEN OVER DE PRAEHISTORIE

De vraag, of een werk over de geschiedenis behoort te beginnen met een hoofdstuk over de praehistorie¹, is voor verschillende beantwoording vatbaar. De geschiedenis sensu stricto behandelt de ontwikkeling van den mensch en zijn cultuur voor zoover die uit geschreven bronnen kan worden gekend. De praehistorie houdt zich bezig met diezelfde ontwikkeling in den tijd, toen er nog geen schrift bestond.

Hierbij dient al dadelijk opgemerkt, dat de geschiedenis sensu stricto zich in het geheel niet bezig houdt met de lichamelijke ontwikkeling² van den mensch; dit ligt ook voor de hand, want het historische tijdperk is zoo kort, dat het menschelijk lichaam zich in dat tijdperk niet merkbaar ontwikkeld kan hebben. De praehistorie dient weliswaar als een cultuurwetenschap te worden opgevat, doch het praehistorische tijdperk is zoo lang, dat een belangrijk deel van de lichamelijke evolutie van den mensch zich daarin heeft afgespeeld. Al zal nu de praehistoricus de studie van die lichamelijke evolutie grootendeels aan den anthropoloog moeten overlaten (in den zin, waarin die naam in Nederland gebruikt wordt), toch zal hij zelf voortdurend met de anthropologie te rade moeten gaan, terwijl omgekeerd de anthropoloog het niet geheel zonder de praehistorie zal kunnen stellen.

Omtrent de grens tusschen praehistorie en historie valt verder op te merken, dat deze grens nooit scherp kan zijn. Wanneer een volk begint te schrijven, zal het nog niet dadelijk volledige kronieken maken; er zal dus altijd een overgangstijd zijn, waarvan wel al eenige geschreven gegevens aanwezig zijn, doch waarvoor aanvulling met gegevens, langs de praehistorische methode verkregen, toch nog zeer welkom is. Dien overgang noemt men wel de protohistorie.

Verder kan de grens tusschen praehistorie en historie niet voor de geheele wereld worden aangegeven, maar alleen voor een bepaald gebied. Nemen wij als voorbeeld Nederland. Daar beginnen de eerste schriftelijke gegevens in den Romeinschen tijd; vooral voor Noord-Nederland zijn die gegevens echter nog zeer schaarsch, en pas in den tijd van Karel den Groeten worden zij talrijker. Zoo kan men zeggen, dat heel Nederland tot de komst der Romeinen nog in het praehistorische tijdperk is; in de Zuidelijke provinciën begint de historie in den Romeinschen tijd; de Noordelijke provinciën verkeerden dan nog tot den Karolingischen tijd in het praehistorisch of, zoo men wil, in het protohistorisch tijdperk. Maar in Egypte, dat niet verder van Nederland af ligt dan Sabang van Manado, was het historische tijdperk al eenige duizenden jaren eerder begonnen!

Tusschen de methode van de historie en de praehistorie bestaat een groote tegenstelling. De historicus moet in de eerste plaats in staat zijn, de geschreven bronnen te raadplegen; hij moet dus literator zijn, en werkt volgens de methoden, aan zijn

wetenschap eigen. De praehistoricus moet begrip hebben van anthropologie en geologie³, hij moet technieken en materiaalanalyses bestudeeren en zelf in het veld werken. Zoo is het verklaarbaar, dat vele praehistorici van huis uit behooren tot de exacte wetenschappen — een woord, dat onrechtvaardig is tegenover de andere wetenschappen, die men dan wel eens cultureele wetenschappen noemt met een misschien even slechten naam.

Juist net verschil in methode tusschen historie en praehistorie maakt, dat een hoofdstuk over de praehistorie in een boek over de historie door menig een minder op zijn plaats zal worden geacht.

Toch hebben wij om practische redenen gaarne aan de uitnoodiging van den redacteur voldaan om dit hoofdstuk te schrijven.

In de eerste plaats zal het zoowel voor den historicus als voor den zoogenaamden „ontwikkelden leek” misschien aangenaam zijn, in dit boek ook over de praehistorie van Nederlandsch-Indië een kort overzicht te vinden.⁴

In de tweede plaats was dit een welkome en zeldzame gelegenheid, een dergelijk overzicht te doen verschijnen. De gegevens omtrent de praehistorie van Nederlandsch-Indië zijn in vele, voor menig een moeilijk toegankelijke, tijdschrift- en dagblad-artikelen en boeken verspreid. Zoowel de kennis van als de belangstelling voor dit onderwerp zijn de laatste jaren dermate toegenomen, dat aan een beknopt overzicht met opgave van de voornaamste bronnen zeker behoefte bestaat. Voor de uitgave van een afzonderlijk handboek is echter de tijd nog niet gekomen, daar eenerzijds die kennis nog niet voldoende is geconsolideerd⁵, anderzijds die belangstelling nog niet zoo groot is, dat een voldoende afzetgebied zou mogen worden verwacht.

Uitdrukkelijk zij hier vooropgesteld, dat dit hoofdstuk geenerlei wetenschappelijke pretenties heeft. Het is compilatiewerk, geschreven, overeenkomstig den wensch van den redacteur, voor belangstellende leeken. Trouwens, de praehistorie van den Archipel is thans reeds zoo uitgebreid, dat voor het schrijven van een samenvattend wetenschappelijk werk daarover minstens drie of vier specialisten noodig zouden zijn.

De lezer, die eenigszins op de hoogte is, zal steeds weer herkennen hetgeen hij vroeger gelezen heeft bij Van Stein Callenfels en bij Von Heine Geldern. Van de meeningen van deze beide grondleggers van de praehistorie van Nederlandsch-Indië heeft schrijver dezes zich geen afwijkingen van eenig belang veroorloofd. Trouwens, de heele opzet van dit hoofdstuk komt overeen met die van de „Korte gids voor de praehistorische verzameling van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen” door den eerstgenoemde.

Mede in overeenstemming met de wenschen van den redacteur zal de lezer zoo min mogelijk worden vermoeid met citaten en noten. Tusschen den tekst vindt men cijfertjes, die verwijzen naar de literaturopgave, welke in haar geheel achter

dit deel is geplaatst. Iets anders dan literatuuropgave vindt men in de noten nooit; wie dus niet zelf de bronnen wenscht te raadplegen, kan de noten geheel voorbijgaan en ongestoord doorlezen.

Hoe jong de beoefening van de praehistorie in Nederlandsch-Indië ook moge zijn, toch is de stof reeds zoo uitgebreid, dat het aanvankelijk voornemen om bij de literatuuropgave naar volledigheid te streven, moest worden opgegeven. Om echter den lezer, die op een bepaald onderwerp dieper wenscht in te gaan, verder te helpen, zijn zooveel mogelijk die artikelen en boeken vermeld, die zelf uitvoerige literatuurlijsten geven^s. In dit verband zij hier dank gebracht aan Dr. A. J. Bernet Kempers, bibliothecaris van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, die den schrijver menigmaal behulpzaam was.

Bij de behandeling van de stof is voor het grootste gedeelte de chronologische volgorde gekozen. Aangezien de literaturopgave den tekst op den voet volgt, zal de lezer zonder moeite de gegevens over een bepaald onderwerp daarin kunnen vinden.

§ 1. DE PITHECANTHROPUS ERECTUS

In het jaar 1890 vond Dr. Eugène Dubois, Officier van Gezondheid, later Hoogleeraar aan de Amsterdamsche Universiteit, tijdens ontgravingen, uitgevoerd op last van het Gouvernement, bij Trinil de resten van den *Pithecanthropus erectus*¹. Trinil is een klein plaatsje op Java, gelegen ten westen van Ngawi en ten noordoosten van den vulkaan Lawoe, aan de Solo-rivier. De vondst werd gedaan in een terras van deze rivier op weinige meters afstand van den oever, in een laag, die vele fossielen van zoogdieren, lagere diersoorten en planten bevatte.

De vondst bestond uit een schedeldak (afb. 1), twee kiezen en een dijbeen (afb. 2). De verschillende deelen lagen op eenigen afstand van elkander, doch Dubois nam aan, dat zij tot één individu behoorden. Onaangevochten is deze meening niet; anderen hebben betoogd, dat de deelen niet slechts tot verschillende individuen, maar zelfs tot verschillende soorten hebben behoord. De voornaamste eigenaardigheden van de gevonden resten zijn de volgende: De schedel vertoont zeer zware wenkbrauwbogen, die boven den neus in elkander overloopen en zoo te zamen een soort luifel vormen. Boven de wenkbrauwbogen wijkt de schedel dadelijk zeer schuin naar achteren, zonder een voorhoofd te vormen. Aangezien de schedelbasis geheel ontbreekt, kan de schedelinhoud niet worden gemeten doch slechts geschat. De schattingen loopen nogal uiteen doch bewegen zich om de 900 cc. De meest primitieve menschen hebben zelden minder dan 1000 cc., de grootste mensch-apen zelden meer dan 600. Wat hersenvolume betreft staat de *Pithecanthropus* dus tusschen den mensch en de mensch-apen. Van de overige eigenschappen van den schedel zijn er sommige, die meer aan den mensch, andere, die meer aan de apen herinneren. Wat den vorm van het achterhoofdsbeen, dat den stand van den schedel op den nek bepaalt, betreft, staat de *Pithecanthropus* tusschen mensch en aap in.

Het dijbeen vertoont, meer dan de schedel, menschenlijke eigenschappen, en wettigt het vermoeden, dat het wezen rechtop geloopt heeft („*erectus*”). De kiezen zijn grooter dan de grootste menschenkiezen (Australiërs) en bezitten enkele aapachtige eigenschappen.

Er is veel gestreden over de vraag, of men den *Pithecanthropus* tot de apen of tot de menschen moest rekenen, dan wel als een tusschenvorm moest beschouwen. Helaas vormt het gevonden materiaal, ook als men aanneemt, dat het tot één individu heeft behoord, een zoo klein deel van het geheel, dat de fantasie maar al te veel gelegenheid krijgt, een woordje mede te spreken. Dubois zelf heeft in den naam, dien hij voor dit wezen koos, tevens zijn meening vastgelegd: *Pithekos*, aap; *Anthropos*, mensch; *erectus*, opgericht; een wezen dus, dat tusschen mensch en aap in stond en rechtop liep. In den titel van zijn publicatie noemt hij het dan ook

„eine menschenähnliche Übergangsform”. Anderen hebben gedacht aan een reuzen-gibbonsoort; zooals men in vroegere periodes ook van andere dieren reuzenvormen heeft gehad, bij voorbeeld de reuzen-luipaard, en de Javaansche reuzen-karbouw². Overigens heeft Boule er op gewezen, dat het er op zichzelf weinig toe doet, of men hier van een mensch of van een aap wil spreken. Zij, die er een aap in zien, nemen dan toch aan een aap, die veel hooger ontwikkeld is dan alle nog levende of tot nu toe bekende fossiele apen; zij, die den Pithecanthropus als een mensch beschouwen, bedoelen een tot nu toe ongekend primitieven mensch³.

Met het speciale doel, meer resten van den Pithecanthropus te zoeken, werd in het jaar 1906 een nieuw onderzoek op dezelfde plaats ingesteld onder leiding van Mevrouw Lenore Selenka, weduwe van den Duitschen hoogleeraar Emil Selenka. De laatste had vroeger den Archipel bereisd, voornamelijk om de embryologie van den orang-oetan te bestudeeren. Mevrouw Selenka werkte 18 maanden, bracht een grooten voorraad fossiele beenderen van dieren mede, doch de zoo begeerde resten van den Pithecanthropus vond zij niet⁴.

Onlangs werd door een mantri van den Dienst van den Mijnbouw bij de geologische karteering ten Westen van Soerabaja een fossiele schedel ontdekt, die voorloopig is onderzocht door Dr. G. H. R. von Koenigswald te Bandoeng. Het is blijkbaar een schedel van een jong, wellicht ongeveer vijfjarig individu; deze omstandigheid, alsmede het feit, dat ook bij dit schedeltje kaken en tanden geheel ontbreken, maakt vergelijking met andere schedels moeilijk. Ofschoon er wel eenige gelijkenis schijnt te zijn met Pithecanthropus, acht Von Koenigswald het toch niet uitgesloten, dat wij hier met een nieuw ras te doen hebben. Voorzichtigheidshalve heeft hij het fossiel dan ook een afzonderlijken naam gegeven: *Homo modjokertensis*, naar de plaats waar het gevonden is, niet ver van Modjokerto⁵ (afb. 3). Toen dit werk reeds ter perse was ontdekte Von Koenigswald nog een Pithecanthropus-schedel en een halve onderkaak, waaromtrent nog geen publicatie is verschenen.

Of men den Pithecanthropus een mensch of een aap noemt moge min of meer een kwestie van naam zijn, belangrijker is de vraag, welke plaats men hem wil geven in den stamboom der primaten. Men kan zich dien boom voorstellen met drie groote takken: één voor de menschen, één voor de mensch-apen en één voor de andere apen. Men kan den Pithecanthropus dan een plaats aanwijzen op den tak, waar de mensch den top van vormt, maar iets lager; dan is hij dus een voorvader van ons. Dat deed Dubois: „Er ist der Vorfahr der Menschen”. Iets lager op den tak zet Dubois dan de Gibbons. Deze meening wordt echter tegenwoordig algemeen verworpen. Wel neemt men aan, dat de mensch-apen, de Pithecanthropus en de menschen een gemeenschappelijke voorvader hebben gehad, maar noch de mensch-apen, noch de menschen stammen van den Pithecanthropus af; de laatste vertegenwoordigt een afgestorven tak van den stamboom der primaten.

1

5

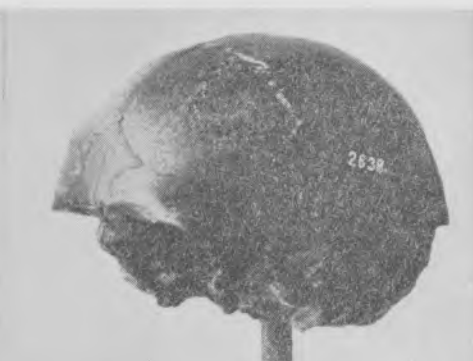
6a

7

2

3

4

6b

8

1. PITHECANTHROPUS ERECTUS DUB.; SCHEDEL. — 2. PITHECANTHROPUS ERECTUS DUB.; DIJBEEN. — 3. HOMO MODJOKERTENSIS. — 4. EEN NGANDONG-SCHEDEL. — 5. EEN WADJAK-SCHEDEL. — FOTO'S 1 à 5 NAAR GIPSAFGIETSELS IN HET MUSEUM TE BATAVIA. — 6a en 6b. CHELLEEN VUISTBIJLEN. — 7. DE VUISTBIJL VAN FIG. 6b IN GEBRUIK. — 8. MIN OF MEER BEWERKTE STEENTJES UIT DE TRINIL-LAAG.

Voor de beoordeeling van deze afstammingskwestie vormt een van de belangrijkste gegevens: de ouderdom van het fossiel van Trinil. Immers de aldaar gevonden schedel is zooveel primitiever dan de laagste menschedel, dat de laatste zich uit den eerste alleen in een zeer lang tijdsverloop ontwikkeld zou kunnen hebben.

De geologische periodes, waarin de ontwikkeling van den mensch en van diens onmiddellijke voorvaderen moet hebben plaats gehad, zijn het pleistoceen of diluvium (de periode van de ijstijden) en het daaraan voorafgaande tertiair.

Uit het pleistoceen zijn vele fossiele menschenresten bekend, en ook van de culturen uit die tijden is veel teruggevonden; vooral uit het latere pleistoceen. Die pleistocene menschen stonden al betrekkelijk hoog, zoowel wat lichamelijke ontwikkeling als wat cultuur betreft, en vandaar, dat men reeds lang vermoedde, dat er reeds in het tertiair menschen, of althans een menschachtig wezen, moet hebben bestaan; de bijna berucht geworden „missing link”, ofwel de „menschenähnliche Übergangsform”, zooals Dubois zich uitdrukt. Nooit is men er echter in geslaagd, dien tertiairen mensch te vinden.

In zijn eerste publicatie heeft Dubois de meening uitgesproken, dat de laag, waarin de *Pithecanthropus* gevonden was, behoorde tot het boven-plioceen (de jongste tertiaire laag) of tot het onderste pleistoceen. Later heeft de schrijver zijn standpunt eenigszins gewijzigd, en bepaald gemeend, dat het fossiel tot het boven-plioceen behoorde⁸.

Dubois is met deze zijne meening vrijwel alleen blijven staan. Elbert, één van de geologen van de Selenka-expeditie, heeft reeds de meening verdedigd, dat de *Pithecanthropus* niet ouder dan pleistoceen kon zijn⁹. Ir. L. J. C. van Es heeft een uitvoerige dissertatie geheel aan dit vraagstuk gewijd, en komt eveneens tot de conclusie, dat het fossiel in een oud-pleistocene laag gevonden is⁸.

Maar ook deze ouderdom bleek op den duur niet verdedigbaar. Reeds in 1907 sprak W. Volz, eveneens medewerker aan de Selenka-expeditie, het vermoeden uit, dat de *Pithecanthropus* niet oud-, maar midden-pleistoceen zou zijn; dus nog weer jonger. Volz grondde zijn meening hoofdzakelijk op de studie van de vulcanische lagen⁹. Het vermoeden van Volz is op zeer overtuigende wijze bevestigd door Von Koenigswald, palaeontoloog bij den Opsporingsdienst van den Mijnbouw, te Bandoeng¹⁰. Von Koenigswald bestudeerde vooral de resten van zoogdieren, en kwam op grond daarvan tot de volgende conclusies: De laag, die door Dubois werd genoemd naar het dorpje Trinil, moet volgens de fauna worden onderverdeeld op de volgende wijze: De onderste laag noemt Von Koenigswald de Djétis-laag. Deze bevat een ouden rundervorm, *Leptobos*, en verschillende soorten antilopen.

Daarop volgt dan naar boven toe de laag, die Von Koenigswald Trinil-laag noemt; hij gebruikt dezen naam in veel meer beperkten zin dan Dubois. Typisch voor deze laag zijn een klein hert, *Cervus lijdekkeri* Martin, en de antiloop

Duboisia kroesenii Dubois. Uit deze Trinil-laag in engeren zin is de *Pithecanthropus* aan het licht gebracht.

Boven de Trinil-laag van Von Koenigswald volgt dan de Ngandong-laag, getypeerd door de fossielen van het hert *Axis axis javanicus* v. K. terwijl *Duboisia* en andere antilopen ontbreken. De Ngandong-laag leverde de fossiele schedels van Ngandong op, waarover later meer.

Naar boven volgt op de Ngandong-laag dan de Sampoeng-laag, bekend door de ontgravingen door Van Es en Van Stein Callenfels in de grot van Sampoeng. Typisch is voor deze laag weer een soort hert, *Cervus eldi*, dat thans alleen in Vóór-Indië leeft, terwijl in de grot van Sampoeng weer menselijke schedels werden gevonden, waar wij later op terugkomen. Deze laag behoort niet meer tot het pleistoceen.

Op de Sampoeng-laag volgt dan de recente fauna van het tegenwoordige Java. Koenigswald betoogt dan verder, dat de Djétis-laag de oudste pleistocene fauna bevat, de Ngandong-laag jong-pleistoceen is, en de Trinil-laag, dus de laag van den *Pithecanthropus*, midden-pleistoceen. Zoo is dus volgens Von Koenigswald de ouderdom van het fossiel aanzienlijk minder dan aanvankelijk werd gedacht.

§ 2. DE HOMO SOLOENSIS

In de jaren 1931 tot 1934 werden door den Opsporingsdienst voor den Mijnbouw in een terras van de Solo-rivier bij Ngandong de resten van elf fossiele schedels gevonden. Van sommige dezer schedels waren slechts enkele brokstukken over, van andere was de geheele schedelkap bewaard; helaas ontbraken ook bij deze schedels steeds de kaken en de tanden¹. (afb. 4)

Ofschoon van deze schedels nog geen uitgebreide beschrijvingen zijn verschenen, en men zich met voorloopige publicaties moet tevreden stellen, wordt toch vrij algemeen aangenomen, dat zij behooren tot of zeer nauw verwant zijn aan het zogenaaamde Neanderthal-ras.

In Europa heeft men praehistorische menschen in het algemeen kunnen indeelen in twee rassen: het oudste is het Neanderthal-ras, het jongere het Cro-magnon-ras. Het Neanderthal-ras vertoont primitieve kenmerken; de wenkbrauwbogen zijn sterk ontwikkeld; het gezicht is groot in vergelijking met den schedel, en die deelen vooral, welke dienen voor de aanhechting van de kauwspieren, zijn zwaar; de kaken zijn sterk, doch aan de onderkaak ontbreekt nog de vooruitspringende kin, die zoo typeerend is voor den hooger ontwikkelden mensch en die bij de dieren nooit aanwezig is. De schedel wijkt boven de wenkbrauwbogen sterk achteruit en het voorste deel van den hersenschedel, dat de groote hersenen, den zetel van het intellect, herbergt, is klein naar verhouding tot het achterste gedeelte, waarin de kleine hersenen

liggen; bij den recenten mensch is de verhouding omgekeerd. De totale herseninhoud, die bij den *Pithecanthropus* kleiner was dan bij den recenten mensch, is bij den Neanderthaler echter reeds even groot.

De eerste Neanderthaler schedel is gevonden bij Neanderthal, niet ver van Düsseldorf. Later werden vele exemplaren opgegraven, verspreid over geheel Europa; verreweg de meeste echter in het Westen, vooral in Frankrijk.

Het staat wel vast, dat de hooger ontwikkelde Cro-magnon mensch de voorvader is van de tegenwoordige menschen. Over de vraag, of het Cro-magnon ras op zijn beurt afstamt van het Neanderthal-ras, dan wel dit laatste verdrongen of misschien uitgeroeid, of er zich mede vermengd heeft, is men het nog niet eens.

§ 3. DE OUDSTE CULTUREN VAN JAVA

Bij de studie en bij de systematische indeeling van de oudste culturen is de praehistoricus geheel aangewezen op het materieele cultuurbezit. Over de geestelijke cultuur weten wij niets of vrijwel niets, zoodat indeelingen, welke daarop gebaseerd zijn en zooals de ethnoloog en de socioloog die toepassen, den praehistoricus geheel in den steek laten. Daar komt bij, dat van het materieele cultuurbezit bijna alles reeds lang tot stof is vergaan, zoodat wij onze indeeling geheel moeten baseeren op die voorwerpen, welke uit den aard der zaak van harde, weinig vergankelijke materialen werden gemaakt; dat zijn dus wapens, snij- en slagwerktuigen. Het is zeer wel mogelijk, dat wij een zeer interessanten, nieuwen kijk op de oudste menschen, hunne verspreiding, migraties en onderlinge verwantschap zouden krijgen, wanneer wij daarnaast ook hun ander materieel cultuurbezit zouden kunnen bestudeeren. Dat zij zich hebben gekleed en versierd, dat zij hutten hebben gebouwd en vischvangst beoefend, dat alles kunnen wij afleiden uit hetgeen de volkenkunde leert over de nu nog levende primitieve menschen, maar de tijd heeft dit alles uitgewischt en wij zullen ons moeten vergenoegen met het weinige, dat bewaard is; toch is het goed, ons van tijd tot tijd te herinneren, dat het beeld, dat wij van de praehistorische culturen op deze wijze krijgen, altijd gevaar loopt zeer onvolledig en eenzijdig te zijn. Vooral krijgen wij daardoor zoo licht de neiging, de praehistorische culturen te onderschatten.

Naar de materialen dan, welke de praehistorische menschen gebruikten om hun wapens en werktuigen te maken, worden de praehistorische perioden verdeeld in steentijd, brons tijd en ijzertijd (zgn. drie-perioden stelsel). Elk van deze perioden wordt dan weer onderverdeeld; wij bepalen ons hier tot den steentijd; deze valt uiteen in twee groote helften: het oude steenen tijdperk of *palaeolithicum*, en het jonge steenen tijdperk of *neolithicum*. Wat de steenen werktuigen betreft ligt het onderscheid hierin, dat in het *palaeolithicum* de werktuigen alleen door slaan met

een anderen steen in den goeden vorm werden gebracht doch niet geslepen, terwijl de menschen van het neolithicum de kunst van het slijpen der steenen uitvonden; naast geslepen artefacten werden echter in het neolithicum ook nog ongeslepen gebruikt.

Juist bij den overgang van het palaeolithicum naar het neolithicum blijkt, dat de indeeling naar de steenen werktuigen ons een zeer onvolledigen kijk op de cultuur geeft; in werkelijkheid was de stijging van het cultureele peil bij dien overgang zeer groot; veel grooter, dan men uit het enkele feit van het slijpen der artefacten zou afleiden.

In Europa valt het palaeolithicum in het pleistoceen, in de periode der ijstijden; vandaar dat in sommige perioden van het palaeolithicum de menschen leefden als troglodyten, als grotbewoners, om zich te beschermen tegen het barre klimaat; men herinnere zich de grotten in Zuid-Frankrijk met de mooie palaeolithische teekeningen van bisons en andere dieren. In Nederlandsch-Indië heeft die noodzaak nooit bestaan en heeft de mensch waarschijnlijk nooit diep in grotten gewoond, al waren die er genoeg; wel heeft hij soms een schuilplaats gezocht tegen de regens onder overhangende rotswanden, zoogenaamde „abris sous roche”. Het neolithicum treedt in Europa op na de ijstijden, dus in het alluvium of holocene.

Het palaeolithicum in Europa wordt weer verdeeld in tweeën, een oud- en een jong-palaeolithicum en elk van deze helften valt in drie perioden uiteen, welke zijn gedoopt naar de plaatsjes in Frankrijk, waar de eerste vondsten van elke periode werden gedaan en welke heeten, te beginnen met de oudste: Chelléen, Acheuléen, Moustérien, vormende te zamen het oud palaeolithicum; Aurignacéen, Solutréen, Magdalénien, te zamen jong-palaeolithicum.

Wat nu de menschenrassen betreft, die bij deze zes perioden behooren, kunnen wij zeggen, dat het Cro-magnon-ras met zijn verschillende onderrassen, de jong-palaeolithische culturen bezat, Aurignacéen, Solutréen, Magdalénien. De hierboven beschreven, meer primitieve Neanderthaler mensch, met zijn meer dierlijk uiterlijk, zijn kleine groote en groote kleine hersenen, zijn terugwijkend voorhoofd en zijn kinlooze onderkaak, gebruikte de Moustérien-werktuigen, zooals wij weten uit verschillende vondsten, onder andere in de grotten van Grimaldi bij Menton aan de Riviéra. Omtrent de menschen, die de nog oudere Chelléen en Acheuléen culturen hebben gebracht, weten wij heel weinig. Wel zijn er skeletdeelen gevonden van menschen, die nog primitiever waren dan de Neanderthaler. Het bekendste voorbeeld is wel de Homo Heidelbergensis, waarvan een onderkaak werd gevonden bij het dorp Mauer in de buurt van Heidelberg; het fossiel heet daarnaar de Mauerkaak. De vondsten van dergelijke vóór-Neanderthaler menschen zijn echter weinig talrijk, zeer onvolledig en onderling nogal verschillend, zoodat wij ons van die rassen nog slechts een vaag denkbeeld kunnen vormen. Bovendien werden die

fossielen niet gevonden te zamen met werktuigen, zoodat niet goed valt uit te maken, welk ras een bepaald werktuig gebruikte. Wij kunnen ons slechts in het algemeen voorstellen, dat dergelijke vóór-Neanderthal-menschen de dragers moeten zijn geweest van de oudste palaeolithische culturen.

De verdeeling van den steentijd in een palaeolithicum, met ongeslepen, en een neolithicum met geslepen steenen artefacten is ook voor Nederlandsch-Indië van toepassing, en ook hier valt het palaeolithicum in het pleistoceen, het neolithicum in het alluvium of holocene, al zijn beide cultuurperioden in Indië wat later geëindigd dan in Europa. De indeeling van het palaeolithicum in de zes perioden, Chelléen, Acheuléen, enz. kunnen wij echter hier nog niet geheel doorvoeren.

Voordat wij nu verder gaan met de behandeling van de palaeolithische culturen van den Archipel, moeten wij er uitdrukkelijk op wijzen, dat de studie van deze periode nog in het allereerste beginstadium verkeert. Wij zullen trachten, een voorstelling te geven volgens den tegenwoordigen stand van de wetenschap, doch het is zeer wel mogelijk, dat tusschen het schrijven van deze regels en het verschijnen van dit boek nieuwe vondsten zullen worden gedaan of nieuwe opvattingen verdedigd, die ons inzicht in deze materie geheel zullen wijzigen.

Wij zagen hierboven, dat Von Koenigswald het pleistoceen in Java naar de daarin gevonden dierresten verdeelt in drie lagen, namelijk de oudste, Djetis-laag, de middelste, Trinil-laag en de jongste, Ngandong-laag.

§ 4. HET CHELLEEN VAN PATJITAN

In 1935 vond Dr. Von Koenigswald tijdens een tocht, dien hij maakte met M. W. F. Tweedie, conservator van het Raffles Museum te Singapore, ten zuiden van Solo, aan den weg naar Patjitan op de zuidkust, in een droge beekbedding welke een tamelijk hoogliggend kalkgebied doorsnijdt, een aantal steenen artefacten welke geheel overeenkomen met de steenen werktuigen, kenmerkend voor het Chelléen in Europa¹. Het zijn zoogenaamde vuistbijlen, dat wil zeggen bijl-achtige steenen welke zonder steel uit de vrije hand werden gebruikt. Men kan er twee hoofdvormen bij onderscheiden; de meest primitieve bestaan eenvoudig uit een natuurlijken steen, waar men enkele stukken afgeslagen heeft om hem als werktuig te kunnen gebruiken; de betere soort is wat zorgvuldiger afgewerkt en vertoont reeds een soort snede (afb. 6—7).

Vroeger heeft men in Europa gemeend, dat het Chelléen uitsluitend deze grove vuistbijlen had bezeten; later is men tot het inzicht gekomen, dat in die periode ook reeds meer verfijnde, kleinere steenen werktuigen voorkwamen, de zoogenaamde „pointes moustériennes”. Ook deze laatste werden door Von Koenigswald bij Patjitan aangetroffen. Merkwaardig is verder nog, dat kort geleden ook in Britsch-

Indië, in de buurt van Madras Chelléen werktuigen werden ontdekt, sterk gelijkend op die van Patjitan. Von Koenigswald wijst erop, dat vondsten in Syrië en Palestina de verbinding vormen met Europa.

Over den ouderdom van het Chelléen van Patjitan schrijft Von Koenigswald, dat het gevonden werd in een laag, die behoorde tot de Trinil-laag of ouder.

§ 5. ANDERE ARTEFACTEN VAN DE TRINIL-LAAG

In de Trinil-laag, de middelste laag van het pleistoceen dus, vond Von Koenigswald voorts kleine steentjes, welke sporen van bewerking vertoonen (afb. 8). Een nadere publicatie hierover zal nog moeten worden afgewacht.

§ 6. ARTEFACTEN VAN DE NGANDONG-LAAG

Belangrijker dan die van de Trinil-laag zijn de vondsten welke door den Opsporingsdienst te Bandoeng in de Ngandong-laag werden gedaan, kort nadat daaruit de Ngandongschedels waren te voorschijn gebracht¹ (afb. 9—10).

Het zijn ten deele voorwerpen van been; pijpbeenderen, toegespitst zoodat zij sterk herinneren aan de bekende beenen dolken van de Papoea's; priemvormig en lepelvormig bewerkte stukken been. Voorts hertshoorns, waarvan het bovenste gedeelte, met alle zijtakken op één na, is afgebroken, terwijl de onderste zijtak aan het einde is afgerond. Men onderstelt, dat deze werktuigen hebben gediend om knollen of wortels uit den grond te halen. Opmerkelijk zijn voorts een harpoen, van been gemaakt en aan beide zijde voorzien van weerhaken, zooals wij die in Europa uit het Magdalénien kennen; en een stekel van den staart van een rog, welke aan de basis eenigszins is bijgewerkt. De Papoea's gebruiken deze stekels nog, om er groote houten vischsperen mede te bezetten, en wij mogen aannemen, dat het in de Ngandong-laag gevonden exemplaar, dat blijkens zijn versteenden toestand zeer oud is, voor hetzelfde doel is gebruikt. De steenen artefacten waren weinig talrijk; sommige, uit hars-geel chalcedoon vervaardigd, vertoonen vormen, welke wij in Europa kennen uit het Chelléen en Praechelléen. Een enkel werktuig, uit grijsgroene steen gemaakt, heeft meer Moustérien-vorm.

9

10

11

12

9. NGANDONG-ARTEFACTEN. V.l.n.r.: KRABBER VAN HOORN, SPATEL, STEKEL VAN EEN ROG, HARPOENPUNT, DRIE STEENEN WERKTUIGEN, WAARVAN HET BOVENSTE EEN ZG. ROSTRO-CARINAAT, HET ONDERSTE EEN MOUSTERIEN-TYPE. — 10. VISCHSPEER VAN DE PAPOEA'S, BEZET MET ROGGESTEKELS ZOOALS ER EEN VOORKOMT OP AFB. 9. — 11. SCHELPHENHEUVEL-MATERIAAL. — 12. TWEE MESOLITHISCHE VUISTBIJLEN, SUMATRA-TYPE; LINKS DE ONBEWERKTE, RECHTS DE BEWERKTE ZIJDE BOVEN.

§ 7. MENSCHEN EN ARTEFACTEN

Wij hebben dus gezien, dat in het palaeolithicum van Java aan den eenen kant eenige fossiele menschenresten, aan den anderen kant ook eenige typen van artefacten zijn gevonden; het is van belang, na te gaan, welke relatie tusschen die beide kan hebben bestaan.

Schematisch kunnen wij het volgende overzicht samenstellen, waarin de oudste laag onder staat:

geologische lagen:	menschenresten:	artefacten:
jong-pleistoceen, Ngandong-laag	Ngandong-schedels	steen en beenderen en hoornen artefacten
midden-pleistoceen, Trinil-laag	Pithecanthropus erectus	chalcidoon-stukjes waarschijnlijk bewerkt Chelléen-artefacten
oud-pleistoceen, Djetis-laag	Homo modjokertensis?	

Alvorens deze tabel nader te beschouwen moeten wij eerst wijzen op een paar zwakke punten in het schema zelf.

Over den strijd omtrent den ouderdom van den Pithecanthropus hebben wij hierboven reeds gesproken. Voorts dient er op gewezen, dat de artefacten van de Ngandong-laag en van de Trinil-laag niet in de laag zelf bij ontgraving werden aangetroffen, doch aan de oppervlakte werden gevonden. Ofschoon de vinders meenen, dat de voorwerpen tot die verschillende lagen behooren, en ofschoon er voorschijns geen reden is aan te nemen, dat zij hierin ongelijk hebben, zou toch grooter zekerheid bestaan, wanneer de artefacten in de lagen in plaats van aan de oppervlakte waren aangetroffen. Ten slotte moet er aan worden herinnerd, dat in het heele palaeolithicum van Java nog nooit een artefact en een menschelijk fossiel in een dusdanige onderlinge ligging zijn gevonden (bij voorbeeld samen in eenzelfde graf) dat daaruit alleen hun saamhoorigheid zou zijn te bewijzen. Uit een en ander volgt wel, dat alle beschouwingen over bovenstaand tabelletje met het noodige voorbehoud moeten worden gegeven en gelezen!

Over de tabel valt nu het volgende op te merken:

Op de bovenste rij zien wij rechts de steenen, beenderen en hoornen artefacten van Ngandong. Deze vormen op zichzelf al eenigszins een mengelmoe. De steenen artefacten maken een primitieven indruk; daarentegen is er een harpoen bij, die wij in Europa kennen als typisch voor het bovenste palaeolithicum, het Magdalénien. De Ngandong-schedels lijken op de Europeesche Neanderthalers; de Europeesche Neanderthalers hebben echter een cultuur die, wat de steenen werktuigen be-

treft, beter ontwikkeld is dan die van Ngandong, terwijl omgekeerd in Europa de harpoenen pas veel later optreden.

Het is hier dan ook de plaats, op te merken, dat niet algemeen de Ngandong-mensch met den Neanderthaler in verband wordt gebracht. Zoowel Dubois¹ als Oppenoorth² meenen, dat het geen Neanderthaler is, maar een proto-Australiër, een voorvader van de Australiërs. Hiertoe rekent Dubois dan ook de door hem gevonden Wadjak-schedels³, waarover nog zeer weinig bekend is, en die wij hier daarom verder kunnen voorbijgaan.

Op de tweede rij van ons tabelletje zien wij dan naast elkander den *Pithecanthropus*, de stukjes chalcedoon met sporen van bewerking, en de Chelléen-artefacten. Deze rij is vooral van belang in verband met vondsten, die de laatste jaren in de buurt van Peiping gedaan zijn. Men vond daar in een grot bij Chou-kou-tien een aantal zeer primitieve schedels, minder primitief dan, maar toch vergelijkbaar met, den *Pithecanthropus*-schedel⁴. Bij die schedels vond men, tot algemeene verbazing, steenen werktuigen, weliswaar eenvoudig van vorm, maar toch onmiskenbaar door menschenhanden vervaardigd. Het menschenras, waartoe de schedels behoorden, noemde men *Sinanthropus pekinensis*. Volkomen in strijd met de gangbare opvatting was het, dat de *Sinanthropus* er blijkbaar werktuigen op na had gehouden. Hij had denzelfden, boven de wenkbrauwen terugwijkenden schedel, dien wij van den *Pithecanthropus* kennen; daardoor zou er in dien schedel geen plaats zijn voor een behoorlijk ontwikkeld „spraakcentrum”, dat wil zeggen voor dat deel van de groote hersenen, dat bij ons de spraak mogelijk maakt. Ook de afwezigheid van een kin, en de vorm van de onderkaak, maakten het onmogelijk dat de *Sinanthropus* gesproken zou hebben. Voorts meende men, dat zonder spraak vrijwel geen cultuur mogelijk was. En nu had de *Sinanthropus* toch wel een cultuur!

Men heeft nog getracht, de moeilijkheid te omzeilen door de zaak aldus te verklaren, dat de steenen artefacten niet aan den *Sinanthropus* maar aan een tegelijkertijd levend menschenras X zouden hebben behoord. Deze onbekende menschen zouden den *Sinanthropus* hebben gejaagd en gedood en in de grot van Chou-kou-tien opgegeten, en na den maaltijd zouden zij de schedels van hun slachtoffers en tevens enkele van hun eigen werktuigen hebben achtergelaten.

Deze verklaring was te gewrongen om stand te houden, en tegenwoordig neemt men algemeen aan, dat de *Sinanthropus* wel ter dege deze steenen werktuigen heeft gemaakt. In dit licht bezien worden nu ook de eenvoudige stukjes chalcedoon en de vuistbijlen van de Trinil-laag van belang. Heeft misschien ook de *Pithecanthropus* een lithische cultuur gehad?

In de derde rij van de tabel vinden wij dan eindelijk misschien den kleinen *Modjokertensis*-schedel, onlangs gevonden bij Soerabaja.

Ofschoon de *Sinanthropus*-vondsten hebben geleerd, dat men voorzichtig moet zijn met uit een fossielen schedel a priori conclusies te trekken omtrent de cultuur, die de bezitter van dien schedel al of niet bezeten kan hebben, schijnt het toch niet aannemelijk, dat de *Pithecanthropus* de Chelléenvuistbijlen zou hebben gemaakt. Dit leidt tot de veronderstelling, dat in het palaeolithicum van Java naast den *Pithecanthropus* een hooger ontwikkeld menschenras moet hebben geleefd, waarvan de resten nog niet gevonden zijn. Deze onderstelling heeft Von Koenigswald er toe gebracht, zich opnieuw af te vragen, of het dijbeen en de schedel van den *Pithecanthropus* wel bij elkander behooren^s. Zooals wij reeds opmerkten, vertoont het dijbeen duidelijker menschenlijke eigenschappen dan de schedel, en Von Koenigswald oppert de mogelijkheid, dat het dijbeen tot een andere, hooger ontwikkelde soort zou hebben behoord dan de schedel.

Alvorens van het palaeolithicum af te stappen moeten wij er nogmaals op wijzen, dat het onderzoek naar deze periode pas is aangevangen, en dat daarover op het oogenblik meer vragen vallen te stellen dan antwoorden te geven. Toch hebben wij gemeend, op dit onderwerp iets uitvoeriger te moeten ingaan, omdat juist over dit tijdvak den laatsten tijd nogal veel berichten in de pers zijn verschenen, en omdat waarschijnlijk in de naaste toekomst hierover nog wel meer aan het licht zal komen. Het vormt een onderwerp van de allergrootste beteekenis voor de kennis van het ontstaan van de cultuur, dat dan ook zeer de aandacht trekt van de wetenschappelijke wereld. Wij herhalen echter, dat al het bovenstaande onder het grootste voorbehoud moet worden gegeven, en ieder oogenblik door nieuwe vondsten kan worden omvergeworpen.

§ 8. HET MESOLITHICUM

De palaeolithische mensch moet op een laag cultureel stadium hebben geleefd, als „jager en verzamelaar”. Hij voorzag in zijn onderhoud door jacht, visscherij en het verzamelen van vruchten, knollen enzovoorts. De menschen uit het neolithicum stonden op een veel hooger cultuurniveau; zij kenden landbouw en veeteelt, zij zwierven niet meer rond doch leefden in dorpen, en zij vonden de pottenbakkerij en het weven uit.

Tusschen die beide, zoo zeer verschillende, cultuurstadiën zijn echter overgangsculturen geweest, en één daarvan is in Europa de cultuur van de schelpenheuvels. Omstreeks 1840 vonden Deensche geologen langs de kusten van Jutland en Seeland eigenaardige kleine heuvels, die zij aanvankelijk voor een geologische formatie hielden. Een nader onderzoek toonde echter aan, dat men hier met sporen van menschenlijke bewoning te doen had. Er had hier blijkbaar een kustbevolking geleefd, die zich voornamelijk had gevoed met oesters en andere schelpdieren, en verder met visch en jachtdieren. De resten van hun maaltijden hadden zij op de plaats

zelf neergeworpen, en deze resten waren in den loop der jaren aangegroeid tot heuveltjes van 2 tot 3 M. hoog, 5 tot 6 M. breed en 20 tot 400 M. lang, de zoogenaamde „schelpenheuvels”. Dikwijls worden deze schelpenheuvels ook aangeduid met den Deenschen naam „kjökkenmöddinger”, afgeleid van kjökken, kooken, en mödding, afval; keukenafval dus.

In deze afvalhoopen nu vond men meestal eenvoudige steenen werktuigen, die nog niet geslepen waren en in dit opzicht dus nog aan het palaeolithicum herinnerden; daarnaast ook werktuigen van been en hoorn, en voorts reeds eenvoudig aardewerk, dat men overigens niet uit het palaeolithicum, wel uit het neolithicum kent. Wij hebben hier dus te doen met een overgangscultuur tusschen palaeolithicum en neolithicum, en men heeft daaraan den naam mesolithicum, middelste steenen tijdperk, gegeven.

Een overeenkomstige mesolithische cultuur nu is ook in Nederlandsch-Indië aangetroffen en ook hier kwam die cultuur in hoofdzaak in schelpenheuvels voor. Zij liggen in een langgerekt gebied langs de Oostkust van Sumatra, tusschen Langsa in Atjeh en de omgeving van Medan. De meeste worden thans gevonden op een afstand van enkele tientallen kilometers van de zeekust, doch aanvankelijk moeten zij vlak aan de kust of wel even in zee gelegen hebben (afb. 11).

Bij de eerste ontdekking hebben geologen gemeend, met natuurlijke formaties te doen te hebben; men heeft zelfs gedacht aan een epidemie onder de schelpdieren, waardoor deze opeenhoopingen ontstaan zouden zijn. Witkamp heeft echter aangetoond, dat de heuvels kunstmatig gevormd moeten zijn; immers is er in de volkomen vlakke omgeving geen spoor van een oude strandformatie terug te vinden, terwijl de heuvels zelf geheel uit schelpen zijn opgebouwd, zonder zand of klei ertusschen. De voet van de heuvels ligt iets dieper dan het omringende maaiveld. De schelpen zijn voor een deel eenigszins gefossiliseerd, en tot een vrij vaste massa aaneengekit.

In deze schelpenmassa nu vond men in de eerste plaats vele vuistbijlen, dus steenen bijlen die zonder steel, uit de vrije hand, zijn gebruikt. Bij deze vuistbijlen kan men twee hoofdtypen onderscheiden: ten eerste bijlen, die aan beide zijden zijn bewerkt, door ruwen afslag uit een steen; ten tweede bijlen, die zijn gemaakt door van een riviersteen een groote scherf af te slaan: den buitenkant van den steen lieten de makers dan verder geheel onbewerkt; de breukzijde werd bijgewerkt door het afslaan van kleinere scherfjes. Het eerste type bijl lijkt eenigszins op Chelléen-bijlen uit Europa; het tweede type is kenmerkend voor de Sumatraansche schelpenheuvels, en men noemt het daarom het „Sumatratype” (afb. 12).

Behalve deze twee soorten vuistbijlen werden in de schelpenheuvels vele wrijfsteenen gevonden, min of meer platte natuurlijke steenen, die hebben gediend om spijzen, en in sommige gevallen ook verfstof (roode oker) fijn te maken; hierbij

behoorden ronde steenen, die als wrijvers werden gebruikt (afb. 13); dergelijke steenen zullen ook als slagsteen hebben gediend. Voorts vond men beenderen met sporen van bewerking. In de bovenste lagen werd ook zeer eenvoudig aardewerk aangetroffen.

Merkwaardig zijn verder de zoogenaamde „korte bijlen”, een letterlijke vertaling van den naam „haches courtes”. Het zijn halfcirkelvormige werktuigen, evenals de vuistbijlen door afslag gevormd en ongeslepen. De gebogen zijde is scherp, de rechte zijde stomp. Of het werkelijk bijlen zijn geweest is niet zeker (afb. 14).

Het museum te Batavia bezit voorts twee steenen uit een schelpenheuvel, waarop de eerste sporen van kunst te vinden zijn: op den eenen steen enkele ingekraste evenwijdige lijnen, op den anderen steen een iets ingewikkelder figuur, eveneens ingekrast, waar men misschien een menschelijk oog, misschien een vulva in kan herkennen (afb. 15).

Het ontstaan van de schelpenheuvels moet men zich zoo denken, dat de toenmalige bevolking in paalwoningen aan de kust woonde, waarschijnlijk even buiten de laagwaterlijn. De resten van de maaltijden kwamen door de retsen van de vloeren onder de woningen terecht, en bovendien vielen ook soms de steenen gereedschappen naar beneden; doordat de laatste in het water vielen, konden zij niet weer worden opgeraapt. De afval hoopte zich in den loop der jaren tot een kleinen heuvel op.

Het verdient opmerking, dat in de bovenste lagen van de schelpenheuvels geen voorwerpen van een jongere, neolithische cultuur werden aangetroffen; wel, in de allerbovenste laag, soms ijzeren en andere voorwerpen uit historischen tijd. Men mag hieruit afleiden, dat de schelpenheuvel-bevolking ofwel zeer lang, tot in historischen tijd, op een laag, mesolithisch cultuurstadium is blijven staan, ofwel, dat de plaats langen tijd, gedurende het neolithicum, onbewoond is gebleven, en eerst veel later, in historischen tijd, wederom door menschen is bezocht. Menschelijke beenderen heeft men in de Oostsumatraansche schelpenheuvels slechts weinig aangetroffen.

De afvalhoopen in Deli en Atjeh werden hoofdzakelijk onderzocht door Witkamp¹, Schürmann² en Van Stein Callenfels. Dezelfde cultuur werd ook elders in Nederlandsch-Indië aangetroffen. Wat verder in het binnenland, buiten het gebied van de schelpenheuvels, vond vooral de toenmalige controleur L. C. Heyting veel vuistbijlen en andere werktuigen.

Buiten Sumatra werd het mesolithicum onder andere gevonden in Borneo. Dr. J. Bosscha vond bij het afgraven van een heuveltje te Sakang bij Sambas (Borneo's Westerafdeeling) eenige mesolithen, welke zich thans in het museum te Batavia bevinden³.

Een bijzondere vorm van het mesolithicum is het protoneolithicum⁴. Hieronder verstaat men een cultuur, die als „Leitfossil” heeft de steenen bijl, welke nog groo-

tendeels ongeslepen is, doch waarvan alleen de snede door slijpen aangescherpt is. Men neemt wel aan, dat deze cultuur zich niet zelfstandig heeft ontwikkeld, doch dat de dragers van de mesolithische cultuur in aanraking kwamen met een meer „voorlijk”, neolithisch volk, en hiervan het slijpen afkeken (afb. 16).

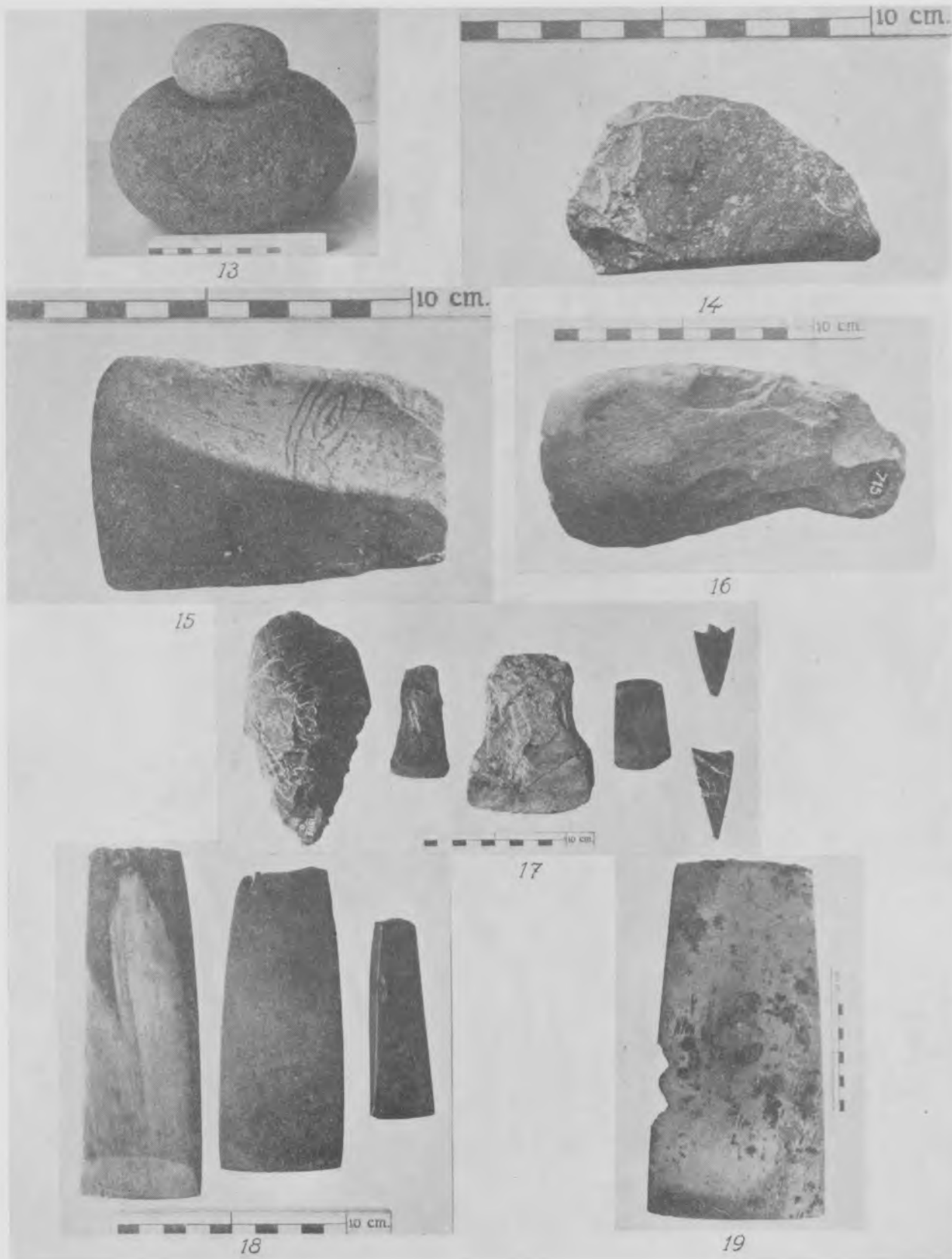
Van Stein Callenfels vond bij Galoempang in de Toradjalanden, Celebes, in één enkele, dunne aardlaag, zoowel zuiver mesolithische werktuigen, herinnerend aan die van Indo-China, Malaka en Deli, alsook werktuigen met een geslepen snede, en ook eenvoudige neolithische bijlen. Hier heeft men dus mesolithicum, proto-neolithicum en neolithicum bij elkander; helaas is de gemengde ligging in een dunne aardlaag oorzaak, dat men de stratigrafie niet nauwkeurig kan bestudeeren. Het merkwaardige van deze vindplaats is verder, dat er ook voorkwamen bijlen, waarbij het eind, dat in de steel komt te zitten, links en rechts een weinig was versmald; een vorm, die uit Achter-Indië bekend is als de „bijl met tand” of „schouderbijl”, typisch voor het neolithicum aldaar, doch uit den Archipel overigens tot nu toe onbekend (afb. 17). Verder leverde Galoempang ook op werktuigen met een soort knopvormig handvatje, die herinneren aan Aino-werktuigen van Japan.

De mesolithische cultuur van den Archipel is hier gekomen uit Achter-Indië via Malaka⁴. De menselijke schedels, die in de schelpenheuvels en andere mesolithische vindplaatsen zijn gevonden, vertoonen alle een eigenaardigen bouw, die doet denken aan de Papoea's, de Melanesiërs en de Australiërs. Eén van de kenmerken zijn de groote tanden en kiezen, waarom men menschen met dergelijke schedels „megalodonthen” noemt terwijl Van Stein Callenfels aan deze rassen en hunne mesolithische cultuur den naam „Melanesoïd” geeft.

Naast deze melanesoïde menschenresten komen in de mesolithische vindplaatsen ook minder primitieve schedels voor, die meer doen denken aan de tegenwoordige bewoners van den Archipel, en nu is het opvallend dat deze laatste schedels juist daar optreden, waar in de schelpenheuvels enz. behalve de geheel ongeslepen, mesolithische bijlen, ook aan de snede geslepen, protoneolithische bijlen en aardewerk worden gevonden. Zoo krijgt men den indruk, dat het protoneolithicum een mengcultuur is, ontstaan uit de aanraking van de mesolithische, megalodonthe Melanesoïden, met een hooger ontwikkeld volk.

§ 9. HET NEOLITHICUM

De vondsten uit het palaeolithicum in Nederlandsch-Indië waren vrijwel geheel beperkt tot bepaalde streken in Midden- en Oost-Java langs de Solo-rivier. Het mesolithicum was in hoofdzaak beperkt tot het schelpenheuvelgebied in Deli, en enkele geïsoleerde vondsten daarbuiten. Het neolithicum is de eerste cultuur, waarvan kan worden aangetoond, dat zij zich vrijwel over den geheelen Archipel heeft uitgestrekt.

13. MAALSTEENEN UIT EEN SCHELPHENHEUVEL. — 14. „KORTE BIJL”. — 15. STEEN UIT EEN SCHELPHENHEUVEL, WAARIN EEN OOG GEGRAVEERD. — 16. EEN PROTONEOLITHISCHE BIJL. — 17. ARTEFACTEN VAN GALOEMPANG; V. L. N. R.; MESOLITHISCHE VUISTBIJL, PROTONEOLITHISCHE BIJL, OVERGANGSVORM NAAR SCHOUDERBIJL, NEOLITHISCHE BIJL, NEOLITHISCHE, GESLEPEN PIJLPUNTEN. — 18. NORMAAL-NEOLITHICUM; RECHTHOEKBIJLEN. — 19. NORMAAL-NEOLITHICUM; PATJOEL.

Ook buiten den Archipel vindt men over het grootste deel van de wereld de neolithische cultuur, de periode van de geslepen steenen bijl, terug. In het palaeolithicum werden de steenen werktuigen alleen door afslaan en druk in den goeden vorm gebracht, al had de mensch het in sommige palaeolithische perioden, vooral in het Solutréen, zeer ver in die kunst gebracht. In het neolithicum worden de artefacten eerst door afslaan gevormd, daarna door slijpen voltooid.

Al dadelijk moet echter op twee dingen worden gewezen: Ten eerste werden ook in het neolithicum de werktuigen niet altijd geslepen. Zoo vindt men in den Archipel talrijke pijlpunten, die ongeslepen werden gebruikt; dit ligt ook wel voor de hand: na het schot was de pijlpunt in de meeste gevallen verloren, en het zou jammer zijn geweest om aan een werktuig, dat slechts zoo kort dienst deed, zooveel werk te besteden.

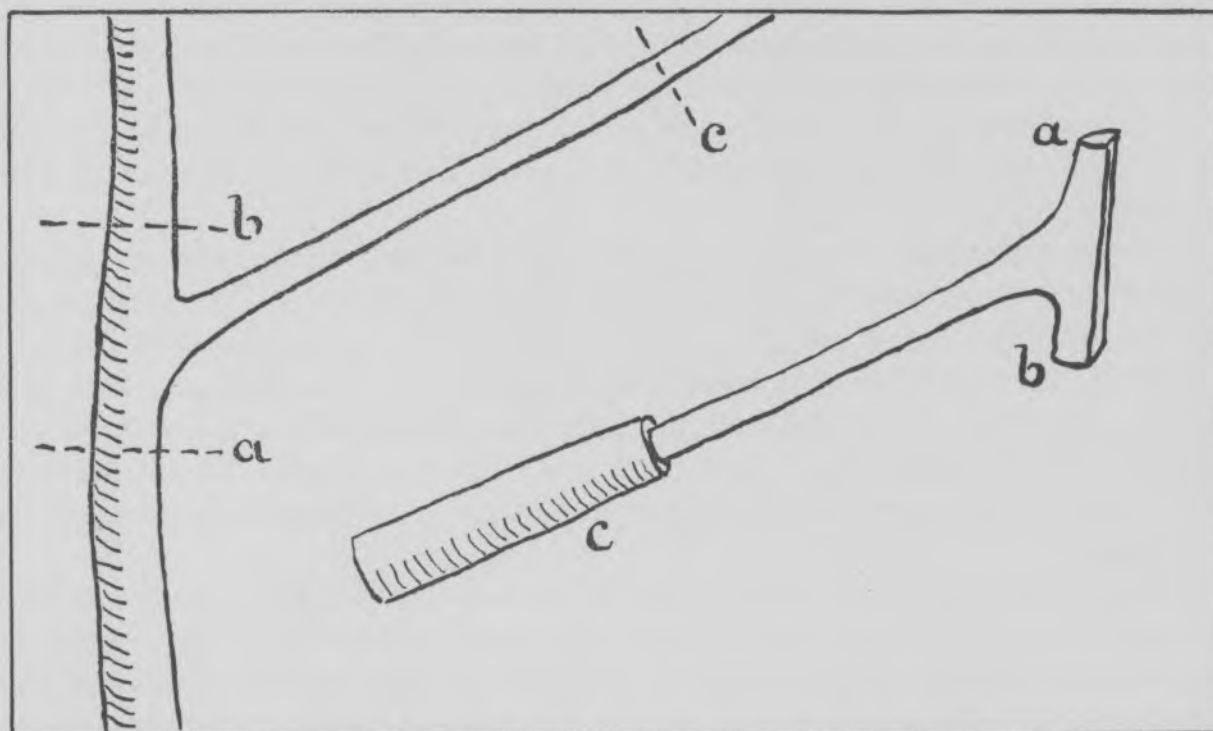
Ten tweede denke men vooral niet, dat het slijpen van de steenen bijlen het eenige, of ook maar het voornaamste kenmerk van het neolithicum was. De steenen werktuigen waren het meest duurzaam en zijn daardoor het langst bewaard en het eerst opgemerkt. In werkelijkheid beteekent de overgang van palaeolithicum naar neolithicum, van oud steenen tijdperk naar jong steenen tijdperk, een algeheele omwenteling in de menschelijke beschaving, zeker even belangrijk als de overgang van het historische tijdperk van handwerk en zeilvaart naar de moderne periode van de machine.

In het palaeolithicum was de mensch niet verder gekomen dan het stadium van jager en verzamelaar. Hij leefde van wat jacht en visscherij hem opleverde, aangevuld met het plantaardige voedsel dat hij verzamelde in bosch en veld. Hiermede ging gepaard een zwervende levenswijze, die het bouwen van huizen en het ontwikkelen van allerlei nijverheid onmogelijk maakte. Inzonderheid voor de pottenbakkerij was in dien tijd geen plaats. Landbouw en veeteelt bestonden in het palaeolithicum nog niet, evenmin als het weven. Ook het sociale leven was nog niet hoog ontwikkeld; er was geen gelegenheid tot de vorming van dorpen en grotere gemeenschappen. In het neolithicum werd dit alles geheel anders. Landbouw en veeteelt komen tot ontwikkeling; zij stellen den mensch in staat, zijn voedingsmiddelen dicht bij huis te vinden; de tijd van zwerven is daarmee voorbij; het sociale leven in dorpsverband en in grotere organisatie ontstaat; de mensch krijgt de gelegenheid, zich aan de nijverheid te wijden en weefkunst en pottenbakkerij komen op.

Het neolithicum in Nederlandsch-Indië¹ is te verdeelen in een normaal-neolithicum, dat zich over het grootste deel van den Archipel heeft uitgestrekt, het Papoea-neolithicum, dat wij in Nieuw-Guinee vinden, en enkele afwijkende culturen. Wij zullen deze verschillende vormen behandelen in de volgorde, waarin zij hier zijn genoemd.

§ 10. HET NORMAAL-NEOLITHICUM

Deze cultuur wordt ook wel genoemd de vierkantbijl- of de rechthoekbijl-cultuur. Het „Leitfossil” toch is de geslepen steenen bijl met min of meer rechthoekige dwarsdoorsnede, in tegenstelling met de Papoea-bijl, die een ovale of lensvormige dwarsdoorsnede heeft. Deze rechthoekbijlen zijn over een groot deel van den Ar-

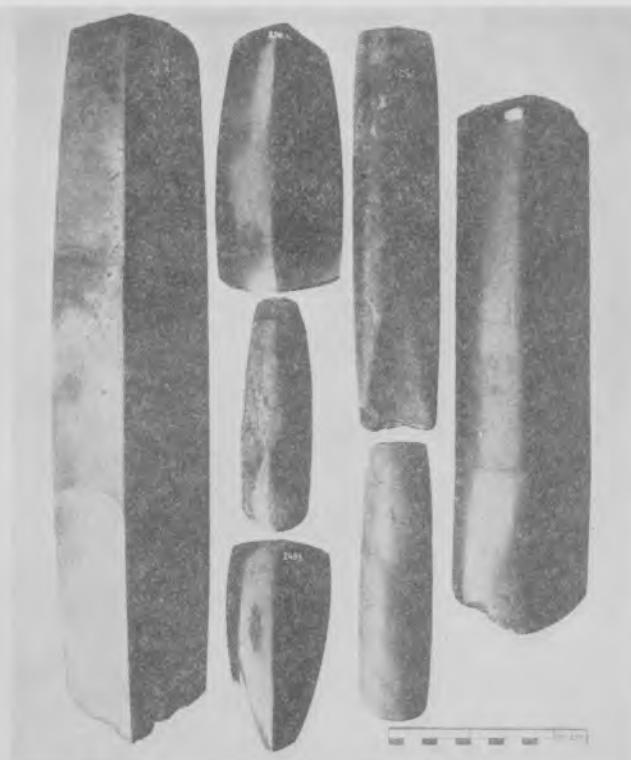

Afb. 21. Hoe de steel van een dissel gemaakt wordt.

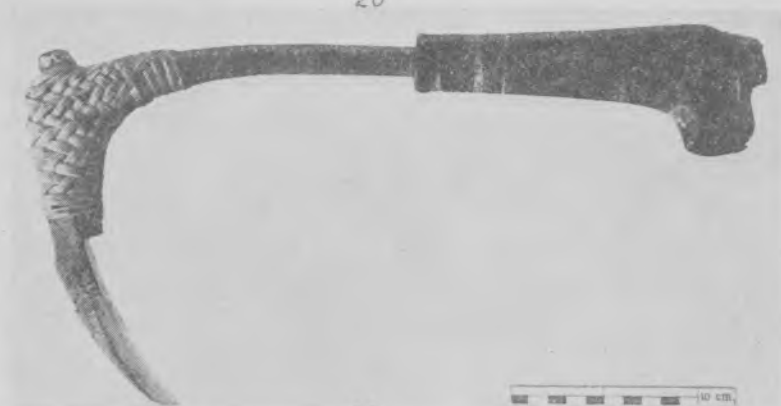
chipel gevonden, zooals uit afb. 33 pag. ⁴⁸36 blijkt; vooral in West-Java zijn zij enorm talrijk, zoodat de bevolking aldaar in het neolithicum klaarblijkelijk zeer dicht moet zijn geweest (afb. 18).

Wanneer wij spreken van „rechthoekbijl”, moet daaronder niet worden verstaan de bijl alleen, maar ook allerlei ander gereedschap. De eigenlijke bijl, te vergelijken met onze tegenwoordige houthakkersbijl, kennen wij uit die periode zelfs niet. De meeste werktuigen hebben blijkbaar als dissel dienst gedaan; zij zijn eenigszins gekromd, en hebben blijkbaar dwars aan den steel gezeten, zoodat de as van den steel loodrecht stond op het vlak van den dissel.

De ijzeren dissel kennen wij in Nederland nog thans als instrument, gebruikt door kuipers, wagenmakers en scheepsbouwers; vroeger was dit werktuig meer algemeen in gebruik dan thans. De timmerlieden in Nederlandsch-Indië, zoowel Chineesche als inheemschen, gebruiken het nog op groote schaal (afb. 22) en verrichten er allerlei werk-

20

22

23

24

20. NORMAAL-NEOLITHICUM; PIEKELS; LINKS EEN GROOTE, WEST-JAVAANSCH E PIEKEL; DAARNAAST BOVEN EEN KORTE PIEKEL EN MIDDEN EEN KLEIN, AFGEROND PIEKELTJE, BEIDE VAN WEST-JAVA; ONDER EEN SPITS TOELOOPENDE PIEKEL VAN ZUID-SUMATRA; RECHTS DRIE PIEKELS MET AFGERONDE VLAKKEN, VAN OOST-JAVA. — 22. EEN RECENTE, IJZEREN DISSEL VAN DE DAJAKS IN ZIJN ARCHAISCHE STEEL. — 23 NORMAAL NEOLITHICUM; BEITELTJES. — 24. LINKS: DAKVORMIGE BIJL, RECHTS: GETRAPTE BIJL.

zaamheden mee, waar de tegenwoordige Europeesche timmerman speciaal gereedschap voor heeft. Merkwaardig is, dat de ijzeren dissel in den Archipel in zijn materiaal is gemoderniseerd, doch dat de steel, en ook de wijze van bevestiging in den steel, nog geheel praehistorisch, neolithisch is. Zoo geeft de moderne dissel, de „belioeng” (Maleisch) of „petèl” (Javaansche) ons een goed denkbeeld, hoe de neolithische dissel werd gebruikt.

In bijgaande afb. 21 is weergegeven, hoe de steel voor een dergelijk werktuig wordt gemaakt. Men kiest een boomtak met een dunneren zijtak van de juiste, veerkrachtige, houtsoort. Deze wordt afgezaagd bij a, b en c. Het dikke stuk a—b wordt bijgewerkt en het staal wordt er aan vastgeklemd met een band van rotan of een dunne leeren riem; ten slotte wordt het dunne einde van de steel, c voorzien van een uitgehold, dikker stuk hout, dat als handvat dient. Op dezelfde wijze moeten ook de neolithische dissels zijn gebruikt.

Niet alle steenen werktuigen met rechthoekige doorsnede zijn echter dissels geweest. In de eerste plaats komen er werktuigjes voor, die den vorm hebben van disseltjes, doch die zoo klein zijn, dat zij waarschijnlijk als slagwerktuig onbruikbaar zouden zijn: wij zullen hierin wel moeten zien beiteltjes die, wellicht in een recht handvat bevestigd, hebben gediend voor fijnere houtbewerking (afb. 23). Van Stein Callenfels heeft er op gewezen, dat er nog thans in Afrika negerstammen voorkomen, die houtsnijwerk maken met steenen werktuigen. Over het algemeen vinden wij in den Archipel een groote voorliefde voor het maken van houtsnijwerk, vooral ter versiering van huizen. Dit komt niet alleen voor in de landen, die vroeger centra van hindoeïstische cultuur zijn geweest, zooals Midden-Java, Bali en Palembang, maar ook, zij het in een geheel anderen stijl, in die streken, waar het hindoeïsme minder of in het geheel geen invloed heeft gehad, zooals Nias, de Bataklanden en de Toradjalanden. Niet onmogelijk stamt deze vorm van kunstnijverheid reeds uit het neolithicum, en hebben zoowel de kleine dissels alsook de nog kleinere steenen beiteltjes voor dit werk gediend. Dit komt overeen met het algemeene verschijnsel, dat de mensch in het neolithicum zich gaat vestigen in vaste nederzettingen, waardoor de huizenbouw tot bloei moet komen.

Er zijn echter ook vele steenen werktuigen met rechthoekige doorsnede, die te groot zijn geweest om als dissel voor houtbewerking te hebben gediend. De allergrootste komen in afmetingen en in vorm geheel overeen met de nog thans gebruikelijke „patjoel”, de hak voor de bewerking van de natte rijstvelden. Alleen het gat, waarin bij de ijzeren patjoel de steel wordt gestoken, ontbreekt bij de steenen werktuigen; de bevestiging moet hebben plaats gehad evenals bij de dissel door inklemming in het hout en omwikkeling met een riem of band. Deze neolithische patjoels wijzen erop, dat de verbouwing van rijst op sawahs reeds in het jonge steenen tijdperk bekend is geweest (afb. 19).

Tusschen de kleine rechthoekbijlen en de groote patjoel vinden wij dan verder allerlei overgangsvormen, waarvan sommige misschien nog voor houtbewerking hebben gediend, andere voor den landbouw. Aangezien de grens tusschen beitel en dissel, en tusschen dissel en patjoel niet is te trekken, vat Von Heine Geldern al deze werktuigen samen onder den naam „Vierkantbijl”, daarbij in het midden latend, voor welk doel het werktuig heeft gediend.

Al is de rechthoekige doorsnede zeer typeerend voor de werktuigen uit het normaal neolithicum, toch komen ook andere doorsneden voor. In de eerste plaats denken wij daarbij aan de zoogenaamde „piekel” of „pikhouweel” (afb. 20). De doorsnede is hierbij min of meer dakvormig, soms ook is de bovenzijde min of meer afgerond. Het geheele werktuig is lang naar verhouding tot de breedte en meestal groot en zwaar; de punt is aan de onderzijde eenigszins uitgehold, en aan de bovenzijde zijn de beide vlakken bij de punt dikwijls met twee facetten versierd. Zooals Van Stein Callenfels heeft ondersteld, zijn deze werktuigen waarschijnlijk gebruikt als pikhouweel voor de bewerking van drogen grond, in tegenstelling met de patjoels, die voor de natte velden dienden. Echter vindt men ook piekel-vormige werktuigen, die niet veel grooter zijn dan een gewone dissel; deze exemplaren schijnen voor den landbouw te klein, en waren dus misschien toch weer timmergereedschap. Niet juist schijnt het echter, alle piekels, ook de groote exemplaren, te beschouwen als „gudsen” die zouden hebben gediend voor het uithollen van prauwen.

In West-Java kunnen wij de piekels verdeelen in een lang en een kort model. De lange piekels zijn wel de grootste werktuigen, die wij uit het neolithicum van den Archipel kennen; zij bereiken menigmaal de lengte van een flink ijzeren pikhouweel. De korte piekels zijn bij gelijke breedte en dikte ongeveer half zoo lang; bij dit type komt het veel voor dat de bovenkant niet is geslepen als een scherpe daklijst, maar meer is afgerond. Of het lange en het korte model voor hetzelfde doel hebben gediend en op dezelfde wijze in den steel zijn bevestigd valt niet te zeggen. In Zuid-Sumatra vinden wij, naast de uit West-Java bekende piekels, ook nog een piekel, die in afmetingen ongeveer met de korte Javaansche piekels overeenkomt, doch waarvan de zijkanalen naar het scherpe einde meer samenloopen, zoodat het werktuig een tamelijk spitsen vorm krijgt.

De beste voortbrengselen van het neolithicum zijn tot nu toe zeker gevonden op Java (vooral West-Java) en Zuid-Sumatra. In het oosten van den Archipel zijn de vondsten tot nu toe niet zoo talrijk en zijn de artefacten kleiner, plomper van vorm en minder fraai afgewerkt. Het vermoeden is wel eens opgekomen, dat men aldus het neolithicum van den Archipel zou kunnen verdeelen in een oostelijk en een westelijk, die gescheiden zouden worden door een lijn, ongeveer overeenkomende met de lijn van Wallace, die de zoölogen trekken om de fauna van het westen te scheiden van die van het oosten, en tevens met de lijn, die de Westindonesische

talen scheidt van de Oostindonesische. Aangezien de zoölogen het evenmin over de lijn van Wallace eens zijn als de taalkundigen over de taalgrens, schijnt het beter, deze zaak voorloopig te laten rusten.

Een bijzondere vorm van rechthoekbijl is nog de „dakvormige bijl”. Hierbij staan de zijanten zeer schuin, zoodat de dwarsdoorsnede een trapezium vormt. Dit type is alleen van het eiland Ceram bekend (afb. 24).

Een andere afwijkend type is de getrapte bijl, waarbij één van de vlakke kanten een trap vertoont; het doel hiervan is blijkbaar geweest, te voorkomen, dat bij het gebruik de bijl te diep in den houten steel werd geslagen. Deze vorm komt in Nederlandsch-Indië alleen voor in de Minahasa, doch is op de Philippijnen zeer algemeen (afb. 24).

Behalve bijlen, dissels, piekels, beitels enzovoorts werden in het neolithicum ook andere voorwerpen van steen gemaakt. Op Java worden vrij veel zeer fraai bewerkte neolithische armbanden gevonden, dikwijls van fraaie steensoorten, namelijk agaat en chalcedoon, gemaakt; de dwarsdoorsnede is een halve cirkel, met de vlakke zijde naar binnen. Aangezien ook vele onvoltooide armbanden van deze soort werden gevonden, kunnen wij ons van de wijze van vervaardiging een zeer goede voorstelling maken. Eerst werd door afslaan een platte steenen schijf gemaakt. Dan werd deze schijf, wederom door slaan, aan de beide platte kanten uitgehold, tot de beide uithollingen elkander ontmoetten: dan werd door slijpen de vorm verfijnd (afb. 25). Veel zeldzamer is een andere vorm van armband, vervaardigd uit een andere steensoort, namelijk groene jaspis. Hierbij is de doorboring niet door slaan bewerkstelligd, maar door werkelijk boren; een holle bamboe werd op den, met water en zand bestreken steen, rondgedraaid zoodat hij zich in den steen insleep; na eenigen tijd draaide men den steen om en begon van den anderen kant; als de boringen van weerszijden elkander ontmoetten, viel een vlakke schijf uit den steen en bleef een ring over, die door slijpen verder werd bijgewerkt; aan den vlakken binnenkant kan men echter nog een randje zien zitten op de plaats, waar de beide boringen elkander ontmoetten. Deze techniek van steenboren is nog bij verschillende volken bekend; men vermoedt, dat voor het draaien van de bamboe een eenvoudig toestel werd gebruikt, bij voorbeeld in den geest van de drillboor zooals de Chineesche timmerlieden die nog altijd gebruiken. Zekerheid heeft men hieromtrent echter niet.

Verder zijn er steenen kralen bekend, die ook aan de neolithische periode worden toegeschreven; hoe de doorboring van deze kralen werd gemaakt, is niet bekend. Naast deze steenen sieraden zullen de neolithische bewoners van den Archipel ook andere sieraden hebben gebruikt, zooals doorboorde, aanééngeregen schelpjes, snoeren van vruchten, enz.

Op één bijzonder steenen werktuig willen wij nog de aandacht vestigen, namelijk op den steenen boomschorsklopper, afgebeeld in afb. 26 en opgegraven in de Doe-

soenlanden, Z. en O. afdeeling van Borneo³¹. Het is het eenige exemplaar uit den N. I. archipel dat tot nu toe werd gevonden. Wel gebruiken de Toradja's voor het vervaardigen van hun eigenaardige boomschorskleeding steenen kloppers, doch dit zijn kleine, rechthoekige steenen, gevat in een handvat dat is vervaardigd uit een dubbelgebogen eind rotan. Boomschorskloppers, waarbij ook het handvat van steen is, en die geheel denzelfden vorm hebben als de onze, zijn echter zeer bekend uit het neolithicum van de Philippijnen.

Bij het verzamelen van neolithische werktuigen op Java, vooral op het westelijk deel, valt het op, dat er zooveel exemplaren bij zijn, die van fraaie, tamelijk zeldzame steensoorten gemaakt zijn, inzonderheid agaat en chalcedoon, en dat zoo veel van deze werktuigen geen spoor van beschadiging door gebruik vertoonen. De voor de hand liggende verklaring is, dat deze kostbare en blijkbaar met zorg bewaarde voorwerpen nooit als werktuigen bedoeld zijn geweest. Wat waren het dan wel? Op deze vraag moet de ethnologie ons antwoord geven (afb. 29).

Nog heden is op de Hervey-eilanden de steenen bijl, gevat in een groot en fraai, met snijwerk versierd voetstuk, dat als handvat geheel onbruikbaar zou zijn, in gebruik als waardigheidsteeken voor hoofden (afb. 27). Bij sommige Papoea's vinden wij bijzonder groote en fijn bewerkte steenen bijlen als ceremoniebijlen vermeld² (afb. 35).

In Nederlandsch-Indië vinden wij in een latere praehistorische periode, namelijk in den bronstijd, een soort bijlen of hellebaarden, die onmogelijk als werktuig of wapen kunnen hebben gediend, en nog in den tegenwoordigen tijd hebben de sultans en rijksgrooten zwaarden, krissen en dergelijke, die uitsluitend als rijkssieraad, waardigheidsteeken enzovoort dienen en die door de fijnheid van bewerking, soms ook door den voor gewoon gebruik onpractischen vorm hun karakter verraden. Trouwens, ook in onze tegenwoordige westersche maatschappij kennen wij dat verschijnsel. Men denke aan het Engelsche rijkszwaard, aan de hellebaarden van de Zwitsers van den Paus, aan den statiedegen van den maarschalk Foch, en dergelijke meer. Als ceremonieel-gereedschap uit den modernen tijd kennen wij de fraai versierde en soms van zilver gemaakte troffels, gebruikt bij eerste-steen leggingen; voorts de luxe-bijltjes, waarmede bij het te water laten van een schip soms de laatste kabel wordt doorgekapt.

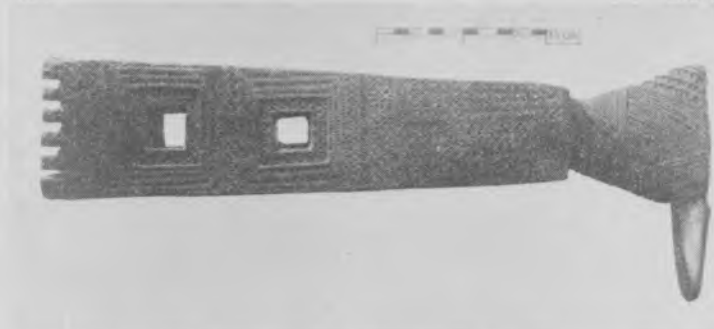
Met al deze, min of meer recente voorbeelden voor oogen, is het niet moeilijk voor die over-verfijnde artefacten uit het neolithicum ons een bestemming voor te stellen, in een land, waar nog heden ten dage het ceremonieel bij allerlei gebeurtenissen zoo zorgvuldig wordt betracht. Men denke aan de ceremoniën bij den rijstbouw om de agaten patjoels te verklaren; aan de plechtigheden bij huizenbouw voor de chalcedoon dissels, enzovoort.

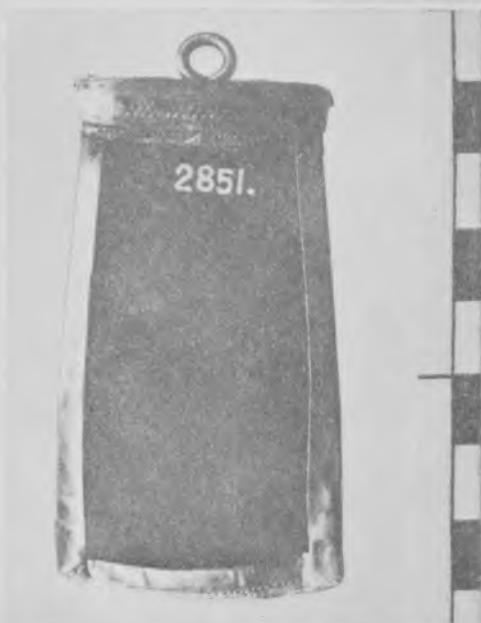
25

26a-b

27

28

29

25. STEENEN ARMBANDEN IN VERSCHILLINDE STADIA VAN BEWERKING; RECHTS BENEDEN JASPIS ARMBAND. — 26a en b. NEOLITHISCHE BOOMSCHORSKLOPPER VAN BORNEO. — 27. STEENEN BIJL IN HOUTEN STANDAARD; WAARDIGHEIDSTEEKEN VAN EEN HOOFD, HERVEY-EILANDEN. 28. NEOLITHISCHE BIJL IN RECENTE, ZILVEREN VATTING, ALS TALISMAN IN GEBRUIK. — 29. PATJOEL, PIEKEL, DISSEL EN ZEER KLEIN DISSELTJE, ALLE GEMAAKT VAN FIJN GEPOLIJSTE CHALCEDOON- EN AGAATSOORTEN.

Nog heden ten dage is het een algemeen gebruik, een steenen bijl als talisman, als „djimat” bij zich te dragen. Niet onmogelijk is het, dat reeds in het neolithicum sommige exemplaren deze beteekenis hebben gehad (afb. 28).

Dr. F. D. K. Bosch, vroeger Directeur van het Bataviaasch Museum, heeft wel eens het vermoeden uitgesproken dat het groote aantal blijkbaar ongebruikte steenen artefacten hieraan toe te schrijven is, dat deze voorwerpen als ruilmiddel hebben gediend. Bewezen is dit nooit, maar aannemelijk is het wel.

Behalve het talrijk voorkomen van blijkbaar ongebruikte, van zeldzame steensoorten vervaardigde exemplaren, zijn er twee omstandigheden die eenigszins in deze richting schijnen te wijzen.

In de eerste plaats is het bekend, dat vòòr de menschheid het eigenlijke geld kende, bepaalde voorwerpen als ruilmiddel dienden. Men denke aan het Chineesche, bronzen „messengeld”, het „lapjesgeld” van Boeton, het „ringetjesgeld” van Kerintji³.

In de tweede plaats is er den laatsten tijd op gewezen, dat de koop bij de meer primitieve volkeren in zeer veel gevallen niet is een bloote ruil van economische waarden, maar dat de koopprijs dient om de magische krachten, welke worden ontketend door de bezitsoverdracht, te bezweren. Voor den bruidsprijs heeft H. Th. Fischer dit aangetoond in zijn artikel „Der magische Charakter des Brautpreises”⁴. De bruidsprijs dient, om de schadelijke, magische krachten, die door het huwelijk zouden kunnen vrijkomen, te compenseeren. Vandaar, dat als bruidsprijs in vele gevallen maar niet eenvoudig een som gelds kan dienen, maar dat deze prijs moet worden voldaan in bepaalde voorwerpen; hiervoor komen dan juist die voorwerpen in aanmerking, die zelf magisch geladen zijn, bij voorbeeld bronzen kanonnen (de bekende zoogenaamde „lila”). In het algemeen voorwerpen van metaal of aardewerk, beide uit het magisch sterke vuur geboren; ook doeken.

Reeds vroeger schreef Alb. C. Kruyt zijn artikel „Kopen in Midden Celebes”⁵, waarin hij aan de hand van vele voorbeelden uiteenzet, dat niet alleen bruidskoop, maar koop in het algemeen bij de Toradja's in zeer veel gevallen niet een economische, maar een magische handeling is. Bij de voorwerpen, die hij als voorbeeld van koopprijs opsomt, valt in de eerste plaats op, dat vele daarvan door hun materiaal hun magisch karakter verraden (metaal, aardewerk) en in de tweede plaats, dat daarbij de bijl herhaaldelijk wordt genoemd.

Kruyt verwijst in dit verband ook naar hetgeen F. D. E. van Ossenbruggen hierover schrijft in „Het primitieve denken”.

Het schijnt zeer aannemelijk, dat reeds in het neolithicum dergelijke opvattingen en gebruiken hebben geheerscht, en dat de ijzeren bijl als koopprijs de plaats heeft ingenomen van zijn steenen voorgangers. Wat het materiaal betreft voldoet de steenen bijl, vooral wanneer die van half-edelsteen is geslepen, zeker aan de eischen;

steen in het algemeen, half-edelsteen in het bijzonder, is volgens een, niet alleen over den Archipel, maar over de geheele wereld verspreid geloof, magisch krachtig; ook in Westersche landen maken de juweliers in hun advertenties van dit geloof nog steeds gebruik! Zoo is dan de verklaring van de vele, fraaie en blijkbaar nooit gebruikte neolithische bijltjes als ruilmiddel alleszins aanvaardbaar.

Ten slotte zij er nog op gewezen, dat op sommige eilanden in den Stillen Oceaan (b. v. Mapia) bijlen in den vorm van neolithische bijlen worden vervaardigd van schelp: dat voorts stukken schelp, ongeveer in denzelfden vorm geslepen, als geld worden gebruikt op Jap en dat daarnaast op hetzelfde eiland hetzelfde soort geld in denzelfden vorm ook van steen voorkomt^a.

Na deze kleine ethnologische flankverkenning keeren wij tot de morfologie van het neolithicum terug, en wij vestigen nog op één vorm van steenen bijl de aandacht, namelijk die, waarbij de zijkanten sterk uitgehold zijn, zoodat de snede aan beide zijden min of meer in een punt eindigt. Deze vorm is ook uit Europa bekend, en doet sterk denken aan het model van de latere bronzen bijlen. Blijkbaar is het tegen het einde van het neolithicum voorgekomen, dat de menschen bronzen bijlen leerden kennen, doch ze niet in voldoende aantal konden krijgen, en nu de vormen van de bronzen werktuigen in steen imiteerden (afb. 30).

Hierbij dient nog te worden opgemerkt, dat deze brons-imitaties tot nu toe niet bekend zijn, gemaakt uit de fraaie halfedelgesteenten; de agaat- en chalcedoonbijlen vertoonen altijd de meer klassieke, rechtlijnige vormen, en schijnen dus niet tot het eind van het neolithicum te behooren.

Overigens heeft men dikwijls getracht, in het neolithicum een onderverdeeling te maken, en oudere vormen te onderscheiden van jongere. Men kan hierbij twee methoden volgen, de stratigrafische en de typologische. Een stratigrafische indeeling kan men maken, wanneer bij een ontgraving de bovenste lagen andere vormen van artefacten opleveren dan de onderste; men kan dan — met de noodige voorzichtigheid — aannemen, dat de onderste lagen de oudste vormen bevatten.

De typologische methode werkt niet in het veld maar op de museumtafel; de eenvoudigste, „primitiefste” vormen worden aan één kant gelegd, de fraaiste, best afgewerkte aan den anderen kant; daartusschen wordt dan een gelijkmatig opklimmende rij van overgangsvormen uitgezocht, een „Entwicklungsreihe”. Het groote bezwaar van deze typologische methode is, dat men niet kortweg mag zeggen, dat de eenvoudigste vorm de primitiefste is; het kan ook wel zijn, dat die eenvoudigste vormen voor eenvoudige doeleinden of voor ruwer werk hebben gediend, of door minder geschoolde lieden zijn gemaakt, doch dat zij naast de beter gemaakte werktuigen zijn gebruikt.

De typologische methode kan zeer nuttig zijn, wanneer zij met de stratigrafische methoden kan worden gecontroleerd; op zichzelf gebruikt, is zij gevaarlijk. Nu is

30

31

32

34

30. STEENEN BIJL, IN VORM HERINNEREND AAN BRONZEN BIJL. — 31. TWEE „PLANKEN” EN (RECHTS) EEN
SLAGSTEEN VAN PATJITAN. — 32. BIJLPUNTEN VAN PATJITAN. — 34. SCHOUDERBIJL OF BIJL MET TAND.

het ongelukkige, dat bijna alle neolithische werktuigen in onze musea uit de tweede, of uit de zooveelste hand, door aankoop van de bevolking zijn verkregen; slechts zeer enkele zijn van systematische ontgravingen afkomstig; de gegevens voor een stratigrafische indeeling ontbreken vooralsnog, en daarom is de tijd voor een typologische indeeling zeker nog niet gekomen.

Ten slotte nog iets over de vervaardiging van de neolithische werktuigen. Het materiaal, waarvan ze gemaakt zijn, is — afgezien van de agaat- en chalcedoon-exemplaren — meestal verkiezelde kalk, een steen, die vrijwel overeenkomt met den bekenden vuursteen van het Europeesche neolithicum, en die zich voor dit werk bijzonder goed leent. Deze steensoort komt voor in de kalkgebergten, onder andere bij Poenoeng en Patjitan in Zuid-Madioen, en ook bij Buitenzorg.

Op deze plaatsen nu heeft men „ateliers” gevonden; werkplaatsen, waar de steenen bijlen in grooten getale werden gemaakt. De werktuigen werden hier alleen ruwweg in den goeden vorm geslagen; een dergelijke half-afgewerkte steenen bijl noemt men wel een „plank”, naar het Fransche woord „planche” (afb. 31). Dit „halffabrikaat” werd dan blijkbaar geëxporteerd, over grooten afstand verhandeld, en door den gebruiker zelf geslepen; het afslaan is moeilijk, specialistenwerk, „skilled labour”; het slijpen vereischt wel geduld, maar geen bijzondere vaardigheid. Geheel afgewerkte, geslepen bijlen vindt men in de ateliers zelf slechts bij uitzondering. Bijl-tjes, gemaakt uit een steensoort, die alleen bij de ateliers gevonden werd, vindt men op grooten afstand van daar. Bij de ateliers zelf liggen groote stapels van duizenden, blijkbaar min of meer mislukte en daarom afgekeurde, „planken”, te midden van de steenscherven die bij het afslaan ontstonden; voorts ronde steenen, die als „slagsteen” bij de bewerking hebben gediend. In sommige ateliers werden ook pijlpunten gemaakt; deze bleven ongeslepen, in tegenstelling met de bijlen (afb. 32).

Aan de zuidelijke helling van het Idjen-plateau in Oost-Java moet een atelier geweest zijn, dat eenigszins ander materiaal gebruikte. Buiten Java is een atelier bekend van Sumatra, bij Boengamas, tusschen Lahat en Tebingtinggi, res. Palembang.

Verspreiding van de vierkantbijl-cultuur. Ofschoon de bijl met rechthoekige doorsnede, de vierkantbijl, „Leitfossil” voor het normaal neolithicum van Nederlandsch-Indië, geheel in denzelfden vorm ook elders, onder andere in West-Europa, zeer algemeen bekend is, vormt het verspreidingsgebied daarvan in Zuidoost-Azië en Insulinde toch een zóó aanéengesloten geheel, dat men er hier één bepaalde cultuurstroom in mag zien, waarvan de herkomst uit de verspreiding valt af te leiden. Bijgaand kaartje, ontleend aan Von Heine Geldern, geeft hiervan een overzicht (afb. 33).

De groote rivieren in Zuidoost-Azië, de Hoang-ho en Jang-tse-kiang in China, de Mekong in Annam, de Saloen en Irawadi in Achter-Indië en de Brahmapoetra in

oostelijk Vóór-Indië, komen in hun bovenloop alle bij elkander in het bergland van West-China, Noord-Birma en Zuidoost-Tibet. Ergens in deze buurt zoekt

Afb. 33. Verspreiding van het normaal-neolithicum in Oost-Azië en den Archipel. De kruisjes geven aan de vindplaatsen van de rechthoekbijl en de bijl-met-tand. Naar Heine Geldern (gewijzigd, uit „Urheimat“ enz, Zie literatuur onder paragraaf 9).

Von Heine Geldern het verspreidings-centrum van de vierkantbijl-cultuur; niet te verwarren met het land van oorsprong, want dat lag waarschijnlijk, nog langer geleden, elders.

Vanuit dezen rivierenknoop heeft deze cultuur zich dan naar het zuiden bewogen, naar Achter-Indië, Malaka, Sumatra, Java, de Kleine Soenda-eilanden en de Mo-

lukken, naar Borneo en Celebes. Een anderen tak vinden wij in Vóór-Indië, in de buurt van de Ganges-delta. Een derden tak in China, Formosa en Japan. De Philippijnen vormen een verbindingsstuk tusschen den zuidelijken tak, bij Borneo, en den noordelijken tak, bij Formosa.

Zooals uit het kaartje blijkt, is de vierkantbijl in Noord-Sumatra niet, in Borneo weinig gevonden; voorloopig is niet uit te maken, in hoeverre de mindere intensiteit van het praehistorisch onderzoek aldaar de oorzaak van dit verschijnsel vormt.

De voor Java en Zuid-Sumatra zoo typische „piekel” komt op Malaka voor, alleen ten zuiden van den Isthmus van Kra. Ten noorden van die grens komt naast de gewone vierkantbijl een ander type voor, de zgn. „schouderbijl” of „bijl met tand”. Heine Geldern meent, dat deze schouderbijl moet worden beschouwd als „Leitfossil” voor een afzonderlijke cultuur; Van Stein Callenfels ziet er meer een bijzonderen vorm van de vierkantbijlcultuur in (afb. 34).

Bij de, grootendeels jongere, neolithische steenen bijlen van de stille Zuidzee, vindt men de vormen van vierkantbijl, dakvormige bijl en bijl met tand gecombineerd terug; mogelijk heeft deze combinatie in de Philippijnen plaats gehad, en is van daar uit de neolithische cultuur den Pacific binnengedrongen. Veel weten wij hier nog niet van. Zeer weinig weten wij ook nog omtrent de lichaamseigenschappen van de menschen, die de vierkantbijlcultuur hier brachten. Zooals reeds eerder werd opgemerkt, is het meeste neolithische materiaal van aankoop afkomstig. De eerste belangrijke neolithische ontgraving, die meer dan twintig goed meetbare schedels opleverde, werd in overleg met het Bataviaasch Genootschap en den Oudheidkundigen Dienst verricht door Dr. L. Onvlee, in het urnenveld bij Melolo (Soemba). Wij komen hierop nader terug bij de bespreking van het aardewerk. De schedels zijn nog in onderzoek in de Nederlandsch-Indische artsenschool te Soerabaja; zonder op de publicatie hieromtrent vooruit te willen loopen, kunnen wij toch reeds nu wel zeggen, dat de schedels onderling zeer verschillende kenmerken vertoonen, zoodat men hier niet van één neolithisch ras zal kunnen spreken. Trouwens, hoe verder het praehistorisch onderzoek vordert, hoe meer blijkt, dat ook bij de zeer oude culturen de rassen reeds sterk gemengd waren, zoodat het in de meeste gevallen veiliger is, in verband met een bepaalde cultuur niet van een ras, maar van een volk te spreken.

§ II. HET PAPOEA-NEOLITHICUM

De Papoea's van Nieuw-Guinee kenden, vóór de komst der Europeanen, nog in het geheel geen metalen werktuigen, en nog thans worden daar de neolithische, steenen bijlen vrij veel gebruikt, al raken de geïmporteerde stalen werktuigen meer en meer in trek.

Echter is de steenen Papoea-bijl geheel anders gevormd dan de gewone „vierkant-bijl” uit het overige deel van den Archipel. De Papoea-bijl komt in verschillenden vorm en grootte voor, doch kenmerkend is de ovale of lensvormige dwarsdoorsnede. De Duitschers spreken daarom van „Walzenbeil”. Nu komen er ook vierkantbijlen voor, met een min of meer lensvormige doorsnede, doch ook van de vlakke zijden beschouwd ziet de Papoea-bijl er anders uit dan de vierkantbijl; de laatste heeft gewoonlijk min of meer den vorm van een hoog trapezium waarvan de basis (de snede) eenigszins gebogen is. De Papoea-bijl is min of meer gerekt-eivormig: het puntige einde van het ei is in den steel bevestigd, het ronde einde is geslepen tot een snede. De snede kan scherp of bot zijn, al naarmate het werktuig wordt gebruikt om hout mede te hakken, dan wel als strijdbijl (afb. 35).

De steel bestaat in zijn eenvoudigsten vorm uit een korten knuppel, met in het dikke einde een gat, waar de steenen bijl in gestoken is. Verder komt het voor, dat de bijl, evenals de reeds vroeger besproken „belioeng” van den inlandschen timmerman, soms geklemd onder een los stuk hout, aan den steel wordt vastgebonden; de derde vorm is die, waarbij de steen in een houten tusschenstuk geplaatst is, dat op zijn beurt in den steel gestoken wordt. Soms kan dit tusschenstuk in den steel draaien, zoodat de steen met de snede in het vlak van den steel kan worden geplaatst, of 90 graden gedraaid kan worden om het werktuig als dissels te gebruiken (afb. 36). In onze verwende, Westersche handen moge de Papoea-bijl een onhandig werktuig schijnen, de onhandigheid ligt bij ons, want de Papoea weet met dit gereedschap dikke boomen in betrekkelijk korten tijd te vellen.

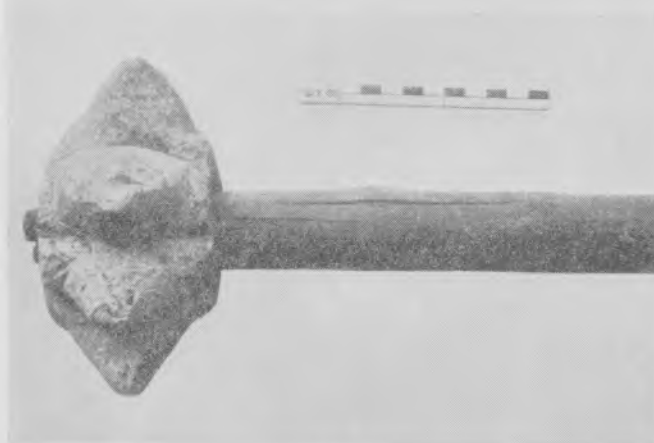
Ook bij de Papoea-bijlen zijn enkele bijzondere vormen te onderscheiden. Wij wezen reeds op het verschil tusschen houtbijl en strijdbijl. Verder komen ceremoniebijlen voor, van fraaier steen en met meer zorg gemaakt dan het gewone gereedschap. Ten slotte is een typisch begeleidend verschijnsel van de Papoea-bijl de zeer kleine bijl, afgebeeld in afb. 35. Deze kleine bijlen (Duitsch: „Kleinbeile”) komen vooral voor op de grens van het gebied van het normaal-neolithicum en het Papoea-neolithicum: de Tanimbar-eilanden, Ceram en omgeving.

Een typische vorm van steenbewerking bij de Papoea's is verder het boren van ronde gaten; hiertoe wordt een stuk met water en zand bevochtigd bamboe op den steen rondgedraaid, zoolang, tot de steen geheel doorboord is. Van deze techniek maakt de Papoea gebruik om steenen koppen voor knotsen, en bezwaringssteenen voor pootstokken te maken (afb. 37).

Wat de verbreiding van de Papoea-bijl betreft valt het volgende op te merken: wanneer wij in den Archipel van west naar oost gaan, begint de Papoeabijl ongeveer daar, waar de vierkantbijl ophoudt. In Ceram, Gorong, Tanimbar, Leti en de Minahasa zijn enkele Papoea-bijlen gevonden. Het eigenlijke gebied van deze „Walzenbeil” is echter Nieuw-Guinee.

35

37

36a

36c

35. PAPOEA-NEOLITHICUM. LINKS BOVEN, GROOTE CEREMONIEBIJL; RECHTS BOVEN, GEWONE BIJL; DAAR-
ONDER, TWEE KLEINE BIJLEN; GEHEEL ONDERAAN, EEN MES. — 36a - c. PAPOEA-BIJLEN, OP DRIE VERSCHIL-
LENDE WIJZEN GESTEELD. — 37. PAPOEA-KNOTS MET DOORBOORDE, STEENEN KOP.

De „Walzenbeil” is een vorm, die, evenals de vierkantbijl, ook buiten Nederlandsch-Indië bekend is, onder andere in West-Europa, doch in Oost-Azië een min of meer aanééngesloten gebied bestrijkt, waaruit conclusies zijn te trekken omtrent de migratie, die deze bijl heeft medegebracht. Zoowel in China als in Japan heeft de Walzenbeil een groote rol gespeeld; zij schijnt in China tot een oudere cultuurlaag te behoren dan de rechthoekbijl. Aansluitend bij China vinden wij de Walzenbeil terug in Achter-Indië. In Tonking en verder naar het zuiden, op Malaka, vinden wij de Walzenbeile niet, maar het wordt waarschijnlijk geacht, dat deze cultuur aldaar invloed heeft gehad op het mesolithicum, zoodat hieruit het protoneolithicum ontstond. Uit Noord-Birma echter zijn de echte Walzenbeile bekend, en typisch is, dat ook hier naast deze bijlen de zoo juist beschreven „Kleinbeile” voorkomen. Gaan wij verder naar het zuiden, dan ontbreekt niet alleen op Malaka maar ook op Sumatra, en verder in geheel Midden-en West-Nederlandsch-Indië, de Papoea-bijl geheel en al. Hieruit valt af te leiden, dat deze niet langs denzelfden weg als de rechthoekbijl den Archipel is binnengedrongen en haar tegenwoordige gebied, Nieuw-Guinee, heeft bereikt. Dan blijft slechts één mogelijkheid over, namelijk dat deze bijlvorm van Japan uit zich naar het zuiden heeft verspreid, en via de Philippijnen, langs de Minahasa, naar Nieuw-Guinee is doordrongen. Inderdaad zijn zoowel op de Philippijnen als in de Minahasa Walzenbeile gevonden. Bij de opsomming van de vindplaatsen in Nederlandsch-Indië noemden we straks nog niet Borneo, omdat de gegevens daarover wel bestaan, maar vaag en weinig betrouwbaar zijn. Wanneer de zoo juist uitgestippelde migratielijn echter juist is klinkt het voorkomen van deze bijlen in Borneo wel zeer waarschijnlijk; immers vormen eilandenreeksen natuurlijke verbindingen tusschen de Philippijnen eenerzijds, en Borneo zoowel als de Minahasa anderzijds.

§ 12. AFWIJKENDE NEOLITHISCHE CULTUREN

Zoowel het normaal-neolithicum met de rechthoekbijl als het Papoea-neolithicum met de Walzenbeil zijn culturen, die een uitgestrekt gebied beslaan, en waarvan is na te gaan, langs welken weg zij den Archipel zijn binnengedrongen. Naast deze twee hoofd-culturen zijn verschillende min of meer plaatselijke neolithische cultuurresten ontdekt, waarvan wij thans een korte opsomming zullen geven.

De grot van Sampoeng¹

De zoogenaamde grot van Sampoeng ligt nabij Sampoeng, ten Westen van Ponorogo, in Madioen. Het is geen eigenlijke grot, maar een „abri sous roche”, dat wil zeggen een overhangende rots, waaronder de menschen schuilplaats hebben gezocht. In de praehistorie is het veelal gebruikelijk, voor dergelijke vindplaatsen het Fransche woord te gebruiken. Wellicht ware in het Nederlandsch de naam „schuilplaats”

bruikbaar. In Europa hebben de palaeolithische mensen niet alleen in dergelijke schuilplaatsen, maar ook in grotten gewoond, om zich te beschutten tegen de koude van de ijstijden. In Indië heeft deze noodzaak ook in het palaeolithicum niet bestaan, en de nog thans door den inlander gekoesterde vrees voor slangen, tijgers, geesten en andere verschrikkingen zullen ook toen de mensen hebben weerhouden, in het duister van de grotten door te dringen, doch de overhangende rotsen vormden een geschikte beschutting tegen den regen.

De schuilplaats van Sampoeng dan werd ontdekt en voorloopig onderzocht in 1926 door Dr. L. J. C. van Es, en nader onderzocht in de jaren 1928 tot 1931 door Dr. Van Stein Callenfels.¹

In de bovenste laag vond Van Stein Callenfels aardewerk, brons en ijzer uit den historischen tijd.

Daaronder volgde een laag met geslepen steenen bijlen; gewone, neolithische recht-hoekbijlen.

Daar weer onder lag een laag zonder steenen werktuigen, doch met vele voorwerpen van been; 90 % hiervan waren spatels van twee verschillende vormen; verder priemen een paar harpoenpunten, enz. Van hertshoorn waren een paar werktuigen gemaakt, die waarschijnlijk hebben gediend als graafstok, om wortels en knollen op te graven (afb. 38).

In de diepste laag eindelijk werden geheel andere artefacten gevonden, namelijk steenen pijlpunten, benevens veel maalsteenen. Van de pijlpunten hebben verreweg de meeste een concave onderzijde, zoodat de beide benedenhoeken weerhaken vormen; slechts enkele exemplaren hadden een afgeronde onderzijde.

Verder werden enkele, zeer beschadigde, menselijke overblijfselen gevonden; ofschoon de schedels zich niet meer leenden voor nauwkeurig onderzoek, acht Mijsberg de groote afmetingen van de tanden vooral een aanwijzing, dat deze mensen tot de „Papoea-melanesoïden” kunnen hebben behoord; hetzelfde ras, dat gevonden werd in verbinding met de mesolithische culturen van Achter-Indië en Malaka.

Van Stein Callenfels verklaart de vondsten in de schuilplaats van Sampoeng als volgt: eerst kwamen er mensen met een oude, neolithische cultuur; dit was niet het normaal-neolithicum van de vierkantbijlen, maar een oudere neolithische laag, die waarschijnlijk uit het noorden, van de Philippijnen, is binnengedrongen, en verwant is aan de cultuur van de grotten van Zuid-Celebes, waarover later.

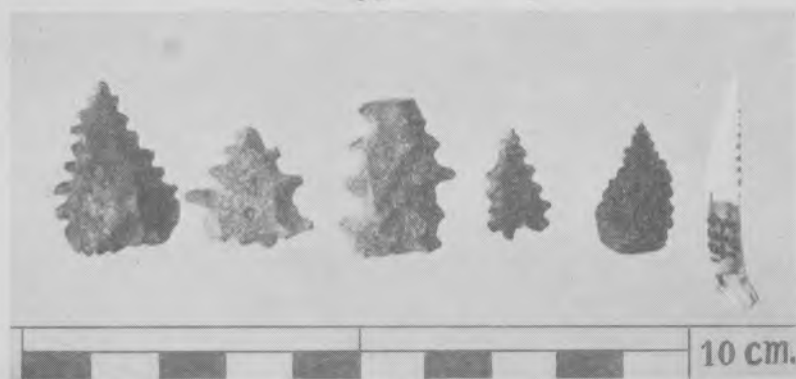
Daarna kwam een bevolking, die afstamde van de mesolithische bevolking (Papoea-melanesoïden) van Achter-Indië, Malaka en Sumatra. Immers werden ook daar, tusschen de mesolithische steenen werktuigen, gereedschappen van been en hoorn gevonden. Deze bevolking kwam echter in Sampoeng veel later dan in Achter-Indië, Malaka en Sumatra, en gebruikte daar toen geen steenen werktuigen meer.

38

39

40

41

38. WERKTUIGEN VAN HOORN EN BEEN, EN TWEE STEENEN PIJLPUNTEN UIT DE SCHUILPLAATS VAN SAM-
POENG. — 39. VIJF MICROLITHEN EN EEN STUK ONGEWERKT OBSIDIAAN VAN BANDOENG. — 40. GETANDE
PIJLPUNTEN VAN DE TOALAGROTTEN: DE RECHTER VAN BEEN, DE OVERIGE VAN STEEN. — 41. GESTEELDE
PIJLPUNTEN VAN TIMOR; DE RECHTER GEBROKEN.

Daarna kwam opnieuw een neolithische cultuur, ditmaal het normaal neolithicum met de vierkantbijl.

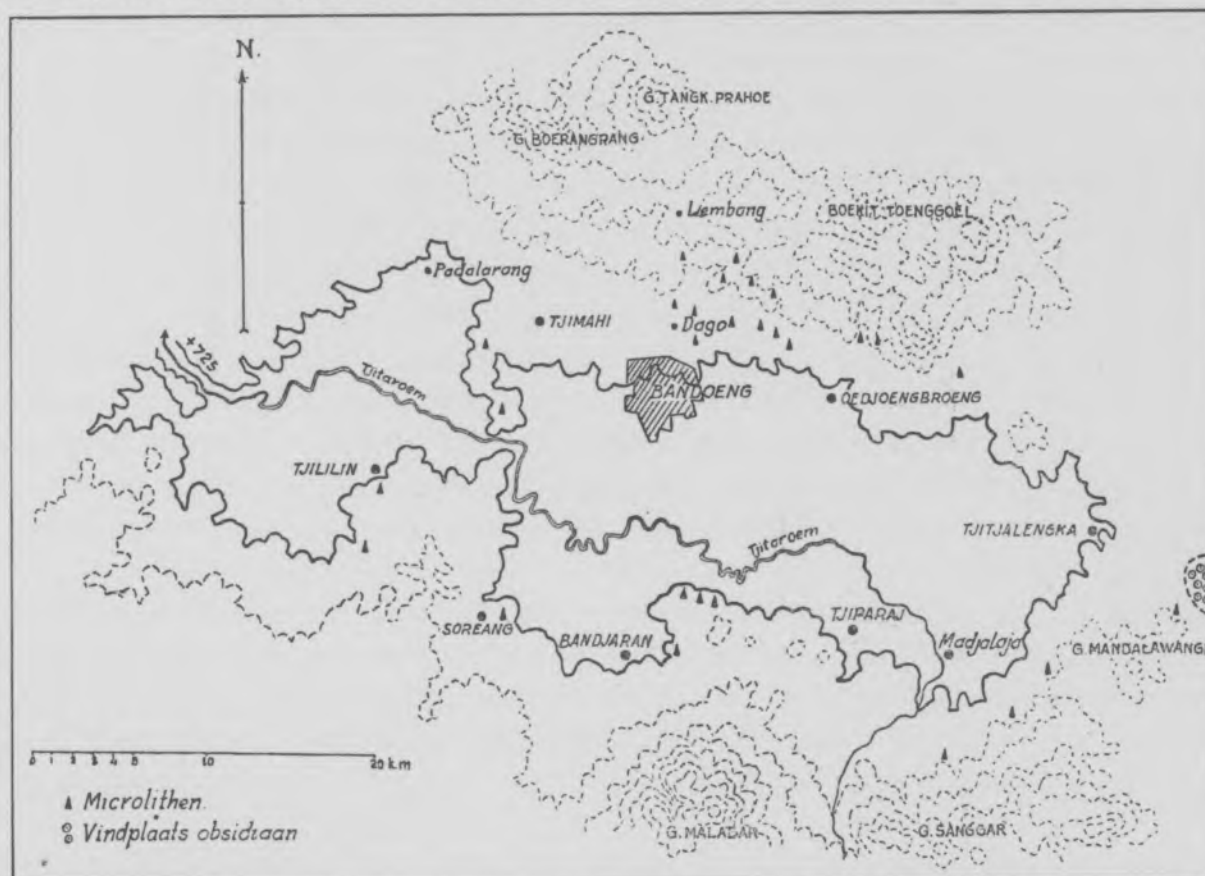
Wij hebben hier dus het eigenaardige verschijnsel, dat een oudere cultuurvorm, het mesolithicum, plaatselijk chronologisch jonger is dan een nieuwere cultuurvorm, de neolithische pijlsplitsencultuur; vandaar, dat de cultuur, die in vorm, phaseologisch, jonger is, toch in een diepere laag ligt; een verschijnsel, dat wij kunnen vergelijken met de „discordanties” in de geologie. „Men kan wel grijs van haren, doch jong van harte zijn”; en omgekeerd.

Von Heine Geldern acht het niet geheel zeker, dat de interpretatie van Van Stein Callenfels de juiste is, en wanneer men de zaak alleen kan bestudeeren van de kaarten en profielen, welke Van Stein Callenfels bij zijn rapport voegt, is de zaak ook niet zoo duidelijk als zij in den tekst wordt voorgesteld. Intusschen kan hij, die de ontgraving zelf heeft uitgevoerd, zich over de stratigrafische omstandigheden een beter oordeel vormen, dan hij die alleen de afbeeldingen voor zich heeft, en zoo zal men veilig doen, met voorloopig de opvatting van Van Stein Callenfels te aanvaarden. De Heer H. R. van Heekeren te Djember heeft een onderzoek ingesteld in de grot Goea Petpoeroeh bij Pradjekan (ten zuiden van Sitoebondo, Besoeki) en andere grotten in Oost-Java en vond daar een cultuur, die eenerzijds beenen spatels en priemen opleverde, welke herinneren aan de mesolitische laag van de schuilplaats van Sampoeng, anderzijds ook microlithische werktuigjes, welke misschien verwant zijn aan de cultuur van de, straks te bespreken Toala-grotten in Celebes. De resten van een schedel, die in dezelfde laag werden gevonden, waren helaas zwaar beschadigd, doch schijnen te gelijken op het Papoea-melanesische ras, dat ook elders de mesolithische cultuur heeft gebracht. Een nadere publicatie over dezen schedel liet tot nu toe nog op zich wachten².

§ 13. DE CULTUUR VAN HET MEER VAN BANDOENG

In Java is algemeen de legende bekend, dat de vlakte van Bandoeng vroeger een meer is geweest, en het geologisch onderzoek heeft dit verhaal bevestigd en uitgemaakt, dat de tegenwoordige hoogtelijn van 735 M. ongeveer den oever van het meer aangeeft (zie bijgaande afb. 42). Dr. G. H. R. Von Koenigswald vond nu rond om dezen ouden meeroever een cultuur, gekenmerkt door „microlithen”¹ (afb. 39). Onder microlithen verstaat men zeer kleine steenen werktuigjes. In Europa komen microlithische culturen voor, en behooren zij tot den overgang van het oude naar het jonge steenen tijdperk. De microlithen van Bandoeng zijn gemaakt van obsidiaan, een glasachtig vulkanisch uitvloeiingsgesteente, dat in de natuur niet wordt gevonden rondom de vlakte van Bandoeng, doch alleen bij Nagreg, ten noorden van Garoet. De oude oeverbewoners moeten de ruwe obsidiaan van Nagreg gehaald hebben, en

in hun woonplaatsen, volgens Von Koenigswald misschien paaldorpen, rondom het meer hebben verwerkt tot microlithische werktuigjes: kleine pijlpuntjes, misschien voor de vogeljacht, mesjes, schrapertjes enz. Dat de bewerking niet bij Nagreg maar bij den meeroever heeft plaats gehad, blijkt uit de talrijke vondsten aldaar van nog onbewerkte stukjes obsidiaan, en van splinters, die bij de bewerking overbleven. Dat wij hier werkelijk met een oeverbevolking te maken hebben wordt bewezen

Afb. 42. De microlithische obsidiaan-cultuur rondom het voormalige meer van Bandoeng. De dikke lijn is de oudemeer-oever, de tegenwoordige hoogtelijn van 725 m. (Naar G. H. R. von Koenigswald. Zie literatuur onder paragraaf 13).

door de omstandigheid, dat de vindplaatsen zeer talrijk zijn vlak boven de hoogtelijn van 725 M., terwijl beneden die hoogtelijn niet één vindplaats is ontdekt. A. Tobler en J. Zwierzycki hebben dergelijke obsidiaan-microlithen ontdekt in Boven-Djambi². Zeer merkwaardig is het voorts, dat in de Philippijnen, op Luzon, rondom de Laguna de Bay boven Manilla, geheel overeenkomstige vindplaatsen van obsidiaan-microlithen liggen, rondom het, hier nog bestaande, meer. Uit de vondst van gewone rechthoekbijlen in de nabijheid van de microlithen leidt Von Koenigswald af, dat de laatste gelijktijdig zijn geweest met het normaal-neolithicum; waarschijnlijk is de microlithische cultuur echter den Archipel binnengedrongen vanuit het noorden, langs de Philippijnen.

Een microlithische obsidiaancultuur, geheel overeenkomende met die van het voormalige meer van Bandoeng, van de Laguna de Bay en van Boven-Djambi, werd door den schrijver juist vóór het ter perse gaan van dit werk gevonden in Sumatra, bij het meer van Kerintji. Een nadere publicatie hierover zal verschijnen in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap.

§ 14. DE TOALA-GROTTEN

In de jaren 1893—1896 hebben de beide neven F. en P. Sarasin uit Bazel een onderzoek ingesteld in de buurt van Lamontjong, gelegen in den zuidelijken arm van Celebes, in het gebergte ten noordoosten van Makassar¹. De bedoeling van de Sarasins was, studie te maken van de Toala's, die in deze buurt leven, en die volgens hen zouden behooren tot een oud ras, verwant aan de Wedda's van Ceylon. Het Toalavraagstuk is een probleem op zichzelf, dat wij hier kunnen laten rusten. Echter ontdekten de Sarasins tijdens hun onderzoek in de grotten, waar de Toala's gewoond zouden hebben, resten van een oude, praehistorische cultuur. Ofschoon deze cultuur met de Toala's niets te maken heeft, wordt zij daarmede toch dikwijls in één adem genoemd, en daarom gebruiken wij voor deze paragraaf het opschrift „de Toala-grotten”. Een nader onderzoek in deze grotten is ingesteld door Van Stein Callenfels in de jaren 1933—1934², en 1937.

Het meest kenmerkende nu van deze cultuur is het voorkomen van pijlpunten, meestal van steen, maar ook wel van been, met zaagvormig gekartelde randen (afb. 40). Hierdoor onderscheiden zij zich scherp van de pijlpunten uit het normaal-neolithicum van Patjitan en omgeving. Naast deze typische gezaagde pijlpunten komen verder veel microlithen voor, zeer kleine steenen werktuigjes, zooals wij die ook kennen van den oever van het meer van Bandoeng. In de Toala-grotten zijn deze werktuigjes echter niet van obsidiaan, maar van andere steensoorten. Waarschijnlijk zijn een deel van de microlithen gebruikt, om te worden gevat in de snede van houten sikkels of andere werktuigen, om deze scherp en hard te maken; wellicht ook in knotsen.

De gezaagde pijlpunten komen nu zoowel in de Philippijnen als in Japan voor; vermoedelijk zal deze cultuur van de Toala-grotten van Japan afkomstig zijn. Dit lijkt misschien wat „ver gezocht”, maar meer en meer dringt de overtuiging door, dat sommige praehistorische culturen (wij noemden reeds de Papoea-bijl) uit Japan via de Philippijnen den Archipel zijn binnengedrongen. Men dient niet te vergeten, dat de afstanden, die daarbij over zee moeten worden afgelegd, betrekkelijk klein zijn; tusschen Japan en Formosa vormen de Rioe-kioe-eilanden een brug; tusschen Formosa en de Philippijnen de Batan- en Babujan-eilanden; tusschen de Philippijnen en de Minahasa de Sangihe- en Talaud-eilanden. Zoo bedragen de overvaarten tusschen de eilanden en eilandjes niet meer dan hoogstens 100 tot 150 km, dat is ongeveer de breedte van de straat

van Makassar op zijn smalst. Wanneer men nu verder in aanmerking neemt, dat al deze zeeën in bepaalde tijden van het jaar gemakkelijk bevaarbaar zijn, dan zal men zich over de praehistorische migraties langs dezen weg minder verwonderen.

De cultuur van de Toala-grotten maakt op zichzelf een ouden indruk; zooals wij reeds vroeger opmerkten, behooren in Europa de microlithen thuis in de overgangsperiode van oud-naar-jong steenen tijdperk. Dat de cultuur van Lamontjong veel jonger is, wordt echter bewezen door het feit, dat te zamen met de microlithen ook resten van groene glazen armbanden werden gevonden, blijkbaar geïmporteerd en afkomstig van een hooger ontwikkeld volk; inderdaad kennen wij deze armbanden ook van verscheidene andere plaatsen in den Archipel, en zijn zij met behulp van vondsten in oude graven in de Philippijnen te dateeren op ongeveer 300 tot 100 voor Christus; dus uit den bronstijd, die ook zoovele glazen kralen heeft opgeleverd, waarop wij later terugkomen.

Dr. A. A. Cense ontdekte bij Ara in de afdeeling Bonthain (aan de zuidkust van den zuidelijken arm van Celebes) in een schuilplaats een nieuwe microlithische vindplaats, die door den heer H. R. van Heekeren nader werd onderzocht¹. Ook hier werden een groot aantal gezaagde pijlpunten gevonden; verder eenige grootere steenen werktuigen, die herinneren aan het mesolithicum, benevens beenen spatels en spitsen. Een klein, blauw glazen kraaltje wijst weer op ruilhandel met een meer ontwikkeld volk en op den jongen datum van deze cultuur.

Bij het nader onderzoek, dat Van Stein Callenfelts in het jaar 1937 in dezelfde grotten instelde, ontdekte hij onder de laag met de gewone Toaliaan-cultuur, kenbaar aan de gezaagde pijlpunten, een oudere laag, gekenmerkt door gesteelde steenen werktuigen. Deze oudere cultuur noemt hij „Proto-toaliaan” en beschouwt hij als de cultuur, waaruit het Toaliaan is ontstaan door bijmenging van een vreemde cultuur (de cultuur van de gezaagde werktuigjes). Uit het proto-toaliaan zou dan ook zijn ontstaan de cultuur van Timor en Roti, waarover straks, benevens een microlithische cultuur van Australië.

§ 15. DE SCHUILPLAATSEN VAN TIMOR EN ROTI

Een aantal schuilplaatsen op Timor en Roti zijn door Alfred Bühler onderzocht; de vondsten werden door F. Sarasin nader beschreven¹.

Zeer typeerend voor de schuilplaatsen op Timor waren fraaie pijlpunten of kleine lanspunten, voorzien van een tamelijk langen en goed bewerkten steel of angel; de pijlpunten waren niet geslepen. Het materiaal was meestal jaspis, in een enkel geval chalcedoon (afb. 41). Gesteelde pijlpunten waren tot nu toe in den Archipel geheel onbekend, doch zijn daarentegen weer zeer algemeen in het neolithicum van Japan, zoodat Sarasin aanneemt, dat zij met de Papoea-bijlen uit Japan via de Philippijnen in den Archipel zijn gekomen. Hiernaast werden in Timor ook ongesteelde pijlpunten gevonden, die echter de

weerhaken misten zooals wij die kennen van Patjitán, en over het algemeen ruw afgewerkt waren. Verder werden aangetroffen mesjes, wiggen, die lijken op miniatuur-vuistbijlen, en meer aan het palaeolithicum, inzonderheid het Moustérien, doen denken, doch ook in Europa wel in het neolithicum voorkomen, en verschillende andere steenen werktuigen. Sarasin verklaart het geheel als een vermenging van de Papoeabijl-cultuur uit Japan en van de mesolithische vuistbijl-cultuur uit Malaka en de meer westelijke eilanden van den Archipel. Dat de cultuur niet ouder den neolithisch is leidt Sarasin af uit de vele scherven van aardewerk, terwijl hij voorts meent, dat deze cultuur heeft geduurd tot ver in historische tijden.

Een geheel andere cultuur vond Bühler in de schuilplaatsen van Roti. Hier werden ruw afgeslagen spitsen en messen gevonden, verder krabbers en boren van steen en daarnevens eigenaardige schavers van schildpadbeen. Sarasin meent dat wij hier, in tegenstelling met de Papoea-melanesische cultuur van Timor, te doen hebben met de cultuur van een primitieve bevolking, die misschien door een meer ontwikkeld volk van Timor naar Roti verdrongen is. Dat tusschen de sporen van deze cultuur ook potscherfen gevonden werden, kan door import verklaard worden.

§ 16. DE BRONSTIJD.

In Europa volgt op het neolithicum de bronstijd, die zich niet overal gelijktijdig heeft ontwikkeld, doch in West-Europa ongeveer het tweede millennium vóór Christus (2000—1000 v. C.) heeft gevuld, in Zuid-Oost-Europa, en vooral in het oostelijk bekken van de Middellandsche Zee aanzienlijk eerder begon.

In Europa heeft de bronscultuur zich geleidelijk ontwikkeld. Veelal, doch niet altijd, treft men daar tusschen neolithicum en bronstijd nog den kopertijd aan; een cultuurperiode, waarin de mensch wel het koper wist te verwerken, doch nog niet koper en tin tot een voor vele werktuigen meer geschikte bronslegeering wist te mengen. In dien kopertijd, ook wel aeneolithicum of chalcolithicum genoemd, werd het koper gebruikt naast de oudere steenen werktuigen, zooals blijkt uit de namen, die zijn samengesteld uit het Grieksche of Latijnsche woord voor koper, met het woord steen. De koperen bijlen hebben dan ook nog geheel den vorm van de neolithische steenen werktuigen. In den daarop volgende bronstijd ontwikkelt de bijlvorm zich dan geleidelijk-aan; ten slotte ontstaat de echte bronstijd-bijl, in het Duitsch „Tüllenaxt”, in het Fransch „hache à douille” genoemd, naar de koker of schacht, waarin het achterdeel van de bijl eindigt. Werd bij de steenen bijl in het algemeen de steen in het hout gestoken, bij de Tüllenaxt is het dus omgekeerd en gaat de houten steel in de bronzen bijl.

In Europa liggen nu tusschen den eenvoudigen vorm van den bijl uit den kopertijd, die nog in het hout werd geklemd, en de „Tüllenaxt”, welke laatste in het Nederlandsch

wel schoenbijl wordt genoemd, verschillende overgangsvormen. Eerst worden de randen van de bijl een weinig verhoogd, om hem beter op zijn plaats te houden in het hout; dan worden die randen uitgetrokken tot „lappen”, die zich gedeeltelijk om het hout heen buigen: dan groeien die lappen verder uit, zoodat aan weerskanten van de bijl een koker ontstaat, waar beide helften van de nog gespleten steel ingaan; dan worden die beide kokers sterker gemaakt, het gedeelte van de bijl daartusschen wordt weggelaten, het hout van den steel hoeft niet meer te worden gespleten, en de schoenbijl is ontstaan. Tegelijkertijd wordt de snede van de bijl steeds breder en meer gekromd, een vorm, die van steen niet zoo fraai te maken zou zijn.

Omstreeks 1000 vóór Christus komt dan in West-Europa de ijzertijd, die in twee helften wordt verdeeld: de eerste helft, de Hallstatt-tijd, heeft naast ijzer nog veel brons en duurt tot 500 v. C.; de tweede helft, de La Tène-tijd is de zuivere ijzertijd en duurt tot het begin van onze jaartelling.

In Nederlandsch-Indië staan de zaken geheel anders. In de eerste plaats is er hier geen spoor van een kopertijd. In de tweede plaats vinden wij niet de overgangsvormen tusschen de steenen bijl en de vol ontwikkelde „schoenbijl”, terwijl deze laatste zeer talrijk zijn; dit wijst erop, dat de bronstijd zich hier niet geleidelijk heeft ontwikkeld, maar dat er een invasie is geweest van een volk, dat buiten den Archipel reeds tot een volle, late bronscultuur met schoenbijl was gekomen. In de derde plaats is hier waarschijnlijk nooit een zuivere bronstijd, geheel zonder ijzer, geweest, maar bracht de genoemde invasie ook reeds eenig ijzer mede.

Ook in Nederlandsch-Indië is de schoenbijl het Leitfossil bij uitnemendheid voor den bronstijd (afb. 43), doch daarnaast vertoont die periode een bijzonderen rijkdom van andere, dikwijls bijzonder fraaie, voorwerpen.

De schoenbijl is tot nu toe gevonden in Zuid-Sumatra, in West-, Midden- en Oost-Java, in Bali, in Midden- en Zuid-Celebes en Salajar en — wat heel merkwaardig is — in Nieuw-Guinee bij het Sentani-meer; op dit laatste geval komen wij straks terug (afb. 44).

De vormen van de schoenbijl in den Archipel loopen sterk uiteen: sommige zijn klein en eenvoudig, andere groot en versierd; sommige kort en breed, andere zeer slank met sierlijk uitgebogen snede. De heer J. C. Lamster heeft er op gewezen, dat het misschien niet juist is, al deze voorwerpen als bijl te beschouwen; sommige zijn van dun materiaal gemaakt, klein en licht; er moet te weinig „slag” in hebben gezeten om ze als bijl te gebruiken; misschien hebben zij gediend als beslag voor een graafstok. In Britsch-Indië schijnt dergelijk beslag, thans echter van ijzer, in denzelfden vorm nog voor dit doel te worden gebruikt.

Ook de schoenbijl heeft zich dan verder ontwikkeld tot vormen, die voor practisch gebruik geheel ongeschikt zijn, doch zich door de sierlijke vormen, de groote afmetingen en de fraaie ornamentiek doen kennen als statie- of ceremoniewapens,

43

44

45

46

47

48

43. SCHOENBIJLEN VAN JAVA. — 44. SCHOENBIJL VAN HET SENTANI-MEER, N.-GUINEE. — 45. GROOTE
STATIEBIJL VAN MAKASSAR; HOOGTE 77 CM. — 46. STATIEBIJLEN VAN JAVA. OP DE BOVENSTE EEN VO-
GEL, DIE ZELF EEN DERGELIJKE BIJL IN DE KLAUWEN HOUDT. — 47. STATIEBIJL VAN ROTI. — 48. DETAIL
VAN EEN STATIEBIJL VAN ROTI.

zooals wij die ook in het neolithicum hebben gevonden. Een van de mooiste en zeldzaamste voorbeelden hiervan is de reusachtige schoenbijn, die in een vendu-lokaal te Makassar werd gevonden, doch waarvan de juiste herkomst helaas niet meer is na te gaan. Dit prachtige stuk heeft geheel den vorm van een schoenbijn, doch is niet alleen zeer fraai geornamenteerd, maar meet bovendien meer dan 70 cm (afb. 45). Een andere vorm van statiebijn werd gevonden op Java, in de Priangan, bij Wonosobo en bij Semarang (afb. 46). Ook deze werktuigen zijn door de buitengewoon lang gerekte snede en door het groote gewicht van de grootste exemplaren voor het practisch gebruik ongeschikt. Wanneer men er een slag mede zou geven, zouden zij groot gevaar loopen te breken. Dat deze vorm is afgeleid van de schoenbijn blijkt hieruit, dat in Indo-China de schoenbijn voorkomt met eenigszins verbrede en asymmetrische, schuin staande snede; voorts, dat in de musea te Malang en Trawoelan bijlen voorkomen, waar de snede nog meer is verbreed, en schuin staat, zoodat zij overgangsvormen vertoonen tusschen de schoenbijn en de bedoelde statiewapens. Vanwege de ornamentiek is zeer merkwaardig een statiebijn, die door Ir. J. Moens te Jogjakarta werd ontdekt, en zich nu in het Museum te Batavia bevindt. Hier is op het plat „en relief” een sterk gestyleerde, vliegende vogel aangebracht, die in zijn klauwen zelf weer een statiebijn vasthoudt; deze schijnt van een zeer korte steel te zijn voorzien; misschien hebben wij hierin een aanwijzing, hoe deze voorwerpen oorspronkelijk werden gemonteerd; zeer duidelijk is de voorstelling echter niet^a. (afb. 46).

Van Roti zijn twee bronzen bijlen bekend, die den indruk maken, dat men hier de bronzen schoenbijn met een houten steel gezamenlijk uit één stuk brons heeft willen namaken. De voorwerpen zijn groot en zwaar en fraai geornamenteerd, de steelen zijn dun en hoekig, zoodat men ze nauwelijks in de hand kan houden; dus alweer werktuigen, die niet voor practisch gebruik zijn bestemd (afb. 47—49).

In Bali zijn kleine, van dun brons vervaardigde voorwerpjes opgegraven, die eenigszins aan de schoenbijn doen denken, maar waarvan de juiste beteekenis tot nu toe niet bekend is. Wellicht zijn zij bedoeld en gemaakt als graf-bijgaven (afb. 50).

En hiermede stappen wij van de schoenbijn af, en gaan wij over tot een kort overzicht van de overige, uit den bronsijd bekende voorwerpen.

Een op zichzelf staand geval is de fraaie, groote bronzen urn, gevonden in Zuid-Sumatra bij het meer van Kerintji^a (afb. 53).

De bronzen armbeschermer, die ook bij het Meer van Kerintji, te zamen met een fragment van een keteltrom, werd gevonden, is tot nu toe voor den Archipel eveneens een unicum; in Indo-China waren deze voorwerpen echter reeds bekend (afb. 52). Zeer typeerend voor den bronsijd van het achterindisch schiereiland en Nederlandsch-Indië zijn de bronzen keteltrommen^a. Het stamland van deze instrumenten ligt in Tonkin; vandaar hebben zij zich verspreid over China, Achter-Indië, Malaka,

Sumatra, Java, en tot in de Molukken. Een zeer fraai exemplaar is opgegraven in Salajar en bevindt zich nog aldaar⁵; een trom van Roti is in het Museum te Batavia, evenals een zeer groote trom van de Kai-eilanden, die echter volgens overlevering oorspronkelijk van Banda is gekomen⁶, en eenige fraaie trommen van Bima.

Heger heeft de keteltrommen naar hun vorm ingedeeld in vier hoofdtypen; de vorm, dien wij uit den Archipel kennen, is de oudste en wordt Heger I genoemd (afb. 51). Jongere vormen, Heger II, III en IV, komen in China, Siam en elders voor; de Karen van Achter-Indië hebben dergelijke keteltrommen nog in recente tijden gemaakt en gebruikt. Voor den Archipel is alleen het type Heger I van belang. Hierbij is altijd duidelijk te onderscheiden een bovenvlak, dat weinig of niet buiten het lichaam uitsteekt en dat meestal in het midden een verdikking heeft in den vorm van een zon of ster met een wisselend aantal stralen, terwijl op den rand van het bovenvlak soms een viertal kikkers zitten; verder een mantel, bestaande uit drie, goed onderscheiden deelen: een bolle bovenrand, een cylindervormig midden-gedeelte en een afgeknot-kegelvormige benedenrand. Bij den overgang van den bollen bovenrand en het cylindervormige middendeel zitten vier ooren, die niet gelijkmatig over den cirkel zijn verdeeld, maar paarsgewijze zijn geplaatst.

In het oosten van den Archipel vervormt het type Heger I zich tot een type, dat van elders niet bekend is. Een voorbeeld van dit type is de trom van Pedjeng (Bali)⁷, die nog geheel de algemeene indeeling vertoont van het type Heger I, doch naar verhouding smaller is. Bovendien steekt bij dit exemplaar het bovenvlak ver buiten den mantel uit. Nog hoger en smaller zijn dan de keteltrommen van Alor, de zogenaamde „moko's”⁸. Ook hierbij is de uitstekende rand aanwezig. Uit het ornament blijkt, dat de moko's ten deele uit den bronstijd stammen, ten deele uit de periode van Madjapahit, ten deele nog later (het Engelsche wapen en relief!). De bevolking hecht aan de moko's soms zeer veel waarde, en gebruikt ze tegenwoordig uitsluitend als bruidsprijs (afb. 54).

Opmerkelijk is het, dat de hooge, min of meer zandloopervormige moko juist in het oosten van den Archipel optreedt, en eenige overeenkomst heeft met de houten, zandloopervormige trommen, die wij van Nieuw-Guinee kennen.

Wat de verhouding van hoogte tot breedte betreft vormt de trom van Pedjeng een overgang tusschen Heger I en de moko. Het schijnt, dat het type Pedjeng ook op Java heeft bestaan. Het Museum te Batavia bezit een bovenvlak van een keteltrom, afkomstig van Kedoe, hetwelk zoowel door de ornamentiek als door een buiten den mantel uitstekenden rand, blijkt tot een trom van het Pedjeng-type te hebben behoord (afb. 64). Wij stappen nu voorloopig van de keteltrommen af, om ons overzicht van de voorwerpen uit den bronstijd te vervolgen.

Zeer algemeen bekend zijn uit die periode bronzen arm- en beenringen en kleinere oorringen, die meestal onversierd en rolrond van doorsnede zijn, en geen gesloten

49

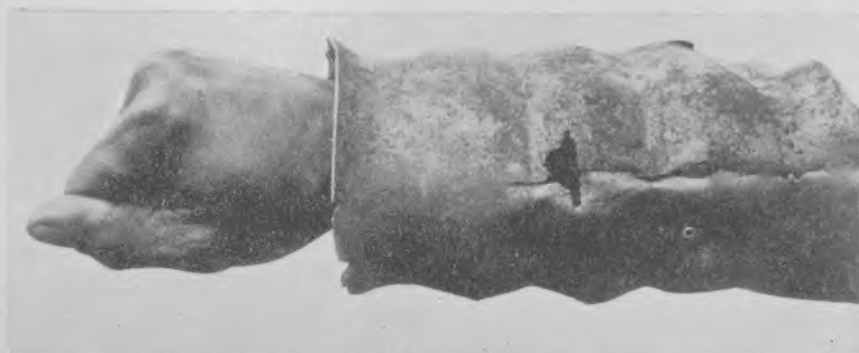
50

51

53

52

49. DETAIL VAN EEN STATIEBIJL VAN ROTI. — 50. BRONZEN VAN BALI; MIDDEN: SCHOFFEL OF BESLAG
VOOR GRAAFSTOK? LINKS: DERGELIJK VOORWERP IN HET KLEIN, MISSCHIEN GEMAAKT ALS GRAFBIJGAVE;
RECHTS, VINGERBEDEKKINGEN, IN EEN GRAF GEVONDEN. — 51. KETELTROM TYPE HEGER I. — 52.
BRONZEN ARMBESCHERMER; KERINTJI. — 53. BRONZEN URN VAN KERINTJI.

cirkel vormen (afb. 55); zij bestaan uit een rondgebogen stuk brons, waarvan de uiteinden soms op eenigen afstand van elkander staan, zoodat een kleine opening vrijblijft; dikwijls zijn die uiteinden dan min of meer verdikt, soms ook vierkant bijgewerkt; deze vorm komt vooral bij de oorringen dikwijls voor, en is blijven doorleven, soms ook in goud uitgevoerd, tot na den brons tijd. Dikwijls ook zijn de uiteinden een eind langs elkander heen gebogen, zoodat de heele ring eenigszins schroefvormig wordt; ook deze vorm is, eenigszins verfijnd en in andere materialen uitgevoerd, blijven voortleven tot lang na den brons tijd, en is tot op den huidigen dag te bewonderen aan de polsen van de inheemsche vrouwen. Naast deze vormen komen in den brons tijd ook geheel gesloten ringen voor, al of niet „en relief” versierd (afb. 62).

De eenvoudige, schroefvormig gebogen bronzen ringen komen ook in den brons tijd van Europa veel voor; dikwijls heeft men ze daar in groote hoeveelheden bij elkander gevonden, en uit deze omstandigheid heeft men wel afgeleid, dat het eigenlijk „baren” brons waren; te vergelijken dus met onze baren goud, schuitjes tin enz. Wellicht zijn zij ook als ruilmiddel gebruikt. Het is niet onmogelijk, dat voor den Archipel hetzelfde geldt. Men vergelijke weer het ringetjesgeld van Kerintji.

Als sieraden in den brons tijd vinden wij verder eenvoudige, kogelronde bronzen kralen, zoo groot als een knikker. Verder bezit het Museum te Batavia een tweetal hangers, eveneens van brons, in den vorm van zeer sterk gestyleerde menschelijke figuurtjes; deze laatste zijn in de wijze van styleering van romp en ledematen weer nauw verwant aan de figuren, voorkomende op de zooëven genoemde statiebijlen van Roti (afb. 56).

Op Nieuw-Guinee, bij het Sentani-meer, werd ook gevonden een bronzen (of koperen?) knop voor een dans-staf; een eivormig voorwerp, van onderen voorzien van een koker om het op den stok te steken, van boven van een rinkelbel; wat de ornamentiek betreft dadelijk herkenbaar als afkomstig uit den brons tijd. Het geheele voorwerp is 16 cm hoog.

Een andere bel, bestemd voor een dansstaf, werd door den heer W. Spies op Bali ontdekt en bevindt zich thans in het Museum te Denpasar. Dit instrument is van brons vervaardigd, en heeft den vorm van een bol, waarvan de as bestaat uit een buis, waar de dansstaf doorgestoken werd; bij den aequator is de bol gespleten, zoodat de beide halfronden op eenigen afstand van elkander staan; het ornament is weer typisch voor den brons tijd. Dergelijke bellen van messing, en blijkbaar van jonger datum, zijn van Celebes bekend.

Dat ook de vrije plastiek in den brons tijd werd beoefend, blijkt uit het bronzen mannetje, waarvan de vindplaats niet nauwkeurig bekend is, en dat thans de praehistorische afdeeling van het Bataviaasch Museum bewaakt (afb. 57). Een dergelijk beeldje werd ook in Indo-China gevonden, terwijl daar te lande bronzen dolken zijn

gebruikt, met een dergelijk bronzen poppetje als greep. Deze wapens worden door Von Heine Geldern als de stamvaders beschouwd van de zoogenaamde „kris Madjapahit”, de bekende, kleine ijzeren krisjes, waarbij het gevest ook uit een mannetje bestaat, uit één stuk met het lemmet vervaardigd¹⁰.

Merkwaardig is voorts de bronzen liggende karbouw, gevonden in de Priangan en thans eveneens in het Museum te Batavia (afb. 58). In stijl komt dit figuurtje sterk overeen met de muurschilderingen in de steenkistgraven van Tandjoengara, waarover later.

Een zeer typeerend begeleitend verschijnsel voor den bronstijd van Nederlandsch-Indië zijn dan verder de glazen kralen, welke vooral in de graven uit die periode in groote hoeveelheden gevonden zijn; schrijver dezes vond in één graf in Zuid-Sumatra niet minder dan 1500 stuks¹¹ (afb. 59)!

Dat deze kralen werkelijk van glas zijn, is niet altijd op het eerste gezicht duidelijk. Sommige lijken meer op gebakken aarde (kralen van dit laatste materiaal komen trouwens ook voor, maar zijn zeldzaam). Slaat men de kralen echter stuk, dan herkent men de glasachtige breuk en met de loupe vindt men dan meestal de kleine luchtbelletjes, die in slordig gegoten glas nimmer ontbreken. Meer zekerheid geeft echter het mineralogisch onderzoek onder de polarisatie-microscoop; hiertoe maakt men van het te onderzoeken materiaal een „slijpplaatje”, dat wil zeggen een schijfje, dat zóó dun geslepen wordt, dat het geheel doorschijnend wordt. Bestaat het voorwerp nu uit gebakken aarde, dan zijn de samenstellende mineralen als kleine, aan elkander gebakken stukjes te herkennen. De polarisatie-microscoop toont dan aan, dat deze mineralen, ieder op zijn eigen wijze, dubbelbrekend, optisch actief zijn. Wanneer het materiaal echter tot een glasmassa is versmolten, dan zijn de stukjes mineraal van den kristallijnen in den amorfen vorm overgegaan, en tot één massa geworden. De eigenschap van optisch actief, dubbelbrekend te zijn, hebben zij dan tevens verloren.

De kralen uit den bronstijd schommelen in grootte tusschen een speldeknop en een flinken stuiter. De vorm is meestal bolvormig, dikwijls ook afgeplat-bolvormig als een kaas, dan wel pijpvormig; enkele malen komen ook langwerpige kralen voor, die bestaan uit drie, vier bolvormige kraaltjes aan één stuk. Zeldzaam zijn de kralen waarvan het oppervlak ribben vertoont als een gepeld mandarijntje.

De kleur van de kralen is zeer verschillend; geel, oranje, steenrood; lichtblauw, blauwgroen, groen, donkerblauw, bij zwart af; doorzichtig vuilwit. De grootere kralen zijn dikwijls samengesteld uit verschillende lagen glas, kunstig door elkander gesmolten en van verschillende kleur, zoodat allerlei figuren ontstaan: oogen, spiralen enz.

Merkwaardig is het, dat de glaskralen in geheel denzelfden vorm en kleur als wij ze kennen uit den bronstijd van den Archipel, ook voorkomen in de praehistorie van

54

55

56

58

57

54. KETELTROM VAN ALOR, ZG, MOKO. — 55. BRONZEN ARM- EN OORRINGEN. — 56. BRONZEN HANGER,
— 57. BRONZEN MANNETJE. — 58. BRONZEN KARBOUW.

de landen rondom het Oostelijk bekken van de Middellandsche Zee. Men neemt aan, dat zij van daar langs den karavaanweg door Azië naar China zijn verhandeld; van China moeten dan of de oorspronkelijke kralen, of imitaties daarvan, naar den Archipel zijn gekomen. Het chemisch en mineralogisch onderzoek, dat sedert kort is begonnen, zal in dezen wel het laatste woord moeten spreken. Vooral de groote, blauwe of groene kralen met witte of gele oogen zijn typisch voor het Middellandsche Zee-gebied. Echter komen ook de pijpvormige, steenroode kraaltjes in het oude Egypte voor; ook op de Nederlandsche heide treft men ze, als getuigen van den Romeinschen import, wel aan. Dat een deel van de kralen niet is geïmporteerd in den Archipel, maar aldaar gemaakt, blijkt uit de vondsten van ruw, nog onbewerkt, glas in Nederlandsch-Indië en de Philippijnen¹³.

Deze glaskralen nu spelen niet alleen in de praehistorie, maar ook in de ethnografie van den Archipel, een rol. In Zuid-Sumatra worden zij tot op den huidigen dag uit het zand in den benedenloop van sommige rivieren, zooals de Wai-Semangka, gewasschen; onzes inziens zijn zij daar terecht gekomen, niet doordat de praehistorische bevolking ze in de rivieren heeft verloren, maar doordat dezelfde rivieren in hun bovenloop langzamerhand de oude begraafplaatsen met steenkistgraven, die soms vele honderden kralen bevatten, hebben opengelegd, de kralen meegevoerd, en ze afgezet in de zandbanken van hun benedenloop¹⁴.

De Zuidsumatraansche kooplieden hebben de kralen dan verhandeld naar Borneo, waar zij soms tochten dwars door het eiland maakten, de eene rivier op, de andere af, om hun waar aan de Dajaks te verslijten — liefhebbers en kenners van deze kralen bij uitnemendheid, zij het ook zonder wetenschappelijk-praehistorische vóóropleiding¹⁵. Naast de uit de Lampoengs aangebrachte kralen vinden wij bij de Dajaks ook vele kralen, die wellicht op het eiland zelf gevonden zijn; iedere soort heeft zijn eigen naam en zijn eigen, soms zeer hooge, waarde. Natuurlijk worden ook moderne kralen gebruikt maar zij worden veel lager aangeslagen dan de antieke. Het voornaamste afzetgebied voor de kralen uit de Lampoengs, de zoogenaamde „moetisalah” of „moetitanah”, is echter wel de Timor-archipel, waar zij worden ingeruild voor doeken.

Ook bij de Papoea's zijn verschillende van deze kralen zeer in trek. Merkwaardig is het voorts, dat onder hen ook zeer gezocht zijn glazen armbanden, die, zooals uit vondsten op de Philippijnen is gebleken, behoorden tot dezelfde glasnijverheid van den bronstijd. Het zijn vrij dikke, op de doorsnede meestal min of meer driehoekige, groene of blauw glazen ringen¹⁶ (afb. 59).

§ 17. DE METAALTECHNIEK IN DEN BRONSTIJD

Ofschoon van de techniek in den bronstijd nog weinig studie is gemaakt, valt hierover toch wel reeds het een en ander te zeggen¹.

Een groot deel van de bronzen voorwerpen werd gegoten „à cire perdue”, een techniek, die ook in den bronstijd van Europa is toegepast. Een model van het voorwerp werd gemaakt van was, geboetseerd al of niet om een kern van ander materiaal. Daarna werd om het wasmodel een dikke kleilaag gebracht, waarin een gietkanaal werd gemaakt om aan het gesmolten brons toegang te verleen, benevens een of meer luchtkanalen om de was, en zoo noodig de lucht en de dampen, die zich bij het gieten konden ontwikkelen, een uitweg te verschaffen.

De vorm werd daarna verwarmd, om de was te doen wegloopen, of wel het uitschrijven van de was geschiedde door het gesmolten brons zelf. Het brons werd door het gietkanaal in den vorm gebracht en daarna liet men het afkoelen en hard worden. Dan werd de kleivorm weggebroken en het gegoten voorwerp kwam voor den dag, met daaraan meestal nog een of meer gieltappen, dat wil zeggen bronzen steeltjes, ontstaan doordat ook in de kanalen van den vorm eenig brons gestold was. Deze gieltappen werden dan weggenomen, doch men vindt nog wel eens voorwerpen, waar de gieltappen nog aanwezig zijn; een bronzen bijl, waaraan twee gieltappen, bevindt zich in het bezit van Dr. Noosten te Bandoeng.

Typisch voor deze techniek is dus, dat de vorm na één maal gieten verloren gaat. De techniek is blijven voortbestaan in de hindoejavaansche periode, en wordt nog heden op groote schaal in den Archipel toegepast voor het gieten van messing, onder andere in de Menangkabau.

Daarnaast is echter zoowel in den Europeeschen als in den Nederlandsch-Indischen bronstijd bekend geweest het gieten in steenen- of kleivormen, welke uit twee of meer deelen bestonden, die vóór het gieten aan elkander werden gebonden, na het afkoelen werden losgemaakt, en dan opnieuw konden worden gebruikt. In Europa heeft men wel dergelijke vormen gevonden met de bronzen bijl er nog in. De gietkanalen werden bij deze techniek gemaakt in de vlakken van de vorm-helften, die bij het samenvoegen van deze helften tegen elkander lagen. Bij de Europeesche bijlen kwam het gietkanaal uit op de snede van de bijl. De groote statiebijl van Makassar vertoont op dezelfde plaats een, nog niet verwijderde, gieltap, die sterk den indruk wekt, dat ook dit prachtstuk in een dergelijken steenen vorm gegoten is.

Bij het gieten in een, uit verschillende deelen bestaande steenen vorm ontstaan op het gegoten voorwerp uitstekende richels, op de plaats waar de deelen van den steenen vorm tegen elkander lagen. Bij het gieten à cire perdue vormt de kleivorm een aaneengesloten geheel, en ontbreken deze richels. Men noemt ze wel „gielnaden” doch hierbij moet men er wel aan denken, dat het naden in den vorm zijn, niet naden in het bronzen voorwerp.

59

60

61

62

59. SIERADEN UIT DEN BRONSTIJD. HET GROOTE SNOER: GLAZEN KRALen UIT EEN DOLMEN IN BESOEKI. HET KLEINE SNOER: KRALen VAN KORNALIJD. BOVEN EEN GLAZEN ARMBAND UIT DE RESIDENTIE SOE-
RABAJA; IN DEN ARMBAND DE KLEINE GLAZEN „MOETISALAH" UIT EEN STEENKISTGRAF IN DE PASEMAH.
60. VORM VOOR EEN KETELTROM; MANOEABA, BALI. — 61. RECENTE WATERKRIJK VAN MESSING, GE-
GOTEN à CIRE PERDUE EN VERSIERD O.A. MET DUBBELSPIRALen. BROENAI. — 62. PRAEHISTORISCHE, BRON-
ZEN ARMBAND, OP DEZELFDE WIJZE GEMAAKT EN VERSIERD; PASEMAH, ZUID-SUMATRA.

De keteltrommen vertoonen alle een aantal van deze gietnaden, waaruit blijkt, dat zij in steenen vormen gegoten zijn; een bewijs hiervoor hebben wij bovendien in een aantal fragmenten van een gietvorm, blijkbaar bestemd voor een trom van het type Pedjeng, doch kleiner. Deze fragmenten werden gevonden door den heer W. Spies in een tempeltje te Manoeaba (Zuid-Bali) en nadien door Dr. K. C. Crucq als vorm voor een trom herkend. Zij zijn gemaakt van de, ook voor bouw- en beeldhouwwerk op Bali algemeen gebruikelijke, zachte, parassteen. In de binnenzijde zijn ornamenten ingegrift, geheel identiek met die van de trom van Pedjeng; de vorm van Manoeaba is echter aanzienlijk kleiner (afb. 60).

Intusschen blijft het wonderlijk, hoe de bronstijd-menschen dergelijke, dikwijls zeer groote trommen, met een zeer geringe wanddikte, uit één stuk hebben kunnen gieten. De trom van Pedjeng is 1,865 M. hoog en heeft een middellijn (gemeten over het slagvlak) van 1,60 M. De trom van Salajar (type Heger I) is anders van verhouding, en lager, maar heeft een middellijn van 1,65 M.! De dikte van deze allergrootste exemplaren is niet overal even groot, maar schommelt om den centimeter!

De steenen vorm, waarvan de fragmenten bij Manoeaba werden gevonden, was natuurlijk niet voldoende om een trom te gieten; immers, een trom is niet massief maar hol; er moet dus ook nog een kern geweest zijn; dat deze niet bij den vorm werd gevonden, is geen toeval. De binnenvorm van een trom is, dank zij den bollen bovenrand, niet van dien aard, dat een kern uit één stuk na het stollen van het brons uit de trom zou kunnen worden getrokken. Nu kan men zich voorstellen een kern, uit meerdere, losse stukken, als een schoenleest; een dergelijke kern zou ook van steen gemaakt kunnen zijn, maar dan zou de binnenkant van de voltooide trom ook weer gietnaden moeten vertoonen, en dit is niet het geval; de gietnaden zitten alleen buiten. Blijft dus slechts één mogelijkheid: een kern uit één stuk, die na het gieten vernield werd; een dergelijke kern zou dan uit klei gemaakt kunnen zijn.

Blijft nog de vraag: hoe hebben de tromgieters het aangelegd, om de kern zóó in den vorm te plaatsen en te houden, dat deze overal op een gelijken afstand van den vorm bleef, overeenkomende met de dikte, die de trom moest krijgen. Onzes inziens zijn er aanwijzingen voor, dat men dit deed, door tusschen kern en vorm kleine, vierkante stukjes brons te leggen, die bij het gieten in het gietsel werden opgenomen, doch waarvan de omtrekken bij sommige trommen nog te zien zijn.

De trom van Pedjeng heeft, evenals alle trommen type Heger I en alle moko's van Alor, vier ooren; zonder twijfel zullen ook de trommen, gegoten in den steenen vorm van Manoeaba, zulke ooren gehad hebben, doch in dien vorm is daarvan niets te zien; de ooren moeten dus later aangezet zijn, en dit ligt ook wel voor de hand, want het zou zeer moeilijk zijn geweest, ze met de trom uit één stuk te gieten. Toch maakt bij de voltooide trommen de verbinding tusschen ooren en lichaam een zeer

vasten, homogenen indruk. Hoe die verbinding zoo degelijk is tot stand gebracht, valt vooralsnog niet te zeggen; gewoon gesoldeerd is de verbinding zeker niet; trouwens, gegoten brons laat zich vrijwel niet soldeeren; eerder krijgt men den indruk van het een of andere lasch-procédé. Vast staat, dat bij sommige bronzen voorwerpen een procédé is toegepast, dat in de Duitsche techniek bekend staat als „Anguß” en dat ook in den brons tijd van Europa voor verbindingen is gebruikt; het zou ons te ver voeren, hier thans nader op in te gaan.

Omtrent de bronslegeering valt nog op te merken, dat in den brons tijd in den Archipel en in Achter-Indië niet de thans gebruikelijke legeering van koper en tin werd gebruikt, doch koper met ongeveer 25 % lood. Dit loodbrons vinden wij terug in de Chineesche munten uit de Han-dynastie in China. De legeering laat zich gemakkelijk zeer dun-vloeibaar maken en is daardoor voor het gieten van groote, dunne voorwerpen, zooals de keteltrommen, bijzonder geschikt. Later eerst wordt het lood geleidelijk-aan door tin vervangen; in den Hindoe-tijd gebruikte men het gewone tin-brons zooals wij dat kennen.

§ 18. HET ORNAMENT IN DEN BRONSTIJD

Bij de beschouwing van een gegoten bronzen voorwerp dient men steeds in gedachten te houden, dat wat men voor zich ziet niet een oorspronkelijk werk is, doch een afgietsel; de vorm is het oorspronkelijke, en daaruit volgt, dat het materiaal van den vorm den grootsten invloed zal hebben op het bronzen afgietsel, zoowel wat vorm als wat ornamentiek betreft.

Wij zagen zoojuist, dat in den brons tijd van den Archipel, evenals in Europa, twee technieken bij het gieten werden toegepast: het gieten à cire perdue, en het gieten in steenen vormen. Beide technieken spiegelen zich duidelijk af in de ornamentiek van de gegoten voorwerpen.

Bij het gieten à cire perdue is het gemakkelijk, het wasmodel van het te maken voorwerp te versieren met ornamentjes van was, welke op het model worden geplakt. Zeer gebruikelijk was het in den brons tijd, een klein klompje was uit te rollen tot een draadje van ongeveer 1 tot 1,5 mm dik, dit draadje op te wikkelen tot een S-vormig figuurtje, het zoo geliefde „dubbelspiraal-motief”, en dit ornamentje, meestal vele malen herhaald, op het wasmodel te plakken; ging men dit wasmodel nu omgeven met klei, dan werd het spiraaltje in de klei afgedrukt; goot men de kleivorm dan vol met brons, dan lag het ornamentje weer als een bol, opgelegd, draadje op het bronzen voorwerp. Dikwijls krijgt men daardoor den indruk, dat het ornament werkelijk van een afzonderlijk, opgesoldeerd koperdraadje gemaakt is, doch dit is niet het geval; het was-ornamentje was opgelegd, het ornament in brons werd met het voorwerp uit één stuk gegoten; de techniek à cire perdue zoowel

als het op deze wijze toegepaste dubbelspiraal-ornament zijn tot op den huidigen dag blijven voortleven in de geelgieterij (messinggieterij) van de Menangkabau en van Broenai. Alleen bij vervalschingen van den laatsten tijd komt het voor, dat werkelijk gebogen koperdraad wordt gebruikt voor los opgesoldeerde ornamenten (afb. 61—62).

Bij het gebruik van steenen gietvormen ligt het voor de hand, in die vormen het ornament als lijnteekening te graveeren. Bij het afgieten ontstaat dan op het gietwerk een ornament, waarvan de lijnen, één tot twee millimeter dik en ongeveer even hoog, als kleine richels boven het oppervlak van het voorwerp uitsteken. De maker van den vorm behoefde zich natuurlijk niet te beperken tot het graveeren van lijnen in den, vorm maar kon ook grootere partijen uit den steen beitelen; zoo ontstonden de neuzen van de maskers van de trom van Pedjeng, de zonnen op het slagvlak van de keteltrommen, enz. Een en ander is goed na te gaan, wanneer men den steenen vorm van Manoeaba vergelijkt met de vele bronzen voorwerpen uit dien tijd.

Wanneer wij nu van de ornament-techniek afstappen, en den inhoud van de ornamentiek nader beschouwen, dan blijkt, dat in den bronstijd over het algemeen een groote soberheid werd betracht en dat met zeer eenvoudige middelen, en met een zorgvuldig afgewogen evenwicht tusschen vlak gelaten en geornamenteerde partijen een buitengewoon smaakvol effect werd bereikt.

Bij de keteltrommen type Heger I zoowel als bij die van Pedjeng en bij den vorm van Manoeaba bestaat het ornament van den mantel uit stelsels evenwijdige lijnen, welke ten deele als banden rondom de trom loopen, ten deele loodrecht op die banden staan en dus evenwijdig aan de as van de trom liggen. De ruimten tusschen de evenwijdige lijnen zijn opgevuld met korte dwarslijntjes, zoodat een laddermotief ontstaat, of wel met schuinstaande lijntjes; soms met kleine cirkeltjes, welke nu eens los van elkander staan, dan weer door schuine lijntjes zijn verbonden; het laatste doet dan weer denken aan het dubbelspiraal-motief; een vorm van dubbelspiraal is ook wel het vele malen herhaalde motiefje in den vorm van een cursief gedrukte f. Zeer geliefd is voorts een rand van kleine driehoekjes; hierin hebben wij wellicht het begin te zien van het tot op den huidigen dag onder andere in de batik-techniek zoo sterk verbreide „toempal”-motief.

Naast deze eenvoudige, min of meer geometrische motieven komen dan meer ingewikkelde, dikwijls zeer fraaie figuren voor, die echter toch in de meeste gevallen gevormd blijven uit vrij dunne, „en relief” op het voorwerp liggende lijnen, welke zich slechts hier en daar tot vlakken verbreeden of door hogere reliëf-partijen worden verlevendigd.

De dubbelspiraal wordt soms sterk vergroot, bij voorbeeld bij de urn van Kerintji, soms ook vergroeien de afzonderlijk naast elkander liggende dubbelspiralen tot zeer fraaie spiraal-meanders, zooals bij de keteltrom no. 1829 uit het Bataviaasch Museum.

Verlevendigd door kleine, vierbladige rozetten komt deze spiraalmeander ook voor op de groote statiebijl van Makassar.

Deze spiraalmeander ontwikkelt zich dan weer in verschillende richtingen. Aan den eenen kant kan hij verstrakken tot een zuiver rechtlijnige ruitenmeander, zooals wij dien vinden op keteltrom no. 1828 (afb. 63). Aan den anderen kant kan hij vervloeien en verbasteren tot een ingewikkeld slingerband-motief, zooals dat voorkomt op de trom van Pedjeng en op het bovenvlak van een dergelijke keteltrom in het Bataviaasch Museum (no. 1785) (afb. 64). Vergeleken bij den klassieken, strakken spiraalmeander maakt deze slingerband een ietwat barokken indruk, hetgeen begrijpelijk is wanneer men de trom van Pedjeng beschouwt als een iets jongeren ontwikkelingsvorm, een overgang van het type Heger I tot het moko-type.

Zoo mag men wellicht de statiebijlen van Roti, die er uit zien als geheel bronzen reproducties van een schoenbijl met den daarbij behoorenden, oorspronkelijk houten, steel, beschouwen als jonger dan de gewone schoenbijl; op deze statiebijlen heeft de meanderspiraal, tot een cirkel verbogen, den vorm aangenomen van een soort vijf- of zesdeelig rozet, met in het midden een rad met vier, vijf of zes spaken (afb. 48). De groote voorliefde voor de dubbelspiraal en zijn afgeleide vormen doet het vermoeden rijzen, dat deze figuur wel een bepaalde beteekenis heeft gehad. Déchelette verklaart de dubbelspiraal in het bijzonder mooie hoofdstuk, dat hij wijdt aan „La religion à l'age du bronze”¹. Hij beschouwt de dubbelspiraal als één van de symbolen van een groep, waartoe ook de swastika behoort, en die van het wiel zijn afgeleid. Hij wijst erop, dat al deze figuren een draaiende beweging suggereeren, en dat zij symboliseeren de draaiende beweging van de hemellichamen in het algemeen, en van de zon in het bijzonder. Getuigen dus van een zonne-cultus in den bronstijd.

De draaiende beweging wordt inderdaad door sommige figuren op onze bronzen wel sterk gesuggereerd. Misschien wel het meest door de spiraal-rozetten op de statiebijlen van Roti. Voorts wisselen deze figuren inderdaad telkens af met rad-motieven. Genoemde rozetten dragen een rad in het midden; bij de bronzen bijltjes van het Sentani-meer vinden wij aan beide einden van de snede een klein rad (afb. 44).

Ditzelfde zonnerad vinden wij ook later in de Hindoejavaansche kunst terug, en wel in den vorm van de werpschijf van Wishnoe, welke schijf meestal met spaken als een zonnerad wordt voorgesteld, terwijl de raderen van den met zeven paarden bespannen wagen, waarop de zonnegod Soerya rijdt, geheel op dezelfde wijze worden voorgesteld. Blijkbaar sluit de Hindoejavaansche vereering van een zonnegod hier aan bij een ouderen, inheemschen zonnecultus.

Dat het dubbelspiraal-motief als zonnelymbol mag worden opgevat vindt een bevestiging in het feit, dat op het slagvlak van de keteltrommen Heger I en type

Pedjeng in het midden een groote zonne-figuur in reliëf is afgebeeld. Men heeft wel getracht, een beteekenis te vinden in het aantal stralen van deze zonne-symbolen, maar dit aantal is niet constant (afb. 63-64).

Deze reliëf-voorstelling van een zon midden op het slagvlak had blijkbaar ook het practische doel, dit slagvlak te versterken op de plaats, waar het bij het gebruik regelmatig werd getroffen. Wij kennen afbeeldingen van keteltrommen op keteltrommen uit Tonkin, waarbij deze trommen zijn opgehangen in een soort steigertje, waar de bespeler bovenop zit. De trom wordt daarbij blijkbaar gestooten met een langen stok, die door het steigertje steekt en het midden van het slagvlak (dus de zon) raakt. Verder vinden wij dan op de bronzen allerlei voorstellingen van dieren en menschen. In de eerste plaats wijzen wij op het menschelijk gelaat, het masker, dat wij herhaaldelijk ontmoeten; soms volledig uitgewerkt, soms alleen als een paar oogen gemarkeerd. In eenvoudigen vorm vinden wij het dikwijls op gewone schoenbijlen (afb. 44). Heine Geldern heeft erop gewezen, dat dit ook het geval is bij sommige bijlen in Azië, en tot in Europa toe, en hij ziet hierin een aanwijzing te meer, dat er verband heeft bestaan tusschen den bronstijd in den Archipel en dien van Europa^a. Meer uitgewerkt vinden wij het masker terug op de keteltrommen, type Pedjeng. Het krijgt hier een zeer markanten vorm: een eivormig gelaat met spitse kin; groote, ronde oogen, een rechte neus, en lange, uitgerekte oorlellen, waarin een oorring (afb. 60). Het laatste herinnert ons aan het gebruik, dat wij nog tegenwoordig bij sommige volken in den Archipel, inzonderheid de Dajaks, vinden.

Een bijzonderen vorm van het masker vinden wij voorts bij een van de statiebijlen van Roti (afb. 49). Onder het gelaat zijn een paar zeer korte beentjes aangegeven, die blijkbaar geheel als bijzaak zijn beschouwd. Het gezicht is echter omgeven van een groote, halfcirkelvormige versiering, blijkbaar een haartooi. Daaronder vindt men, ter hoogte van de ooren, een paar wigvormige figuren, met de punten naar het hoofd gekeerd, waarmede weer de uitgerekte oorlellen schijnen te zijn bedoeld. In de uiteinden van die oorlellen bevinden zich dan oorknoppen, die weer den vorm hebben van het zonnerad (vergelijk afb. 68).

Het merkwaardige is nu, dat wij nog thans op Bali de rijstgodin Çri afgebeeld vinden op dezelfde wijze, met dien halfcirkelvormigen hoofdtooi en dikwijls met de groote, ronde oorknoppen; die afbeeldingen vinden wij onder andere op de fraaie „lamak”, de lange, van lontarblad gemaakte wimpels, waarmede bij sommige feesten op Bali dorpsstraten en tempelpleinen worden getooid. Dit klopt nu weer heel mooi, met wat Krom eens heeft gezegd, namelijk, dat Wishnoe's gemalin Çri in den Archipel niet de godin van luister en voorspoed is gebleven, die zij in Vóór-Indië was, maar de speciale beschermster van den rijstbouw is geworden. Krom vraagt daarbij: „Zou dit geschied zijn zonder haar vereenzelviging met een Indonesische rijstgodin?”^a (afb. 65—67).

Het masker in het algemeen zullen wij wel moeten opvatten als een afweerteeken, zooals Kohlbrugge uiteengezet heeft¹. Wij vinden het in dien vorm ook weer in later tijden terug: de Kala-kop in de hindoejavaansche kunst, en de Banaspati-kop van Bali. Ook de combinatie van het masker, met de twee handen, in afwerende houding daarnaast geheven, die wij aantreffen op de statiebijl van Roti, is in de Hindoejavaansche kunst gewoon (afb. 69).

Ook de menschelijke figuur in haar geheel wordt soms op de keteltrommen afgebeeld. Bij de groote trom van de Kai-eilanden in het Museum te Batavia is het bovenvlak versierd met een rondgaande fries, waarin menschen met pijl en boog op tijgers, herten en andere dieren jagen, terwijl andere menschen de dieren trachten te vangen met een soort lasso, bestaande uit een stok met een strik aan het eind, een werktuig, dat nog heden in sommige streken van den Archipel wordt gebruikt. Op de trommen, door den Controleur Kortleven onlangs in Bima ontdekt, zijn eveneens menschen afgebeeld, evenals op de trommen van Bima.

Interessant zijn de voorstellingen, welke wij vinden op een keteltrom in het museum te Hanoi, beschreven door Goloubew. Daarop zijn menschen afgebeeld, getooid met veeren en min of meer als vogels vermomd; sommigen bespelen de „kledi”, het mondogel, thans onder andere nog bij de Dajaks in gebruik. Deze menschen komen dan verder voor in verband met schepen, welke soms aan den boeg weer met een vogelkop versierd zijn. Op de groote trom van Salajar zijn soortgelijke voorstellingen aanwezig, evenals op één van de trommen van Bima.

Goloubew heeft erop gewezen, dat wij dergelijke voorstellingen vinden op de beschilderde planken, welke de Dajaks maken ter gelegenheid van het doodenfeest, het zoogenaamde Tiwah-feest, en hij meent dat met de voorstellingen op de trommen een dergelijk feest bedoeld wordt. Ook op de Dajaksche doodenplanken vinden wij trouwens de bemande schepen terug².

Analoge voorstellingen vinden wij ook elders in den Archipel. Vogeldansen zijn bekend van de Mentawai-eilanden; voorts treedt bij de maskerdansen, die bij de doodenfeesten van de Bataks in Simeloengoen worden opgevoerd, één man op, vermomd als een vogel³. Schepen, die wellicht doodenschepen voorstellen (vergelyk de boot van Charon bij de Grieken) vinden wij zeer fraai op sommige doeken in de Lampoengs. Het schip met een vogelkop aan den boeg is terug te vinden in een fraai kralenweefsel, eveneens uit de Lampoengs, in het Bataviaasch Museum. Uit dezelfde buurt komen sirihbakken van messing, in den vorm van een schip, met vogelkop; denzelfden vorm hebben de ijzeren bakjes, waarin het zwartsel wordt bereid om de tanden mede zwart te maken.

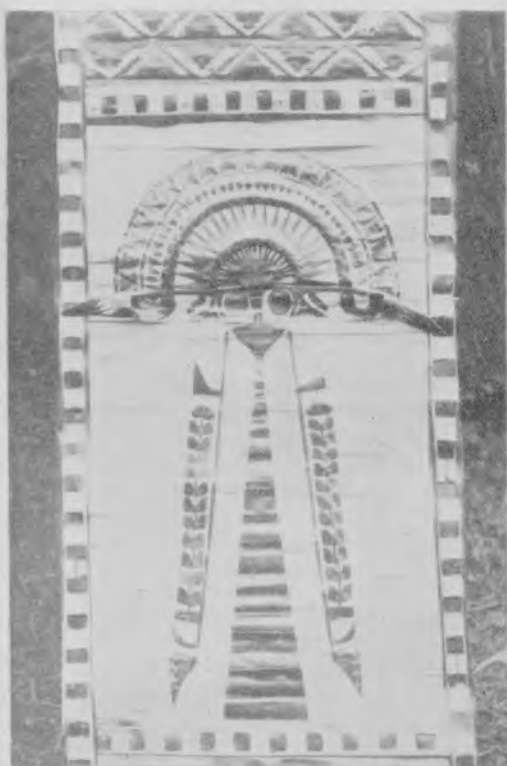
Met deze als vogels vermomde menschen hangt het ongetwijfeld samen, dat ook de vogel afzonderlijk regelmatig op de trommen voorkomt, meestal als een fries op het bovenvlak; de vogel heeft dan altijd een zeer bepaalden vorm; een langen

63

64

65

66

68

67

69

63. BOVENVLAK VAN EEN KETELTROM TYPE HEGER I, MET ZON EN KIKKERS. — 64. BOVENVLAK VAN EEN KETELTROM, TYPE PEDJENG, UIT KEDOE. — 65. ÇRI-FIGUUR OP EEN „LAMAK“, BALI. — 66. VAN STROO GEVLOCHTEN ÇRI-FIGUURTJES, BALI. — 67. STERK GESTYLEERD ÇRI-MASKER OP EEN DAKPAN, BALI. — 68. OORKNOP VAN KLEI, NEOLITHISCH, SOMRONG-SEN; VERSIERD MET EEN KRUIS, VOORLOOPER VAN DE OORKNOPPEN VAN FIG. 44 EN 49. — 69. LINGGA MET KALA-KOP TUSSCHEN TWEE OPGEHEVEN HANDEN; SINGASARI; VERG. FIG. 49.

snavel, soms met een kleine verdikking op de punt; aan den kop een kuif; de vleugels uitgespreid; een langen, zich naar het einde verbreedenden staart (afb. 63). Verder vinden wij motieven, die blijkbaar van dezen vogel zijn afgeleid: tusschen de stralen van de zon op het slagvlak een versiering, bestaande uit de twee vleugels van den vogel; op den mantel van de trommen een aanéengesloten vlakversiering, waarin de sierlijk gebogen veeren zijn te herkennen, waartusschen, zeer eigenaardig, op regelmatige afstanden alleen het oog is afgebeeld.

Naast den vogel in dezen, volgens een vaste traditie gestyleerden vorm, vinden wij verder onder andere op de trom van Salajar meer naturalistische afbeeldingen van een anderen vogel, namelijk den pauw.

Ook andere dieren komen voor; wij noemden reeds de tijgers, herten enz. op de trom van de Kai-eilanden. Olifanten vinden wij onder andere op de trom van Salajar en op die van Bima. Een bijzondere plaats onder de diervoorstellingen nemen echter de kikvorschen in die, niet „en relief” maar in volle plastiek, volgens een vaste traditie gestyleerd, ten getale van vier op het slagvlak van sommige trommen zitten (afb. 63). Het was reeds lang bekend, dat de trommen vroeger voor magische doeleinden, in het bijzonder voor het regenvormen, moeten zijn gebruikt. De kikvorschen werden hiermede in verband gebracht; als het regent, komen de kikkers te voorschijn; bij de regenmagie moet dus ook de kikvorsch worden te pas gebracht. Nu is het in dit verband wel zeer merkwaardig, dat de Controleur Kortleven, die de trommen van Bima ontdekte, schrijft, dat één van deze trommen nog tot voor kort voor het oproepen van regen werd gebruikt.

§ 19. VERBREIDING EN OORSPRONG VAN DE BRONSCULTUUR

Zooals wij reeds opmerkten werd in Sumatra een aantal zeer belangrijke bronzen voorwerpen gevonden in de buurt van het Meer van Kerintji, waaronder een fragment van een keteltrom Heger I. Wat meer naar het zuiden, in de Pasemah, werden afbeeldingen van dergelijke trommen in steen, en van andere voorwerpen uit denzelfden tijd, herkend op de steenen beelden, die behooren tot de megalithische cultuur welke met den brons-tijd samenvalt, terwijl in dezelfde streek bronzen armbanden met dubbelspiraal-ornament werden verzameld, waarvan de chemische samenstelling (koper-lood) overeenkomt met die van de trommen Heger I, terwijl ook een enkele bronzen bijl werd aangetroffen.

Op Java is de bronscultuur van west tot oost rijk vertegenwoordigd door schoenbijlen, armbanden, keteltrommen en ceremoniebijlen.

Op Bali zijn schoenbijlen van verschillenden vorm, armbanden enz. zeer algemeen, terwijl daar de beroemde trom van Pedjeng en de gietvorm van Manoeaba getuigen van den hoogen trap, die de bronscultuur op dit eiland bereikte.

In Bima op Soembawa ontdekte Controleur Kortleven zeer onlangs vijf hoogst interessante trommen Heger I.

Keeren wij den blik nu eerst naar het noorden, dan zien wij, hoe op Salajar zich de grootste en misschien mooiste keteltrom Heger I bevindt, die tot nu toe bekend is, terwijl op hetzelfde eiland weer schoenbijlen en armbanden voorkomen.

In den aangrenzenden zuidelijken arm van Celebes is de bronscultuur niet alleen vertegenwoordigd door de reusachtige statie-schoenbijl van Makassar, waarvan de oorsprong niet bekend is, maar ook weer door de gewone schoenbijlen, terwijl dezelfde bijlen in Midden-Celebes in de Possostreek werden gevonden.

Zetten wij de verkenning voort langs de Kleine Soenda-eilanden, dan vinden wij op Roti weer de keteltrom Heger I, voorts de beroemde statiebijlen, benevens armbanden.

Op Alor vinden wij de keteltrommen in gewijzigden vorm, als „moko” terug, doch voor wat betreft de oudste exemplaren nog versierd op de voor den bronstijd typeerende wijze (maskers, enz.).

Van Leti stamt weer een fraaie keteltrom Heger I, terwijl een aanzienlijk grooter exemplaar afkomstig is van de Kai-eilanden, doch volgens de bevolking daar zou zijn gebracht door Bandaneezen, toen dezen de wijk namen voor de „Compenie”. Eindelijk kennen wij dan van Nieuw-Guinee, van het Sentani-meer, weer enkele schoenbijlen benevens een kop voor een dansstaf.

Wanneer wij de verspreiding van de bronscultuur nu vergelijken met die van de daaraan voorafgaande vierkantcultuur, dan springt een belangrijk verschil in het oog. De fraaiste exemplaren van de vierkantbijlcultuur vinden wij op Java; in het oosten van den Archipel worden de stukken minder mooi, en ten slotte houdt de vierkantbijlcultuur geheel op daar, waar de Papoea-bijl begint.

Bij de bronscultuur daarentegen vinden wij veel verder in het oosten van den Archipel stukken, die zeker niet minder fraai zijn dan die van Java, terwijl ook op Nieuw-Guinee nog getuigen van deze cultuur te vinden zijn. Het laatste heeft men vroeger wel zoo trachten te verklaren, dat de bronsvondsten bij het Sentani-meer toevallig achtergebleven stukken zijn, daar achtergelaten door Chineesche handelaars¹. Het komt mij voor, dat dit een gewrongen verklaring is, die zijn oorsprong hierin vindt, dat men uitging van het vooroordeel: „Kan uit Nieuw-Guinee iets goeds voortkomen”. Op Nieuw-Guinee wonen de Papoea's; de Papoea's zijn wilden, en daarmee uit. Veel beter is het, de feiten eenvoudig te laten spreken, en met Von Heine Geldern aan te nemen, dat de bronscultuur verder is doorgedrongen dan de vierkantbijlcultuur, en daardoor haar sporen tot in Nieuw-Guinee heeft achtergelaten². Twee argumenten pleiten hiervoor. Ten eerste zijn de bijlen van het Sentani-meer niet van een Chineesch type, en ten tweede zijn er vele andere cultuurelementen uit den bronstijd op Nieuw-Guinee terug te vinden: de glazen kralen

en armringen, de megalithcultuur, het dubbelspiraal-ornament. Wij kunnen hierop thans niet verder ingaan, doch hopen er in een andere publicatie, mede in verband met de „Kulturkreislehre” uitvoeriger op terug te komen.

De herkomst van de bronscultuur in den Archipel is komen vast te staan door het werk van de „Ecole française d'extrême Orient” te Hanoi. Blijkbaar ligt het land van oorsprong in de omgeving van Tonkin. Vooral bij het dorp Dong-son, in de provincie Thanh-hoa, op den rechteroever van de Song-ma, werden vele en fraaie stukken gevonden, onder andere verscheidene keteltrommen Heger I. De ontgravingen werden in 1924 door Pajot aangevangen en later door anderen voortgezet. Den tusschenschakel tusschen Tonkin eenerzijds, Sumatra anderzijds, vormen de vondsten van een keteltrom, glazen kralen, steenkistgraven enz. op het Maleisch Schiereiland.

§ 20. DE THEORIE VAN KERN

Von Heine Geldern heeft erop gewezen, dat het verspreidingsgebied van de vierkantbijlcultuur nauwkeurig samenvalt met dat van de Idonesische talen, en hierop de, naderhand algemeen aanvaarde, theorie gegrond, dat de neolithische mensen, die de vierkantbijl-cultuur brachten, ook tevens de verspreiders waren van de Indonesische talen.

Men zal wellicht hebben opgemerkt, dat wij tot nu toe het woord „Indonesisch” en „Indonesië” zorgvuldig hebben vermeden. Wij deden dit niet, omdat het woord op zichzelf niet goed zou zijn, maar wel, omdat het aanleiding kan geven tot begripsverwarring, wanneer men er niet een definitie bij geeft; deze definitie nu kan het best worden vastgesteld nadat het neolithicum en de bronstijd zijn behandeld; wij kunnen er dus nu aan beginnen.

„Indonesisch” is oorspronkelijk een taalkundig begrip. Wanneer men nu in het oog houdt, dat een bepaalde taal wel een cultuurelement is, doch niet noodzakelijk behoeft samen te vallen met een complex van andere cultuurelementen, evenmin tot een enkel ras behoeft te zijn beperkt of door een ras in zijn geheel behoeft te worden gesproken, ja zelfs niet het uitsluitend en algemeen eigendom behoeft te zijn van een volk (dat zelf altijd uit een mengsel van rassen bestaat) terwijl het gebied van die taal niet aaneengesloten behoeft te zijn (men denke aan het Nederlandsch in Holland en in Zuid-Afrika), dan volgt daaruit, dat het bestaan van „Indonesische talen” nog niet insluit het bestaan van een „Indonesische cultuur” noch van een gebied „Indonesië”, noch ook wettigt het woord „Indonesiërs”.

De woorden „Indonesiër” en „Indonesisch” dient men in wetenschappelijken zin niet te gebruiken zonder er een nauwkeurige begripsbepaling bij te geven ter voorkoming van verwarring; in raciologischen zin wordt bij voorbeeld de naam „In-

donesiërs" in een zeer speciale beteekenis toegepast, die in het geheel niet overeenstemt met de beteekenis van den naam in den volksmond, doch evenmin met hetzelfde begrip in cultureelen zin.

In cultuurhistorischen zin kan men wel spreken van een „Indonesische cultuur", maar dan in een zeer speciale beteekenis.

De talen, die gesproken worden in sommige deelen van Zuidoost-Azië, op Madagaskar en in den Stillen Oceaan, worden samengevat onder den naam Austrische talen¹. Deze worden in tweeën verdeeld: de Austro-aziatische talen op het vasteland, de Austronesische talen op de eilanden. Tot de Austro-aziatische talen behooren de Mon-Khmer-talen in Achter-Indië, welke als de naaste verwanten van de talen van den Archipel worden beschouwd², benevens de reeds genoemde Munda-talen in Vóór-Indië, ofschoon over de laatste de taalgeleerden nog eenigszins schijnen te twifelen³. De Austronesische talen werden vroeger (naar W. von Humboldt, ook door Kern) Malayo-polynesische talen genoemd, en worden weer onderverdeeld in Indonesische, Melanesische en Polynesische talen. Tot de Melanesische talen behooren mede die van Micronesië. De Papoea-talen van Nieuw-Guinee vormen, met die van Noord-Halmahera, een geheel op zichzelf staande groep, niet in te deelen bij de Austronesische talen.

Tot de Indonesische talen behooren nu in de eerste plaats de talen van den Nederlandsch-Indischen Archipel met uitzondering van Nieuw-Guinee en Noord-Halmahera. Verder in het verre westen die van het oostelijk deel van Madagaskar; in het noorden die van de Philippijnen, een deel van Formosa en de Rioe-kioe-eilanden; in het oosten die van de Palaoe-eilanden, Jap, de Marianen of Ladronen en de Vulkaan-eilanden.

In het jaar 1889 schreef Kern zijn magistrale artikel „Taalkundige gegevens ter bepaling van het stamland der Maleisch-Polynesische volken"⁴. Een prachtig voorbeeld van de mogelijkheden, die er liggen in de samenwerking tusschen taalwetenschap en praehistorie. Het artikel werd geschreven, lang vóór dat Van Stein Callenfels en Von Heine Geldern de grondslagen legden voor de praehistorie van Nederlandsch-Indië, doch het werd door de latere praehistorische onderzoekingen schitterend bevestigd.

Kern heeft nu een aantal namen van verschillende voorwerpen, grootendeels dieren en planten, bestudeerd in verschillende Maleisch-Polynesische talen, of, zooals men thans zou zeggen, Austronesische talen. Kern gaat er daarbij van uit, dat de namen van die zaken, welke reeds in het stamland bekend waren, in de verschillende Maleisch-Polynesische talen van eenzelfden wortel moeten zijn afgeleid, maar zich moeten hebben ontwikkeld tot verschillende vormen, volgens de klankregels welke de ontwikkeling van al die verschillende talen uit ééne stamtaal hebben beheerscht. Een nieuw geïmporteerd woord zou voor de bepaling van het stamland waardeloos

zijn, maar het zou zichzelf verraden, doordat het in de verschillende talen nog min of meer denzelfden vorm zou hebben, aangezien het den tijd zou hebben gemist, de ontwikkeling van die talen in den loop der eeuwen mede te maken; bovendien worden veel van de bestudeerde talen gesproken op eilanden, waar van jongere culturele invloeden van buiten niets te bespeuren valt.

Kern komt zoo tot de volgende conclusies:

In het stamland groeiden suikerriet, kokos, pisang, bamboe; het moet dus onder de keerkringen gelegen hebben. Voorts groeiden er rotan en rijst; de laatste werd als een belangrijk voedingsmiddel geteeld. Tot de minder kenmerkende gewassen behoorden komkommer, pandanus, obi, brandnetel, *Caladium esculentum*. Wat de dieren betreft moeten in het stamland bekend zijn geweest de haai, de inktvisch, zee kreeften en garnalen, de rog, de zeeschildpad; hieruit leidt Kern af, dat het stamland aan zee heeft gelegen. Ook voor boot, zeil en pagaai vinden wij in de verschillende talen verwante namen. Kern ziet hierin bewijzen, dat de stamvaders een zeevarend volk waren.

Onder de diernamen noemt Kern als belangrijk voor de bepaling van het stamland als waarschijnlijk de karbouw en als niet onwaarschijnlijk het tamme rund. Verder de krokodil.

De olifant heeft twee namen: de aan het Sanskrit ontleende naam gadja en daarnaast de naam liman waarvan Kern zegt: „liman is een goed gevormd, echt Maleisch-Polynesisch woord, maar onbruikbaar als gegeven om te bepalen, van welk land de volken, die ons hier bezighouden, zijn uitgetogen”.

Voor ons van veel belang is, dat volgens Kern het ijzer waarschijnlijk reeds in het stamland bekend is geweest.

Op grond van verschillende nadere overwegingen, die wij bij gebrek aan ruimte niet verder kunnen citeeren, komt Kern tot de slotsom dat het stamland waarschijnlijk gelegen heeft „in Tjampa, Cochinchina en Kambodja en aangrenzende streken langs zee”. Hierbij dient te worden opgemerkt, dat Kern in het begin van zijn artikel zegt: „Of dat bedoelde stamland ook de woonplaats geweest is van de alleroudste voorouders der Maleisch-Polynesische familie, is een andere vraag, die hier geheel buiten beschouwing moet blijven, omdat een onderzoek alleen op taalkunde gegrond dienaangaande kwalijk iets kan opleveren”.

Wanneer wij nu het resultaat van Kern's onderzoek vergelijken met de conclusies van de praehistorie, dan treft een merkwaardige overeenkomst. Von Heine Geldern meent, dat de vierkantbijlcultuur ergens uit het gebied is gekomen, waar de groote rivieren van Oost- en Zuidoost-Azië hun oorsprong hebben en zich vandaar heeft verspreid. Hij neemt dan verder een hypothetisch oorsprongsland van de „Uraustro-nesier” aan, ergens in de buurt, waar de bovenloop van de Song-khoi (de rivier van Hanoi), de Si-kiang (de rivier van Kanton) en de Jang-tse-kiang elkander ontmoeten;

dus in Yunnan, in Zuid-China. Dit zou dan kunnen overeenstemmen met wat Kern aanduidt als „de woonplaats van de alleroudste voorouders der Maleisch-Polynesische familie”.

Uit dit hypothetische oorsprongsland trekt de vierkantbijlcultuur dan naar het zuiden, het achterindisch schiereiland in; zij bereikt de westkust daarvan, maar bezet ook de oostkust, het „stamland” volgens Kern, tevens het gebied van de Mon-Khmer-talen, de thans nog levende verwanten van de Indonesische talen. Een tak van de vierkantbijlcultuur gaat dan verder naar het zuiden, door het Maleisch Schiereiland, steekt van hier de zeestraten over en verovert den Archipel, daarbij tevens met zich medebrengend de Indonesische talen.

Tot zoover steunt de theorie van Kern de bevindingen van de praehistorie. Wanneer wij de zaak nader gaan bekijken, kan omgekeerd de praehistorie hier en daar de theorie van Kern verhelderen.

Immers blijkt, dat de bronscultuur goeddeels de voetstappen van de vierkantbijlcultuur heeft gedrukt. Haar „stamland” lag, zooals wij gezien hebben, in Tonkin, een gebied, dat zeker nog valt binnen de „aangrenzende streken langs de zee” die Kern tot het „stamland” rekent. Ook zij verspreidde zich van hier via het Maleisch Schiereiland over den Archipel.

Merkwaardig is het, dat Kern meent dat de Maleisch-Polynesische volken in het stamland waarschijnlijk reeds het ijzer hebben gekend. Nu behoort het ijzer natuurlijk niet tot het neolithicum; de kennis daarvan kan dus zeker niet met de vierkantbijlcultuur en met de Indonesische talen in den Archipel zijn gekomen. Wel hebben wij gezien, dat in den bronstijd ook reeds ijzer bekend was.

Wanneer wij nu de uitkomsten van praehistorie en taalkunde vergelijken, dan blijkt dat zij elkander bevestigen en aanvullen:

In het neolithicum kwamen er volkeren, die Indonesische talen spraken, of beter gezegd talen, waaruit de Indonesische talen zich gevormd hebben, ergens uit de buurt van Yunnan, en verspreidden zich over het achterindisch schiereiland, waar zij zich ten deele aan de kusten, vooral aan de oostkust, vestigden; daar begonnen zij zich op de zeevaart toe te leggen, die aanvankelijk kustvaart geweest zal zijn; Heine Geldern heeft aangetoond, dat hun rivierbooten, die oorspronkelijk den vorm hebben gehad van boomstamkano's met bamboe drijflichamen langs de boorden, zich daar hebben ontwikkeld tot de typische uitlegger-booten, die later in den heelen Archipel kruisen. Gedeeltelijk trokken die neolithische volken door naar het zuiden, en zij bereikten via Malaka den Archipel, dien zij langzamerhand geheel vervulden; zij kwamen daarbij echter niet verder dan de oostelijke Molukken; Nieuw-Guinee bereikten zij niet.

Zij moeten reeds een naar omstandigheden hooge beschaving hebben gehad. Dit blijkt niet alleen uit de fraaie steenen werktuigen, die zij achterlieten. Sommige

van die artefacten wijzen op een hoog ontwikkeld ceremoniewezen. De vele steenen dissels rechtvaardigen de onderstelling, dat zij goede timmerlieden waren, die wellicht in met snijwerk versierde houten huizen woonde; wij zullen nog zien, dat zij zoowel weefkunst als pottenbakkerij kenden; de meening van Kern, dat zij de rijst kenden, wordt aangevuld door de vondst van steenen landbouwwerktuigen, waarvan sommige geheel den vorm van patjoels hebben; deze zijn ongeschikt voor het werken in drogen grond en zijn een aanwijzing voor rijstbouw op natte velden (sawah's). Bij deze immigratie van neolithische, Indonesische talen sprekende menschen, blijft het echter niet, want later, in den bronstijd, zien wij een tweeden cultuurstroom denzelfden weg gaan. Wij kunnen dus nu onderscheid maken tusschen een eerste en een tweede Indonesische immigratie. Die tweede immigratie komt in den brons-tijd weer uit hetzelfde „stamland” en gaat denzelfden weg als de eerste, via Malaka, Sumatra en Java naar het oosten; zij dringt echter verder naar het oosten door, tot in Nieuw-Guinee toe.

Het cultuurbezit, dat deze immigratie meebracht, was anders en hooger dan dat van de eerste immigratie. Deze bronstijdmenschen zullen misschien gedeeltelijk ook Indonesische talen hebben gesproken, al moeten wij aannemen, dat het tijdsverschil tusschen het neolithicum en den bronstijd ook in de taal tot uiting moet zijn gekomen. Op het oogenblik zal het voor de taalkunde echter niet gemakkelijk meer zijn, na te gaan, welke elementen van de Indonesische talen in het neolithicum, welke in den bronstijd hier zijn gekomen. Voor enkele zal dit met gehulp van de praehistorie zijn af te leiden. De woorden voor rijst en wat daarmee samenhangt zullen in het neolithicum hier zijn gekomen; die voor ijzer echter in den bronstijd. Voor alle scheepvaarttermen zullen wij een gemengde afkomst moeten aannemen. De neolithische menschen hebben zeker scheepvaart gekend; anders zouden zij immers de eilanden niet hebben kunnen bereiken. De bronstijdmenschen hebben echter een hooger ontwikkelde scheepvaart, een echte zeevaart, beoefend. Dit blijkt uit de groote afstanden, die zij juist in het oosten van den Archipel over zee hebben moeten afleggen; ook uit de groote, met vele menschen bemande schepen, die wij op de keteltrommen zien afgebeeld.

Uit deze beide culturen nu, de neolithische en de bronscultuur, is gegroeid de cultuur, die in den Archipel heeft gebloeid, vóórdát de Hindoes daar kwamen. Het is alweer Von Heine Geldern, die uitgebreide studiën heeft gemaakt over de verschillende elementen, die aan elk van deze beide culturen eigen zijn, en die men voor een deel nog tegenwoordig in den Archipel terugvindt; het duidelijkste daar, waar de Hindoe-invloed gering is geweest. Voor de bronstijd-cultuur gebruikt Von Heine Geldern den naam Dong-Son-cultuur, naar de vindplaats in Indo-China die wij zoo straks vermeldde. Wij zullen het betoog van Von Heine Geldern hier niet in bijzonderheden volgen, omdat de plaatsruimte het ons verbiedt.

Deze, uit twee elementen samengestelde cultuur nu, die de Hindoes bij hun komst in den Archipel aantreffen, en die wel met den naam „Oud-inheemsche cultuur” wordt bestempeld, kan men ook „Indonesische cultuur” noemen. Daarmede wordt dus niet bedoeld de tegenwoordige inheemsche cultuur van den Archipel, want daarin zijn allerlei jongere, Hindoe-, Chineesche, Arabische en ten slotte ook Europeesche elementen opgenomen, die in de Oud-inheemsche, Indonesische cultuur ontbraken.

Wanneer wij zeggen, dat deze Indonesische cultuur uit twee elementen is samengesteld, dan bedoelen wij eigenlijk: hoofdelementen; in werkelijkheid zal de zaak wel meer gecompliceerd zijn geweest; waarschijnlijk zijn er al dadelijk Chineesche invloeden van over zee bij gekomen, vooral in Borneo. Bovendien is het contact met Vóór-Indië al begonnen vóór den tijd, dien wij als de Hindoe-periode plegen aan te duiden. Aan de hoofdzaak doet dit echter niets af.

Uitgaande van een Indonesische cultuur, kan men de dragers daarvan „Indonesiërs” noemen, het gebied „Indonesië”. De Indonesiërs in cultuurhistorischen zin waren echter zeker niet één ongemengd ras, zoodat het woord in dezen zin gebruikt een andere, ruimere beteekenis heeft dan daaraan gehecht wordt door de anthropologie. Evenmin komt dit cultuurhistorische begrip overeen met het begrip Indonesiër in den volksmond; immers vallen er een deel van de bewoners van Madagaskar, van Formosa en zelfs nog noordelijker gelegen eilanden onder, die men in het dagelijksch leven zeker niet als Indonesiërs zal aanduiden. Voorts is het Indonesische cultuurgebied in het algemeen iets ruimer dan het Indonesische taalgebied, daar immers de Indonesische cultuur nog tot in Nieuw-Guinee is aan te toonen. En ten slotte vormt Indonesië in dezen zin noch staatkundig noch geographisch een gesloten gebied.

De grootste fout, die men ten opzichte van deze Indonesische cultuur kan maken, is, dat men die te laag aanslaat. Over het algemeen heerscht nog maar al te veel, ook, en misschien juist, onder de Inheemschen, de foutieve opvatting, dat de Hindoes hier de cultuurbrengers zijn geweest, terwijl de voor-Hindoesche bewoners een soort wilden waren „jang telandjang, seperti orang Papoea, seperti orang oetan”, die naakt liepen als Papoea's, als boschmensen, zooals een Sumatraan mij eens zeide.

Niets is minder waar. Niet alleen uit de prachtige bronzen voorwerpen blijkt de groote hoogte, die de Indonesische cultuur had bereikt. En daarbij moet men bedenken, dat deze Indonesische cultuur niet tot den Archipel beperkt was, doch zelf een deel vormde van wat wij de Austrische cultuur zouden kunnen noemen, die, op het vasteland ontstaan, haar invloed waarschijnlijk ook in Vóór-Indië heeft laten gelden, niet alleen in de taal (de Munda-talen). „Er schijnen inderdaad gegronde redenen te bestaan, om in vele taalkundige, ethnologische, cultureele data rudi-

menten en invloed van een Austro-Aziatisch substraat te zien" zegt Gonda, doelende op Vóór-Indië. Wij zullen het ons dus zoo moeten voorstellen, dat tusschen de Austro-Aziatische en Indonesische cultuur eenerzijds en de vóórindische cultuur anderzijds een uitwisseling heeft plaats gehad; daarbij hebben misschien de Indonesiërs de meeste winst geboekt, maar toch niet in die mate, dat zij uitsluitend de passieve, ontvangende partij, de Hindoes de actieve, schenkende waren.

Met de komst van de Hindoes in het begin van onze jaartelling kunnen wij het praehistorische tijdperk in den Archipel als afgesloten beschouwen, en wij zouden dit hoofdstuk hier kunnen eindigen, ware het niet, dat wij nog enkele zaken onbesproken hebben gelaten, omdat zij niet goed bij één bepaalde praehistorische periode kunnen worden ingedeeld en behandeld.

§ 21. POTTENBAKKERIJ EN WEEFKUNST

Wij hebben vroeger reeds opgemerkt, dat over de heele wereld de overgang van het palaeolithicum naar het neolithicum een grooten stap vooruit beteekent in de menschelijke beschaving. In het neolithicum gaat de mensch over tot een gezeten levenswijze, en begint hij onder andere de pottenbakkerij en de weefkunst te beoefenen.

De eerste sporen van pottenbakkerij vinden wij in den Archipel in de bovenste lagen van de schelpenheuvels. Bij de behandeling van het mesolithicum hebben wij er op gewezen, dat de mesolithische schelpenheuvel-cultuur zich waarschijnlijk langen tijd staande heeft gehouden, toen elders het neolithicum reeds zijn intrede had gedaan; voorts, dat de proto-neolithische bijl, dat is de mesolithische bijl met geslepen snede, misschien zijn ontstaan te danken heeft aan het feit, dat de mesolithische menschen in aanraking kwamen met vreemdelingen, die reeds de neolithische cultuur met de geslepen steenen werktuigen bezaten.

De scherven, uit schelpenheuvels afkomstig, zijn zoo klein, dat omtrent de vormen van het vaatwerk weinig te zeggen valt; wel is duidelijk te zien, dat soms reeds versiering werd toegepast. Bij de foto's, die wij van dit en ander aardewerk geven, hebben wij veelal niet het aardewerk zelf afgebeeld, maar een gipsafgietsel daarvan. In de eerste plaats komt het reliëf in de witte gips duidelijker uit; in de tweede plaats is het aardewerk dikwijls gedecoreerd, door er het een of andere voorwerp in te drukken; in de scherf ziet men dus een negatief van dit voorwerp, in het gipsafgietsel een positief, waardoor het voorwerp makkelijker te herkennen is.

De scherven, uit de bovenste laag van den schelpenheuvel Saentis in Deli, ontgraven door Van Stein Callenfels, zijn meest onversierd, „atypisch". Er is echter één scherf bij, gestempeld met een ruitmotief „en relief" (afb. 70). Dit soort aardewerk is ook gevonden op Lamma Island bij Hongkong door wijlen Pater D. J. Finn S.J.¹

Helaas is de vindplaats van dien aard, dat over den ouderdom weinig te zeggen valt; men vindt er van alles door elkander, bronstijd en neolithicum; Finn meent echter, dat dit soort aardewerk in ieder geval dateert van vóór den bronstijd, en daarom ouder is dan 500 v. C.

In de mesolithische vindplaats Goewa Kerbau, Perak², zijn veel meer versierde scherven voor den dag gekomen. In de eerste plaats treft men er een ruw soort touw-keramiek aan (afb. 71). Men moet zich het ontstaan van dit aardewerk aldus voorstellen:³ de draaischijf kende men nog niet; nadat de pot met de hand ruw gevormd was, werd de wand glad gemaakt en op de juiste dikte gebracht, door er van binnen een gladde, ronde riviersteen tegen te drukken, en er van buiten op te kloppen met een langwerpige houtje, een „plak”. Door nu deze plak op de een of andere manier te versieren, kon men deze versiering als het ware in de klei „stem-pelen”. Een zeer eenvoudige en algemeene wijze van versieren was, dat men om de plak een touwtje wond: dit werd dan afgedrukt in de klei.

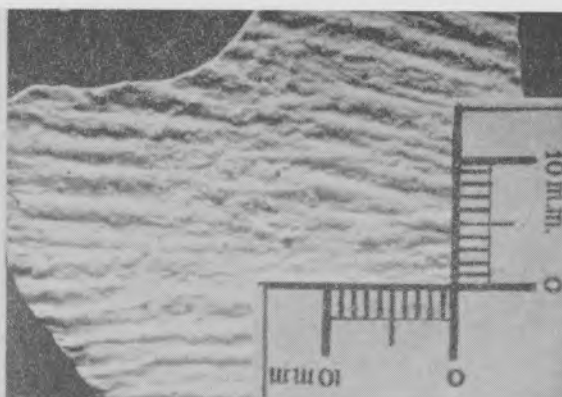
Wanneer men de slagen met de plak eerst in één richting gaf, daarna in een andere richting, werden de touwafdrukken gekruist, en zoo ontstond de scherf van afb. 72. Op het eerste gezicht maakt het den indruk, dat hier een soort vlechtwerk in de klei is gedrukt; dit is echter niet juist; bij vlechtwerk loopt ieder vezel eerst boven over een kruislings liggende vezel, dan onder de volgende, dan weer over de daarop volgende enz. Bij de hier afgebeelde scherf blijft één stel lijnen steeds boven, het andere ligt steeds onder.

De scherf van afb. 73 vertoont ook weer een motief, dat op een soort fijne mat lijkt, zonder het te zijn; men heeft hier ook weer een plak of stempel gebruikt, in dit geval versierd met kleine, vierkante inkervingen; ook deze versiering is, veelal gecombineerd met andere motieven, dikwijls gevonden op Lamma Island.

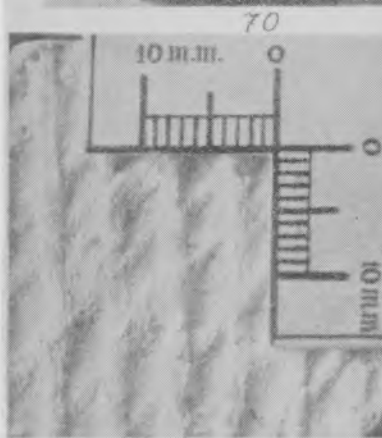
Typisch is voorts het scherfje, links boven in afb. 74. Het is versierd met golvende lijntjes. Daaronder is afgebeeld een stuk boetseerlei, waarin door schrijver dezes precies hetzelfde motief werd nagemaakt met behulp van het onderaan afgebeelde schelpje van het strand te Tandjoeng Priok. Geen wonder trouwens, dat een op schelpenheuvels levend volk er toe kwam, de typische en decoratieve vormen van schelpen te gebruiken voor het decoreren van aardewerk. Ook deze versieringswijze is van Lamma-eiland bekend.

Van geheel anderen aard zijn de scherven, die Ir. Van Es vond in de oudere duinenrijen tusschen Djokja en Patjitan, langs Java's zuidkust. Op geologische gronden meent Van Es, dat dit aardewerk stamt uit het neolithicum. Bij deze scherven vinden wij overwegend textiel-ornament, dat wil zeggen afdrukken van vlechtwerk en weefsel.

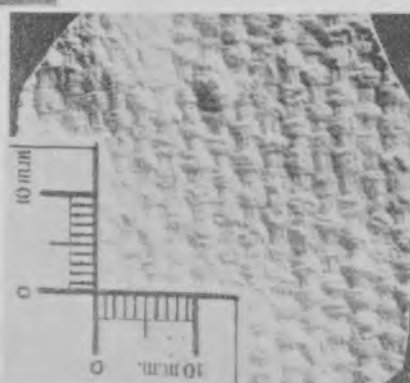
In afb. 75 beelden wij af een scherf, versierd met het uit den Archipel nog thans zoo algemeen bekende vlechtwerk, gemaakt van repen gespleten bamboe. Een fijner

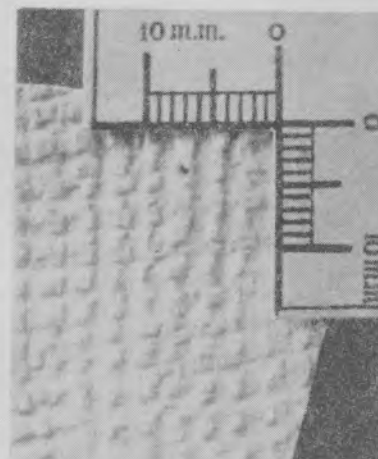
71

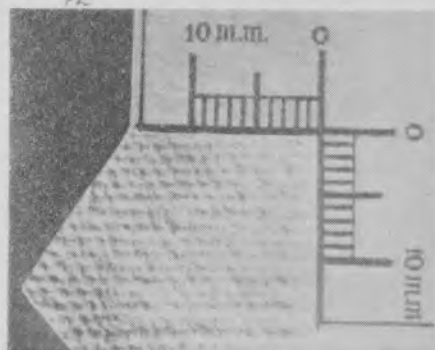
70

76

73

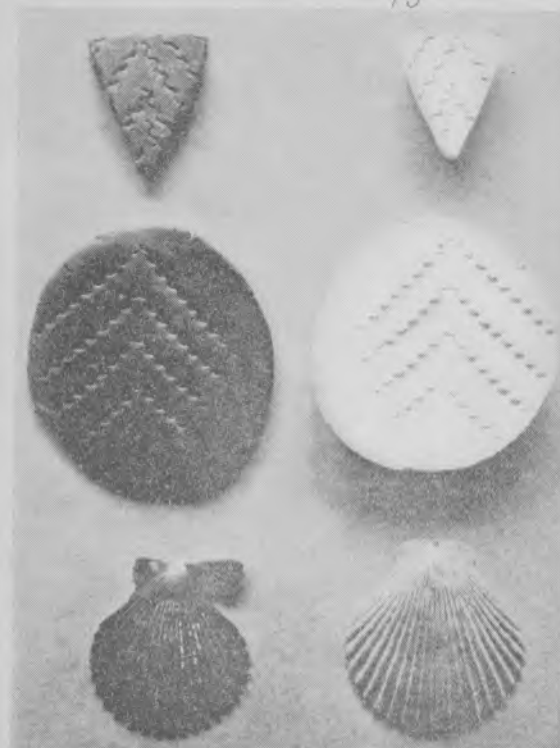

72

77

75

74

70. SCHERF MET INGESTEMPELD RUITMOTIEF; SCHELPHENHEUVEL SUM. OOSTKUST. — 71. TOUWKERAMIEK SCHELPHENHEUVEL MALAKA. 72. — SCHERF MET GEKRUISTE TOUWVERSIERING; SCHELPHENHEUVEL MALAKA. — 73. SCHERF MET INGESTEMIËLDE KWADRAATJES; SCHELPHENHEUVEL MALAKA. — 74. HET GEBRUIK VAN EEN SCHELP VOOR VERSIERING VAN AARDEWERK; SCHELPHENHEUVEL MALAKA. — 75. BAMBOEVLECHTWERK, OP AARDEWERK AFGEDRUKT; OUDERE DUINEN ZUIDKUST DJOKJA. — 76. GROF WEEFSEL, AFGEDRUKT OP AARDEWERK; OUDERE DUINEN ZUIDKUST DJOKJA. — 77. FIJN WEEFSEL, AFGEDRUKT OP AARDEWERK; OUDERE DUINEN ZUIDKUST DJOKJA.

vlechtwerk is afgebeeld in afb. 76. Hier zijn de „draden” elk ongeveer 2 mm breed; zij zijn echter, naar het schijnt, samengesteld uit meerdere vezels. Wellicht heeft men hiet te doen met een stof, vergelijkbaar met jute. Een echt, fijn weefsel is voorgesteld in afb. 77. Hier kan men duidelijk zien, dat de groepen draden in de ééne richting dichter opeen liggen dan in de andere. In den inslag liggen 20 draden per centimeter, in de ketting 9 of omgekeerd. Op de vergroote reproductie lijkt dit weefsel natuurlijk grof; in werkelijk is het ongeveer even fijn als een van de bekende Soemba-kains, die 9×24 draden per cm hebben.

Hier zien wij dus, dat, geheel zooals wij dat mochten verwachten, in het neolithicum, ook in den Archipel, de weefkunst optreedt. De voorstelling, als zouden de oude Indonesiërs zich uitsluitend in boomschors gekleed hebben, is dus onjuist; even onjuist als de voorstelling, als zouden de Batavieren uitsluitend huiden hebben gedragen.

Neolithisch aardewerk van geheel anderen aard kennen wij uit de urnen-begraafplaats bij Melolo, Soemba, laatstelijk onderzocht door Dr. L. Onvlee¹. Dicht bij de kust liggen hier, even onder de oppervlakte, talrijke groote urnen begraven; in de urnen werden vele schedels en beenderen gevonden; erbij lagen kleine kruikjes, waarvan de hals den vorm heeft van een menschenhoofd of die met een menschenhoofd versierd zijn. Het lichaam van de kruikjes vertoont een eenvoudig ornament van zigzaglijnen, driehoekjes, in de half verharde klei gekrast; in de kruikjes zat soms niets, soms werden er schelpjes in gevonden. Wellicht is de bedoeling van de kruikjes geweest, den dooden voedsel en drank op de groote reis mede te geven (afb. 78—79). Uit een latere periode stamt een ander soort aardewerk, dat door Ir. van Es werd gevonden in jongere duinenrijen langs de zuidkust van Djokja, en dat door hem werd toegeschreven aan het begin van den Hindoetijd; dit komt goed overeen hiermede, dat dezelfde soort aardewerk werd opgegraven uit het tempelterrein van Prambanan tusschen Djokja en Solo. Typeerend voor dit aardewerk is een ingestempeld vischgraatmotief (afb. 80). Dezelfde versiering vinden wij terug bij sommige scherven van Lamma Island bij Hongkong, terwijl zij ook nog voorkomt op recent aardewerk van de Dajaks (afb. 81—82).

En daarmede zijn wij over het min of meer dateerbare praehistorische aardewerk van den Archipel vrijwel uitgepraat. In het Bataviaasch Museum bevinden zich echter nog verscheidene stukken, die waarschijnlijk ook wel praehistorisch zijn, doch waarvan de periode niet goed is te bepalen.

Zoo vond Alb. C. Kruyt bijzettingsurnen in Midden-Celebes, die in den grond waren begraven en waaraan hij een praehistorischen ouderdom meent te moeten toeschrijven. Wij hebben hier dus een gebruik, dat doet denken aan de urnenvelden van Melolo op Soemba² (afb. 83).

Zeer fraaie zoogenaamde „touwkeramiek” verkreeg het museum uit Kediri, en naar

de techniek te oordeelen zullen wij hier wel met neolithisch werk te doen hebben (afb. 84).

Van Stein Callenfels heeft bijzonder mooi gedecoreerd aardewerk ontgraven in Galoempang, Midden-Celebes, waar ook de overgangsvormen tusschen mesolithicum en neolithicum door hem werden ontdekt (afb. 85). De ouderdom van dit aardewerk is niet goed te bepalen, doch Van Stein Callenfels neemt aan, dat het neolithisch is. Het aardewerk van de tegenwoordige Toradja's is veel minder goed bewerkt.

Onze kennis van het praehistorisch aardewerk is nog zeer gering, hetgeen samenhangt met het feit, dat er nog zoo weinig goede ontgravingen hebben plaats gehad. Reeds nu krijgt men den indruk, dat er reeds in die voorhistorische tijden handel en verkeer over grooten afstand hebben bestaan, doch wij zijn in vele gevallen nog niet in staat, uit te maken wat geïmporteerd aardewerk is, wat hier te lande is gemaakt. Ten slotte willen wij niet nalaten te wijzen op de studiën die door den heer E. W. van Orsoy de Flines worden gemaakt van de keramiek, geïmporteerd uit China en Zuidoost-Azië in den Archipel⁶. Merkwaardig is daarbij vooral het feit, dat in tegenstelling met hetgeen men vroeger meende, reeds het oude aardewerk uit de Handynastie naar den Archipel is geïmporteerd; dat is dus in den bronstijd. Voorts, dat dit importgoed voor een groot deel kwam uit Zuid-China (Yunnan) en uit het Noorden van Indo-China, uit de streken dus waar men het stamland van de Indonesiërs heeft gezocht. Verder, dat veel van dit aardewerk wordt gevonden in het bergland van Zuid-Sumatra, waar ook een centrum van de brons- en van de daarmee annexe megalithcultuur is gevonden. De heer De Flines acht het niet onmogelijk, dat de immigranten van het vasteland hier kwamen om goud te zoeken. Ten slotte zij er op gewezen, dat men op verschillende stukken van dit aardewerk versieringsmotieven aantreft, die sterk herinneren aan den Indonesischen bronstijd.

§ 22. DE MEGALITHEN

Een in den Archipel zeer wijd verspreid cultuurverschijnsel zijn de megalithen. Aangezien deze, evenals het aardewerk, in verscheidene praehistorische perioden voorkomen, en het ook hier niet altijd mogelijk is, te zeggen, tot welke periode een bepaald monument behoort, behandelen wij ook dit onderwerp afzonderlijk.

Onder megalithen verstaat men monumenten van groote, meestal onbehouwen steenen, die veelal tot een praehistorische cultuurperiode behooren. Op de drie deelen van deze bepaling bestaan echter vele uitzonderingen.

In de eerste plaats bestaan deze monumenten niet altijd uit groote steenen; soms worden monumenten opgericht, die blijkbaar wel tot een megalithische cultuur behooren, maar waarvoor kleine steenen, dikwijls gewone riviersteenen, gebruikt

78

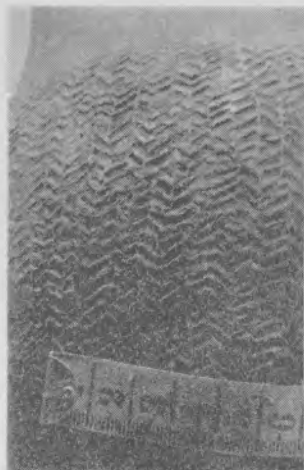
79

80

81

82

83

84

85

78. BIJZETTINGSURN; MELOLO, SOEMBA. — 79. KRUIKJE, URNENVELD MELOLO, SOEMBA. — 80. GESTEMPELD AARDEWERK, VISCHGRAATMOTIEF, BEGIN HINDOETIJD. — 81. POTJE VAN DE DAJAKS, GESTEMPELD ALS AFB. 80. — 82. DETAIL VAN HET POTJE VAN AFG. 81. — 83. BIJZETTINGSURN, MIDDEN-CELEBES. — 84. TOUW-KERAMIEK, KEDIRI. — 85. VERSIERD AARDEWERK, GALOEMPANG.

zijn, terwijl zelfs de steen kan worden vervangen door hout, wanneer een megalithen bouwend volk komt in een streek, waar geschikte steen niet te vinden is.

In de tweede plaats zijn de steenen lang niet altijd onbehouwen; soms zijn ze tot regelmatige vormen verwerkt, soms ook versierd. Een vrij algemeen begeleidend verschijnsel van de megalithen zijn zelfs min of meer ruw uitgehouwen steenen beelden.

In de derde plaats zijn de megalithen niet immer praehistorisch; sommige zijn uit den historischen tijd, sommige recent; juist in den Archipel komen nog levende megalithculturen voor.

Een van de bekendste voorbeelden van megalithen, die wel in alle opzichten aan de bovengestelde bepaling voldoen, zijn de Drentsche en Groningsche hunebedden. De megalithcultuur in den Archipel is zoowel in de ruimte als in den tijd zeer wijd-verspreid; in de ruimte, want men vindt megalithen vrijwel over het geheele gebied; in den tijd, want deze monumenten werden gebouwd van het neolithicum tot op den huidigen dag. Het is daarom zeer moeilijk, in enkele bladzijden een denkbeeld van deze cultuur en de daarmee verbonden vraagstukken te geven, en wij zullen ons bepalen tot enkele voorbeelden van praehistorische megalithen; van megalithen, die waarschijnlijk of zeker van jongeren datum zijn; en van megalithen, die nog tot in onzen tijd worden opgericht.

Een zeer bekend praehistorische megalithgebied is de hoogvlakte van de Pasemah, in de Palembangsche bovenlanden, aan den voet van den Goenoeng Dempo¹. Men vindt hier de volgende soorten steenen overblijfselen:

Beelden, vrijwel zeker als voorouderbeelden bedoeld, meestal groot en zwaar, soms ruw, doch in verschillende gevallen ook fijner afgewerkt, ofschoon thans zeer verweerd en geschonden (afb. 86).

Maalsteenen, door de bevolking „lesoengbatoe”, dat is steenen rijstblokken genoemd. Zij hebben wellicht werkelijk gediend om iets in te vermalen, doch er zijn toch ook omstandigheden, die wijzen op een religieuze of magische beteekenis. Het een sluit het ander niet uit.

Troggen, die waarschijnlijk hebben gediend, om er schedels in te bewaren, zooals valt af te leiden uit een analoog, recent gebruik op Nias.

Opstaande steenen, in de archaeologie aangeduid met het Bretonsche woord Menhir. Misschien zijn het phallische symbolen.

Opstaande steenen in groepen van vier, en ook wel in grooteren getale, staande in evenwijdige rijen, zoogenaamde „alignements”.

Steenen tafels, bestaande uit één grooten steen, rustende op meerdere kleinere. Schrijver dezes heeft voor deze monumenten vroeger den naam „dolmen” gebruikt (ook alweer van Bretonsche afkomst). Het schijnt beter, dien naam in dit geval niet te gebruiken, daar men daarbij meestal aan een graf denkt. De steenen tafels

hebben niet als graf gediend, maar staan soms bij graven; misschien waren het offersteenen. Daarentegen komen in den Archipel ook echte dolmengraven voor. Steenkistgraven, dat zijn graven, soms niet veel grooter dan een gewone doodkist, soms eerder in de afmetingen van een kleinen grafkelder, gemaakt van groote, platte steenen, in Zuid-Sumatra niet behouwen, elders soms zorgvuldig rechthoekig bekap.

Terrassengraven, bestaande uit een vierkant of rechthoekig terras, waarvan de opstaande zijden van riviersteenen zijn opgebouwd; op dit terras ligt soms een tweede kleiner terras; bovenop staan enkele kleine, opstaande steenen.

Putjessteenen, dat zijn natuurlijke steenen, waarin aan alle kanten kunstmatig ronde puntjes zijn gemaakt. Zij komen ook elders voor in verband met de megalithcultuur, doch hun beteekenis is onzeker.

Platte steenen, soms min of meer opzettelijk gevormd, die misschien bijzettingen bedekken.

Omtrent herkomst en ouderdom van de megalithen van de Pasemah geven in de eerste plaats de beelden een belangrijke aanwijzing; zij stellen menschen voor, soms alleen, soms in groepen van twee of drie, dikwijls ook in gevecht met of rijdende op een dier, en in de meeste gevallen uitgerust met zwaarden, armringen, halskettingen enzovoorts, die herinneren aan den bronstijd; het meest typeerend is echter, dat op enkele van deze beelden zeer duidelijk zijn afgebeeld de bronzen keteltrommen van het type Heger I. Wij hebben hier kennelijk te doen met een tak van de bronscultuur, die uit Achter-Indië den Archipel is binnengedrongen, en die door Von Heine Geldern werd gedoopt „Dong-son-cultuur”².

Hiermede komt overeen de vondst van eenig brons en ijzer, maar vooral van groote hoeveelheden van de reeds besproken glazen kralen in de steenkistgraven.

Von Heine Geldern heeft voorts gewezen op den bewegelijken, dynamischen stijl van de beelden; een stijl, dien wij terugvinden bij de muurschilderingen, welke in enkele van de steenkistgraven werden aangetroffen, en dien Von Heine Geldern vergelijkt met dien van enkele Chineesche plastieken uit dienzelfden Han-tijd, waarin ook de bronscultuur van Dong-son thuishoort.

Intusschen heeft dezelfde schrijver ook aangetoond, dat, ofschoon de Zuidsumatraansche, en in het algemeen de Indonesische, megalithcultuur in hoofdzaak uit den bronstijd stamt, deze cultuur in zich opgenomen heeft een ouder element, dat tot het neolithicum heeft behoord. Hieruit verklaart hij de opstaande steenen, de steenen tafels, de terrassengraven en ook de primitiefste onder de steenen beelden. Deze oudere, neolithische, megalithcultuur en de jongere uit den bronstijd hebben ook ieder een eigen stijl achtergelaten; de stijl van de neolithische megalithcultuur is monumentaal en symbolisch; die van de jongere bronstijdcultuur wordt getypeerd door den dynamischen stijl van de megalithen van de Pasemah.

86

87

88

89

86. STEENEN BEELD, PASEMAH, ZUID-SUMATRA; VOORSTELLEND EEN MAN, RIJDEND OP EEN RUND. —
87. TRAPPENPYRAMIDE TE SELOELOENG BIJ KINTAMANI, BALI. — 88. STEENEN SARCOPHAAG, BALI. —
89. STEENKISTGRAF, WANASARI, JOGJAKARTA.

Een ander praehistorisch megalithgebied vindt men in Besoeki, waar door Steinmetz en later door Van Heekeren vele dolmengraven, groote steenen sarcophagen, opstaande steenen en enkele primitieve steenen beelden werden beschreven. Ook dit megalithcentrum stamt uit den bronstijd³.

In Midden-Java werden vele steenkistgraven gevonden bij Wanasari (Djokja) en bij Tjepoe⁴. De inhoud bestond hier weer uit de bekende kralen, voorts eenig brons en tamelijk veel ijzer. Op het ijzer waren soms sporen van weefsel geconserveerd. De graven bevatten voorts skeletten, die zich echter niet meer leenden voor anthropologisch onderzoek.

Op Bali zijn uit den bronstijd groote steenen sarcophagen bekend⁵. In het algemeen moet Bali een levende en sterk ontwikkelde cultuur in den bronstijd hebben gekend (afb. 88). Als voorbeeld van megalithen, waarvan de ouderdom niet met eenige zekerheid is te bepalen, noemen wij de opstaande steenen van Centraal-Celebes, door Kruyt beschreven, benevens de daar voorkomende bijzettingurnen en dorpssteenen (steenen tafels)⁶. De opstaande steenen vertoonen dikwijls een menschelijk gezicht; soms ook zijn de tepels en het genitaal aangegeven. Zij gelijken op de „Statues menhir” uit de Fransche megalithcultuur.

Kruyt meent, dat de steenhouwers van Midden-Celebes uit het noorden zijn gekomen. Dit is mogelijk, maar het is wel opmerkelijk, dat de groote, ronde steenen bijzettingurnen met gebeeldhouwde deksels ook in Boven-Laos voorkomen en in Sumatra (Samosir). Er werden in de urnen van Celebes geen voorwerpen gevonden, die zekerheid geven omtrent hun ouderdom; wel zijn uit dezelfde streek vandoors bekend bronzen schoenbijlen, die het vermoeden doen rijzen, dat de megalithcultuur van Midden-Celebes eveneens behoort tot de Dong-son-cultuur.

Zeer onzeker is eveneens de ouderdom van de terrassengraven en terrassenheiligdommen; wij hebben die al ontmoet bij de cultuur van de Pasemah; aan den anderen kant is een deel ervan zeker vrij jong; in Java zijn nog vele kleine bergheiligdommen, die tot deze categorie behooren en die nog steeds worden gebruikt en vereerd.

Karakteristiek voor deze heiligdommen is de trappenpyramide; in zijn eenvoudigsten vorm, bestaande uit slechts twee terrassen, komt die, zooals wij zagen, in de Pasemah voor. Een zeer fraaie, grootere trappenpyramide ligt in West-Java; het is de, door Privé ontdekte, Lebak Sibedoeg. Dit heiligdom bestaat uit een pyramide van vier trappen; een aansluitend terras, waarop een opstaande steen, ervóór; een tweede terras van twee trappen een weinig terzijde; en eindelijk een groep van vier opstaande steenen, zooals wij die ook van de Pasemah kennen. Omtrent den ouderdom is niets te zeggen; het heiligdom vertoont echter een merkwaardige overeenkomst met de Polynesische heiligdommen, de „marae” en „ahu”⁷.

In den Hindoe-tijd krijgt men een samensmelting van de vereering dezer terrassenheiligdommen met Hindoeïstische elementen. Zoo vindt men nog thans op Bali

in de bergdesa Seloeloeng bij Kintamani kleine heiligdommen van denzelfden aard (afb. 87). De randen van de terrassen zijn versierd met eenvoudige lijsten van gehouwen steen, die aan de jongere tempels doen denken; op het zijterras staat een klein, houten gebouwtje; maar als men deze dingen wegdenkt, vindt men geheel den Lebak Sibedoeg en de Polynesische heiligdommen terug. Daar komt nog bij, dat de Polynesische heiligdommen vroeger ook dergelijke houten gebouwtjes hebben gedragen, terwijl het zeer wel mogelijk is, dat hetzelfde bij den Lebak Sibedoeg het geval is geweest. Vooral in de laatste dagen van Madjapahit schijnt er een terugkeer naar den godsdienst der vaderen en naar de oud-Indonesische terrassenheiligdommen te zijn geweest. Het mooiste voorbeeld daarvan is wel het imposante heiligdom van den Soekoeh, prachtig gelegen, hoog boven de vlakte van Soerakarta, op één van de uitloopers van den Goenoeng Lawoe⁹. Het heiligdom heeft, in het groot, den algemeenen vorm van den Lebag Sibedoeg, doch het is overgoten met een Hindoejavaansch vernis. Waarschijnlijk bestond het al in zeer oude tijden, doch tegen het einde van Madjapahit werd het opnieuw, of meer intens, in gebruik genomen, en voorzien met beeldhouwwerk, poorten enz. Uit de reliëfs blijkt, dat op dit en dergelijke heiligdommen een verlossingsleer werd gehuldigd, waarbij de figuur van Bima de hoofdrol speelde⁹. Ook in dezen tijd vinden wij daarbij een sterken phallischen inslag. Boven op de trappenpyramide was een meer dan manshooge, zeer realistisch uitgevoerde steenen phallus geplaatst.

Bijna overal, waar wij in de wereld megalithcultuur zien, vinden wij daarbij phallisme. De menhir, de opstaande steen, wordt in dit verband algemeen als een phallussymbool verklaard. Dat dit in Indonesië niet was of althans niet altijd bleef het onderbewuste symbool, zooals Freud het bedoelt, maar dat de oprichters van de menhirs zelf wel terdege daaraan de beteekenis van het mannelijk lid hechtten, blijkt onder andere hieruit, dat op Bali dergelijke opstaande steenen bestaan, die niet alleen door hun vorm aan den phallus herinneren, doch waarbij ook de opening in de glans opzettelijk is aangegeven. Toen het Çiwaïsme hier den Lingga-cult bracht, zal deze door de Indonesische bevolking gemakkelijk en gaarne zijn aanvaard, juist omdat hij aansloot bij den ouden cultus van den opstaanden steen als phallus.

De phallus kan tweeërlei beteekenis hebben. In de eerste plaats kan hij, zooals Wilken heeft aangetoond, bedoeld zijn als afweer van booze geesten of kwade invloeden (al naarmate men het verschijnsel animistisch of dynamistisch wil verklaren)¹⁰. Zoo worden de voorouderbeelden op Nias voorgesteld met een overdreven grooten penis in erectie. Het beeld van den gestorven voorouder moet, door zijn magische kracht, de levenden beschermen. Maar die magische kracht is niet gelijkmatig over het lichaam verdeeld en treedt niet overal even sterk naar buiten. De grootste werking gaat uit van het gezicht, inzonderheid de oogen; van de handen, en vooral ook van het genitaal.

Wij hebben reeds gezien, dat sommige van de opstaande steenen in Midden-Celebes zijn uitgewerkt tot vereenvoudigde menschelijke figuren; het is zeker geen toeval, dat daarbij juist in de eerste plaats het gezicht en het genitaal worden afgebeeld, en dat de bevolking nog thans voor enkele van deze beelden den naam „hoeloebalang”, dat is „voorvechter” gebruikt. Sommige Bataksche dorpen worden beschermd door steenen beelden, die met denzelfden naam worden aangeduid.

Daarnaast heeft de phallus de beteekenis van vruchtbaarheids-symbool, en zoo zal wel de groote steenen phallus op den Soekoeh, en de daaraan herinnerende opstaande steen op den Lebak Sibedog moeten worden verklaard. Stutterheim heeft erop gewezen, dat op den Soekoeh een verlossingsleer werd beleden; de verlossing van den dood zoekt de mensch in opstanding, in nieuw leven; het Christendom koos als symbool daarvoor de graankorrel, die in de aarde sterft doch waaruit een nieuwe aar opschiet. Andere godsdiensten kozen als zinnebeeld den phallus, die nieuw leven verwekt. Wij zeiden reeds, dat verscheidene van deze terrassenheiligdommen in Java nog tot op den huidigen dag vereering genieten. Er zijn echter ook plaatsen in den Archipel, waar de megalithcultuur nog zoo levend is, dat nog thans megalithische monumenten worden opgericht. De voornaamste zijn wel de beroemde dorpen op Nias, met hun groote dorpstrappen, hun fraai geplaveide dorpspleinen, met daarop de opstaande steenen, de steenen zetels, de steenen tafels enzovoorts¹¹. Verder wijzen wij op de megalithen van Flores¹² en van Soemba¹³. Wij komen hier ten volle op het terrein van de ethnografie, en moeten daarom met een enkele vermelding volstaan. Wij hebben gezien dat de megalithcultuur in den Archipel voor een groot deel met de bronscultuur mede uit Achter-Indië is gekomen; een oudere laag van de megalithcultuur kwam reeds eerder, in het neolithicum, uit hetzelfde gebied. Het is mogelijk, maar niet zeker, dat een derde tak uit het noorden, Formosa en de Philippijnen, Celebes binnendrong. Ten slotte dient er op gewezen, dat in Voor-Indië eveneens megalithen voorkomen. Het is denkbaar, dat de Vóórindische megalithcultuur op de Indonesische invloed heeft gehad; ook het omgekeerde is mogelijk. Misschien is het waarschijnlijkste, dat die beide culturen uit een gemeenschappelijk centrum stammen, en daardoor eenige overeenkomst vertoonen, zonder dat de eene uit de andere moet worden afgeleid¹⁴.

De megalithen komen in vier van de vijf werelddeelen voor; alleen Australië mist ze. Bovendien doet de wijze, waarop zij over die vier werelddeelen zijn verspreid, het vermoeden rijzen, dat er tusschen al die megalithen een onderlinge samenhang bestaat, dat zij tot één cultuur behooren, die zich over heel dat groote gebied heeft verspreid. Verschillende theoriën met een dergelijke strekking zijn er reeds opgebouwd. Perry meent, dat een volk van steenhouwende megalithenbouwers, op zoek naar goud en andere kostbaarheden, uit Egypte zich over een groot deel van de wereld, waaronder onze Archipel, heeft verspreid, en daar allerlei cultuurelementen

heeft gebracht¹⁵. Zijn theorie werd van vele zijden becritiseerd en is in haar geheel zeker niet voldoende gefundeerd en niet houdbaar, doch dat er een kern van waarheid in zit, is niet onmogelijk. Kohlbrugge meent eveneens, dat de megalithcultuur in de geheele wereld aan één steenhoudend volk moet worden toegeschreven, en dat deze cultuur zich uit Europa via Azië, Nederlandsch-Indië en den Pacific tot in Amerika heeft verspreid¹⁶. Ook Heine Geldern legt verband tusschen de verschillende megalith-gebieden¹⁴.

§ 23. CHRONOLOGIE

De praehistorie kent, evenals de geologie, twee soorten chronologie: de relatieve en de absolute. De relatieve chronologie vergelijkt den ouderdom van de verschillende praehistorische culturen onderling; zij leert, dat het palaeolithicum ouder was dan het neolithicum; dat het mesolithicum tusschen beide in lag, enz. De absolute chronologie geeft den ouderdom van elke cultuur in jaren.

Evenals in de geologie interesseert ook in de praehistorie de vakman zich meestal in de eerste plaats voor de relatieve chronologie, terwijl de leek altijd vraagt naar de absolute. Hoe oud is die schedel? Hoe lang is die cultuur nu al geleden? Als de praehistoricus dan bij voorbeeld antwoordt: „misschien een veertig, vijftig duizend jaar”, is de belangstellende leek eerst heel even een beetje verbluft, maar om te laten zien, dat hij zich niet laat beetnemen, vraagt hij dan ook prompt: „Hoe kunt u dat nu weten?” Het scheen ons daarom beter, bij de bespreking van de verschillende culturen niet eenvoudig den ouderdom op te geven, maar de chronologie voor een afzonderlijke paragraaf te bewaren, om tevens in het kort de methode uiteen te zetten, waarlangs die cijfers verkregen zijn; zoo kan de lezer zich tevens een voorstelling vormen omtrent de betrekkelijke waarde van die cijfers.

De ouderdom van de verschillende palaeolithische culturen laat zich alleen langs geologische methodes bepalen¹. Nu zijn die geologische tijdsbepalingen zelf helaas zeer vaag en onzeker. Er is er maar één, die een relatief vrij groote nauwkeurigheid toelaat, en dat is de methode met behulp van de bepaling van radioactiviteit der gesteenten. Deze methode is echter alleen bruikbaar voor lange periodes; voor den geoloog zijn alle perioden, die in de praehistorie te pas komen, echter uiterst kort; het zijn om zoo te zeggen oogeblikken. Om deze zeer korte periodes te bepalen is de radioactieve methode volkomen onbruikbaar.

Dan blijven er verschillende andere geologische methodes over, die echter alle helaas minder nauwkeurig zijn. Wij noemen er een paar van:

Het heele palaeolithicum speelt zich af in den ijstijd. In dien tijd hebben de gletscherbeken des winters, als er weinig sneeuw smolt, ook weinig zand, steengruis enz. afgevoerd; 's zomers, als de dooi intrad, werd er meer en grover materiaal door het

water meegevoerd, en lager in de vlakte afgezet. Deze afzettingen van de gletscherbeken vertoonen daardoor een gelaagdheid, vergelijkbaar met de jaarringen van boomen. De Zweedsche geoloog De Geer heeft getracht, deze laagjes te tellen en zoo een denkbeeld te krijgen van de chronologie van de ijstijden.

Andere methodes zijn gebaseerd op de uitslijting van den rotsgrond van den Niagara-waterval, op de snelheid van denudatie en sedimentatie, op het zoutgehalte van de oceanen; helaas zijn al die methodes onnauwkeurig en de resultaten tegenstrijdig. Osborn geeft de schatting van acht bekende geologen omtrent den totalen duur van den ijstijd. Zes daarvan geven cijfers, schommelend tusschen 400 000 en 800 000 jaar, twee schatten den ouderdom op slechts 100 000 jaar. Osborn zelf meent, dat de eerste groote ijsvelden zich minstens 520 000 jaar geleden ontwikkeld hebben. Nu is het eigenlijk niet juist, te spreken van „den” ijstijd; het heele pleistoceen in Europa wordt in vier koude periodes, vier ijstijden, verdeeld, waartusschen drie warmere periodes of interglacialen. In Europa heeft elke ijstijd en elk interglaciaal zijn eigen sporen nagelaten, in den vorm van afzettingen en rivierterrassen. Zoo kan men uit de geologische ligging van een schedel of van een steenen werktuig uit het palaeolithicum soms, als de omstandigheden gunstig zijn, afleiden, uit welken ijstijd of uit welk interglaciaal het voorwerp stamt. Over het algemeen neemt men aan, dat het Chelléen behoort in het laatste interglaciaal; de latere palaeolithische culturen in den laatsten ijstijd. Zoo komt men er verder toe, om aan den Neanderthaler mensch in Europa een ouderdom van ongeveer 40 000 jaar toe te kennen. Van Stein Callenfels neemt ongeveer denzelfden ouderdom aan voor de Ngandongschedels van Java. Dat lijkt nu wel een groot getal, maar er moet in dien tijd ook een geweldige ontwikkeling hebben plaats gehad, zoowel lichamelijk als cultureel. Ten slotte is het slechts 400 eeuwen; aannemende, dat er ongeveer drie geslachten in een eeuw gaan, wil dat zeggen vierhonderd reeksen van vader-zoon-kleinzoon. Vandaar, dat velen meenen dat de homo sapiens zich niet uit den Neanderthaler ontwikkeld kan hebben.

In Nederlandsch-Indië zijn geen ijstijden geweest. Sommigen nemen aan, dat er echter overeenkomstige natte periodes, pluviaal-tijden, zijn opgetreden; deze zouden dan aanleiding gegeven kunnen hebben tot vorming van rivierterrassen enz., welke zouden kunnen worden geparallelliseerd met de overeenkomstige verschijnselen in het pleistoceen van Europa. Bewezen is dit alles nog niet, en zoo weten wij van den absoluten ouderdom van de palaeolithische verschijnselen in den Archipel nog weinig¹. Nemen wij aan, dat het pleistoceen tusschen 500 000 en 800 000 jaar oud is; nemen wij verder met Von Koenigswald aan, dat de Homo modjokertensis stamt uit het oud-pleistoceen, de Pithecanthropus erectus uit het midden-pleistoceen, en de Ngandong-schedel uit het jong-pleistoceen, dan zouden wij, om de gedachten te bepalen, de volgende tabel bij benadering kunnen samenstellen:

Ngandong-schedels	40000
Pithecanthropus	300000
Modjokertensis	600000

Veel waarde hebben dergelijke cijfers echter voorshands niet.

Voor de ouderdomsbepaling van het mesolithicum geven de schelpenheuvels eenig houvast. Wij hebben gezien, dat deze afvalhoopen oorspronkelijk werden gevormd in de ondiepe zee, even buiten de strandlijn. Tegenwoordig liggen zij echter in het land, op tamelijk verren afstand van de zee; in de laatste duizenden jaren toch heeft de zee zich op sommige plaatsen in den Archipel teruggetrokken. Aangezien deze „strandverschuiving” nog in den historischen tijd is doorgegaan kan men zich van de snelheid van deze beweging een voorstelling maken, en uit den afstand van de schelpenheuvels tot het tegenwoordige strand bij benadering den ouderdom van die oude woonplaatsen berekenen. Zoo komt Van Stein Callenfels voor de door hem onderzochte schelpenheuvels in Malaka bij benadering tot een ouderdom van 6000 jaar. Wij hebben echter reeds vroeger gezien, dat op Sumatra althans de schelpenheuvels nog zeer lang bewoond zijn geweest; tot in den tijd, toen elders reeds het neolithicum bloeide. Omtrent de chronologie van het neolithicum is een schatting gemaakt door Van Stein Callenfels in 1926³. Zijn redeneering is in het kort als volgt: Voor het volledig ontwikkeld neolithicum van den Archipel, de rechthoekbijlcultuur, is typeerend de zoogenaamde piekel. Dit werktuig komt namelijk behalve in den Archipel alleen nog voor op het Maleisch Schiereiland, doch niet noordelijker dan den Isthmus van Kra. Ten noorden daarvan krijgen wij een ander typisch neolithisch werktuig, namelijk de schouderbijl of bijl met tand. Aangezien wij nu weten, dat de neolithische bevolking uit Achter-Indië naar den Archipel is gekomen, moeten wij aannemen, dat de piekel een jongere, de bijl met tand een oudere ontwikkelingsvorm is. De bijl met tand of schouderbijl nu vinden wij, behalve in Achter-Indië, ook in Vóór-Indië, en wel juist in het gebied van de Munda-volken. Deze Munda-volken wonen in de gebieden links en vooral rechts van de Gangesvlakte, doch niet in die vlakte zelf; zij zijn verwant aan de Mon-Khmer-volken, die zelf als de laatste resten van die volken worden beschouwd, waar de neolithische immigranten van den Archipel toe hebben behoord, toen zij nog op het vasteland woonden. De eigenaardige teruggedrongen en geïsoleerde positie van die Munda-volken laat zich verklaren door het vooruitdringen van de Hindoe-cultuur langs den Ganges. Met andere woorden, de Munda-volken met hun schouderbijl-neolithicum moeten daar eerder hebben gewoond. Doordat nu de geschreven, historische bronnen omtrent de Hindoes in Vóór-Indië verder teruggaan dan die omtrent den Archipel weet men, dat dit vooruitdringen van de Hindoe-cultuur en de daarmee gepaard gaande isolatie van de neolithische Munda-volken ongeveer 800 tot 1000 jaar vóór C. moet hebben plaats gehad.

Aangezien de neolithische immigranten in den Archipel geen schouderbijlen meebrachten, moeten zij uit Achter-Indië zijn vertrokken vóór de ontwikkeling van de schouderbijl begon. De ontwikkeling van een dergelijk geperfectionneerd werktuigtype uit de gewone rechthoekbijl moet een geruimen tijd hebben gekost, en daarom stelt Van Stein Callenfels het begin van die ontwikkeling op 1500 vóór C. De emigratie van de neolithische mensen van het vasteland en hun binnendringen in den Archipel moet dus vóór dien tijd hebben plaats gehad, stel ongeveer 2000 vóór C. Het Papoea-neolithicum is ouder en wordt door Van Stein Callenfels geschat op 3500 à 4000 vóór C.

Von Heine Geldern heeft, onafhankelijk van Van Stein Callenfels, dezelfde berekening op meer uitgebreide wijze gemaakt⁴, en komt ongeveer tot dezelfde resultaten. Ofschoon beide schrijvers zelf er uitdrukkelijk op wijzen, dat wij hier slechts met ruwe schattingen te doen hebben, waar veel onzeker in zit, is de overeenstemming tusschen beider einduitkomst toch wel een aanwijzing, dat de cijfers zeer bruikbaar zijn om de gedachten te bepalen.

Voor den bronstijd eindelijk hebben wij een gegeven hierin, dat in Indo-China de bekende bronzen keteltrommen en andere voorwerpen zijn ontgraven te zamen met dateerbare Chineesche voorwerpen, onder andere met munten. Goloubew stelde op grond van deze vondsten den ouderdom van de keteltrommen op de eerste helft van de eerste eeuw na C.⁵. Het spreekt echter vanzelf, dat juist dergelijke, magisch-religieuze voorwerpen, waarbij de traditie een groote rol speelt, waarschijnlijk verscheidene eeuwen achtereen volgens eenzelfde type zijn gemaakt. Van Stein Callenfels stelt den ouderdom ook wat hooger, en waarschijnlijk kunnen wij veilig zeggen, dat de bronstijd in den Archipel bloeide in de laatste twee, drie eeuwen vóór de Christelijke jaartelling. En dan moeten in de eerste eeuwen na de geboorte van Christus de Hindoe-immigranten gekomen zijn.

PROF. DR. N. J. KROM

•

HET HINDOE-TIJDPERK

•

PROF. DR. N. J. KROM

HET HINDOE-TUURK

TWEEDE HOOFDSTUK

•

DE OUDSTE RIJKEN

(EERSTE TOT ZESDE EEUW)

THE OLDEST RIVERS

CHAPTER I. THE NILE

1

De geschiedenis van wat eenmaal Nederlandsch-Indië zou worden vangt aan met de komst der Hindoe's. Deze leidt een tijdperk in, waaraan zij hun naam gegeven hebben, hetzij men in het algemeen van den Hindoe-tijd, hetzij meer in het bijzonder naar het eiland dat de voornaamste plaats inneemt, van den Hindoe-Javaanschen tijd spreekt. Dat tijdperk beslaat vijftien eeuwen, d. w. z. drie vierden van den tijd, waarin van geschiedenis sprake is; het is de tijd van het zich eigen maken eener hoogere beschaving, van statenvorming, van handelsbloei, de tijd die den Archipel heeft gemaakt tot wat hij was, toen hij binnen den gezichtskring van Europa begon te vallen. Wil men zich goed rekenschap geven van den invloed der Hindoebeschaving, dan vergelijke men de streken waar zij wél met die waar zij níet is doorgedrongen en stelle Java, Sumatra en Bali tegenover de oostelijke eilanden. Het ook reeds in het prae-historisch tijdvak op te merken verschijnsel, dat de groote cultuurstroomen in bepaalde richting gaan en heele stukken van de eilandenwereld niet raken, wordt in den Hindoe-tijd nog zooveel te duidelijker: men kan den Archipel verdeelen in een gebied, dat meegaat in de groote nieuwe beschaving, en een gebied, dat achterblijft.

Op het eerste zal uit den aard der zaak onze volle aandacht vallen, niet alleen omdat het zooveel belangrijker is, maar vooral omdat hier alleen geschiedenis waarneembaar is. Van de achterblijvende stukken zullen wij eigenlijk alleen iets merken, als de andere er mede in aanraking komen en ze binnen den kring der geschiedenis brengen, maar dat neemt niet weg, dat ze er toch altijd zijn, ook wanneer ze in een ondoordringbare duisternis gehuld blijven. Onze geschiedenis zal inderdaad een „Hindoe”-geschiedenis zijn, maar wij dienen ons bewust te blijven, dat wij er slechts een deel van den Archipel mee kunnen bereiken.

In een vorig deel van dit boek is beschreven, hoe men zich de Indonesiërs der eilanden moet voorstellen op het oogenblik, dat zij in kennis kwamen met de Hindoe-cultuur. Wij hebben ons thans vooreerst de vraag voor te leggen: hoe, wanneer en waar is dat gebeurd? Een poging tot beantwoording van die vraag is pas mogelijk als wij hebben nagegaan, welke gegevens ons voor die eerste aanrakingen ten dienste staan.

Wat de gegevens van de eilanden zelf aangaat, staan wij eerst op vasten bodem aan het eind der vierde eeuw, wanneer de oudste bewaard gebleven inscripties gaan spreken. Doch berichten van buiten zijn al van ouder datum. Zou men meenen die berichten vooral bij de Hindoe's zelf, dus in Voor-Indië, te moeten zoeken, dan komt men bedrogen uit; de Voorindische gegevens zijn voor het oudste tijdperk van veel minder belang dan die uit Chineesche en uit Grieksche bron. Wij zullen deze in chronologische volgorde bezien.

China heeft van vóór het begin onzer jaartelling af belangstelling gehad voor de landen en eilanden in het zuidoosten, en die belangstelling de eeuwen door ge-

houden, al treedt zij nu eens wat meer dan weer wat minder aan het licht, naar gelang de regeerende dynastie zich veel of weinig aan het buitenland gelegen liet liggen. Het zijn allereerst handelsbelangen, die de Chineezzen naar den Archipel brachten; in een latere periode komen daarbij de godsdienstige relaties, wanneer de boeddhistische pelgrims op hun reis naar en van Voor-Indië den zeeweg kiezen en de eilanden aandoen. Behalve eenige afzonderlijke geschriften, die wij te zijner tijd noemen, zijn vooral van belang de gegevens, neergelegd in de „dynastieke geschiedenissen”, welke kort na den val van elke dynastie werden samengesteld uit de archieven en de literatuur van het afgelopen tijdvak en waarin men alles samenvatte, wat vermeldenswaard geacht werd. Zoodoende is er ook telkens heel wat uit het buitenland bij, geen geschiedverhaal natuurlijk, maar wel incidenteel allerlei merkwaardigheden, over het algemeen van groote waarde door hun betrouwbaarheid: de Chineezzen waren goede opmerkers en gaven nauwkeurig weer wat ze in het vreemde land zagen en hoorden; onder dit laatste is dan ook wel een en ander, dat zonder kritiek is opgeschreven, maar bepaaldelijk voor zeden en gewoonten zijn de Chineesche berichten uiterst leerzaam. Van oudsher hebben zich ook Chineezzen op de voor den handel belangrijke punten in den Archipel neergezet en er op den duur kolonies gevormd, doch het zijn altijd vreemdelingenkolonies gebleven, en in tegenstelling tot wat met de Hindoe's gebeurde is het opvallend, dat nergens iets blijkt van een overnemen van Chineesche cultuur door de inheemsche bevolking.

Het is in de annalen der Han-dynastie, dat men het oudste bericht over den Archipel heeft meenen aan te treffen en wel in het land Hoeang-tche, aan welks bevolking, gelijkend op die van Hai-nan en levende van handel in edelsteen en van zeeroof, door keizer Wang Mang (1—6 n. C.) de levering van een rhinoceros werd gevraagd. Men heeft dit land op vele plaatsen gezocht, tot in Abessynië toe, doch ook, op grond van dat Indonesisch vorstengeschenk, in Atjeh. Het spreekt van zelf, dat als de gelijkstelling juist is, zij uitsluitend beduidt dat dit land bekend was aan de Chineezzen; dat dezen inderdaad reeds zeer vroeg naar den Archipel kwamen, bewijst de vondst van Han-keramiek in West-Java, de Lampoengs, de Batanghari-districten en West-Borneo.

Even vaag is het oudste gegeven over mogelijke kennis van deze landen in het Westen, een gegeven dat ontleend wordt aan het in de tweede helft der eerste eeuw opgesteld relaas in het Grieksch over den Helleensch-Egyptischen handel en scheepvaart op het Oosten, de *Periplus tès Erythras Thalassès*, omvaart van den Indischen Oceaan (gelijk men beter vertaalt dan met het letterlijke Roode Zee). De Helleensche schepen doen de havens aan de westkust van Voor-Indië aan, tot in het uiterste zuiden; vandaar is er inlandsche scheepvaart naar de oostkust, met name het latere Pondicherry. Naar deze oostelijke havens komen nog de dingen uit Egypte,

en verder handelen zij met de gebieden aan en voorbij den Gangesmond, o.a. het land of eiland Chrysè, d.i. Gouden, dat schildpad oplevert. Oostelijker komt men niet, wel kan men verder naar het noorden en komt dan o.a. bij de Thinaï terecht. Nu is het Goudland de latere naam van Burma, het Goudeiland die van Sumatra, en schildpad een gezocht handelsartikel uit den Archipel. Vandaar de mogelijkheid, dat de Periplous een gegeven over handel op den Archipel verwerkt zou hebben. Meer dan een mogelijkheid is het niet.

Een nauwkeurig gedateerd Chineesch bericht, uit 132 n. C., lijdt weer aan onzekerheid van interpretatie. In dat jaar zond de koning van Ye-tiao, genaamd Pien, een gezantschap naar China, en kreeg genoemde koning Tiao-pien een eergeschenk. In den naam van het land is Yawadwipa, Java-eiland, herkend, waaruit zou volgen dat op dit oogenblik het eiland in kwestie door de Chineezzen met een Sanskrit-naam werd genoemd; het is, naar zoo dadelijk zal blijken, inderdaad zeer aannemelijk, dat het in dezen tijd zijn door de Hindoe's gegeven naam reeds droeg. Veel zwakker staat de wedergave van den koningsnaam door Dewawarman, hetwelk de oudste ons bekende vorstennaam uit den Archipel zou zijn en tevens zou bewijzen, dat het hindoeïseeringsproces reeds een aanvang had genomen, hetzij dan dat een Hindoe er zich als koning had neergezet of een Indonesisch vorst dien Indischen naam had aanvaard.

De Grieksche wetenschap geeft ons het eerst volkomen zekerheid in den persoon van den beroemden Alexandrijnschen geograaf Claudius Ptolemaeus, die zijn groote werk over de aardrijkskundige gesteldheid der geheele bekende wereld uiterlijk in 165, doch waarschijnlijk vroeger, heeft geschreven en ook de plaatsen in het Verre Oosten met lengte- en breedte-graden vastlegt. Als hij in zijn reeks het Gouden Schiereiland (d.i. het Maleische Schiereiland) heeft behandeld en even later aan de eilanden van den Archipel toe is, vermeldt hij de vijf Barousai van menscheneters en de drie Sabadeibai, eveneens door menscheneters bewoond en gaat dan verder met „het eiland Iabadiou of Sabadiou, hetgeen beteekent Gerst-eiland; men zegt dat dit zeer vruchtbaar is en verder zeer veel goud oplevert en dat het een koopstad heeft, genaamd Argyrè (Zilverstad), aan het westelijk uiteinde”. Dan volgen nog de drie eilanden der Satyroi, waarvan de bewoners staarten hebben en de tien Maniolai, ook weer met menscheneters, waar schepen met ijzerwerk worden vastgehouden.

Wat hebben wij nu aan deze mededeelingen? Iabadiou is de duidelijke transcriptie van Yawadiwoe, het Prakrit voor Yawadwipa, en ook de verklaring is juist, want yawa beteekent werkelijk gerst. Ziehier dus een vruchtbaar Yawa-eiland, met hoofdstad in het westen. In Sabadeibai kan hetzelfde dwipa steken, gevoegd achter den naam Djawa; bij Barousai ligt het voor de hand aan Baroes te denken. Dat in beide gevallen van een aantal verschillende eilanden wordt gesproken, behoeft

geen gewicht in de schaal te leggen; wij weten niets van de toenmalige kustlijn af en hoe vaak hebben niet zeevaarders uit de verte voor eilanden gehouden, wat later bleek samen te hangen. Evenmin zijn al die menscheneters belangrijk; wat er aan ten grondslag kan liggen zou aan gewoonten als van de vroegere Bataks ontleend kunnen zijn, en dan op ruime schaal gegeneraliseerd. De Satyroi zullen op de kleine Soenda-eilanden gedacht kunnen worden en de in velerlei literatuur bekende magnetische berg der Maniolai mag in den Tambora of elders worden ge-localiseerd.

Het belangrijkste is, dat Ptolemaeus' zegslieden het voornaamste eiland kenden bij zijn correcten Hindoeschen naam en dat derhalve een stuk van den Archipel voor de Hindoe's ontsloten was. Welk eiland zij op het oog hebben, ligt minder voor de hand: naar den klank zou men allereerst aan Java denken, doch de benaming Yawa wisselt in iets latere bronnen af met Djawa, en laatstgenoemde term is eveneens voor een deel van Sumatra gebruikelijk. Men zou bij de Sabadeibai aan een stuk Sumatraansche kust, bij Iabadiou aan Java kunnen denken, maar de verwarring blijkt al spoedig te groot om een duidelijk onderscheid toe te laten. De gerst, waarvan het land zijn naam zou ontleenen, komt merkwaardigerwijze op geen van beide eilanden voor, doch yawa beteekent ook nog andere graansoorten; tegen de verklaring rijsteiland is in te brengen, dat het onverklaarbaar blijft waarom men, de rijst bedoelend, daarvoor een zoo ongewoon woord genomen zou hebben, en dus zal wel de oplossing zijn, dat ten rechte de inheemsche gierst is gemeend. Deze wordt nu echter weer op beide eilanden aangetroffen, en ook de goudrijkdom geeft geen houvast; alhoewel Sumatra het goudland bij uitstek is, geldt in een latere op Java gevonden oorkonde juist dit eiland als goudvoortbrengend. De keuze lijkt onmogelijk en wellicht is ze ook onnoodig en moeten wij er ons bij neerleggen, dat in de oudste berichten Yawa de gemeenschappelijke naam voor de twee eilanden is.

Dat gaat dan ook op voor wat waarschijnlijk het oudste gegeven uit Voor-Indië is, een passage uit het heldendicht Ramayana, welke naar men aanneemt tot de jongere gedeelten behoort en eveneens in den tijd van Ptolemaeus, mogelijk iets eerder, gedateerd kan worden. De apen, die overal de verdwenen heldin van dat verhaal moeten gaan zoeken, krijgen in opdracht zorgvuldig Yawadwipa te doorzoeken, waarvan zeven koninkrijken het sieraad uitmaken, het goud- en zilver-eiland, rijk aan goudmijnen. Gelegenheid tot nadere identificatie geeft dat niet, evenmin als de onmiddellijk daarna genoemde berg Çiçira (= koud), die met zijn top den hemel raakt. Men heeft wel aan de sneeuwbergen van Nieuw-Guinee gedacht, maar ten slotte kan iedere hoge berg, voorzoover geen vulkaan, als koud gelden. Dat alles is kennis uit de verte, en nog in de vijfde en zesde eeuw bevestigen astronomische werken van Indische auteurs, hoe weinig men eigenlijk precies weet: zij maken bij

hun berekeningen (die trouwens niet kloppen) gebruik van een Yawakoti, punt van Yawa, en houden dat voor een stad met muren en wallen van goud.

Sinds minstens de tweede eeuw wist men dus in Voor-Indië van den Archipel iets af; men kende eenige streken bij name en was iets beter op de hoogte van het voornaamste eiland, d.w.z. de zeevaarders, aan wie Ptolemaeus' zegslieden hun berichten ontleenden, konden vertellen van dat land, waaraan zij een Indischen naam hadden gegeven. Ook taalkundige gegevens wijzen op een vroegtijdig handelsverkeer; de kaneel kwam uit het Verre Oosten ten deele langs den zeeweg naar het westen, de nootmuskaat heet in het Sanskrit: „wat van het eind der zee komt”. Dat zulke in de havens bereikbare kennis geen verdere belangstelling vond, blijkt uit de onkunde der geleerde astronomen; dat zij hoogstens bewijst, dat de Hindoe-zeevaarders in gindsche streken kwamen, maar niet, dat zij er reeds vasten voet hadden gevat, spreekt vanzelf.

Niettemin moet vestiging ter plaatse reeds toen of spoedig daarna een aanvang hebben genomen. Uiterlijk in de derde eeuw begint een reeks steen-inscripties van Hindoe-invloed te getuigen op de kusten van Achter-Indië zoowel als van de eilanden, een reeks waarin zich bij alle verscheidenheid van plaats en tijd een duidelijke samenhang vertoont. Zij beslaat eenige eeuwen en kan worden waargenomen in Burma, het Maleische Schiereiland, Java, Borneo, Kambodja en Tjampa (het tegenwoordige Annam). In het algemeen zijn zij opgesteld in het Sanskrit, gegrift in een schriftsoort, die men naar het land van herkomst, de zuidoostkust van Voor-Indië, het Pallawa-schrift noemt, en voorzoover er vorsten op vermeld worden, eindigen hun namen doorgaans op warman. Over dit geheele uitgestrekte gebied zijn het de teekenen van de aanwezigheid der Hindoe-cultuur, eventueel van het bestaan van naar Hindoe-traditie gevormde staten. De geografische verbreiding dezer gedenkteekenen kan ons hoeden voor den waan, dat de komst der Hindoe's naar den Archipel een bepaaldelijk alleen daarheen gerichte tocht zou zijn geweest; zij is veeleer onderdeel van een groote beweging, waarin geheel Zuidoost-Azië betrokken is geweest. Dat nu juist het oudste stuk in Tjampa is aangetroffen, mag toeval worden geacht. Uit den aard der zaak zal men het eerst de naderbij gelegen streken, althans die aan den voor de vaart gunstigen weg, hebben bereikt, doch onder de schaarsche resten van de epigrafische nalatenschap dier oude tijden is slechts hier en daar een ouder of jonger stuk door de omstandigheden gespaard gebleven.

Van de Pallawa's in Voor-Indië is wel een en ander bekend, doch hoofdzakelijk uit een tijd, die later is dan toen de tochten naar het oosten begonnen moeten zijn. Gelukkig echter zijn er in hun gebied genoeg van een datum voorziene inscripties bewaard, om de bijzonderheden van hun schrift tot uitgangspunt te nemen voor het dateeren der geen nadere tijdsaanwijzing dragende oorkonden in den vreemde.

Zoодоende is het mogelijk geweest de stukken van Borneo door vergelijking met de Indische een plaats aan te wijzen in ongeveer 400, die van Java iets later. Maar verder geven de moederlandsche Pallawa-inscripties geen historische aanwijzingen voor de verhouding tot de vestigingen in den vreemde, en zelfs moeten wij rekening houden met de mogelijkheid, dat ten tijde dezer tochten het Pallawa-rijk, dat b.v. in den Periplous in het geheel niet genoemd wordt, nog niet bestond, doch op het later tot dit rijk behoorend gebied een vroeger gezag of volk gevestigd was, waarvan het schrift in gebruik is gebleven.

Aan de veelal moeilijk te naderen kusten zijn het doorgaans de rivieren geweest, die de gelegenheid tot verkeer met den vreemde boden, en waar men dus zoowel inheemsche nederzettingen als vestigingen van vreemdelingen kan verwachten. Op Borneo hebben in verschillende tijden de Kapoeas, de Barito en de Mahakam op deze wijze als verkeersweg gediend; het is aan die laatste rivier, dus in Koetai, dat de oudste inscripties van den Archipel zijn aangetroffen, en wel te Moeara Kaman.

Het zijn vier steenen palen, zooals blijken zal offerpalen, elk aan één zijde behouwen met een metrisch Sanskrit opschrift. De eerste vermeldt, dat de vermaarde vorst Koendoengga tot zoon had den beroemden Ačwawarman, stichter van een geslacht; de uitnemendste van diens zonen, koning Moelawarman, heeft een veel-goud-offer gebracht en daarvoor is de offerpaal opgericht door de voornaamsten der tweemaalgeborenen. De tweede paal is gemaakt door de hierheen gekomen priesters, voor een gave door koning Moelawarman op het allerverdienstelijkst veld, het waprakeçwaram, aan de tweemaalgeborenen. De derde, opgericht door de priesters, herdenkt de groote giften van denzelfden Moelawarman, giften, die met name worden opgesomd, en waaronder een „wenschboom” voorkomt. Eindelijk is van het vierde opschrift alleen het begin te lezen „gelijk uit koning Sagara werd geboren Bhagiratha”, klaarblijkelijk een vergelijking met de afstamming van Moelawarman, wiens naam verderop nog te voorschijn komt.

Taal, schrift en inhoud zijn dus die van Hindoe-inscripties. De tweemaalgeborenen, de opgesomde offers, de wenschvervullende boom, nog steeds bij soortgelijke gelegenheden in Achter-Indië opgericht, de stichter van een geslacht, de geciteerde genealogie, dat zou op iedere oorkonde in het moederland precies zoo hebben kunnen staan. Maar daarnaast wordt de aandacht getrokken door iets, dat er ook wel Indisch uitziet, maar in Voor-Indië geheel onbekend is, het waprakeçwaram, waar de schenking plaats vindt. De term komt later in Hindoe-Javaansche oorkonden terug, waar de goden van het baprakeçwara worden aangeroepen.

Wat beteekent dit geheimzinnige woord? Het laatste deel, içwara, kan een aanduiding van Çiwa zijn, en dus is het niet ongerijmd het geheel als een Çiwa-heiligdom op te vatten, maar dat verklaart nog niet, waarom dit soort heiligdom in het land

OFFERPAAL VAN KONING MOELAWARMAN, AANGETROFFEN TE MOEARA KAMAN, KOETAI, OOST BORNEO,
OUDSTE INSCRIPTIE VAN DEN ARCHIPEL, ONGEVEER 400 A. D. HET OPSCHRIFT IS OPGESTELD IN SANS-
KRIT IN EEN SCHRIFTSOORT, DIE NAAR HET LAND VAN HERKOMST (ZUIDOOSTKUST VOOR-INDIË) HET
PALLAWASCHRIFT WORDT GENOEMD. DE STEEN BEVINDT ZICH IN HET MUSEUM TE BATAVIA.

van oorsprong niet, doch in de verre kolonie wel voorkomt. Hoeveel aantrekkelijker, dit allerverdienstelijkst veld te houden voor wat in die kolonie van oudsher thuis hoort, de omheinde ruimte van het Indonesisch dorpsheiligdom, mogelijk ook bijzettingplaats (de vele geofferde runderen zouden daar goed bij te pas komen), thans in Indisch gewaad gestoken en bij het Hindoe-ceremonieel ingelijfd. De steenen offerpalen wijzen in eenzelfde richting; zij zijn in Voor-Indië uiterst zeldzaam en het zou verbazen ze hier in dien uithoek terug te vinden, als men niet bedacht te maken te hebben met een land, waar de Indonesische houten offerpaal tot de meest gebruikte cultus-objecten behoorde.

Een andere opmerking betreft vader en grootvader van den koning. Men heeft gezien, dat de vader en niet de grootvader een officieelen koningsnaam op warman draagt en dat hij het dan ook is, die als stichter van het geslacht geldt, hoewel toch ook de grootvader een vermaard vorst wordt genoemd. Aan diens eigennaam is niet te zien, of wij met een Indiër of een Indonesiër te doen hebben. Men kan zich voorstellen een Hindoe, naar den Archipel gekomen, waar zijn zoon koning wordt en een dynastie sticht. Doch daarmee klopt dan niet, dat hij zelf vorst heet: waarom dan geen koningsnaam en waarom geen stamvaderschap? Dat wordt eerst verklaard, als Koendoeng het Indonesisch stamhoofd ter plaatse is, tijdens wien de Hindoe-invloed een aanvang heeft genomen, zoodat zijn zoon tot een officieele koningswijding volgens Hindoe-ritueel is gekomen, die hem den warman-naam heeft bezorgd, en maakte, dat van hem het gewijde koningsgeslacht een aanvang nam. Wij hebben dan te doen niet met een hier gevestigd Hindoe-geslacht uit Indië, maar met een tot het hindoeïsme overgegaan inheemsch vorstenhuis.

Zoo geven de oorkonden van Moelawarman van twee kanten een, zij het nog onzekere, aanwijzing dat wij ons het succes van het hindoeïsme moeten denken vooral als gevolg van een vrijwillig aanvaarden door de reeds aanwezige bevolking. Daarnaast kunnen wij constateeren, wat er uit de Hindoe-cultuur in allen gevalle naar het eiland was gebracht, hetzij dan nog slechts als eigendom van immigranten, hetzij reeds overgegaan in de kringen der inheemschen. Het is het gebruik van het Sanskrit en van het Indische letterschrift, een volgens Hindoe-traditie optredend koningsgezag, het kaste-systeem, waarschijnlijk niet in al zijn consequenties, evenmin als dat in Zuid-Indië het geval was, maar toch zoo, dat de term tweemaal-geborenen zin had, en iets van de letterkundige overlevering der poerana's en heldendichten, getuige het gebruikmaken van Bhagiratha's afstamming als vergelijking. Bovenal natuurlijk het godsdienstig ceremonieel der groote offers, waarbij dan in het midden mag worden gelaten of de „hierheen gekomen priesters" ook immigranten zijn, of de van verschillende deelen des lands bijeengebrachte inheemsche priesters. De godsdienst is, naar de aard der offers, vooral van die der runderen, duidelijk maakt, het zoogenaamde brahmanisme, zonder dat uit te maken valt met welk onder-

deel of welke secte uit deze groote samenvatting van Indische godenvereering wij te doen hebben. Dat intusschen de dragers van de Hindoe-beschaving naar het oosten ook in deze oudste faze niet uitsluitend brahmanisten zijn geweest, maar eveneens de aanhangers van dien anderen grooten Indischen godsdienst, het boeddhisme, blijkt niet alleen uit vondsten in andere streken, b.v. op het Maleische Schiereiland, waar in ongeveer dezen zelfden tijd boeddhistische inscripties werden ingegrift, maar evenzeer op Borneo zelf, zij het in een ander deel van het eiland: in het gebied van den Kapoeas en wel aan de bron van den Tekarek, zijn tegen een rotswand de afbeeldingen van stoepa's, het boeddhistische heilige bouwwerk bij uitnemendheid, uitgehouwen met daartusschen opschriften in een iets jonger Pallawa-schrift, welke het boeddhistisch geloofsformulier en andere vrome spreuken van soortgelijke strekking te lezen gaven.

Naast Borneo noemden wij reeds West-Java als de plek, waar zich de oudste sporen der Hindoe-beschaving voordoen. Het zijn vooreerst vier beschreven rotsblokken, weder aan een rivier, doch thans aan den bovenloop, en wel aan de Tjisadane boven Buitenzorg, en verder een losse steen in het laagland, te Toegoe bij Batavia. Alle hebben wederom inscripties in metrisch Sanskrit en Pallawa-schrift; dat laatste is van een later type dan dat van Koetai en geeft aanleiding deze steenen halfweg de vijfde eeuw te plaatsen; kleine onderlinge afwijkingen maken het mogelijk vast te stellen, dat het oudste stuk het rotsopschrift van Tjiaroeteun is. Het staat onder de afbeelding van een paar menschelijke voetzolen en behelst de mededeeling, dat dit voetenpaar van koning Poernawarman, heerscher van Taroemana-gara, gelijk is aan dat van Wishnoe. Van de drie andere rotsinscripties is één nog onleesbaar, de tweede, met afbeelding van olifantsvoetzolen, zegt dat deze van den olifant van den koning van Taroema zijn, de derde, weder bij menschenvoeten, verheerlijkt de bovennatuurlijke eigenschappen, vijanden verdelgend doch aanhankelijken vorsten heil brengend, van deze voeten van koning Poernawarman, welker heerschend over Taroema. Deze laatste inscriptie is dus zeker ingegrift na 's mans dood, wat van de andere trouwens ook mogelijk is.

Voetspoorvereering is een bekend Indisch verschijnsel, en in het bijzonder de voet van Wishnoe is in dat opzicht populair. Uit de vergelijking in de inscriptie behoeft dan ook niet te volgen, dat de koning wishnoeïet was, te minder waar latere oorkonden bewijzen dat de vorsten zich in het algemeen gaarne beschouwden als incarnaties van dezen de rechtsorde der wereld handhavenden god. Merkwaardig is de rijksnaam Taroema. Deze kan uit het moederland meegebracht zijn, waar in Zuid-Indië een plaats van denzelfden naam bestond; hij kan ook samenhangen met het inheemsche woord taroem, dat indigo beteekent. Als hij, wat niet onwaarschijnlijk is, is blijven voortleven in de rivier Tjitaroem, moet Poernawarman's rijk zich heel wat oostelijker hebben uitgestrekt, dan de vindplaats der inscripties zou doen vermoeden.

Van deze laatste stelt de nog niet behandelde, die van Toegoe, ons opnieuw voor een raadsel door den onbegrijpelijken tekst. Deze vermeldt dat oudtijds de door den opperkoning, den sterkarmigen leeraar, gegraven Tjandrabhaga naar zee stroomde, de beroemde stad bereikt hebbend doch dat Poernawarman een graafwerk in het twee en twintigste jaar zijner regeering over een afstand, die in onze maten hetzij 11 hetzij 19 K.M. bedraagt, heeft tot stand gebracht en de Gomati voortstroomt, het kamp van den aartsvaderlijken koninklijken ziener doorkliefd hebbend, waarbij door de brahmanen duizend runderen geofferd zijn.

Van deze duistere geschiedenis schijnt wel de kern te zijn, dat de koning een waterloop heeft laten aanleggen over geruimen afstand. Het belang daarvan is, dat men zoo iets natuurlijk alleen doet op een plaats, waar men blijvend gevestigd is, en datzelfde volgt toch ook uit de vermelding van dat twee en twintigste regeeringsjaar, welke alleen zin heeft als het een regeeringsduur ter plaatse is. Met andere woorden, deze steen kan onmogelijk afkomstig zijn van een Hindoesch avonturier, blijk gevend van zijn aanwezigheid op een plaats, die hij weer zal verlaten; wij hebben te maken met een blijvend gezag, hetzij dan van een zich tot koning gemaakt hebbend Hindoe, hetzij van een gehindoeïseerd Indonesiër. Op zulk een blijvend gezag wijst ook de plaats der rotsopschriften ver in het binnenland. Op grond van de beide Indische riviernamen Tjandrabhaga en Gomati, welbekend uit den Pandjab, heeft men den oorsprong van dit Westjavaansch hindoeïsme wel in Noordwest-Indië willen zoeken, doch daarvoor is toch niet voldoende reden, immers diezelfde riviernamen komen ook in Zuid-Indië voor, en in het algemeen ziet men bij het overbrengen van Indische namen naar den vreemde, dat men gaarne bekende namen gebruikte uit heldendicht of traditie, doch die niet speciaal ontleende aan de streek, waar men vandaan kwam.

Koning Poernawarman, vergeleken met Wishnoe en duizend runderen offerend, is natuurlijk ook weer brahmanist. Een bevestiging van het overwicht van dien godsdienst op Java in de eerste helft der vijfde eeuw is wellicht te vinden in het relaas der reizen van den Chineeschen boeddhistischen pelgrim Fa-hien, die in 414 van Ceylon naar China terugreisde per schip, een koopvaarder met 200 man aan boord, en, door storm overvallen, terecht kwam in het land Ye-p'o-ti. In dat land, zegt hij, bloeien de ketters en brahmanen, maar de leer van Boeddha is er nauwelijks het vermelden waard. Fa-hien kon het weten, want hij moest er vijf maanden op scheepsgelegenheid wachten en trof toen weer een even groot handelsschip, met Indische bemanning. Dat de naam Ye-p'o-ti met Yawadwi(pa) overeenkomt, wordt niet betwijfeld, doch de vraag is wederom, of Java zelf dan wel Sumatra bedoeld is; Sumatra ligt meer in den koers, maar men was den koers juist kwijtgeraakt. Of de ketters overeenkomstig later spraakgebruik de çiwaitische Paçoepata's zijn geweest, is moeilijk uit te maken, maar de wijze, waarop de pelgrim zich uit, doet

zien, dat hij iets vertelt over de bevolking van dat land in het algemeen, niet over een afzonderlijk daar gevestigde Hindoe-kolonie. Deze bevolking, waarvan opvalt, dat er veel brahmanen en weinig boeddhisten zijn, is een gehindoeïseerde bevolking. Het alternatief Java of Sumatra doet zich ook voor bij het land Chö-p'o, weer te geven met Djawa, hetwelk in ongeveer denzelfden tijd binnen onzen gezichtskring komt als het terrein der prediking van den boeddhistischen zendeling Goenawarman, den monnik geworden koningszoon uit Kaçmir, aan wiens een eeuw later geschreven biografie kan worden ontleend, dat hij in een onbekend jaar, doch na 396, naar Djawa kwam, daar, gesteund door de koningin-moeder, het boeddhisme hielp verbreiden en in of kort na 424 het land weer verliet om zich naar China te begeven. Een aantal geschriften van den boeddhistischen canon zijn door hem in het Chineesch vertaald; blijkens deze werkzaamheid is hij een aanhanger der Moelasarwastiwada-school geweest. Een paar eeuwen later zien wij, dat juist deze school een overheerschende positie inneemt op de eilanden van den zuidelijken oceaan, waar overal, op één uitzondering na, de leer van het Hinayana wordt gevolgd. Dat klopt volkomen met wat wij van Goenawarman weten, wiens prediking tot deze verbreiding den grondslag kan hebben gelegd.

Chö-p'o is in latere gegevens zonder eenigen twijfel Java, maar voor deze oudste berichten bestaat die zekerheid niet en zoo kunnen wij ook niet weten of het op dit eiland gelegen rijk van Ho-lo-tan, dat tot 452 gezanten naar China zond, inderdaad op Java lag; de namen van eenige vorsten (weder op warman uitgaande) en gezanten worden vermeld, evenals de tekst van enkele brieven, die verdacht veel lijken op dergelijke brieven uit andere landen en tijden. Rijkjes, waarmede China in relatie was en die blijkens mededeelingen over de ligging hetzij in den Archipel zelf, hetzij in de naaste omgeving daarvan gezocht moeten worden, zijn Kan-t'o-li of Kandali, waarschijnlijk op Sumatra, en gezanten zendend van 452 tot 563, Lang-ya, dat eerder op het Maleische Schiereiland gezocht moet worden en dat zich van 515 tot 568 met China in verbinding stelde, en P'o-li, beurtelings op Sumatra, op Bali en op Borneo geplaatst, welks gezantschappen van 518 tot 630 aan het hof komen. Bij de vermelding van al die gezanten behoeft men nog niet aan diplomatiek verkeer te denken; stellig zijn er vele gevallen, waarin handige kooplieden ten einde de Chineesche autoriteiten gunstig te stemmen zichzelf tot gezant van hun land hebben gepromoveerd en geschenken hebben aangeboden, die voor een tribuut konden worden gehouden. Evenmin is het noodig de telkens weer terugkeerende betuigingen van aanhankelijkheid aan het boeddhisme letterlijk op te vatten; die gezanten hebben gaarne verteld of neergeschreven wat zij meenden dat een gunstigen indruk zou maken, en de tolken en vertalers aan het hof hebben dien indruk naar vermogen versterkt. Maar geheel verzonnen is dat alles natuurlijk toch niet, en bekendheid met het boeddhisme is in die landen aannemelijk. Het bericht over

P'o-li voegt daar nog de merkwaardige mededeeling aan toe, dat 's konings familie-naam Kaundinya is, en dat de gemalin van Çoeddhodana, des Boeddha's vader, uit hun land kwam, een naar Indië verwijzende traditie dus, waaruit zou volgen, dat het koningsgeslacht uit Indië afkomstig was, of het althans zoo deed voorkomen. Dat deze staatjes alle gehindoeïseerd waren, lijdt geen twijfel, en ten overvloede wordt telkens de aandacht gevestigd op de overeenkomst van zeden en gewoonten met die van Kambodja. Voor de opgegeven koningsnamen zijn met meer of minder succes Sanskrit aequivalenten teruggevonden, ten deele weder op warman uitgaande. Gekleurde stoffen, katoen en betelnoten zijn de voornaamste voortbrengselen van Kan-t'o-li, aloë-hout en kamfer-olie van Lang-ya, van welk laatste rijk het gezantschap van 515 vertelt, dat het toen vierhonderd jaar had bestaan. De menschen dragen er een katoenen kleed om het onderlijf; de koning, met bovendien een gebloemden doek en met veel gouden versierselen, rijdt uit op een olifant, door een groot gevolg omgeven. De hoofdstad is klaarblijkelijk een plaats van beteekenis; zij heeft een baksteenmuur met dubbele poorten en wachttorens, en dat is voor dezen tijd stellig iets bijzonders.

Over de bewoners van P'o-li en hun koning hooren wij ongeveer hetzelfde; dit is een land van niet geringe uitgestrektheid, vijftig dagen van oost naar west en twintig van zuid naar noord, en 136 dorpen bevattend. Het klimaat is warm, de rijst rijpt tweemaal 's jaars en de plantengroei is weelderig. Eenige mededeelingen over het bestuur (hoogere ambtenaren, die toe-ka-ya-na, lagere, die toe-ka-si-na heeten), het strafrecht (afkappen der handen bij moord en diefstal, kettingstraf bij echtbreuk), de zeden en gewoonten (bedrevenheid in het discuswerpen, offers als er geen maan is, markten bij nacht) voltooien het beeld, hetwelk meteen doet zien, wat in deze staatjes voor den vreemdeling het meest opvallend was.

Nog twee soorten gegevens mogen niet onvermeld blijven, al zijn ze minder gemakkelijk aan een bepaalden tijd toe te schrijven dan de door de jaartallen der gezantschappen vastgelegde Chineesche berichten. Daar is vooreerst, weder op Sumatra, de opmerkelijke overeenkomst tusschen de namen der onderafdeelingen van de marga Sembiring der Karo-Bataks en volksnamen uit zuidelijk Voor-Indië. Tjolija en Pandija zijn volkomen gelijklopend met twee van ouds bekende Tamil-staten, Melijala is ongetwijfeld hetzelfde als Malayalam (Malabar), Pelawi is met Pallawa in verband te brengen (tenzij het voor Melawi mocht staan), en Tekang wellicht met Tekhanam (Dekkan). Ten deele zijn dat namen, die juist in de eerste eeuw onzer jaartelling in Zuid-Indië voorkomen of beginnen voor te komen, en dit doet de vraag rijzen, of de uit de Sumatraansche naamgeving af te leiden relatie niet op een zeer oude periode, op den tijd der kolonisatie, teruggaat. Dat die vraag geen zeker antwoord kan krijgen vloeit voort uit de omstandigheid, dat ook in later tijden rechtstreeksche relatie tusschen Sumatra en Zuid-Indië valt aan te wijzen en

dus mogelijk die namen op rekening van dat latere contact te stellen zijn, maar in het algemeen schijnt de organisatie dezer Bataks toch wel op een zeer ver verleden te wijzen en lijkt het geenszins onaannemelijk zich het aanvaarden dezer namen te denken in een tijdperk, dat Pandya's en Pallawa's nog levende werkelijkheid waren. Ten slotte levert ons dan ook de oudheidkunde nog eenige gegevens op. Heiligdommen uit deze oude periode zijn niet tot ons gekomen, en dat ligt wel voor de hand, daar men zich stellig nog tot houtbouw heeft beperkt; ook in het moederland is de algemeene toepassing van steenbouw eerst van later datum. Wanneer dus het Indonesisch heiligdom overgaat in het Hindoe-heiligdom, bezigt men aanvankelijk materiaal, dat tot een snellen ondergang was voorbeschikt. Dat zulk een overgang, zulk een continuïteit inderdaad heeft plaats gevonden en wij minder te denken hebben aan het oprichten van nieuwe tempels op nieuwe plaatsen dan aan het hindoeïseeren van het bestaande, wordt duidelijk als wij nog die oeroude Indonesische heilige voorwerpen, de keteltrommen, bewaard en klaarblijkelijk vereerd vinden in Hindoe-Javaansche tempels, die eerst eenige eeuwen na de hier besproken periode kunnen zijn gebouwd. Zijn nu de heiligdommen uit Poernawarman's dagen verdwenen, anders staat het met de godenbeelden van steen of metaal, welke natuurlijk gespaard gebleven kunnen zijn. Toen indertijd ver boven Moeara Kaman in Koetai, in het stroomgebied van den Pantoen, binnen een grot van den Kombengberg een groep beelden van zandsteen werd aangetroffen, gedeeltelijk aan den boeddhistischen, gedeeltelijk aan den çiwaïtischen godsdienst gewijd, en vermoedelijk in die grot in veiligheid gebracht, kon men meenen dat deze stukken, die van de bekende Hindoe-Javaansche kunst afweken, in direct verband gebracht konden worden met de Hindoe-cultuur van Moeara Kaman. Later onderzoek heeft dit onwaarschijnlijk doen blijken; hoogstens kunnen deze beelden vervaardigd zijn door latere afstammelingen van de brengers of dragers der cultuur van Moelawarman, lieden, die reeds lang alle voeling met het moederland hadden verloren en daarvan blijk gaven in een verlopen kunst, waaraan ten slotte ook eenige Javaansche invloed niet vreemd schijnt.

Hoe het ook zij, andere kunstvoortbrengselen spreken duidelijker. Een aantal beelden, in verschillende deelen van den Archipel aangetroffen, valt op, doordat zij in geen deele met het Hindoe-Javaansche type overeenkomen, in tegenstelling tot de zooeven besprokene stukken zijn van hooge kunstwaarde, een grooten samenhang vertoonen zoowel onderling als met eenige eveneens zeldzame exemplaren uit Siam, Kambodja en Annam, en in hun opzet en uitvoering zonder eenigen twijfel verwijzen naar één bekend kunstcentrum in Voor-Indië, Amarawati aan de Kistna. Het is boeddhistisch en de stukken uit den Archipel stellen dan ook alle Boeddha's voor; een brons uit Zuid-Djember op Java, grooter dan de meeste der gewone Javaansche beeldjes (42 c.M.), een exemplaar, eveneens in brons, van nog grooter

BRONZEN BOEDDHA-BEELD, GEVONDEN BIJ SIKENDENG OP DE WESTKUST VAN CELEBES. DE STIJL VAN DIT BEELD KOMT OVEREEN MET DIE VAN HET BEKEND KUNSTCENTRUM VAN AMARAWATI (AAN DE KISTNA) OP DE OOSTKUST VAN VOOR-INDIË, EN DATEERT UIT EEN VAN DE EERSTE EEUWEN VAN DE CHRISTELIJKE JAARTELLING. EEN DER WEINIGE VONDSTEN UIT DEN OUDSTEN HINDOE-TIJD IN DEN ARCHIEP. LENGTE VAN HET BEELDFRAGMENT VAN HET HOOFD TOT DE DIJ 75 CM. THANS MUSEUM BATAVIA.

afmeting (75 c.M. van het hoofd tot de dij; het beeld uit Annam meet 1,10 M.), gevonden bij Sikendeng, ter westkust van Celebes, en de kolossale steenen Boeddha, waarvan de fragmenten uit den grond kwamen op den Segoentang bij Palembang en die kort gelden weder is opgericht met den in het museum van Batavia teruggevonden kop. Die bronzen kunnen natuurlijk gemakkelijk uit Amarawati naar den vreemde zijn gevoerd, meegenomen door immigranten of overgebracht naar een Hindoe-gemeenschap daarginds; het lijkt aannemelijk, dat wij zodoende ook Celebes moeten rekenen onder de plaatsen, waar het hindoeïsme zich in den aanvang heeft doen gelden, al is het er sedert dan ook geheel verdwenen. Van het steenen beeld moet het vervoer moeilijk, maar niet onmogelijk zijn geweest, doch ook als het ter plaatse zou zijn vervaardigd, moet dat geschied zijn door een beeldhouwer, die in Amarawati was ter school gegaan. Het merkwaardige is, dat de kunst van Amarawati zijn hoogsten bloei heeft beleefd in de laatste helft der tweede en in de derde eeuw, en dat de Boeddha van Segoentang de meeste punten van vergelijking vertoont met de oudste faze dier kunst; zodoende is de kans zeer groot dat dit beeld het oudste overblijfsel der Hindoe-cultuur in den Archipel is. Tevens blijkt Palembang een zeer oud centrum van die cultuur te zijn, en wint een later Chineesch bericht, dat juist hier het vroeger Kan-t'o-li, waarover wij zooeven spraken, moet hebben gelegen, aan waarschijnlijkheid. Eveneens is duidelijk, dat de relaties met den Archipel begonnen zijn lang voor de opkomst van de Pallawa's, en dat wij het uitgangspunt niet uitsluitend in het door hen bewoonde deel van het schiereiland moeten zoeken, doch ook iets noordelijker in het gebied van de monden van Kistna en Godawari, waar Ptolemaeus de stad Kalliga kende.

Bij het opsommen van alle tot dusver behandelde gegevens, aan inschriften, literatuur en kunst ontleend, zijn telkens reeds dadelijk de voor de hand liggende gevolgtrekkingen aangegeven, waartoe zij ons leiden. Wij willen thans nagaan, wat ze ons in hun samenvatting leeren.

Vast staat dan wel, dat de Hindoe-kolonisatie in de tweede eeuw aan den gang was. Zij kan in de eerste begonnen zijn, en wanneer wij gemakshalve de allereerste betrekkingen ongeveer aan het begin onzer jaartelling plaatsen, zullen wij wel niet heel ver van de waarheid zijn. Het is natuurlijk geheel onaannemelijk, dat de Hindoe-invloed zich overal ongeveer gelijktijdig heeft doen gelden, en wij moeten stellig vroegere en latere instrooming veronderstellen op verschillende plaatsen: de Boeddha van Palembang kan in de tweede eeuw zijn opgericht, en in diezelfde eeuw regeerde misschien een Dewawarman op Yawa; daarentegen leek de aanvaarding van de Hindoesche koningswijding door het vorstengeslacht van Koetai slechts één geslacht voor den Moelawarman van $\pm$ 400 te liggen. Wij nemen dus de eerste tot en met de vierde eeuw als het kolonisatietijdperk aan, en constateeren voorts, dat wij de sporen daarvan aantreffen op Sumatra, en wel bepaaldelijk Palembang, op West-Java

stellig en op Oost-Java misschien (het verplaatsbare bronsjel!), op West-Borneo tot aanmerkelijk het binnenland in, op Oost-Borneo, op West-Celebes (ook weer een enkel stuk). Hoogstwaarschijnlijk mogen wij daar Bali aan toe voegen, niet omdat de gelijkstelling met het raadselachtig P'o-li meer dan een gissing moet worden geacht, maar omdat wat wij later van het eiland merken het bestaan van een oude Hindoe-beschaving aannemelijk maakt. Ten slotte moeten wij zonder eenigen twijfel nog één gebied buiten de eilandenwereld vermelden, het Maleische Schiereiland, waar de oudste epigrafische gegevens ook uit ongeveer 400 dateeren; hoewel deze streek staatkundig niet tot Nederlandsch-Indië behoort, moeten wij niet vergeten, dat haar lotgevallen gedurende de geheele oude geschiedenis en gedurende den compagniestijd ten nauwste met die van den Archipel hebben samen-gehangen, zoodat het onmogelijk zou zijn deze landen op grond van de huidige politieke constellatie te verwaarloosen.

Dat nu de Hindoe-invloed zich tot bovengenoemde plaatsen zou hebben beperkt, is ongerijmd. Wanneer de fragmenten in Palembang eens niet teruggevonden waren of de steenen van Moeara Kaman verloren waren gegaan, zouden wij van het vroege hindoeïsme in deze streken niets afweten, en juist waar de gegevens zoo schaarsch zijn en met een enkel stuk onze kennis van de aanwezigheid van Hindoe-invloed staat of valt, spreekt het wel vanzelf, dat bovengenoemde opgave van geografische verbreiding uitsluitend te beschouwen is als een minimum. Tevens moet er hier dadelijk voor gewaarschuwd worden, dat men stellig niet uit elke vondst, die op iets van Hindoe-cultuur wijst, mag besluiten, dat daar dan ook Hindoe's geweest moeten zijn. Het meerendeel toch van zulke vondsten blijkt samen te hangen niet met de oude Hindoe-kolonisatie, doch met de veel latere verbreiding van macht en cultuur van het dan reeds sinds eeuwen gehindoeïseerde Javaansche rijk. Het is niet altijd gemakkelijk die beide stroomingen, de oude rechtstreeksche en de jongere via Java, uit elkaar te houden, allermint in streken waar, zooals wij in bepaalde deelen van Sumatra kunnen opmerken, beide zich hebben vermengd. Voor de eerste komst der Hindoe-beschaving mogen wij alleen afgaan op hetgeen door schriftsoort, kunststijl of dateering geen twijfel aan aard en ouderdom overlaat.

Deze gegevens verwijzen voor de herkomst der Hindoe-beschaving, gelijk wij zoo-even zagen, naar de zuidoost-kust van Voor-Indië, van de zuidpunt tot en met het mondingsgebied van Kistna en Godawari. Doch nu komt de vraag, voor de hand liggend doch minder eenvoudig dan zij op het eerste gezicht lijkt: op welke wijze heeft die Hindoe-invloed zich doen gelden? Waarom zijn er Hindoe's uit die streken naar den Archipel, of in het algemeen naar de landen in het Verre Oosten, getrokken en wat hebben zij er gezocht?

Vooropgesteld mag worden, dat het denkbeeld van een verovering, in dien zin dat een Indisch vorst zich van een streek in den vreemde zou hebben meester gemaakt

om het als wingewest aan zijn Indisch rijk ondergeschikt te maken en het vandaar uit te doen besturen, in elk geval niet in aanmerking komt. Noch in Indische gegevens noch in wat wij in den Archipel vonden is er ook maar iets, dat in die richting wijst; integendeel alle bronnen stemmen overeen om ons zelfstandige gehindoeïseerde staatjes te doen kennen, die hun eigen gang gaan en hun eigen ontwikkeling hebben en die slechts in handelsverkeer met Indië staan, maar dan nog niet eens een heel druk verkeer, getuige het lange wachten van Fa-hien. Politieke invloed van of politieke band met het moederland ontbreekt ten eenenmale.

Wie is dan de brenger der Hindoe-beschaving geweest? Men heeft daar verschillende antwoorden op gegeven, antwoorden die wij het beste kunnen formuleeren in deze mogelijkheden: de koopman, of de avonturier, of de priester, of de banneling. Die mogelijkheden zullen wij thans iets nader bezien.

De koopman. Dat er vroegtijdig handelsbetrekkingen tusschen Indië en het oosten zijn geweest, is gebleken, ook dat de scheepvaart in waarneembare gevallen in Indische handen was. Wanneer de handelaars de plaatsen hebben gevonden, waar ze de gewenschte waren kunnen krijgen en afzet vinden voor wat ze meebrengen temidden van een tegemoetkomende bevolking, kan men zich voorstellen dat ze er voor hun handel geruimen tijd verblijven, of onder omstandigheden zich er zelfs vestigen, dat zij er een kleine, later grootere, handelskolonie vormen, eventueel huwen met dochteren des lands, en niet alleen reeds door hun aanwezigheid allerlei onder de bevolking verbreiden wat zij weten en kennen, maar ook een nageslacht kweeken, dat reeds half Hindoesch en half Indonesisch is en er nog weer het zijne toe bijdraagt om hetgeen als hoogere beschaving gevoeld wordt, ingang te doen vinden. Het is hetzelfde proces, dat zich duizend jaar later herhalen zal, als de Islamitische koopman met zijn waren ook zijn godsdienst gaat invoeren, een proces, dat men trouwens ook heden ten dage kan waarnemen in streken, waar de Islam bij een nog onbeschaafde en heidensche bevolking ingang vindt.

De tweede mogelijkheid betreft den avonturier, waarmede dan niet zoozeer de enkeling bedoeld is als wel de roofridder, die met zijn volgelingen op het gewapend schip naar den vreemde trekt, die van zeeroof en plundering leeft, die geen vaderland meer heeft en bereid is daar, waar de omstandigheden hem gunstig zijn, er een te vinden. Men denke zich zulk een expeditie ergens tusschen de bevolking van een der Indonesische kusten aangekomen, in den regel na plundering of brandschatting weer verdwijnend, maar in een bepaald geval zich een vast rustpunt verschaffend door zich blijvend in te richten op een geschikte plek, de bevolking aanvankelijk met geweld onder zich houdend, doch op den duur zich met haar verstaand tot een ook al weer door huwelijken steeds vriendschappelijker wordende samenleving. Er kunnen zich daarbij natuurlijk allerlei gevallen voordoen, ook bijvoorbeeld dat van het door naburen bedreigde of zelf hen bedreigende stamhoofd,

dat de gewapende expeditie uit den vreemde met open armen ontvangt en zooveel mogelijk aan zich verbindt ter versterking van eigen positie; in zulk een geval ligt het inhuwen van den avonturier in de vorstelijke familie voor de hand en ten slotte een geslacht van gemengden bloede, doch zich gaarne voegend naar de Hindoe-traditie, op den troon. Het is een gang van zaken, die zich zou hebben afgespiegeld in latere Maleische en Javaansche overleveringen van den prins van overzee, die een groote rol gaat spelen in het land, waar hij aankomt; daarbij zijn dan zulke avonturen niet beperkt tot den tijd van eerste aanraking met de Hindoe's, maar kunnen zij zijn voortgezet in reeds gehindoeïseerde omgeving.

Voor den priester, den brahmaan, als brenger der Hindoe-beschaving kan ook oude overlevering worden aangehaald. Bekend is het verhaal van den brahmaan, die het rijk van Foe-nan in Kambodja stichtte, en de Javaansche traditie vertelt van den brahmaan Tritresta, die er den Hindoe-godsdienst en de tijdrekening heeft ingevoerd, en wiens zoon er koning is geworden. Ook hebben eenige der behandelde inscripties ons reeds doen zien, welke waarde men hechtte aan het godsdienstig ceremonieel en hoezeer de dragers van dat ceremonieel werden geëerd; trouwens op zichzelf zijn die opschriften in hun metrisch Sanskrit reeds het duidelijk bewijs van de aanwezigheid van geletterde brahmanen; dergelijke fraaie verzen zijn noch van den koopman noch van den krijgsman te verwachten. De brahmaan is degeen, die de bescherming van hooger machten weet te verzekeren en tevens degeen, die door allerlei kundigheid in staat is hulp en raad te geven; geen wonder dat de Indonesische hoofden, bij geruchte hoorend of bij naburige stammen waarnemend, hoe groot de waarde van zulk een toovermachtige zijn moet, hun best doen zich dat voordeel eigen te maken. De een wil voor den ander niet onderdoen, de brahmanen verschijnen in grooteren getale en behalve dat zij verrichten waarvoor men hen heeft uitgenoodigd, vormen zij vanzelve het middelpunt van een zich steeds meer verbreidende Hindoe-beschaving.

Ten slotte is daar nog de banneling, ook weer te denken niet als enkeling, maar als een groep van lieden, die door de omstandigheden gedwongen waren gezamenlijk hun land te verlaten. Indië, ook Zuid-Indië, is in de eeuwen omstreeks het begin van onze jaartelling zeer onrustig geweest, en Tamil-teksten verhalen van belegerden of verslagenen, die over zee wegvluchtten, zooals de honderd families die na den val van Trichinopoly de kust wisten te bereiken en zich inscheepten naar „een eiland”. Een groep van zulke vluchtelingen kon met wat zij aan kundigheid bezat een belangrijke aanwinst zijn voor de bevolking van dat eiland; zij kon ook zoo talrijk zijn, dat het moeilijk was haar weer weg te krijgen; in de derde plaats kan zij zich in onbewoonde streken hebben neergezet en eerst later aanraking hebben verkregen met de omwonenden. In allen gevalle vormen deze lieden, die niet meer terug kunnen en zich hoogstens nog wat verplaatsen, ergens een centrum van hindoeïsme.

Wat hebben wij nu van al deze mogelijkheden te denken? Zekerheid kunnen wij nooit verkrijgen, doch wij kunnen nagaan wat waarschijnlijk is en wat overeenstemt met de schamele gegevens. Den priester zouden wij niet op de eerste plaats willen stellen; de behoefte aan zijn werkzaamheid kan eerst gevoeld zijn nadat men reeds met het hindoeïsme had kennis gemaakt. Het uittrekken van brahmanen om bij wijze van zendelingen hun godsdienst te verbreiden is geheel on-indisch; vreemdelingen hadden daar niets mee te maken. Zelfs de boeddhistische predikers, die als verkondigers eener universeele heilsleer een ander standpunt innamen, gingen doorgaans slechts als ze geroepen werden voor een bepaald doel. Wanneer de brahmaan, als in het Kambodjaansche geval, een rijk sticht, is dat niet omdat hij er als priester uit eigen hoofde zijn ceremonieel is gaan brengen, maar omdat hij, uit anderen hoofde aanwezig, nu eenmaal drager der Hindoe-beschaving is. Het werk van den priester begint pas in de om andere redenen reeds bestaande Hindoe-kolonie.

Voor den avonturier en den banneling zal wel gelden, dat zij niet dan bij uitzondering zich algeheel door het toeval hebben laten leiden; zij zochten hun fortuin toch allicht in een richting, waar ze konden hopen op goeden uitslag, waar zij m. a. w. op goeden grond konden verwachten een voor hun doel geschikt terrein te vinden. Die goede grond is dan allicht de kennis, wat voor streek en wat voor menschen men kon aantreffen, een kennis die, meer of minder vaag, zal hebben berust op reeds aangeknoopte betrekkingen. Voor die oudste betrekkingen zijn wij zeker aangewezen op het handelsverkeer, en zoo blijven wij geneigd de voornaamste rol aan den koopman toe te kennen. Met dien verstande, dat het niet bij den koopman blijft en dat, als eenmaal op de boven geschetste wijze een Hindoe-Indonesische maatschappij is ontstaan, ook andere en betere cultuurdragers hun intrede hebben gedaan.

Dat daarnaast en daarna ook de roofridder kan zijn opgetreden, is niet onaannemelijk, maar dan toch met een restrictie. Zuiver en onvermengd Hindoegezag, van den avonturier boven een met geweld bedwongen bevolking, of van de uitgewekenen op een onbevolkte plek, heeft geen levensvatbaarheid gehad. Overal, waar wij iets meer van de ontstane staatjes te weten komen, blijken er inheemsche elementen voor te komen in te ruime mate, dan dat zij niet een integreerend deel van de nieuwe maatschappij moeten worden geacht. Groepen Indiërs, die hebben getracht een Hindoe-gemeenschap zonder meer te vormen, kunnen er ongetwijfeld zijn geweest, maar dan zijn zij of te gronde gegaan of hebben op den duur zich toch met de onderworpenen of inheemschen moeten verstaan en deze in de gemeenschap doen deelen.

De kolonisatie behoeft zeker niet overal hetzelfde karakter te hebben gedragen, en dat er ook wel eens wapengeweld gebruikt zal zijn, ligt voor de hand. Doch

bij het beschouwen van de resultaten zien wij toch, dat overal waar die resultaten hebben standgehouden, wij een combinatie onderkennen van Hindoesche en inheemsche elementen, en dat die laatste van zooveel belang zijn, dat klaarblijkelijk de bewoner des lands om zoo te zeggen als gelijkwaardige partij aan de combinatie heeft deel genomen. Hindoe-instellingen mogen hier en daar wel eens met den sterken arm zijn ingevoerd, in hoofdzaak moeten zij vrijwillig zijn aanvaard door een numeriek krachtig bevolkingsdeel, dat zich met graagte de voordeelen van de beschaving der in zijn midden gevestigde vreemdelingen eigen maakte. Versmelting tusschen beide groepen leidt dan na een paar geslachten vanzelf tot de Hindoe-Indonesische rijkjes van onze bronnen.

Een argument voor het overnemen der Hindoe-traditie door de inheemsche bevolking kan ook ontleend worden aan de taal, al hebben wij uit deze oudste tijden niet anders over dan de geleerde Sanskrit-verzen, die natuurlijk niets bewijzen voor wat men sprak. Zoodra echter in een later stadium de taal der nieuwe gemeenschap te voorschijn treedt in den vorm van oudjavaansch of oudmaleisch, blijkt dat een in zijn structuur volkomen Indonesische taal te zijn, waarin een groot aantal Indische woorden zijn opgenomen, in hoofdzaak betrekking hebbend op die hogere beschavingsgoederen, welke door de Hindoe's waren meegebracht. Het opmerkelijke is, dat die Indische woorden niet zijn ontleend aan een of andere door de immigranten gesproken volkstaal, maar aan de kunsttaal, het Sanskrit. De nieuwe taal is dus niet samengesteld uit wat beide partijen spraken, het is de taal der inheemschen met toevoeging van de begrippen, die daaraan nog ontbraken, in den vorm dien deze begrippen hadden niet in den mond van de spraakmakende Indische gemeente, maar van degenen, die ze expresselijk als een noodzakelijke aanvulling uit hun eigen beschavingstaal namen. De nieuwe gemeenschap sprak een Indonesisch, pasklaar gemaakt voor de nieuwe behoeften, gelijk zij in het algemeen zich pasklaar had gemaakt voor de Hindoe-beschaving. Zij blijft in den grond Indonesisch, maar doet zich uiterlijk in al datgene wat de nieuwe cultuur had aangebracht, zoo veel mogelijk als Hindoesch voor.

Het aanvaarden van al het nieuwe uit den vreemde door een reeds aanwezige bevolking is ook de grondslag der latere Javaansche overlevering, die als brenger van dat nieuwe den Indischen vorst Adji Saka aanwijst, aan wien Java zijn godsdienst, maatschappelijke orde, letterschrift en tijdrekening te danken zou hebben; deze laatste, de met 78 n. C. aanvangende Çaka-*era*, zou dan tevens het tijdstip van zijn komst aangeven. Deze tijdrekening hoort in Zuid-Indië thuis, doch is eerst veel later in zwang gekomen; dat men nu daar zijn tijd zou zijn gaan berekenen naar het jaar, waarop zekere Çaka naar Java was vertrokken, is dwaasheid, al blijft het mogelijk, zij het onbewijsbaar, dat Çaka's (uit westelijk Indië) bij de immigratie betrokken zijn geweest. Ook zonder dat is het trouwens volkomen ver-

klaarbaar dat men later op Java, een Çaka-telling toepassend en niet meer den oorsprong wetend, die heeft vastgeknoopt aan een persoon, die haar zou hebben ingevoerd en aan wien men dan allicht nog een uitgebreider rol bij het brengen der beschaving kon toedenken. De traditie moge dus in engeren zin zonder historischen grond zijn, zij is in zoover juist, dat de Hindoe-cultuur, door immigranten overgebracht, ingang heeft gevonden bij een reeds aanwezige bevolking.

Wij zeiden reeds, dat men zeker niet een overal eenvormig proces mag veronderstellen, en met de verdere ontwikkeling der maatschappelijke toestanden, nadat eenmaal de grondslag gelegd was, is het al niet anders. Kwaliteit en kwantiteit zullen natuurlijk telkens verschillend zijn geweest bij de Hindoe's zoowel als de Indonesiërs, en daarbij zijn nog allerlei plaatselijke omstandigheden in het spel gekomen, al was het alleen reeds de persoonlijke voorkeur of tegenzin van een stamhoofd of invloedrijk geslacht. Zoo zal het doorwerken der nieuwe cultuur hier vlot, ginds stroef zijn geschied, ook wel met horten en stooten of met tijdelijke reacties, en moet aan de tot stand koming der Hindoe-Indonesische maatschappij een korter of langer tijdsperk vooraf zijn gegaan, waarin dat geïmporteerde beschavingsgoed nog als iets vreemds werd gevoeld, dat men eerst langzamerhand als eigen kon gaan beschouwen.

Van al die bijzonderheden weten wij niets. De samensmelting kan ook wel eens mislukt zijn en het hindoeïsme is dan in de inheemsche wereld opgegaan of weer uitgestooten. Maar waar zij gelukte, ontstond de levenskrachtige gemeenschap, wier lot wij verder zullen trachten te volgen.

Daarbij worde dan niet uit het oog verloren, dat natuurlijk nooit, zelfs op den langen duur niet, een geheel volk in gelijke mate door de vreemde beschaving is aangeraakt. In de centra zullen hof en priesterschap haar met voortvarendheid hebben gevolgd, maar zelfs daar zal nog wel eens achter den maharadja het stamhoofd, achter den brahmaan de volkspriester zijn te voorschijn gekomen, en zal zelfs het godsdienstig ceremonieel, hoe nauw verbonden aan ongerepte uitvoering der Hindoe-voorschriften, niet geheel los zijn geraakt van wat te voren voorhanden was. De groote beteekenis, ook in den vollen Hindoe-Javaanschen tijd aan de vooroudervereering toekomend, de populariteit van den oppergod Çiwa bepaaldelijk in de gedaante van Bhatara Goeroe, den goddelijken wijsheidsschenker, de aanbidding van Çri speciaal als beschermster der rijst, in dat alles herkent men onder Hindoesch uiterlijk een Indonesisch erfdeel. Hetzelfde zullen wij ook in de staatkundige organisatie kunnen opmerken. Naarmate men zich dan verwijderd van het terrein, waar de gehindoeïseerde kraton zich rechtstreeks kan doen gelden, vermindert ook het Hindoe-vernis. Treffend treedt dat later ook in het licht in de geschiedenis van het recht: de vorst in zijn edicten vaardigt Hindoe-recht uit, maar de landbouwer op het platte land houdt in taaie volharding vast aan den adat.

Een dergelijke cultuur, uit den vreemde afkomstig en overgenomen in de bovenlagen der maatschappij, doch niet voldoende doorgedrongen in de benedenlagen, zal, zoolang zij contact houdt met het land van herkomst, neiging vertoonen tot verdere verbreiding en verdieping: de hogere kringen worden aangezet tot een nog meer intensief cultuurleven en geven van wat zij hebben telkens door aan de lagere kringen, die gaarne hun best doen om mee te gaan en zoo voor vol te worden aangezien. Vermindert of verdwijnt het contact, dan is er kans op zekere vervlaking; de hogere lagen blijven niet ongevoelig voor wat er nog aan primitief cultuurgoed in de lagere steekt en veel verfijning gaat verloren; het cultuurniveau is lager en minder zuiver, maar dan ook algemeener. Beide verschijnselen zullen wij achtereenvolgens in den Archipel kunnen waarnemen, opgang en neergang als men het van Hindoesch standpunt beziet, maar steeds meer nationaal en eigen maken van wat eens vreemd was geweest, als men het van den kant van den Javaan of Maleier bekijkt. Als na duizend jaar een nieuw tijdperk aanbreekt, hebben de eilanden niet een Hindoe-beschaving bewaard, maar een eigen beschaving verworven.

DERDE HOOFDSTUK

ÇRIWIDJAYA EN DE ÇAILENDRA'S

(ZEVENDE TOT NEGENDE EEUW)

Het is er verre vandaan, dat wij de latere geschiedenis der Hindoe-Indonesische rijkjes, waarvan wij de oudste berichten in het vorig hoofdstuk bespraken, verder geregeld kunnen volgen. Integendeel, de toch reeds schaarsche gegevens houden geheel op gedurende een periode, die voor Sumatra bijna een eeuw, voor Java ongeveer twee eeuwen beslaat, en beginnen dan weer opnieuw te getuigen halfweg de zevende eeuw. Die lacune in de berichtgeving is te verklaren door verminderde belangstelling van Chineesche zijde, terwijl dan sinds den aanvang der zevende eeuw de pas opgetreden T'ang-dynastie die belangstelling weer aanwakkert. Maar wat niet verklaard wordt is dat, zoodra wij weer eenig licht zien, er allerlei veranderd blijkt te zijn.

Wanneer wij de drie streken, waar wij over iets meer beschikten dan een enkel los gegeven, Koetai, West-Java en Sumatra, nader in beschouwing nemen, dan geeft Borneo al een zeer negatief resultaat. Noch op de offerpalen van Moelawarman, noch op de boeddhistische spreuken in het Kapoeas-gebied volgt ook maar het minste teeken van leven. Slechts weet de kroniek van Koetai nog te verhalen van het rijk Moeara Kaman, met eigen onjavaanschen Hindoe-adat en vorstennamen van ontegenzeggelijk Hindoeschen klank. Het zou eerst in de zeventiende eeuw door het van Java uit gehindoeïseerde Koetai ten ondergebracht en tot den Islam bekeerd zijn. Is deze overlevering juist, dan heeft dus inderdaad dit Hindoe-staatje voortbestaan en zou het aan deze lieden zijn, dat de reeds besproken beelden van den Kombeng moesten worden toegeschreven. Naar buiten heeft het zich in geen enkel opzicht meer doen gelden.

West-Borneo geeft evenmin eenige zekerheid. Als in 669 een gezant naar China komt uit Po-lo, een land later met Broenai gelijkgesteld, blijkt volstrekt niet, of dit al dan niet een gehindoeïiseerd land was, en als op het eind der tiende eeuw de Chineezzen in relatie komen met wat zij dan Poe-ni noemen op de westkust, vertoont dit rijk ongetwijfeld sporen van hindoeïsme, maar is het onmogelijk na te gaan, of dat het flauwe restje eener vroegere beschaving is, of het begin van de Javaansche penetratie, die in later eeuwen vooral in het zuiden van het eiland zoo sterk aan den dag treedt. Zelfs het geheimzinnige P'o-li helpt ons niet, hetzij het dan Borneo of Bali of iets anders is, want juist op het tijdstip, dat van Java en Sumatra weer melding wordt gemaakt, verstommen na het gezantschap van 630 de berichten over P'o-li, en dat voorgoed.

Daarentegen behoeft er geen twijfel te bestaan, of het Chö-p'o, Djawa, dat de Chineesche annalen, na sinds 452 gezwegen te hebben, van 640 af opnieuw gaan vermelden, is Java geweest. Maar het is een ander Java dan dat van Poernawarman. Het rijk, dat zij er kennen, heeft een nieuwen naam, Ho-ling, waarin gemakkelijk Kaling te herkennen is, het ligt niet op West-, doch op Midden-Java, en het vertoont een veel krachtiger cultuurleven.

Die drie feiten tezamen wijzen er wel op, dat er iets bijzonders moet hebben plaats gehad. Van de oudere berichten over Djawa was niet zeker, of dit Java of Sumatra of beide beteekende en waar dientengevolge het toen genoemde Ho-lo-tan zich bevond, doch Taroema was in elk geval het rijk op West-Java en Kalingga, het eenige in deze eeuwen vermelde rijk op het in een doorlopende reeks mededee-lingen met ons Java overeenkomende Chö-p'o, valt naar tijdsorde samen met het uit zijn inscripties en monumenten bekende Midden-Java. De naam Kaling komt in de oorkonden van het eiland zelf niet voor, het is uitsluitend de naam, die de Chinezen er aan gaven en het staat daardoor niet vast of het ook de inheemsche naam was. Dit is van belang, omdat in het laatste geval de gevolgtrekking voor de hand zou hebben gelegen, dat de naamgeving was geschied naar dat deel van Voor-Indië, waarmede men het nauwst in relatie stond en vanwaar wellicht nieuwe kolonisatie was uitgegaan en dat zou dan Kalingga moeten zijn, de streek aan de oostkust, die het tegenwoordige Orissa en Gandjam omvat, tenzij men aan een zuidelijker en ouder Kalingga in de buurt van Amarawati zou moeten denken. Orissa was in de jaren vóór deze nieuwe berichten van Java door Harsha's veldtochten verontrust en dat heeft aanleiding tot emigratie kunnen geven; ten overvloede heeft ook de plaatselijke overlevering de heugenis aan betrekkingen met Java bewaard.

Daar staat tegenover de mogelijkheid, dat de Chinezen aan den term Kaling de ruimere beteekenis kunnen hebben gegeven, die nog op het oogenblik in den Archipel aan het gebruik van „Kling” eigen is, waarmede men allerlei soorten Voor-Indiërs aanduidt; in dat geval zou het bezigen van den naam in wijden zin er wel in het algemeen op wijzen, dat Kalinggaleezen aan de verbreiding der Hindoe-beschaving naar buiten een groot aandeel hebben gehad, maar niet dat er nu juist een bijzondere betrekking tusschen Java en deze streek bestond. Duidelijker gegevens voor zulk een betrekking dan alleen die naam zijn er niet. Evenzeer onzeker blijft de oude relatie tot een ander deel van Voor-Indië, Goedjarat aan de noordwest-kust. Uit later tijden hebben wij stellige zekerheid van handelsbetrekkingen tusschen dit land en den Archipel, die er den Islam vandaan kreeg, maar zijn die banden ook reeds in deze oude periode te veronderstellen? Misschien wel: handelswegen hebben de neiging dezelfde te blijven, en in de oudjavaansche literatuur zijn Sanskrit geschriften opgenomen bepaaldelijk in de redactie, die wij uit dit deel van Indië kennen. Zoo blijven er allerlei mogelijkheden, die elkaar trouwens niet uitsluiten. Een positieve verwijzing op een Javaansche inscriptie voert, zooals wij zullen zien, opnieuw naar het uiterste zuiden, dat ook van zoo groot belang voor de oudste verbreiding van het hindoeïsme moet zijn geweest.

Ligt nu Kaling op Midden-Java, dan heeft het oostelijk daarvan vermelde Dwa-pa-tan alle kans hetzij Oost-Java, hetzij Bali te zijn. Het heeft, gelijk naar aanleiding

van een gezantschap in 647 verteld wordt, dezelfde zeden als Kaling; verder wordt gesproken van de vruchtbaarheid aan rijst, het schrijven op lontar-bladen en de lijkverbranding. Van Oost-Java zullen wij in de achtste eeuw rechtstreeksche berichten krijgen, van Bali op het eind der negende. Van Dwa-pa-tan is verder geen sprake meer.

Inzake Kaling zouden wij natuurlijk wel gaarne weten, of er eenige samenhang met het vijfde-eeuwsche Taroema aannemelijk is; men kan zich evengoed denken dat het centrum van gezag van West- naar Midden-Java is verplaatst, misschien in verband met een nieuwen immigranten-stroom, als dat Kaling iets nieuws was, dat niets te maken heeft met het ondergegane Taroema. Zoo straks zullen wij op de oudste gedateerde inscriptie van Midden-Java weder Pallawa-schrift aantreffen, dat echter evengoed de verdere ontwikkeling van het West-Javaansche kan voorstellen, als opnieuw rechtstreeks uit het moederland kan zijn ingevoerd. Op Midden-Java zelf vinden wij nog een ouder gegeven dan bedoelde inscriptie, een in een ouderwetscher Pallawa gegrifte regel schrift op een rotswand te Toek Mas aan den Merbaboe, onder een aantal op den eeredienst betrekking hebbende emblemen, en een lofspraak behelzend op een naburige bron, zuiverend als de Ganges. Dat schrift kan een schakel vormen tusschen het West-Javaansche en het latere Midden-Javaansche; het kan ook eenvoudig het eerste spoor zijn van een direct naar Midden-Java geleid hindoeïsme. Ook deze regel is in Sanskrit versmaat gesteld.

Wanneer wij nu over Kaling de oudere berichten der T'ang-annalen gaan raadplegen — de jongere, die den naam Kaling eveneens kennen, doch er als tweede aanduiding „Java” aan toevoegen, slaan op een latere faze — dan vinden wij een relaas over de zonderlinge gewoonte der Javanen, die niet met lepels of stokjes, maar met hun vingers eten, over hun bekendheid met schrift en sterrekunde, over hun hoofdstad, door houten wallen omgeven, waarin de koning een gebouw van twee verdiepingen, door palmblad gedekt, bewoont. Enkele gezantschappen worden vermeld en dan komt eindelijk een historisch bericht, maar welk een! Wij treffen het aan in de nieuwe T'ang-geschiedenis, dus belangrijk later opgeschreven dan het jaar 674/5, waaraan het verhaal wordt vastgeknoopt. Het volk van Kaling had toen een vrouw tot koningin genomen, Si-mo geheeten, die zoo voortreffelijk regeerde, dat niemand hetgeen op den weg was neergevallen, durfde oprapen. De vorst der Ta-che (de gewone naam der Arabieren, hetgeen het verhaaltje niet waarschijnlijk maakt) hoorde dat, en liet een zak gouds neerleggen; ieder ontweek die, tot dat na drie jaar de troonopvolger hem met den voet aanraakte, waarop de koningin hem wilde doen dooden, maar ten slotte volstond met het doen afkappen der voeten. Van deze zotte geschiedenis is het feit van de regeering eener koningin op het eind der zevende eeuw nog het belangrijkste.

Op een heel wat hooger niveau brengt ons wat wij uit een ander soort Chineesche bron over het Java van dezen tijd vernemen, de berichten van de pelgrims, die op hun reis naar of van het heilige land van het boeddhisme het eiland aandoen. Van hun doen en laten zijn wij op de hoogte, omdat in het eind der zevende eeuw I-tsing, die zelf tot hen behoorde en op wiens persoon wij nog terugkomen, den levensloop van zijn voorgangers heeft te boek gesteld in zijn *Mémoire sur les religieux éminents qui allèrent chercher la Loi dans les pays d'occident*, gelijk de titel in de Fransche vertaling luidt. Eerst komt er een bij toeval, wederom gelijk eenmaal Fa-hien door een storm, maar later doet men het eiland met opzet aan, en meester Hwoei-ning heeft er zelfs drie jaar vertoefd, van 664 tot 667. Hij bracht dien tijd door in samenwerking met een geleerd geestelijke, die daar woonde en Djanabhadra heette; met dezen vertaalde hij een Hinayanistischen tekst over des Boeddh'a's nirwana. Toen hij gereed was, liet hij die vertaling door een jongen geestelijke naar China brengen, en toen deze weder terugkwam om Djanabhadra nog eens te bedanken, bleek Hwoei-ning reeds naar Indië te zijn doorgereisd.

Ziehier dus Java als een centrum van boeddhistische geleerdheid, en de waarde van die mededeeling wordt verhoogd door een paar daaraan toegevoegde bijzonderheden, dat Djanabhadra uit Java zelf afkomstig was, dus geen daarheen verhuisde Hindoe, en dat van eenige der pelgrims verteld wordt, dat zij behalve het Sanskrit ook de landstaal uitnemend waren gaan verstaan. Die landstaal wordt het Kw'oen-loen genoemd; deze term, waarmede hier dan het oudjavaansch bedoeld is, wordt door de Chineezzen ook elders gebezigd, klaarblijkelijk overal, waar zij een met Hindoe-elementen vermengde inheemsche beschaving en de door die gemeenschap gesproken gemengde taal aantreffen. Was nu de bedrevenheid dier Chineesche boeddhisten in de landstaal van eenig belang bij hun studie, en dat schijnt toch de strekking van het bericht, dan volgt daaruit dat die taal bij het onderricht een rol speelde, d.w.z. aan haar oorspronkelijke taak van omgangstaal die van taal van wetenschap ging verbinden. De figuur van Djanabhadra is in elk geval die van den geleerden kenner en verklaarder der boeddhistische teksten, in eigen land werkzaam, en daar een kring van heilbegeerige studenten om zich heen verzamelend. Het bestaan van zulk een wetenschappelijk middelpunt geeft een aanwijzing voor het beschavingspeil van het land in het algemeen.

Java lag natuurlijk niet aan den kortsten weg tusschen China en Indië, en als de pelgrims er heen gingen, was dat met het bepaalde doel er voor hun studie baat te vinden. De gewone route ging door de straat van Malaka tot ongeveer ter hoogte van Kedah op het Maleische Schiereiland, vanwaar men dan door de volle zee naar Indië stevende. Nabij Kedah is dan ook al vroeg een handelscentrum ontstaan, en reeds uit een Pallawa-inscriptie van ± 400 blijkt, dat de zeevaart zich hierheen richtte; ook bestond er niet ver van hier gelegenheid het smalle deel van het schier-

eiland over te steken, zoodat voor waren, die zich tot dergelijk vervoer en overschepping leenden, de reis aanmerkelijk kon worden bekort. Intusschen, haast had men gewoonlijk niet; het verkeer ging doorgaans geheel over zee en dan passeerde men de kust van Sumatra en was ter hoogte van het zuidoosten van dat eiland ongeveer halfweg. Daar tevens op die plaats gemakkelijk de producten konden worden aan-gevoerd, die uit verder afgelegen deelen van den Archipel kwamen en voor verder vervoer naar oost of west bestemd waren, ligt het voor de hand dat de Sumatraansche havens aan dezen kant van het eiland reeds vroeg in het groote verkeer betrokken werden, er zoo noodig overschepping plaats vond en er derhalve gelegenheid voor opslag werd gegeven en een natuurlijk rustpunt werd gevormd. Het is dan ook in deze havens dat de pelgrims eerder dan op Java terecht moesten komen. Over de Sumatraansche toestanden in den aanvang der zevende eeuw weten wij zoo goed als niets; na het laatste gezantschap van Kan-t'o-li in 563 is er van dat rijk geen sprake meer: het is te gronde gegaan of wordt later bij een anderen naam genoemd. In 644 verschijnt voor het eerst iets anders; dan biedt het koninkrijk Mo-lo-yeu voortbrengselen des lands aan, en in dien naam is gemakkelijk Malayoe te herkennen, hetwelk nog met een kleine variant in een andere Chineesche opgave van koninkrijken uit het zuiden van de zevende eeuw voorkomt, in een combinatie met eenige nog niet terecht gebrachte benamingen en tot slot To-lang, P'o-hwang, Mo-lo-che, Kambodja en Tjampa. Door de beide eerste samen te voegen heeft men er Toelangbawang in kunnen terugvinden en het derhalve gelocaliseerd in de Lampongs. Over de ligging van Malayoe bestaat eenig verschil van meening, omdat men bij enkele jongere berichten wel aan het Maleische Schiereiland kan denken; daar waar zekerheid bestaat, wordt men echter van de oudste gegevens af naar Sumatra verwezen. Gegeven nu dat Malayoe bij de zee moet hebben gelegen en dat blijkens een ter plaatse aangetroffen inscriptie het gebied aan de boven-Batanghari tot Malayoe behoorde, is het wel het meest aannemelijk de hoofdstad nabij den mond dier rivier te plaatsen, wat dus neerkomt op het tegenwoordige Djambi, zonder dat men zich aan de preciese ligging van de stad van dien naam hoeft te binden. Het is dan dit Malayoe, dat ook door de pelgrims wordt aangedaan.

Grootere aantrekkingskracht gaat echter in den loop der zevende eeuw een andere haven uitoefenen, welke door de Chineezzen Che-li Fo-che of San Fo-ts'i, door de Arabieren Sriboeza wordt genoemd, volgens een ander veel later bericht de voortzetting van Kan-t'o-li. Dezelfde jongere Chineesche gegevens bevatten de mededeeling, dat San Fo-ts'i het nieuwere Palembang was, en de juistheid dezer mededeeling scheen vastgesteld, toen het was gelukt den Chineeschen naam te herkennen als het equivalent van Çriwidjaya, reeds lang bekend uit verschillende inscripties als een rijk van beteekenis, waarvan vervolgens een oorkonde te Palembang zelf te

voorschijn kwam. Sindsdien is de gelijkstelling ook weer betwist; een astronomisch gegeven, dat in het midden van de achtste maand en het midden der lente de zonnewijzer geen schaduw geeft en een mensch ook geen schaduw werpt op het middaguur, komt voor Palembang zelf niet uit (wel voor het rijk); in de dertiende eeuw heet Palembang een onderhoorigheid van San Fo-ts'i; en dan zijn er nog, zooals wij zien zullen, mogelijkheden open voor verschillende interpretatie van eenige gegevens, die hetzij den Chineeschen, hetzij den Sanskrit naam vermelden. Zodoende is San Fo-ts'i en Çriwidjaya ook noordelijker op Sumatra of wel op het Maleische Schiereiland gezocht, en dat niet zonder grond. Vooruitlopend op wat wij van de geschiedenis van dit land zullen bemerken, mogen wij hier wel vast verklaren, dat de gegevens het minste oneffenheden schijnen te vertoonen, wanneer de Chineezzen inderdaad gelijk hebben gehad en dit rijk op Sumatra gelegen heeft, al blijve dan de mogelijkheid open, dat niet precies het latere Palembang er de zetel van is geweest.

De zaak is van meer belang, dan wanneer het slechts een der vele Hindoe-Indonesische staatjes gold, van wier bestaan wij een en ander vernomen hebben. Çriwidjaya toch (wij zullen den Sanskrit naam gebruiken, die het rijk zich zelf gaf, ook in de gevallen, waar een Chineesche bron een der beide andere namen bezigt) is de eerste staat van den Archipel, die wij zich zien ontwikkelen tot een mogendheid, tot een zee- en handelsmacht, die een krachtig gezag naar buiten deed gelden, en waarvan wij een doelbewuste politiek kunnen waarnemen, in grooten stijl toegepast. Misschien wordt de naam voor het eerst in een Chineesch bericht van vóór 392 gegeven, maar dat is hoogst onzeker; misschien wordt dit staatje ook in de bovenbedoelde reeks uit het eerste deel der zevende eeuw genoemd. Doch in elk geval zendt het, sinds een met 670 beginnende periode, gezantschappen naar China en in 695 is het al zoo representatief, dat de Chineesche keizer, bij edict vaststellend voor hoeveel maanden levensmiddelen aan vreemde gezanten moet worden verstrekt, dit formuleert met voor zes maanden aan die van Zuid- en Noord-Indië, Perzen en Arabieren, vijf aan die van Çriwidjaya, Kambodja, Kaling „en andere koninkrijken” en drie aan Tjampa. Het behoort dus op dat moment voor de Chineezzen tot de meest op den voorgrond tredende staten van de zuidoostelijke streken. Daartusschenin vallen dan de eerste oorkonden van Palembang, tevens de vroegst gedateerde inscripties van den Archipel, en de geschriften van I-tsing. De inscripties zijn nog steeds in Pallawa-karakter, natuurlijk van een wat jonger type, doch hun taal is niet het Sanskrit, maar de taal des lands, een oudmaleisch met talrijke Sanskrit-woorden. Het oudste stuk, een afgeronde kei van Kedoekan Boekit, aan den voet van den Segoentang ten zuidwesten van de tegenwoordige stad, behelst, dat op een met ons jaar 683 overeenkomenden çaka-datum de vorst (geen naam genoemd, alleen de titel dapoenta hiyang) scheep is gegaan om siddhayatra te

verwerven, zich op een anderen dag, ongeveer vier weken later, losmaakte van Minanga Tamwan (vermoedelijk een plaatsnaam), een legermacht van 20.000 man gedeeltelijk per schip gedeeltelijk over land deed optrekken en verheugd van hart Çriwidjaya in het bezit van siddhayatra stelde en voorspoedig maakte.

De beteekenis van de mededeeling is niet heel duidelijk. Het onvertaald gelaten woord siddhayatra wordt gewoonlijk opgevat als „magische kracht,” hoewel laatstelijk ook betoogd is, dat het slechts het slagen in zijn voornemen, succes, beteekent. Zou in dat laatste geval er voldoende aanleiding voor een inscriptie geweest zijn en komt het verzwegen doel der expeditie dan niet in de lucht te hangen? Ook de vondst van een groot aantal andere steenen met dienzelfden term, ten oosten der stad, pleit voor de meer speciale beteekenis. Houden wij ons dus aan de gewone opvatting, dan krijgen wij het beeld van den vorst van Çriwidjaya, die elders magische kracht gaat verwerven voor zijn rijk, op een van ouds heilige plek, waar dat mogelijk was. Maar het is evengoed denkbaar, dat een te Palembang gevestigde vorst naar een andere plek is getrokken, als dat hij ergens anders woonde en naar een stamheilighdom of iets dergelijks te Palembang kwam; hij kan van zijn welslagen even goed ter plaatse van dat heilighdom als na terugkeer in eigen land kond hebben gedaan. M.a.w. het bewijs, dat Çriwidjaya in Palembang lag, wordt er niet door geleverd, nog veel minder, gelijk ook is verondersteld, dat hier van de stichting van Çriwidjaya sprake zou zijn.

De tweede oorkonde, gevonden te Talang Toewo, west van Palembang, is van een jaar later, 684, doch deze bevat den naam Çriwidjaya in het geheel niet. De vorst (weder poenta hiyang) Djayanaça heeft een park aangelegd en de gelofte gedaan, dat alles wat hier verricht is ten goede moge komen aan alle levende wezens. Allerlei materieel voordeel moge daarvan het gevolg zijn, maar vooral geestelijk goed, hetwelk wordt geformuleerd in de termen van het boeddhisme (een dergelijke gelofte tot heil der schepselen is op zich zelf reeds geheel boeddhistisch), en culmineert in het bereiken van het hoogste volmaakte Inzicht. Reeds dit laatste, dat dus als ideaal voor den geloovige in de plaats is gekomen van het nirwana, kan doen zien, gelijk uit de andere termen eveneens duidelijk blijkt, dat wij hier niet meer te doen hebben met het vroeger geconstateerde Hinayana, doch dat het boeddhisme van het Mahayana zijn intrede heeft gedaan. En dat niet alleen; bepaaldelijk de wensch van het verkrijgen van het diamanten lichaam der Groote Wezens, geeft aan, dat het een Mahayana is van de mystiek-magische richting, die men Tantrisme noemt. Het feit, dat deze richting op het eind der zevende eeuw tot den Archipel was doorgedrongen, is voor de geschiedenis van het boeddhisme van groot belang.

Ver van Palembang en ver van elkander zijn twee andere Çriwidjaya-inscripties op steen gevonden, die van politieke beteekenis zijn. De eene is afkomstig van Kota

Kapoer op het eiland Bangka, de andere van Karang Brahi aan den Merangin in de bovenlanden van Djambi. De inhoud is gelijklopend, behoudens een toevoeging aan het slot van den Bangka-tekst. Het begin is een onbegrijpelijke formule, de rest is weer in het oudmaleisch der Palembangsche steenen gesteld. Het is een aanroeping van goden en andere hogere wezens, die de kadatoean van Çriwidjaya beschermen (hetzij dan kadatoean gelijk het Javaansche kedaton als rijk, hetzij het als onder een datoe staand gebiedsdeel, provincie, onderhoorigheid, is te vertalen). Een vloek wordt gelegd op degenen, die aan de datoe('s) van Çriwidjaya niet gehoorzaam zijn, een zegen afgesmeekt over wie wel onderdanig zijn.

Wanneer nu op deze uiteengelegene plaatsen de gouverneurs van Çriwidjaya autoriteit uitoefenen, bewijst dat, dat deze plaatsen aan Çriwidjaya onderhoorig waren geworden; het oprichten van zulke steenen is het naar buiten sprekend teken van het bestaan van dat oppergezag. Wij zijn hier dus getuige van de uitbreiding van Çriwidjaya's macht over een stuk binnenland van Sumatra en over het eiland Bangka. Op welk tijdstip dat het geval geweest is op laatstgenoemde plek, blijkt uit het slot der daar voorkomende inscriptie: in 686 is deze vloek bezworen; hij is ingegrift op het oogenblik dat het leger van Çriwidjaya was vertrokken op expeditie tegen het land Djawa, dat niet onderdanig was aan Çriwidjaya. Ook hier is dus weer sprake van machtsuitbreiding van dat rijk, al kunnen wij dan ook niet met zekerheid zeggen, waarheen die gericht was: of Djawa hier als Java moet worden opgevat, of wel een deel van Sumatra aangeeft. De later aan den dag tredende nauwe relatie tusschen beide eilanden, waar koningen uit eenzelfde dynastie het bewind hebben gevoerd, heeft aan het eerste denkbeeld de voorkeur doen geven, doch dat de naam Djawa ook op Sumatra thuis hoort, zal zoo straks nog blijken.

Nog op een ander punt treedt Çriwidjaya's overheerschende positie aan den dag. Als I-tsing in ongeveer dezen zelfden tijd de eilanden van den zuidelijken oceaan opsomt, waar het boeddhisme van de secte der Moelasarwastiwadin's wordt aangehangen, teekent hij bij Malayoe aan: „hetwelk nu het land van Çriwidjaya is.” Een naamsverandering schijnt dat niet, want beide plaatsen worden voor en na duidelijk onderscheiden, en de pelgrims reizen van de eene naar de andere; het bericht be- teekent, dat Malayoe geen afzonderlijke staat meer is, maar opgegaan in het rijk Çriwidjaya. Zoo zien wij ook hier, hoe deze staat bezig is concurrenten of mogelijke concurrenten in deze buurt onschadelijk te maken en hoe hij streeft naar een oppergezag, daarin reeds geslaagd is ten opzichte van de zuidoost-kust, het binnenland, het eiland Bangka, en verder gaat misschien in de richting van Java, misschien in die van een ander deel van Sumatra. Politieke invloed en handelsinvloed moesten samengaan; Çriwidjaya als heerscher over een stuk van den zeeweg der groote vaart en beveiligd naar het binnenland, zou het groote emporium aan den ingang der Straat van Malaka worden, het Singapore der middeleeuwen.

Thans over dit Çriwidjaya de verdere berichten van I-tsing, van te meer waarde omdat hij zoo lang ter plaatse heeft vertoefd. Op de heenreis van Canton naar Indië in 671 studeerde hij zes maanden grammatica te Çriwidjaya en verbleef vervolgens twee maanden in Malayoe; op de terugreis zette hij zich in 685 tot het copieeren en vertalen der teksten, wederom te Çriwidjaya en ging daarmee door tot 689, in welk jaar hij, alleen niet opgewassen tegen al dat werk, vier helpers uit Canton haalde en met hen terugkeerde. Zijn beide groote geschriften, de reeds vermelde pelgrims-biografie en een nog belangrijker boek, vertaald onder den titel „A record of the buddhist religion as practised in India and the Malay Archipelago”, gaf hij in 692 aan een naar China terugreizend geestelijke mede; zelf zocht hij in 695 zijn vaderland weder voor goed op. Uit dezen levensloop volgt, dat de beide groote werken tusschen 689 en 692 geschreven moeten zijn; waren ze vóór eerstgenoemd jaar gereed geweest, dan had hij ze zelf mee kunnen nemen.

Gezien den inhoud van beide geschriften kunnen wij er vooral bijzonderheden over het boeddhisme van dezen tijd in verwachten. Çriwidjaya is een centrum van wetenschap, waar de geestelijken, die er passeeren, zeer geëerd worden; daarom vertoeven zij er ook gaarne voor hun studie en bloeien tekstverklaring en tekstonderzoek in deze stad, waar een der zeven groote meesters van die dagen, de geleerde Çakya-kirti doceerde. De wetenschap neemt zoowel van Hinayana als van Mahayana kennis, doch overigens wordt op de eilanden van den zuidelijken oceaan uitsluitend het Hinayana aangehangen, met uitzondering van Malayoe, waar eenige Mahayanisten zijn. Wij hebben reeds gezien, dat blijkens een der Palembangsche steenen het Mahayana inderdaad vasten voet had gezet in nog ruimer mate, dan deze mededeeling van I-tsing zou doen vermoeden; wellicht is de verbreiding van deze leer gevolg van de werkzaamheid van den geleerden Mahayana-aanhanger Dharma-pala, die ongeveer in de eerste helft dezer eeuw geleefd moet hebben en die, na jaren lang docent te zijn geweest aan de groote boeddhistische universiteit van Nalanda in Bengalen, vervolgens naar het Goudeiland, dus hoogstwaarschijnlijk Sumatra, was gegaan. Nog uit andere bron trouwens hooren wij van de prediking van een tantrisch Mahayana in de landen der zuidelijke zeeën, door den meester Poenyodaya, vóór deze in 655 China bereikte. Men houde daarbij in het oog, dat men vooral niet aan een vijandige houding der beide richtingen moet denken, welke in allerlei opzicht samenhangen; dit maakt den snellen overgang tot het Mahayana, die wij zich in den Archipel zullen zien voltrekken, volkomen begrijpelijk.

Wij keeren weder tot I-tsing terug. In Çriwidjaya zelf zijn meer dan duizend boeddhistische priesters; hun wijze van onderzoek en hun practijk stemmen, behoudens kleinigheden, volkomen met die van Indië overeen, zoodat de Chineesche priesters zich hier uitstekend kunnen voorbereiden op wat hun in het heilige land te wachten staat. Die pelgrims mogen dikwijls meereizen op de schepen van den koning van

Çriwidjaya tot in Indië toe: een bewijs dat de groote vaart ten deele in inheemsche handen was en Çriwidjaya een eigen handelsvloot bezat. Ook in de achtste eeuw zien wij een der grootheden van het tantrisch boeddhisme, Amoghawadja, op een „maleisch” schip uit China naar Indië terugkomen (741), en gezantschappen van Çriwidjaya verschijnen tot 742 met geschenken aan het Chineesche hof.

Berichten als de hier behandelde lichten ons uitstekend in wat het boeddhisme betreft, doch mogen niet den indruk vestigen, dat er uitsluitend boeddhisme bestond. In Çriwidjaya schijnt die godsdienst wel een zeer bijzondere positie te hebben ingenomen, doch dat het op Java anders was, wordt afdoende bewezen door een merkwaardig document van dat eiland, de oudste gedateerde inscriptie, wederom in steen gegrift, in Pallawa-schrift en in Sanskrit verzen. Zij is gevonden op den Woekir bij Tjanggal in Kedoe nabij de overblijfselen van een tempel en behelst vooreerst dat in 732 koning Sandjaya op den berg een Lingga heeft doen oprichten; vervolgens wordt hulde gebracht aan Çiwa, Brahma en Wishnoe, en dan gaat het stuk door: „Er was een voortreffelijk eiland, Yawa genaamd, uitmuntend in graan en andere zaden en rijk aan goudmijnen”. Van dat eiland wordt dan verteld, dat er een heerlijk miraculeus heiligdom van Çiwa is, met een bijvoeging, waarin gelezen is, dat dit heiligdom was overgebracht, of als het ware was overgebracht, van het in het gezegende land Koendjarakoendja gevestigd geslacht; een andere opvatting van deze duistere passage is, dat slechts van een vergelijking van Java met dat Koendjarakoendja sprake is, doch de verwijzing naar dat land staat vast. Op Java regeerde Koning Sanna, verderop Sannaha genoemd, in gerechtigheid, zijn vijanden onderworpen hebbend, en zijn zoon Sandjaya bestuurt thans het rijk, veroveraar van het gebied van naburige vorsten. Het stuk wordt besloten met een lofspraak op de overal heerschende veiligheid.

Ziehier dus Çiwa-vereering, en waar wij hier te doen hebben met het oudste duidelijke gedenkteeken van het Javaansche çiwaisme, is het de plaats er op te wijzen, dat het bepaaldelijk deze vorm is, waarin het Indische brahmanisme zich op het eiland voordoet. In Voor-Indië wogen en wegen wishnoeïeten en çiwaiëten in getalsterkte ongeveer tegen elkaar op; op Java is, naar alle verdere bronnen overtuigend uitwijzen, Çiwa de oppergod geweest. Wishnoe was er natuurlijk bekend en werd er vereerd, maar toch pas in de tweede plaats, als onderdeel van die drieëenheid, ook te Tjanggal zooals wij zagen genoemd, waarin Çiwa overheerscht. Çiwa is het die zijn macht overdraagt op den aardschen koning en de essentie daarvan neerlegt in het Lingga-embleem, aldus de vooral in Kambodja tot ontwikkeling gekomen theorie van den dewaradja-cultus, waarvoor ook op Java gegevens voorhanden zijn, zij het ook niet zoo duidelijk sprekend als in Kambodja. Dáár vervult een brahmaan de rol van middelaar bij het overbrengen van de koningsmacht van den god op den vorst in den vorm van den Lingga. Hetzij nu in de inscriptie van Tjanggal sprake

is van een inderdaad uit Koendjarakoendja gekomen Lingga-embleem, hetzij alleen deze vorm van çiwaisme aan dat land ontleend is, hetzij het slechts als voor ieder begrijpelijk punt van vergelijking diende, Koendjarakoendja wijst in elk geval op één bepaald gebied in Voor-Indië als punt van uitgang, en tevens op een bekende brahmanenfiguur uit den mythischen voortijd. De Koendjara-berg toch is de tegenwoordige Agastyamalai, en het land Koendjarakoendja de streek aan de hellingen van dien berg langs de rivier Tamraparni, in het uiterste zuiden van Voor-Indië. Die berg is de woonplaats van den grooten ziener, den brahmaan Agastya, die geacht wordt eenmaal de Hindoe-beschaving naar Zuid-Indië te hebben gebracht. Datzelfde kan gegolden hebben voor den Archipel, waar wij eveneens Agastya-ver-eering zullen waarnemen.

De namen van Sannaha en Sandjaya leven wellicht voort in de tegenwoordige riviernamen Senawa en Sendjaya, doch ook afgescheiden daarvan blijkt Sandjaya een figuur van beteekenis te zijn geweest. Als meer dan anderhalve eeuw later koning Balitoeng in 907 een zijner oorkonden aanvangt met een lijst zijner voorgangers, opent die reeks met een rakai Mataram sang ratoe Sandjaya, de heer van Mataram, de vorst Sandjaya. Het is opmerkelijk en nog niet verklaard, waarom aan alle verdere koningen de officieele titel maharadja wordt toegekend en alleen Sandjaya eenvoudig vorst heet, maar hij staat dan toch in elk geval aan het hoofd van deze koningsreeks, terwijl wij tevens een eerste voorbeeld hebben van de door vorsten en hooge functionarissen gevoerde rakai-titels, talloze malen in de inscripties aangetroffen, en klaarblijkelijk een plaats aanduidend, waartoe de vorst of hoogwaardigheidsbekleeder in speciale betrekking stond, al hoeft het nog niet een geografisch samenhangend gebied te zijn en kan men denken aan een combinatie van in verschillende streken gelegen terrein tot een administratieve groep. Sandjaya stond dan in zulk een bijzondere relatie tot Mataram, en die naam keert spoedig als rijksnaam terug.

Een geschrift van eeuwen later, de Tjarita Parahyangan, kent Sandjaya den zoon van Sena, als een groot veroveraar, die Bali, Bima, Malayoe, Kemir (dus Kambodja, Khmer), Keling met een vorst Sri Widjaya, Baroes en China aan zich onderwierp. Eenige controle op die mededeeling, ook al is zij ontdaan van alle overdrijving, bestaat niet. Wij zullen straks zien of zij nog met andere berichten in verband te brengen is. Indien, gelijk verondersteld is, een in 1100 gedateerde, te Podjok in Semarang gevonden oorkonde, behelzende de afbakening van een vrijgebied te Poepoes voor de nakomelingen van den vergoddelijkten (rahyangta) Sandjaya, slaat op den graftempel van den koning der Tjanggal-inscriptie, vormt zij een bewijs te meer van de bijzondere beteekenis dezer overigens schimmige figuur, wiens nagedachtenis drie eeuwen later nog leefde, en die, zooals zal blijken, ruim een eeuw na zijn bestaan nog aanleiding had gegeven tot het (kortstondig) gebruik eener Sandjaya-jaartelling.

De oprichting van Sandjaya's Lingga veronderstelt een heiligdom, en hoewel er van den tempel op den Woekir niets meer over is, staan wij hiermede aan den aanvang der Hindoe-Javaansche bouw- en beeldhouwkunst, in zijn oudste vormen waar te nemen op het plateau van den Diëng, benoorden Wanasaba. Die kunst komt niet uit de lucht vallen, en er moet een periode van houtbouw aan zijn voorafgegaan; dat juist uit den Midden-Javaanschen tijd de oudste gedenkteekenen dateeren, die tot ons gekomen zijn, is eensdeels te verklaren uit het veel sterker cultuurleven in vergelijking met vroeger eeuwen, anderdeels uit het feit, dat toen overal, in moederland en koloniën, met den bouw in steen van losstaande (d.w.z. niet in rotsen uitgehouwen) heiligdommen werd begonnen. De Diëng, een voormalige kraterbodem door bergen ingesloten, op een paar duizend meter hoogte, is vermoedelijk een van oudsher heilige plek, waar Çiwa de plaats van een reeds bestaande vereering kwam innemen, en allerlei oude tradities lang zijn bewaard. Het plateau was in den loop der tijden volgezet met tempels, van klein model, benevens woningen voor priesters en personeel, en voor de bezoekers van dit bedevaartsoord, hetwelk door den aanleg van steenen trappen en wegen in het gebergte iets gemakkelijker bereikbaar was gemaakt.

De oudste onder de overblijfselen op den Diëng zijn tevens de oudste voor ons bereikbare producten van Hindoe-Javaansche kunst. Men heeft nergens in Voor-Indië het prototype van de op Java gebezigde vormen kunnen opsporen, en zoo is er alle ruimte voor verschil van opvatting aangaande de wijze van ontstaan dezer kunst, al is natuurlijk ieder het er over eens dat zij berust op Hindoe-traditie. Is wellicht het ontbreken van geheel overeenkomstigen stijlen bouwtrant in het moederland slechts te wijten aan het verloren gaan van allerlei vergelijkingsmateriaal juist in de tijden en streken van het moederland, waarop wij aangewezen zouden zijn, en hebben wij toch te denken aan een oorspronkelijk zuivere Hindoe-kunst, door Hindoe's op het eiland gebracht en door Hindoe's aanvankelijk in toepassing gebracht? Of is, geheel tegengestelde theorie, van het begin af de uitvoering dezer kunst in handen van Indonesiërs geweest, die zoo goed en zoo kwaad als het ging de voorschriften, met den nieuwen godsdienst uit den vreemde gekomen, trachtten toe te passen? Liefst zouden wij de voorkeur geven aan wat daartusschen ligt en ons deze kunst denken niet als het werk van zuivere Hindoe's, want daarvoor is er van den beginne af toch te veel in de uitvoering, dat aan den Indonesiër herinnert, ook niet van zuivere Indonesiërs, want daarvoor is zij toch te echt Hindoesch gevoeld, maar als de kunstuiting van de zonen des lands, deelhebbers aan de nieuwe gemengde beschaving, die, gelijk zij in eigen taal de wetenschap beoefenden, ook een eigen kunst schiepen, omdat zij, trouw volgend wat de voorschriften der Hindoe-meesters eischten, niettemin iets meebrachten van hun Indonesisch erfdeel. De hoop om ooit ergens precies de Hindoe-Javaansche kunst in Voor-Indië in een

ouder stadium terug te vinden, lijkt ons ijdel; wel zal het misschien mogen gelukken aan te wijzen waar de op Java gewijzigd toegepaste traditie thuishoort, en dan lijkt het, alle gegevens in aanmerking genomen, nog het meest waarschijnlijk, dat men terecht zal komen in het vaderland der Drawidische kunst, dus in dezelfde streek, waarheen de vermelding van Koendjara verwijst. Dit geldt dan uitsluitend voor de oudste faze; al spoedig gaat een ander deel van Voor-Indië zijn invloed doen gelden.

Dat kan dan al het geval zijn geweest in diezelfde achtste eeuw, waarin Sandjaya heeft geregeerd. De vorstenlijst noemt onmiddellijk na hem een maharadja rakai Panangkaran, en dat is ongetwijfeld de vorst, die in het Sanskrit op een eigen oorkonde kariyana Panamkaranah heet, de koning uit het geslacht der Çailendra's, wier inscripties den band met Bengalen vastleggen.

Nabij Kalasan, in de vlakte van Prambanan ten oosten van Jogjakarta, werd een wijdingsoorkonde gevonden uit 778, wel weer in metrisch Sanskrit, doch in een schriftsoort, geheel verschillend van het tot dusver overal aangetroffen Pallawa, en wel een schrift, waaruit het (nog thans in Voor-Indië gebruikelijke) Nagari is ontstaan, en dat men dus Prae-Nagari noemt. De oorkonde brengt hulde aan de verheven Tara, voor wie een heiligdom is opgericht door de leeraren van den Çailendra-koning Pantjapana Panamkaranah, terwijl tevens een beeld der godin en een verblijf voor de monniken, bekend met het Mahayana der tuchtler, is vervaardigd. Tot een en ander hebben de functionarissen pangkoer, tawan en tirip medegewerkt; het dorp Kalasa (de naam is dus bewaard gebleven) werd aan de Congregatie geschonken. Aanbeveling der stichting in de bescherming van latere Çailendra-vorsten vormt het slot dezer oorkonde.

Voor de eigenaardige samenstelling der Hindoe-Javaansche maatschappij is het van belang vooreerst even de aandacht te vestigen op de drie met hun Indonesische titels genoemde functionarissen, klaarblijkelijk zóó typisch inheemsch, dat zelfs geen poging mogelijk was om hun functie in een Sanskrit kleed te steken; een bewijs voor de belangrijke plaats van het inheemsche element in het uiterlijk Hindoesche staatsbestel. Overigens staan wij hier met dit Tara-heiligdom in het volle Mahayana. De Kalasan-inscriptie geeft daarvan niet het eenige getuigenis. Nog vier andere steenen zijn voorzien van Prae-Nagari-opschriften, welke schriftsoort verder bijna niet voorkomt; zij zijn alle afkomstig uit de buurt der Prambanan-vlakte en maken den indruk bijeen te behooren. Ze zijn slechts fragmentarisch en in onduidelijken toestand bewaard gebleven, doch één liet ontcijfering toe, die van Keloerak. Na huldebetuiging aan de boeddhistische Drie Juweelen noemt deze inscriptie den Indra genaamden koning uit het Çailendra-geslacht en vermeldt dat in 782 de leeraar uit het land Gaudi, Koemaraghosha, een beeld van den bodhisattwa Mandjoeçri heeft opgericht, welk hooger wezen tevens Brahma, Wishnoe en Maheçwara

(d.i. Çiwa) is. Ook dit beeld wordt ten slotte onder de bescherming gesteld der toekomstige koningen.

De gelijkstelling van den bodhisattwa met de groote goden van het brahmanisme past geheel in een bepaalde richting van het boeddhisme dier dagen, die er op gericht was de betrekkelijkheid van de uiterlijke verschijningsvormen der hoogere krachten te doen uitkomen en derhalve ook de door de groote massa aanbeden godenvormen inlijfde bij de boeddhistische wereldbeschouwing. Dit inzicht in de uiteindelijke eenheid van wat achter de zichtbare manifestatie van goddelijke macht verborgen was, heeft op Java, waar op den duur het çiwaisme het machtigste zou blijken, niet geleid tot een blijvend ondergeschikt maken der brahmanistische godenwereld aan de boeddhistische idee, maar wel tot de opvatting, dat in den grond het hoogste wezen van beide heerschende godsdiensten hetzelfde was en dat Çiwa en Boeddha namen voor één oppermacht waren. Van dit syncretisme vinden wij in een latere periode de duidelijke bewijzen, doch reeds in de achtste eeuw wordt, zooals men ziet, een bepaalde samenhang van beide systemen geponeerd.

Waar dit Javaansche boeddhisme vandaan kwam, of waar het althans een voedingsbodem vond, wordt aangewezen door de afkomst van Koemaraghosha uit Gaudi, want Gaudi is de oude naam van het Bengalen der Pala-koningen. Onderzoek van het schrift der oorkonden heeft tot soortgelijke resultaten geleid, want het Javaansche Prae-Nagari komt het allermeest overeen met dat van Bengalen en van Nepal, en daarbij is dan de gelijkheid van Java met dat laatste land gevoegelijk te verklaren, doordat beide ontleenden aan dezelfde Bengaalsche bron. Dat is ook allerm minst verwonderlijk; Bengalen was een middelpunt van sterk boeddhistisch leven, en de groote boeddhistische punten van samenkomst, in de eerste plaats de „universiteit” (in middeleeuwschen zin) van Nalanda, doch zeker ook andere centra als Samatata en Harikela, verzamelden talloze leergierigen uit alle landen der boeddhistische wereld; zij deden dat middelpunt deelen in wat er leefde in de verte, en konden omgekeerd wat zij geleerd hadden aan de voeten der vermaardste geleerden van hun tijd weer uitdragen naar hun vaderland. Het boeddhisme van deze eeuwen is bij uitstek internationaal en het is dat niet alleen in godsdienstig, maar ook in algemeen cultureel opzicht.

De Tara-tempel van Kalasan staat nog overeind, zij het van alle beelden beroofd. Uit denzelfden tijd moet de stylistisch zoo nauw ermede verwante Tjandi Sari zijn, iets jonger het groote complex van Tjandi Sewoe, doch ouder — zoowel op grond van stijl en techniek als van de schriftsoort der korte voor de beeldhouwers bestemde aanwijzingen aan den nu bedolven voet — de vermaarde stoepa van Baraboedoer met de bijbehorende Tjandi Mendoet. Het lijkt wel of al deze stichtingen van het Mahayana binnen een betrekkelijk beperkt tijdsverloop zijn tot stand gekomen, den tijd der Çailendra's. Vergelijkt men deze monumenten met wat er voorafgaat, dan

ziet men, dat zij geen nieuwe kunst vertegenwoordigen, doch dat is voortgegaan op wat men had, zij het ook met een aanzienlijke verruiming en verrijking. Tot die verrijking heeft stellig nieuwe aanraking met de moederlandsche kunst bijgedragen, en het is dan ook wel mogelijk in verschillende opzichten, en vooral bij sculptuur en bouwkunst, den invloed van Bengalen te onderkennen.

In Mendoet zetelt nog altijd de Boeddha tusschen twee bodhisattwa's, en ook wat aan de tempelwanden is afgebeeld leert ons allerlei van het hier beleden boeddhisme. In nog sterker mate is dat natuurlijk bij Baraboedoer het geval, waar een heel systeem, kosmologie en heilsboodschap in één, zijn uitbeelding in steen heeft gevonden, een systeem van tantrisch Mahayana op den grondslag van de leerstellingen van de wijsgeerige school der Yogatjarya's, een zuiver Indisch systeem, waarin geen Indonesische opvatting concessies heeft kunnen krijgen. De teksten, die zich in lange reeksen op de gaanderijen aan het oog ontrolden, Karmawibhangga, Lalitawistara, Djatakamala, Gandawyoeha, zijn dan ook alleen uit de Sanskrit origineelen, niet uit inheemsche bewerking bekend. Als samenvattend getuigenis van een bepaald soort Mahayana is Baraboedoer voor de geschiedenis van het boeddhisme in het algemeen van onschatbare waarde; het is dat natuurlijk ook voor het Javaansche boeddhisme, omdat hier wordt aangegeven wat op dit eiland werd aangehangen en beleden. Het is tevens als kunstwerk een cultuurhistorisch monument van den eersten rang en heeft voor de kennis van het oude Java daarenboven ook nog het belang, dat de beeldhouwers der reliëfs de teksten niet hebben trachten weer te geven, zooals zij zich in verre landen en verre tijden hebben afgespeeld, doch evenals onze oude schilders ze in velerlei opzichten hebben overgebracht naar hun eigen tijd en er allerlei op zetten zóó als ze het in eigen omgeving waarnamen. Er is uit den aard der zaak ook wel dikwijls fantasie in het spel en soms moest er iets worden weergegeven dat in het eigen land nu eenmaal niet bestond, doch met voorzichtigheid gebruikt geeft het voorgestelde op de reliëfs toch in menig opzicht iets van het Java der achtste eeuw te zien.

Behalve voor godsdienst en kunst hebben de Çailendra's ook belangstelling gehad voor de literatuur. Het is een vorst dezer dynastie, Djitendra genaamd, die bevel heeft gegeven de Sanskrit Amaramala over te brengen in de landstaal, gelijk uit deze oudjavaansche bewerking zelve blijkt. De opzet van het geschrift, behoorend tot een bekend Indisch literatuurgenre, is dat, te beginnen met de goden, alle namen waarmee een bepaald persoon, ding of begrip genoemd kan worden, bij elkaar worden gezet: „dit zijn de namen voor . . .” enz. In de bewerking is dit laatste stuk oudjavaansch geworden, de opsomming zelf Sanskrit gebleven. Zij is in één handschrift in corrupten staat overgeleverd, met jonge stukken er tusschen, door de war geraakt en met er achter aangehaakt een soort woordenboek, dat eenvoudig Sanskrit woorden door oudjavaansche aequivalenten verklaart. Dat woordenboek,

dat uit later tijd kan zijn, is opzichzelf ook wel merkwaardig, omdat de vorm duidelijk maakt, dat het alleen nut kon hebben bij het begrijpen van Sanskritteksten door menschen, wier gewone taal het oudjavaansch was; het is een hulpmiddel bij de Sanskrit-studie voor Hindoe-Javanen. Aan wat er van de oude Amaramala-bewerking over is hebben wij door al die toevoegingen weinig, als wij iets te weten willen komen over taal en beschaving in den tijd der Çailendra's, doch het feit blijft bestaan, dat deze vorsten der achtste eeuw de behoefte hebben gevoeld een dergelijk Sanskrit studiewerk toegankelijk te maken voor hun onderdanen.

En nu de politieke kant der Çailendra-heerschappij over Midden-Java. De koningslijst van 907 noemt Panangkaran dadelijk na Sandjaya en er behoeft geen twijfel aan te zijn, dat de eerste inderdaad na den laatste heeft geheerscht over eenzelfde gebied. Maar daarom behoeft het nog geen gewone opvolging van den zoon op den vader te zijn; de koning van 907 plaatst zich onder aan de reeks van de machthebbers vóór hem, die achtereenvolgens het koninklijk gezag hebben uitgeoefend, zijn voorgangers, niet noodzakelijkerwijs zijn voorgeslacht. Ware dit het geval, dan zou ook Sandjaya een Çailendra zijn. Toch doet hij in zijn uitgebreide oorkonde daar niets van blijken, terwijl de Çailendra-vorsten onmiddellijk na hem juist zoo telkens den nadruk leggen op den naam der dynastie, en wij latere Çailendra's dat ook zullen zien doen. Deze regeeren op Sumatra; de verdere koningen, op de Javaansche lijst genoemd, geven in de enkele gevallen, dat zij inscripties hebben nagelaten, echter weer geen blijk iets met de Çailendra-dynastie te maken te hebben. Kortom, er is eenige kans, dat het optreden van maharadja Panamkarana, den Çailendra, na den ratoe Sandjaya toch een bijzondere beteekenis heeft, en wij tusschen Sandjaya en de laatste vorsten der lijst een afzonderlijke Çailendra-heerschappij te veronderstellen hebben, gekomen en weer verdwenen, beide goedschiks of kwaadschiks, d.w.z. door verovering, door overeenkomst, door inhuwelijking of hoe dan ook. Deze geheele verhouding is in de hoogste mate onzeker; evenals de vraag wat van de Çailendra's, als zij van buiten gekomen mochten zijn, de afkomst zijn kan. In dit verband is zoowel op Foe-nan, het rijk aan Kambodja voorafgaand, als op Zuid-Indië gewezen, doch meer dan veronderstellingen zijn dit niet.

Daarnaast is er dan de kwestie, of wij ook reeds in deze achtste eeuw niet eerder aan de Sumatraansche Çailendra's dan aan de Javaansche moeten denken. Immers te Ligor, nabij het smalle gedeelte van het Maleische Schiereiland, werd een aan twee zijden beschreven steen gevonden, nog steeds in Sanskrit verzen. Op de voorzijde wordt de koning van Çriwidjaya verheerlijkt, oppervorst der geheele aarde; hij heeft drie tempels doen oprichten voor den Boeddha en twee bodhisattwa's, en door zijn hofkapelaan drie stoepa's laten bouwen, waaraan diens leerling nog twee tempels heeft toegevoegd. Aan het slot komt de dateering in het jaar 775. De achterzijde looft nogmaals den Wishnoe geheeten opperkoning, den maharadja genoemden vorst uit

het geslacht der Çailendra's, maar breekt na vier regels af en is verder onbeschreven gelaten.

Men begrijpt, dat deze steen tot vèrstrekkende gevolgtrekkingen aanleiding kon geven. In 775 regeerden klaarblijkelijk Çailendra's over Çriwidjaya en hadden zij hun macht reeds uitgebreid over de landengte van Kra, en als nu in 778 Çailendra's ook op Java heerschen en er eveneens tot Mahayanistische tempelstichtingen overgaan, moest tusschen dat alles toch wel samenhang bestaan en kon men het denkbeeld aanvaarden van één groot bijeenbehoorend Çailendra-gezag op Sumatra, Java en het Maleische Schiereiland, daargelaten dan hoe men zich de verhouding tusschen de gelijktijdig regeerende Javaansche en Sumatraansche Çailendra's had voor te stellen, twee takken van één dynastie, en misschien de één in ondergeschikte positie tegenover den ander, of hoe dan ook. Doch een nadere beschouwing van den steen van Ligor bewees, dat dit alles wat voorbarig was, door argumenten bij te brengen, dat voor- en achterzijde in het geheel niet bij elkaar behoefden te behoorren, en de laatste een jongere toevoeging kan zijn. Zou dit juist zijn, en kleine verschillen in de lettertypen maken het aannemelijk, dan blijft natuurlijk de conclusie van de machtsuitbreiding van Çriwidjaya in 775 intact, maar de Çailendra's staan daar buiten. De constructie wordt dan deze, dat in genoemden tijd zoowel een zich aan beide zijden der zeestraat uitstrekkend rijk van Çriwidjaya als een Çailendra-gezag op Java bestond, en dat in later jaren, als de Çailendra's niet meer over Java, maar wel, gelijk volkomen vaststaat, over Çriwidjaya heerschen, één hunner van zijn macht in het overzeesche rijkdeel blijkt geeft.

Het aanvaarden van dezen gang van zaken is te aanlokkelijker, omdat het ons ook helpt ter verklaring van een later Bengaalsch document, dat wij hier al dadelijk willen bespreken. Het is een edict op koper van koning Dewapala van Bengalen in het 39e jaar zijner (niet geheel vaststaande) regeering, vermoedelijk een 75 à 100 jaar na den datum van Ligor. De koperplaat is voor den dag gekomen bij de ontgraving van een der kloosters van het beroemde Nalanda; hij behelst dat de koning eenige dorpen aanwijst voor het onderhoud van het klooster, hetwelk gesticht is door Balapoetra, den toen regeerenden koning van Sumatra (Soewarnadwipa). Uit deze kloosterstichting, die wij ons overeenkomstig een meer voorkomend gebruik hebben te denken als geschied ten behoeve van bedevaartgangers en studenten uit het eigen land, die aan de groote universiteit een tijdlang wenschten te vertoeven, blijkt alweder de positie van dit bolwerk van geleerdheid in de boeddhistische wereld, en zien wij in het bijzonder, hoe met Sumatra nauwe cultureele banden bestonden.

Doch het merkwaardigste is wel de wijze, waarop van Balapoetra's voorgeslacht wordt gesproken. Hier wordt aangevangen met het sieraad van het Çailendra-geslacht, den koning van het land Java, wiens naam overeenkwam met den heldhaftige-

vijanden-kweller (Wirawairimathana, al dan niet eigennaam); diens zoon huwde met Tara, dochter van den uit het Soma-geslacht gesproten koning Dharmasetoe, en dit echtpaar zijn Balapoetra's ouders. De vermelding van dit huwelijk moet allicht een bijzondere beteekenis hebben. Bij deze Tara is wel verband gezocht met den Tara-tempel van Kalasan, doch daarvoor is de tijdsruimte te groot; veel meer voor de hand ligt de gissing, dat Dharmasetoe koning van Sumatra was, en het huwelijk met diens dochter de Çailendra's op den Sumatraanschen troon bracht, d.w.z. zooals later duidelijk is, den troon van Çriwidjaya.

Dit daargelaten blijft de eigenaardigheid, dat de grootvader van dezen Sumatraanschen Çailendra geroemd wordt als koning van Java. Dit is ondenkbaar, wanneer Java slechts een weder verloren gegaan onderdeel van een overheerschend Çriwidjaya-rijk was geweest, en maakt aannemelijk dat de kleinzoon op die afstamming prat kon gaan en het Java van zijn grootvader een grootheid op zich zelf was. En waar nu tevens de machtspositie van Çriwidjaya aan de overzijde van de zeestraat in 775 een feit was, en een feit dat algeheel ligt in de lijn van de tot dusver gevolgde politiek van dat rijk, komen we ook langs dezen weg tot de conclusie, dat in de tweede helft der achtste eeuw een zich uitbreidend Çriwidjaya bestond en daarnevens een bloeiend rijk op Midden-Java onder de Çailendra's, terwijl dan halfweg de negende die laatste dynastie op Sumatra heerscht en haar naam verder uitsluitend aan Çriwidjaya verbonden blijft.

Intusschen komen ook reeds in de achtste eeuw de bewoners der Achterindische kusten in Tonkin en Tjampa in aanraking met plunderende vloeten, die bemand zijn met lieden van Djawa, en die in 767, 774 en 787 deze streken teisteren. De Arabieren geven den naam Djawa met Zabag weer, en in het begin der tiende eeuw weet zulk een Arabisch auteur, Aboe Zayd, te verhalen van een vroeger conflict tusschen Zabag en Kambodja, waarin laatstgenoemd land het onderspit dolf, zoodat de Khmer's het oppergezag van Zabag moesten erkennen. Dat kan geduurd hebben tot 802, want in dat jaar heeft volgens een Kambodjaansche inscriptie de toenmalige koning, die gekomen was uit Djawa, maatregelen genomen opdat Kambodja niet langer van Djawa afhankelijk zou zijn. Met welke zeemacht hebben wij in deze gevallen te doen? Het blijkt nergens duidelijk. Ongetwijfeld is Zabag in de controleerbare Arabische berichten de benaming van het latere groote eilandenrijk, dat zijn centrum in Çriwidjaya had, maar het is uit den aard der zaak volstrekt niet uitgesloten dat Aboe Zayd aan dit in zijn dagen welbekende rijk heeft toegeschreven wat hij omtrent een ouder en elders gelegen Djawa vernam.

Zoo blijft de mogelijkheid open, dat, hoewel ongetwijfeld in de achtste eeuw Çriwidjaya bezig was zijn macht steeds steviger en verder te grondvesten, toch ook het Java der Çailendra's een belangrijke machtspositie innam. Men kan in dit verband wijzen op het opmerkelijk feit, dat de gezantschappen naar China uit Çriwidjaya

na 742 voorloopig ophouden om eerst in 904 weer te beginnen, terwijl daartusschenin (767—873) juist Java relaties met het keizerrijk onderhoudt. Doch vooral zou zulk een positie geheel in overeenstemming zijn met den luister, die afstraalt van de Javaansche monumenten. Zij getuigen van bloei en macht, en Sumatra heeft zoo goed als niets daartegenover te stellen; eigenlijk is de ruïne van Simangambat in Tapanoeli het eenige overblijfsel, dat aan de oudere Sumatraansche kunst (d.w.z. die van vóór de elfde eeuw) valt toe te schrijven, en hoeveel er ook verloren kan en moet zijn gegaan, de wanverhouding is toch te treffend, dan dat zij zich zou laten rijmen met de veronderstelling van een allesoverheerschend Çriwidjaya in deze achtste eeuw. Ook het Java der Çailendra's is toen, zij het niet blijvend, een macht van beteekenis geweest.

Wanneer nu de Chineesche berichten het over Java hebben, is niet meer zeker of dat Midden-Java nog wel was, want als een nieuwe factor treedt ook Oost-Java in de achtste eeuw binnen onzen gezichtskring. De T'ang-annalen weten te vermelden, dat de koning van Kaling in Djawa woonde, doch dat zijn voorvader Ki-yen de hoofdstad had verplaatst naar het oosten, en dat moet gebeurd zijn in de periode 742—755. Dit kan een verplaatsing op Midden-Java zelf zijn, maar het kan ook in verband staan met de opkomst van het Çailendra-gezag na 732 (Sandjaya's jaartal) en op vestiging in Oost-Java betrekking hebben. In de tweede helft derzelfde eeuw blijkt ter plaatse het bestaan eener Hindoe-Javaansche maatschappij en wel met korte tusschenruimte in het Malangsche en nabij Kediri.

Dinaja, ten noordwesten van Malang, is de vindplaats van een steen-inscriptie uit 760, nog steeds in het Sanskrit en in versmaat, maar thans voor het eerst in een schriftsoort, die de typische kenmerken van het Pallawa-schrift mist, en die men op Java oudjavaansch noemt (vroeger ook wel Kawi), terwijl zeer nauw verwante vormen in Voor- en Achter-Indië zijn aangetroffen. Die verwantschap heeft tot theorieën geleid over het invoeren van dit schrift door nieuwe immigranten of een nieuwen cultuurstroom; wij zullen er niet bij stilstaan omdat deze gevolgtrekkingen ons geheel onnoodig voorkomen: als men de letters stuk voor stuk bekijkt en met de Pallawa-karakters vergelijkt, komt men tot de conclusie, dat de oudjavaansche typen zich geleidelijk uit het Pallawa hebben ontwikkeld en dat, moge al het verschil tusschen het oudste Pallawa en het oudjavaansch zeer groot zijn, het jongere Pallawa bijna even ver van het oudere afstaat, en zeer dicht nadert tot het oudjavaansch. In Voor- en Achter-Indië heeft het schrift eenzelfde ontwikkeling gevolgd, en hoewel er natuurlijk tusschen dat alles samenhang bestaat, is tot verklaring van dit sinds Dinaja geregeld gebruikte en in een doorlopende lijn zich geleidelijk tot het nieuwwjavaansche karakter vervormende schrift een normaal verloop van zaken zonder immigratie of speciale invloeden van buiten voldoende.

Er was een wijs en machtig koning Dewasimha, aldus de oorkonde, onder wiens

bescherming het vuur van Poetikeçwara rondom licht uitstraalde. Zijn zoon Gadjayana is hetzij de vorst, die het stuk uitvaardigde, hetzij diens grootvader; deze vorst, vereerder van Agastya, heeft het liefelijke heiligdom van den grooten ziener doen oprichten en ziende, dat het door de voorvaderen gemaakte sandelhouten beeld van Agastya te gronde was gegaan, heeft hij een nieuw van prachtige zwarte steen doen vervaardigen. Bij de wijding door weda-kundige officianten en andere deskundigen schonk de koning voorts allerlei benodigdheden voor offers en ceremonieel, een gebouw voor de bezigheden der brahmanen en een huis ter herberg van gasten, met wat voor hun verzorging noodig was. Met de gebruikelijke vervloeking van mogelijke aanranders eindigt de oorkonde.

De formuleering van het ceremonieel verraadt een samenleving, die althans in godsdienstig opzicht zeker niet minder fijn was georganiseerd dan de middenjavaansche. Poetikeçwara is de zich in den Lingga manifesterende Çiwa, embleem van het koningschap en palladium der heerschappij, en na hetgeen bij Sandjaya's Lingga reeds werd besproken, zal ook het verband met de Agastya-vereering duidelijk zijn: de groote ziener, te Tjanggal niet met name genoemd, al moest ook Koendjara-koendja de gedachte aan hem opwekken, heeft te Dinaja een eigen tempel. Het leggen van een nauwer verband tusschen hier en ginds stuit af op de onmogelijkheid eenige relatie tusschen Sandjaya en Dewasimha te vinden, al is ook gemeend dat Gadjayana wel dezelfde zou kunnen zijn als de Ki-yen van Kaling, die zijn hoofdstad verplaatste. Zulk een verband is trouwens ook niet noodig, want al is Dewasimha ook een koning zonder iemand boven zich, getuige de verwijzing naar Poetikeçwara, zijn gebied kan beperkt geweest zijn en het zou volstrekt niet behoeven te verwonderen als verdere vondsten de bewijzen brachten van het gelijktijdig bestaan van een aantal dergelijke vorstendommen op verschillende plaatsen van Oost-Java. Overeenkomstige Agastya-vereering is gemakkelijk te verklaren uit gemeenschappelijke afkomst in Zuid-Indië.

Op de plek der inscriptie zijn geen resten van een heiligdom meer gevonden, doch niet ver van Dinaja heeft de Hindoe-Javaansche kunst toch haar oudste sporen op Oost-Java nagelaten, die zelfs met de vroege middenjavaansche niet zoo heel veel in tijd zullen verschillen. De tempelresten van Badoet en Besoeki moeten stellig aan dezelfde maatschappij worden toegeschreven, welke het heiligdom van Dinaja deed verrijzen; zij sluiten zich in stijl en ornamentiek nauw bij de middenjavaansche kunstopvattingen aan.

Of er eenige samenhang bestaat tusschen deze vestiging in het Malangsche en die waarvan wij een kwart eeuw later iets in Kediri waarnemen, blijkt uit niets. Dit levensteeken is een steen-inscriptie, gedateerd in 784 of 787 en van geheel anderen aard dan de tot dusver behandelde: de geestelijke heeren van Woelanggi hebben den waterloop van de Harindjing gereguleerd en dit waterwerk tot vrijgebied ge-

maakt. De naam van dit water leeft nog voort in de hedendaagsche Srindjing; de steen is dan ook op het bij de Srindjing-leiding gelegen land Soekaboemi gevonden en verscheidene der opgegeven dorpsnamen konden eveneens herkend worden. De inscriptie zou nog de bijzonderheid hebben het oudste gedateerde document in de oudjavaansche taal te zijn, ware het niet dat zij niet in origineelen vorm tot ons is gekomen, doch zóó als zij is herhaald en ingelijfd bij een latere bevestiging uit 921. Zodoende blijft een steen van den Diëng uit 808 het oudste origineele oudjavaansche stuk.

Is het nu reeds onmogelijk verband vast te stellen tusschen verschillende manifestaties van Hindoe-Javaansch leven op Oost-Java onderling, nog veel minder blijkt gedurende de geheele negende eeuw, op misschien één zoo straks te bespreken uitzondering na, iets van relatie met Midden-Java. Er zijn dan ook in dat tijdsverloop maar twee van een datum voorziene getuigenissen uit Oost-Java tot ons gekomen, beide van ongeveer een eeuw later dan de zooeven behandelde. Vooreerst een stel koperplaten met een oorkonde uit 873, als het jaartal betrouwbaar is, gevonden te Keboan-pasar in de Brantas-delta en blijkens de bij de stichting van een vrijgebied te pas gebrachte plaatsnamen ook inderdaad in die streek thuis hoorend; zij bewijst ook hier het bestaan eener goed georganiseerde Hindoe-Javaansche maatschappij, maar daarbij blijft het. Voorts een edict uit Singasari, dus weder bij Malang, gedateerd in 891, en gegrift op een steen, doch daar deze niet voldoende ruimte bood, is het slot achterop een Ganeça-beeld gezet. Het edict is niet van belang voor de politieke, maar wel voor de maatschappelijke verhoudingen: zeker hoogwaardigheidsbekleeder scheidt een bepaald gebied af van het dorp, waartoe het tot dusver behoorde, op verzoek van de dorpelingen, omdat op dat gebied herhaaldelijk overvallen van voorbijgangers plaats vonden en de dorpelingen dan boete moesten betalen. Vandaar de constitutie van die streek tot een afzonderlijk rechtsgebied met eigen verantwoordelijkheid, een en ander ter bescherming van de veiligheid van verkeer op den grooten weg, zooals uitdrukkelijk wordt gezegd.

Ook omtrent Sumatra en Çriwidjaya zijn in de negende eeuw de berichten schaarsch. Wij behandelden reeds de gegevens, te ontleenen aan de oorkonde van Nalanda uit de tweede helft dezer eeuw, en vermeldde, dat er in de reeks gezantschappen van Çriwidjaya naar China een gaping is, die door Java wordt aangevuld. Daarentegen begint halfweg de eeuw de Arabische berichtgeving over het eilandenrijk van Zabag. Het eerst spreekt Ibn Hordadzbeh, in 844-848, van den koning van Zabag, maharadja geheeten, die heerscht over de eilanden van de oostelijke zee; de kamferwinning in de bergen van Zabag en het voorkomen van olifanten verwijzen bepaaldelijk naar Sumatra. Kort daarop voegt de koopman Soelayman in het 851 opgestelde verslag van zijn reis naar het oosten daar nog aan toe, dat de schepen het eerst in Kalah-bar komen, hetwelk onder denzelfden koning staat als

Zabag; daar nu genoemde plaats, hetzij die als Kedah hetzij als Kra geïdentificeerd moet worden, ook blijkens latere berichten op het Maleische Schiereiland lag, krijgen wij hier weder het beeld van het zich aan beide zijden van de zeestraat uitstrekkend rijk, waarvan wel de uitgestrektheid, niet echter de ligging van de hoofdstad blijkt. De in de nabijheid van Zabag door velerlei auteurs gesignaleerde Vuurberg, bij Soelayman het eerst voorkomend, geeft dienaangaande ook geen uitsluitel.

Het is van Midden-Java, dat wij iets meer te weten komen uit de oudjavaansche inscripties, die ons sinds de achtste eeuw ten dienste gaan staan en tot het einde van het Hindoe-tijdperk doorlopen, inscripties op steen of op koper, korter of langer, doch in hoofdzaak van eenzelfde soort, wijdingsoorkonden ter gelegenheid van een schenking of stichting, het afpalen van een vrijgebied e.d., ten bewijze dat aan alle formaliteiten tegenover goden en menschen was voldaan. Men leert er dus uit wie de stichting enz. heeft doen plaats hebben, doorgaans de koning, wie er toe hebben medegewerkt, wat de inhoud is, wat er aanleiding toe heeft gegeven, welke privileges worden verleend, wie de rechthebbenden zijn enz., terwijl dan aan het slot de straf der hoogere machten wordt ingeroepen in een z.g.n. vervloekingsformulier over mogelijke overtreders. Met andere woorden, de inscripties geven allerlei bijzonderheden over de vorsten en hun omgeving, over staatsbestuur en administratie, over organisaties in de bevolking met hun rechten en plichten, heerendiensten, belastingen enz.; zij geven zelden bepaalde politieke gebeurtenissen, tenzij dan eens een enkele maal bij wijze van aanleiding. Dit komt de betrouwbaarheid der medegedeelde feiten ten goede; zulke korte verwijzingen naar als bekend veronderstelde historische gebeurtenissen ter motiveering van wat eigenlijk de hoofdzaak is, hebben meer waarde dan de met opzet ter meerdere eere van den koning vervaardigde opsomming zijner groote daden in vele Voorindische inscripties.

Wanneer wij nu ter reconstructie van de middenjavaansche geschiedenis der negende eeuw als grondslag de vorstenlijst van 907 nemen, dan vinden wij tusschen den in dat jaar regeerenden koning en den Panangkaran van Kalasan zes namen van met den maharadja-titel getooide vorsten, onderscheiden doordat zij elk een afzonderlijken raka-titel voeren. Eenige van die raka-aanduidingen treffen wij bij uitvaardigers van inscripties aan en in een aantal gevallen, als het met den tijd zoo ongeveer uitkomt, is gelijkstelling mogelijk. Juist de beide eerste vorsten van het zestal zijn echter van elders volkomen onbekend en geven dus geen aanknoopingspunt, al dadelijk niet voor de vraag, of zij al dan niet tot de Çailendra's gerekend mogen worden. Dat de koning Balitoeng van 907, van wien wij wat meer weten, geen Çailendra is, blijkt duidelijk genoeg, maar hoe staat het met de voorgangers? Het eenige wat met zekerheid gezegd kan worden is dat bij geen hunner, voorzoover op eigen inscripties herkend en dus te beginnen met den derden van de zes, ergens uitkomt dat hij wél een Çailendra zou zijn.

Die derde is de rakai Garoeng, van wien een koperoorkonde uit 829 of 839 afkomstig kan zijn, gevonden in Pengging in Soerakarta (de vindplaats van de zoo gemakkelijk verplaatsbare koperplaten is natuurlijk van minder waarde dan die der veelal zware steenen); echter voert hij hier geen maharadja-titel. Dat laatste geldt ook van zijn opvolger den rakai Pikatan, met betrekking tot de in 864 gedateerde stichtingsoorkonde van een vrijgebied op den Argapoera. Hij blijkt daar den eigennaam Manoeckoe te dragen, en het is eveneens een Manoeckoe, die in 853 voorkomt als uitvaardiger van een stichtingsedict, staande op een steen bij het tempeltje Perot in Temanggoeng, doch daar is zijn titel weer anders, nl. rakai Patapan. De verhouding tusschen de raka-titels en het koningschap is zeer weinig duidelijk; het blijkt dat iedere koning wel een raka-schap bekleedt, maar dat er naast hem vele andere raka's zijn en de titels telkens wisselen. Van het heiligdom op den Argapoera zijn slechts fragmenten over; Perot is eerst dertig jaar geleden verdwenen. Het vertegenwoordigt met het nabijgelegen en waarschijnlijk er bij behorende Pringapoes de voortzetting van den ouden Diëng-stijl onder den invloed van de door de Çailendra-kunst gebrachte verrijking.

Tusschen genoemde jaartallen in brengen twee steenen van 847 ons weer andere vraagstukken. Op de eerste, uit Kedoe, komt een koningsnaam Samarottoengga voor, hetgeen den wijdingsnaam van rakai Garoeng of rakai Pikatan zou kunnen voorstellen. Nu draagt op de plaat van Nalanda de vader van Balapoetra den naam Samaragrawira, wat naar de beteekenis eenigermate overeenkomt; zou dit de man der inscriptie zijn, dan was hij dus nog een Çailendra, maar de naam Samarottoengga blijkt ook later in gebruik gebleven. De tweede, zelf niet gedateerd, doch klaarblijkelijk in tijd niet ver aflaggend van een uit hetzelfde Gandasoeli (Temanggoeng) afkomstigen, bovengenoemd jaartal dragenden steen, valt op door de malajismen in den tekst, hetgeen natuurlijk wijst op betrekkingen met een Maleisch bevolkingsdeel. Men heeft aan veroveraars uit Çriwidjaya, maar evengoed aan een kolonie krijgsgevangenen uit dat land kunnen denken: beide gissingen hangen al evenzeer in de lucht als de eruit voortvloeiende politieke conclusies, nog daargelaten de onzekere dateering.

Een gegeven van godsdienstigen en misschien zijdelings toch ook van politieken aard verschaft dan de steen van Pereng, ten oosten van Prambanan, uit 863, beurtelings in Sanskrit verzen en oudjavaansch proza gesteld. De inhoud is raadselachtig in menig opzicht; na hulde aan Çiwa en „den Walaing genaamde” wordt gezegd dat de rakai Walaing, heer Koembhayoni een sawah voor een vrome stichting geschonken heeft, vervolgens dat in het godshuis Bhadrloka, door den Kalaçadja genaamde gesticht, zijn nageslacht levensonderhoud mag vinden, en eindelijk nog een aantal eigennamen waaronder weer Walaing, zijnde de dorpen van den wijzen Koembhayoni. Nu zijn Koembhayoni en Kalaçadja bekende namen van den ziener Agastya,

en hetzij men meent, dat de stichting aan den ziener zelf wordt toegeschreven (dien men dan tevens in dat geheimzinnige Walaing denkt terug te vinden), hetzij dat zij op rekening komt van een met Agastya in verband staanden functionaris van 863, het staat in elk geval vast, dat wij hier weer iets waarnemen van de Agastya-vereering, die wij in 732 op Midden-Java mochten veronderstellen en in 760 op Oost-Java in het volle licht zagen treden. Mogen we in deze manifestatie van 863 iets van een terugkeer van Agastya-dienst naar Midden-Java zien, dan ware een tegenstelling tot een voorafgaand overwicht van het boeddhisme der Çailendra's niet ondenkbaar.

Wij zouden nu even kunnen wijzen op het feit, dat van de gezantschappen naar China (waarbij tot 818 nog van Kaling, sinds 820 slechts van Djawa sprake is) het laatste daar uiterlijk in 873 is gekomen, en de toen ingewonnen berichten dus hun neerslag kunnen hebben gevonden in de na 906 afgesloten T'ang-annalen. Daar echter klaarblijkelijk het door deze annalen over Javaansche toestanden vermelde toch hoofdzakelijk op een wat later tijd slaat, zullen wij deze berichtgeving liever in het volgend hoofdstuk bespreken.

Thans keeren wij terug tot de koningslijst, met den voorlaatsten vorst, den rakai Kayoewangi, die van minstens 879 tot 882 geregeerd moet hebben, terwijl wij bovendien in het rakai Goeroenwangi van een edict uit 886 een synoniem van zijn titel zullen mogen zien; zijn wijdingsnaam is Sadjanotsawatoengga. Een huldegift aan den god van Salingsingan uit 880, welk heiligdom blijkens een tusschen de tempels Asoe en Loemboeng gevonden ouder document (874) wellicht met een dier beide geïdentificeerd mag worden, doet, aangezien die „god” niet nader aangeduid wordt, vermoeden dat wij te doen hebben met een vergoddelijkten vorst, en dit zou dan een oudste voorbeeld zijn van de gewoonte om bijgezette koningen in hun graf-tempel goddelijke eer te bewijzen. Is dit geval nog twijfelachtig, ontegenzeggelijk een voormalig koning is de godheid van Pastika, aan wien in een later stuk een regeling van 878 wordt toegeschreven, en wiens weduwe als „de echtgenoot van de godheid van Pastika” in 886 een schenking doet. In datzelfde jaar verschijnt de laatste vorst der reeks, de rakai Watoehoemalang ten tooneele, terwijl tevens een te Layang bijgezette koning wordt vermeld, wat natuurlijk weer een der voorgangers moet zijn.

Het heiligdom van Pastika wordt eveneens aangetroffen in de groote verzameling koperplaten, die te Ngabean bij Magelang te voorschijn zijn gekomen en, voorzoover gedateerd, loopen van 878 tot 883, en daar is eveneens herhaaldelijk sprake van een heiligdom van Kwak en van de godheid die is bijgezet te Kwak. Dat dit Kwak op Midden-Java en waarschijnlijk in Kedoe heeft gelegen, is aan geen twijfel onderhevig. Daarom is het van belang, dat op het vervolg der zoo straks behandelde Soekaboemi-inscriptie, handelend over de Harindjing-leiding ten oosten van Ke-

diri, aan den koning van 921 wordt overgelegd een gunstbewijs van de godheid, bijgezet te Twak. Als hiermede Kwak bedoeld is (de k en de t zijn gemakkelijk te verwisselen in het oudjavaansche schrift) zou daaruit volgen, dat deze middenjavaansche koning bemoeienis heeft gehad met dit oostjavaansche irrigatiewerk, m.a.w. dat hij ook in dit deel van Oost-Java iets te zeggen moet hebben gehad. Dat is dan echter ook het eenige spoor van een band tusschen Midden- en Oost-Java in de negende eeuw. Voorzoover herkend, zijn de plaatsnamen, verbonden aan de raka-titels der koningen, alle gelocaliseerd in Midden-Java, bepaaldelijk in Kedoe, en het is eveneens de vlakte van Kedoe met de omgeving van Prambanan, welke de groote massa der oorkonden opleverde. Neemt men de oude heilige plek van het çiwaïsme, den Diëng, als noordwestelijk uitgangspunt, gaat men dan de landstreken in het stroomgebied van den Praga door tot in Jogjakarta en buigt in een cirkel om Merapi, Merbaboe en Oengaran heen door de westelijke stukken van Soerakarta en Semarang, dan heeft men het gebied bestreken, waar blijkens de vondsten de middenjavaansche Hindoe-cultuur heeft geheerscht. Oost-Java heeft daar voorloopig slechts weinig tegenover te stellen: een enkel levensteeken in Kediri en in de Brantas-delta, wat rijker en uitgebreider overblijfselen alleen in de vlakte van Malang. Het cultureel overwicht is wel zeer duidelijk aan den kant van Midden-Java. In de tiende eeuw zal dat anders worden.

VIERDE HOOFDSTUK

•

MEDANG

(TIENDE EEUW)

•

Het is verrassend, in hoe sterke tegenstelling de tiende eeuw staat tot hetgeen voorafging, en niet minder verrassend welk een geheel ander beeld de eerste dertig jaren dezer eeuw vertoonen dan de periode die volgt. Stonden tot dusver Midden- en Oost-Java los van elkander, dadelijk na 900 blijkt een nauwe band te zijn gelegd tusschen die beiden, die deel uitmaken van één gemeenschappelijk rijk. Doch omstreeks 930 laat dit rijk zijn middenjavaansch gebied, waar tot in de laatste jaren een opgewekt cultureel leven tot uiting komt, geheel los, althans geheel los als zetel van bestuur en beschaving. Maar dan volgt niet weer een tijd, waarin gelijk in de vorige eeuw Midden- en Oost-Java naast elkander ieder een eigen geschiedenis hebben; integendeel Midden-Java blijkt tot volkomen onbeduidendheid in cultureel opzicht te zijn vervallen en het is voorloopig uitsluitend Oost-Java, waarmede rekening moet worden gehouden. De middenjavaansche periode der Hindoe-Javaansche geschiedenis is ten einde; de oostjavaansche gaat beginnen om eerst zes eeuwen later met het oppermachtig worden van den Islam voor een hernieuwd overwicht van Midden-Java plaats te maken.

De eerste vorst, die de duidelijke bewijzen van zijn gezag op beide deelen van het eiland heeft achtergelaten is de opsteller der vorstenlijst, die wij in het voorafgaande bezigden, koning Balitoeng, met zijn titelnaam rakai Watoekoera. Zijn voorgangers voor wat Midden-Java aangaat noemt hij op de lijst van 907, waarmede niet schijnt te kloppen dat wij nog van een anderen daar niet genoemden koning weten: een middenjavaansche koper-oorkonde van 892 blijkt afkomstig van een rakai Limoes, heer Dewendra. Daar echter Limoes volgens een iets later document in de buurt van Singasari op Oost-Java voorkomt, bestaat de mogelijkheid, dat het edict ten rechte daar thuishoort, en de rakai Limoes een oostjavaansche voorganger is van Balitoeng.

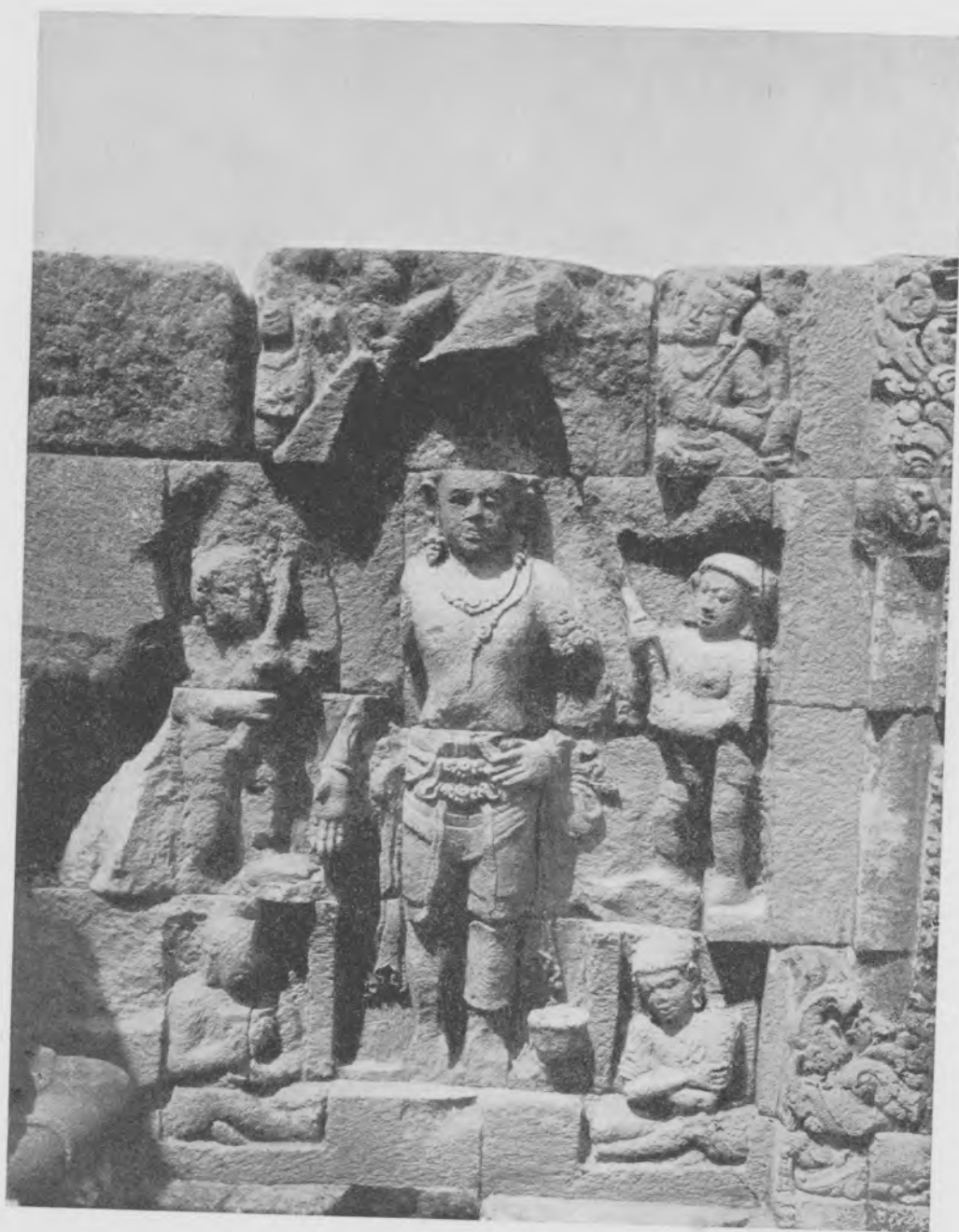
Dat nu een koning, die over een der beide helften van het gebied der Hindoe-Javaansche beschaving regeert, zich zoodra hij de kans en de macht heeft, ook in het bezit van de andere helft stelt, is begrijpelijk genoeg, maar hoe dat in zijn werk is gegaan blijft duister; wij zien alleen de resultaten. Is hij van Oost- of van Midden-Java gekomen? Een derde mogelijkheid is ook al geopperd, dat hij oorspronkelijk in het geheel geen Javaan zou zijn of een Javaan van buiten het eiland, iets waarvoor de naam Balitoeng, overeenkomend met dien van het eiland Billiton, eenige aanwijzing scheen te geven. Doch ook in dat geval zal hij toch eerst hetzij Midden-hetzij Oost-Java beheerscht moeten hebben.

De vindplaats der oorkonden geeft weinig houvast. De oudste, uit 898, is oostjavaansch; zij is echter slechts over in een slordige vijftiende-eeuwsche copie, waarvan de vindplaats in zooverre waarde heeft, dat het een steen is, opgesteld bij het heiligdom van Penampikan aan de oosthelling van den Wilis en er toch wel geen aanleiding zou zijn een oorkonde te herhalen elders dan waar zij oorspronkelijk

thuis hoort. De naam des konings is gissenderwijze hersteld; de raka-titel ontbreekt. Dien vindt men eerst in 902 op een stel oostjavaansche koperplaten, doch in een tijd, dat ook reeds iets van de verhouding tot Midden-Java blijkt, immers de hoogwaardigheidsbekleeder, die op bedoelde inscriptie namens den koning een gunstbewijs verleent, komt in datzelfde jaar voor op een steen te Baratengah in voormalig Bagelen. Dit is van belang ook omdat de plaats Watoekoera wellicht de nog thans zoo geheeten desa in datzelfde gewest is, alhoewel daarnaast op een plaat van 902, van onbekende afkomst, doch een oostjavaanschen indruk makend, een bijzettingshelgdom te Watoekoera vermeld wordt. Op dezelfde plaat verschijnt de wijdingsnaam Içwarakeçawotsawatoengga, die in 907 op een Ganeça-beeld uit Blitar Içwarakeçawa Samarottoengga blijkt te zijn. Intusschen verschijnt reeds in 903 op een koperplaat aangaande een overzetveer te Wanagiri, weder op Midden-Java, een geheel andere wijdingsnaam van Balitoeng, nl. Dharmodaya Mahaçambhoe, en die laatste naam handhaaft zich op een koperplaat uit Kedoe van 907, een steen uit datzelfde jaar, die gezegd wordt van Soerabaja te komen doch naar den inhoud ook wel kans heeft uit Kedoe te zijn, en een zeer corrupte koperplaat uit Djedoeng in Soerabaja, gedateerd in 910, waar ook de raka-titel veranderd blijkt tot Haloe of Galoeh.

Wat is, om te beginnen, de beteekenis van deze afwisseling in den wijdingsnaam? Vóór het stuk van 903 ontdekt was, kon men gereedelijk aan een chronologisch verschil denken en aannemen, dat in den loop van 907 een of ander feit de verandering van naam ten gevolge heeft gehad, en daar op de oudst bekende oorkonde met den nieuwen naam (907) sprake was van een huwelijk des konings, kon men de aanleiding in het huwelijk zoeken, dat dan wel een zeer bijzonder huwelijk moest zijn. Nu schijnt het document van Wanagiri deze veronderstelling omver te werpen en daarom is de gissing van een geografisch verschil geopperd; als men Içwarakeçawa voor den oostjavaanschen en Dharmodaya voor den middenjavaanschen titel houdt, komt het zoowat uit, maar toch niet heelemaal. Ook is verondersteld, dat het onduidelijke jaartal van den Blitarschen Ganeça ten rechte ouder is en dus de naamwijziging eenige jaren vroeger dan 907 heeft plaats gehad, terwijl wij ten slotte ook niet blind mogen zijn voor de mogelijkheid, dat het stuk van Wanagiri, bekend in twee recensies waarvan de ééne, die het jaartal heeft overgeleverd, vol slordigheden zit, ook slordig is ten opzichte van de dateering en ten rechte later valt. Kortom onder alle voorbehoud zouden wij aan een titelwijziging op één bepaald moment, maar dan ook definitief, willen vasthouden, en een huwelijk zou zeer goed de reden kunnen zijn.

Is nu inderdaad de inscriptie van Wanagiri jonger dan zij schijnt en blijft de „huwelijks“-oorkonde de vroegste met den nieuwen wijdingsnaam, dan is het zeker van beteekenis, dat juist hier 's vorsten middenjavaansche voorgangers worden aan-

MIDDENJAVAANSCH VORST, UITGEBEELD IN TJANDI PLAOSAN, PRAMBANAN, MIDDEN-JAVA; ONGEVEER 900 N. CHR. BOVEN DE HOOFDFIGUUR ZWEVEN IN DE LUCHT TWEE HEMELINGEN; TER WEERSZIJDEN AAN DE LINKER HAND EEN PAJOENGDRAGER EN AAN DE RECHTERHAND EEN BEDIENDE MET EEN BLADWAAIER. BENEDEN TWEE ZITTENDE BEDIENDEN.

geroepen en hij duidelijk doet uitkomen, dat zij het zijn, die zijn gezag beschermen, als vergoddelijkten van vroeger. Zoo gezien, bestaat er verband tusschen de naamsverandering en zijn intrede in de reeks der koningen van Midden-Java, wellicht door inhuwelijking, en dan zou Balitoeng een oostjavaansche vorst zijn, daar dan ook het vroegst voorkomend, al spoedig ook betrekkingen onderhoudend met middenjavaansche streken, en ten slotte zijn plaats innemend onder de opvolgers van Sandjaya en daarvan blijk gevend door den nieuwen koningsnaam.

„Gij vergoddelijkten van vroeger, te Medang te Poh Pitoe” worden de acht voorgangers toegesproken. Naar Poh Pitoe kunnen wij slechts gissen, doch Medang is bekend. Onder den volgende koning worden in het vervloekingsformulier de goden geroepen die den kraton van Zijne Majesteit in het rijk Mataram beschermen, en daarna luidt de formule nog wat uitgebreider: den kraton van Medang in het rijk Mataram. Dezen naam Mataram, vastknoopend aan het rakai Mataram in den titel van Sandjaya, die de reeks der voorafgaande koningen opent, hebben wij dus te beschouwen als den rijksnaam van den zich over Oost- en Midden-Java uitstrekenden staat, en ook die rijksnaam kan doen vermoeden, dat Midden-Java eigenlijk als het voornaamste werd gevoeld. De hoofdstad was Medang.

Natuurlijk is het niet te zeggen, of de rijksnaam Mataram al eerder als zoodanig in gebruik was, dan wel of Balitoeng hem juist gekozen heeft om bij Sandjaya aan te sluiten, en evenmin of de goddelijke beschermers van Medang daar ook zelf geresideerd hadden. Deze plaats kan dus zoowel op Midden-Java gelegen hebben als ergens meer naar het oosten, waar men op zich zelf eerder het centrale punt van het nieuwe rijk zou zoeken. Zodoende komen vooral twee plekken in aanmerking: Prambanan, omdat daar in de tiende eeuw zooveel grootsche tempelstichtingen tot stand zijn gekomen, en Mendang Kamoelan in Grobogan, waar de naam bewaard schijnt en waar zich ook de traditie van vroegeren rijkszetel aan heeft vastgehecht. Zou men op de overblijfselen afgaan, dan wint Prambanan het verre, want in het dorre Mendang Kamoelan werden reeds een eeuw geleden niet meer dan eenige steenhoopen aangetroffen. Zekerheid, dat Prambanan een woonstad was, bestaat er niet; de heiligdommen zouden ook verklaarbaar zijn, als wij te doen hebben met een tempelstad, o.a. voor de bijzetting der vorsten bestemd, en de ontwijfelbare hooge sacrale beteekenis van dit oord in den Mataramschen tijd behoeft dus nog niet belangrijkheid in staatkundig opzicht in te sluiten. De verbreiding der overblijfselen echter laat het bestaan van een kraton en de daardoor veronderstelde wooncomplexen zeer goed toe, en, zonder dat wij overdreven waarde behoeven te hechten aan de overlevering dat Mendang van Prambanan uit is gesticht, lijkt het niet onaannemelijk dat Balitoeng, aansluiting zoekend aan de vorige heerschers, eerst gevestigd is geweest in of bij het reeds sinds de eerste Çailendra's bloeiende Prambanan, terwijl later om praktische redenen het bestuurscentrum meer naar het oosten is verlegd.

Indien dit door Balitoeng zelf is geschied, zou de wijding van de nieuwe hoofdstad ook wel de aanleiding tot den nieuwen wijdingsnaam des konings kunnen zijn geweest.

Zooals bleek, blijft ook bij wijziging van den officieelen Sanskrit titelnaam de Indonesische eigennaam onveranderd; daarentegen is, gelijk ook in andere gevallen kan worden opgemerkt, de raka-titel weer wel aan variatie onderhevig, hetgeen te verklaren kan zijn doordat de vorst een hem reeds toekomend apanage, om gemakshalve dien term te gebruiken, gewoonlijk bij zijn troonsbestijging behoudt, doch onder omstandigheden het vroeger of later aan een ander kan toekennen om ook zelf weer een ander apanage te verkrijgen. Doch den eigennaam heeft hij steeds en behoudt hij, en dat deze bij Balitoeng en zijn opvolgers een Indonesischen klank heeft, wijst er op, dat wij bij het koninklijk huis niet te doen hebben met een oud Hindoe-geslacht en zelfs niet met een zich voor Hindoe's uitgevende inheemsche dynastie, maar inderdaad met Hindoe-Javanen, d.w.z. hoe ook de bloedmenging geweest moge zijn, in hoofdzaak Indonesiërs, die de Hindoe-traditie hadden overgenomen en gehandhaafd, doch zonder den inheemschen ondergrond te verbergen. Ook in de koninklijke titulatuur weerspiegelt zich de samengestelde aard der Hindoe-Javaansche maatschappij.

Van den indruk, dien deze maatschappij naar buiten maakte, vernemen wij nu ook een en ander uit de Chineesche berichten der T'ang-dynastie, die na den val dier dynastie in 906 afgesloten zijn en naar zal blijken ook inderdaad op het begin der tiende eeuw schijnen te slaan, behoudens enkele oudere mededeelingen, b.v. over de houten fortificaties, die wij ons reeds uit een vroegere berichtgeving herinneren. De producten van het land (d.w.z. wat de Chineezzen vandaar kregen, daargelaten of het er oorspronkelijk thuis hoorde) zijn schildpad, goud en zilver, rhinoceroshoorn en ivoor. Het land is zeer rijk; men maakt er wijn van de bloemen van den kokospalm. In de bergen is het district Lang-pi-ya, waar de koning dikwijls heengaat om de zee te zien. Men heeft dit voor den Diëng gehouden en een tocht van den vorst daarheen ware zeker aannemelijk, doch de zee is er niet te zien; misschien is het dan ook beter aan het vorstenlandsche Zuidergebergte te denken hetwelk om sacrale redenen ook op na-hindoesche koningen zijn aantrekkingskracht is blijven uitoefenen. Thans woont de koning in de stad Djawa, maar zijn voorganger Ki-yen had zijn residentie naar het oosten in de stad P'o-loe-kia-seu verlegd; laatstgenoemde plaatsnaam is niet teruggevonden en waar Djawa te zoeken is, valt al evenmin te zeggen; de verplaatsing der hoofdstad laatstelijk weder in westelijke richting, zeg van Oost- naar Midden-Java, zou met wat wij van Balitoeng vermoeden overeen te brengen zijn, de voorafgaande in omgekeerde richting zou, gelijk wij zagen, een uitwijking naar het oosten bij de komst der Çailendra's kunnen beteekenen.

Het tegenwoordige Djawa heeft acht-en-twintig kleinere landen om zich heen, die alle zijn oppergezag erkennen. Er zijn twee-en-dertig hoogwaardigheidsbekleeders, en de Da-tso-kan-hioeng is de voornaamste van dezen. Dat wijst dus op een rijk van beteekenis, en waarschijnlijk mogen wij dit gegeven wel combineeren met een latere mededeeling, dat er dan vier hooge functionarissen zijn, genaamd lo-ki-lien, die tezamen de staatszaken beheeren, gelijk de ministers in China. Die titel komt overeen met het Javaansche rakryan, welbekend uit de inscripties, reeds van vóór Balitoeng; en daar de getallen vier en acht-en-twintig niet toevallig zijn, doch een magisch-kosmische beteekenis hebben, samenhangend met de vier windstreken en de acht-en-twintig maanhuizen, zullen wij de twee-en-dertig hoogwaardigheidsbekleeders wel hebben te interpreteeren als de vier ministers met de acht-en-twintig regenten der onderhoorige landschappen. De aanduiding van den hoogste dier twee-en-dertig is niet als een Javaansche titel herkenbaar, doch de mogelijkheid bestaat, dat in het eerste gedeelte de uit de oorkonden bekende naam Daksha steekt.

Immers op Balitoeng's edicten verschijnt reeds in 901 als rakryan i Hino, in 906 als mapatih i Hino, in 907 als mahamantri i Hino de persoon, die een enkele maal met het korte Daksha genoemd wordt doch voluit Dakshottama Bahoebadjra Pratipakshakshaya heet, en die, op de voornaamste plaats na den koning staande, inderdaad de naaste tot den troon blijkt te zijn, want in 915 vaardigt hij zelf als koning een oorkonde uit. Daar, zooals wij zagen, in 910 zijn voorganger nog regeert en in 919 een opvolger aan het bewind is, moet zijn regeering binnen deze beide jaren besloten liggen. In de betiteling hino ligt voor den lateren Javaan het begrip kroonprins; voor het oude Java geldt dit als regel niet, maar uit het voorgaande valt op te maken, dat de hoogwaardigheidsbekleeder i Hino onder omstandigheden toch wel de kroonprins zijn kan.

Blijkens de vindplaats zijner oorkonden heeft ook Daksha zoowel op Oost- als op Midden-Java gezag uitgeoefend; bovenbedoeld edict van 915 beslaat een steen uit Singasari, en een andere steen komt uit de buurt van Prambanan, terwijl van zijn koperplaten één gezegd wordt uit de Vorstenlanden te zijn en een tweede in elk geval betrekking heeft op een middenjavaansche aangelegenheid. Zagen wij reeds, hoezeer koning Balitoeng zich beijverde om een verbinding te leggen tusschen de vroegere heerschappij van Sandjaya en de zijne, niet minder duidelijk gaat Daksha in diezelfde richting, door op bovenbedoelden middenjavaanschen steen de gebruikelijke Çaka-jaartelling te verlaten en te gaan rekenen in een Sandjaya-jaartelling, welke overigens slechts een zeer kortstondig bestaan heeft gehad en maar van één andere inscriptie bekend is, een steen van onbekende afkomst doch naar den inhoud te oordeelen waarschijnlijk ook naar de buurt van Prambanan verwijzend. Uit den aard der zaak werd ook deze oorkonde, die niet door een koning maar door drie hoogwaardigheidsbekleeders is uitgevaardigd, aan Daksha's tijd toegeschreven.

De Sandjaya-jaartallen zijn indertijd als 693 en 694 gelezen, doch er bestaat ook een andere interpretatie, die er 176 en 172 of 174 uit maakt. In het laatste geval begint de jaartelling natuurlijk bij den historischen Sandjaya, in het eerste bij een onbekenden historischen of voor historisch gehouden datum (op Voor-Indië of op Java betrekking hebbend) tusschen 217 en 226, doch ook in dat geval ligt het voor de hand, dat men deze obscure aera voor den dag heeft gehaald vanwege den naam Sandjaya. De juistheid van zulk een gevolgtrekking blijkt bovendien uit een passage op den steen zonder koningsnaam, die volgens de nieuwe dateering ouder zou zijn dan de andere en ook nog van Balitoeng afkomstig zou kunnen zijn, in welk geval de poging tot het invoeren van deze jaartelling dus op rekening van genoemden vorst zou komen, en deze door Daksha zou zijn nagevolgd, men kan meenen in het eerste begin zijner regeering, om later tot de gebruikelijke Çaka-rekening terug te keeren. De passage in kwestie is eenigszins raadselachtig, maar er schijnt te staan, dat de wijdingssteen van het vrijgebied in kwestie werd vereerd ter plaatse van het vroegere kamp van Z.M. Sandjaya. Hoewel het verband met het onmiddellijk volgende (waarin o.m. de naam Balitoeng lijkt te schuilen) niet duidelijk is, behoeft aan een verwijzing naar den middenjavaanschen koning Sandjaya op deze in Sandjaya-jaren gedateerde oorkonde niet te worden getwijfeld.

Het is aan Balitoeng of Daksha of beiden tezamen, dat gemeenlijk de groote tempelstichtingen uit de laatste bouwperiode van Prambanan worden toegeschreven, en wel omdat deze monumenten om technische en stylistische redenen ongeveer in het begin der tiende eeuw geplaatst moeten worden, en dan deze beide vorsten de eenigen zijn die, regeerend over een groot rijk, dat tot het doen verrijzen van zulke bouwwerken in staat was, hun bemoeienis gelijkelijk aan Midden- en Oost-Java hebben doen ten goede komen. Hun opvolgers beperken hun werkzaamheid steeds meer tot Oost-Java en men kan zich niet onttrekken aan den indruk dat Balitoeng, hoewel misschien uitgegaan van Oost-Java, toch het meeste waarde hecht aan zijn positie op Midden-Java, waarschijnlijk op grond van de daaraan verbonden traditie en prestige, en dat Daksha nog datzelfde doet, maar dat de latere vorsten het zwaartepunt van hun macht steeds meer doen overhellen naar het oosten.

Van deze tempelstichtingen zijn twee boeddhistisch, Plaosan en Sadjiwan, en is de grootste het çiwaïtische complex van Lara Djonggrang. Onder de beide eerstgenoemde verdient Plaosan de aandacht door een eigenaardigheid, alleen te dezer plaatse aangetroffen; de beide gespaarde gebouwen van dit heiligdom, die elk uit drie kamers bestaan, bevatten telkens tegen de achterzijde de altaren met de vereerde beelden, doch tegen de zijwanden der buitenkamers bovendien reliëfs, en op die reliëfs zijn een vorst en een vorstin tot tweemaal toe afgebeeld, in groot ornaat en met volgelingen, die de koninklijke insignia dragen, doch bovendien vindt men de wedergave van hooge geestelijke heeren, een boeddhistisch monnik, door een

MAQUETTE, VOORSTELLEND EEN GEDEELTELIJKE RECONSTRUCTIE VAN HET LARA-DJONGGRANG-
TEMPELCOMPLEX BIJ PRAMBANAN, MIDDEN-JAVA; ÇIWAITISCH HEILIGDOM EN RIJKSTEMPEL VAN MATA-
RAM, BEGIN TIENDE EEUW. IN HET CENTRUM DE HOOFDTEMPEL VOOR ÇIWA, MET AAN WEERSZIJDEN
AFZONDERLIJKE TEMPELS VOOR BRAHMA EN WISHNOE EN NOG VIJF ANDERE TEMPELGEBOUWEN. DAAR-
OMHEEN EENIGE RIJEN VAN TOTAAL 172 BIJTEMPELTJES.

pajongdrager vergezeld, een persoon met de priesterhuts, een paar brahmanen. Het is klaarblijkelijk de uitbeelding van den vorstelijken stichter en zijn gemalin, benevens de hooge geestelijkheid, die bij de stichting heeft medegewerkt, en op een ander reliëf ook wereldlijke hoogwaardigheidsbekleeders. Wij hebben hier dan de unieke voorstelling in portret van den toenmaligen Javaanschen koning en zijn omgeving.

In de Lara-Djonggrang-groep bereikt de middenjavaansche kunst haar culminatiepunt, misschien niet in fijn gevoel voor de waarden der Hindoe-traditie maar wel in rijkdom en grootschheid van de toepassing daarvan. Het groote complex in zijn samenhang, in de eenheid zijner onderdeelen, is geheel Hindoesch van opzet; in de uitwerking der ornamentatie en de zwierige toepassing van den tot volle ontwikkeling gekomen stijl openbaart zich het eigen Hindoe-Javaansche gevoel; in enkele aanwijzingen voor een niet geheel meer begrijpen van de beteekenis der uit oude traditie overgenomen normen speurt men de mogelijkheid van een toekomst, die aan het Indonesisch element groter vrijheid zal verschaffen door los te laten wat niet meer in de kunstenaars zelven leeft. Zoo staat Lara-Djonggrang op de grens naar de latere oostjavaansche kunst, gelijk Balitoeng en Daksha op de grens naar de latere oostjavaansche maatschappelijke ontwikkeling.

Deze wijdsche tempelstichting ter eere van Çiwa is een der groote daden van het Mataramsche rijk en zeker ook als zoodanig bedoeld. Lara-Djonggrang is de çiwaitische tegenhanger van het boeddhistische Baraboedoer, en hoewel het denkbeeld van rivaliteit of vijandigheid tusschen beide gezindten stellig onjuist zou zijn, waar wij immers juist steeds de bewijzen voor vriendschappelijk naast elkander leven en begrip voor den uiteindelijken samenhang van de twee vormen van vereering kunnen waarnemen, daar is het toch niet ongerijmd in de oprichting van dit samenvattend heiligdom voor het çiwaisme van Mataram een religieus-politieke tegenstelling tegenover de boeddhistische manifestatie der Çailendra's te zien. Hoe het ook zij, Çiwa troont met de goden, die tot zijn naaste omgeving behooren, in den hoofdtempel, aan weerszijden staan afzonderlijke tempels voor Brahma en Wishnoe, nog vijf andere gebouwen bevinden zich op het tempelplein en daaromheen liggen de rijen der bijtempeltjes. In de groote tempels zijn onder de plaats voor het hoofdbeeld putten uitgespaard, ten deele gebezigd voor bijzetting van verbrandingsresten, ten deele nog niet in gebruik genomen; dit geeft aanleiding in het heiligdom een vorstelijk mausoleum te veronderstellen. Daarnaast is in verband met de aanwezigheid der bijtempels gewezen op de Balische gewoonte, om bij de groote stadstempels telkens afzonderlijke bouwwerken te bestemmen voor bepaalde wijken, die ieder voor hun eigen tempeltje hadden te zorgen, en zoo zou ook Lara-Djonggrang de rijkstempel zijn, met afzonderlijke gebouwtjes voor de gebiedsdeelen, om den centralen tempel van den hoofdgod, wiens vertegenwoordiger de koning was, heen-

geschaard. Beide opvattingen zijn natuurlijk zeer wel te vereenigen; de staats-tempel, die de eenheid van het rijk onder de hoede van den vorst symboliseert, is tevens de laatste rustplaats van Çiwa's tijdelijken representant op aarde.

Op de balustrades der drie voornaamste tempels zijn teksten uitgebeeld; de lotgevallen van Krishna op dien van Wishnoe, een stuk van het beroemde Ramayana op den Çiwa-tempel, waar het aanvangt en op dien van Brahma, waar het werd vervolgd en afgesloten. Bij het nagaan van de voorgestelde episoden uit dit heldendicht bleek, dat wat op het monument voorkwam in verschillende opzichten afweek van den Sanskrit tekst, maar al evenzeer van de oudjavaansche bewerking, die trouwens van veel later datum dan de tempel werd geacht. Langen tijd is men geneigd geweest de verschillen, zoowel op het monument als in het oudjavaansche gedicht, toe te schrijven aan Indonesische invloeden, ten onrechte, naar later onderzoek heeft uitgemaakt. In beide gevallen heeft men in hoofdzaak te doen met Voorindische variaties van de zoo bij uitstek populaire stof van het Ramayana. De kunstenaars werkten wel degelijk naar Voorindische bron, maar een bron, die niet met het officieele epos overeenstemde.

Het blijft intusschen opmerkelijk, dat op hetzelfde Java uit de Indische Ramaverhalen twee zóó verschillende redacties burgerrecht konden verkrijgen als waarvan de reliëfs en het gedicht getuigen, te opmerkelijker waar deze beide niet door een aanmerkelijke tijdsruimte gescheiden blijken te zijn; het oudjavaansche Ramayana heeft alle kans heel wat ouder te zijn dan werd gedacht, en een aantal ouderwetsche vormen doen aan de tiende eeuw, misschien reeds aan den tijd van Balitoeng denken. Over de waarde, die aan deze eigenaardigheden gehecht mag worden, bestaat intusschen nog geen overeenstemming. Nog in een tweede geschrift, ditmaal in proza, heeft het thans besproken tijdvak wellicht zijn sporen achtergelaten; de Sanghyang Kamahayanikan, het boeddhistisch tractaatje, waar wij zoo straks nog op terug zullen komen, kan in zijn oudere redactie zeer wel uit ongeveer dezen tijd zijn, met dien verstande, dat er zelfs nog oudere stukken in zijn opgenomen, welke reeds in den Çailendra-tijd als commentaar op een Sanskrit tekst kunnen hebben bestaan.

Op Daksha's Singasari-inscriptie van 915 wordt hij bijgestaan door den rakai Kanoeroehan, een bepaaldelijk oostjavaansche functie; in het vinden van een steen met dat woord nabij Lara-Djonggrang heeft men dan ook een aanwijzing kunnen zien, dat dit heiligdom door een uit Oost-Java gekomen gezag is opgericht. De oorkonde is een der oudste van een reeks oostjavaansche koningsdicten, die ons in hun uitgebreidheid allerlei bijzonderheden leeren over maatschappelijke en godsdienstige verhoudingen en daarbij duidelijk maken, dat op Oost-Java allerlei anders is dan wij van Midden-Java gewoon zijn, een verschijnsel dat, reeds aan het licht tredend in dezen tijd van het gemeenschappelijk rijk, zich in steeds toenemende mate zal voordoen, zoodra Oost-Java den cultureelen band met Midden-Java heeft losgemaakt.

Wij hebben reeds gesproken van het vervloekingsformulier, waarin de goden worden vermeld, die den kraton van Zijne Majesteit in het rijk Mataram beschermen, en kunnen daarbij aanknoopen. In de oudere stukken komt dat formulier nog niet voor, en wanneer men tot het gebruik van zulke aanroepingen overgaat, geldt dat eerst de goden in het algemeen, zonder nadere specificatie, en de bedoeling is dan, voor zoover blijkt, zich vooral de bescherming van de god geworden overleden vorsten te verzekeren; daarna komt men tot het vermelden van afzonderlijke wezens, en dan zijn dat nergens de Hindoe-goden, maar wel de elementen, windstreken, dag en nacht enz. Het formulier wordt uitgesproken bij den wijdingssteen, die het middelpunt vormt van de plechtigheden bij zulk een stichting, een gebruik dat zoowel aan Zuid-Indië als aan Indonesië ontleend kan zijn, die beide vereerde steenen kennen; ook bij de ceremoniën zelve zijn in allerlei offers en magische handelingen bestanddeelen te herkennen uit de beide elementen, die de Hindoe-Javaansche maatschappij gevormd hebben. Bij de steenvereering behooren ook in Indië de groote goden van het Hindoe-pantheon niet thuis; en daarmee is in overeenstemming wat wij op Java waarnemen. Doch in de met 915 beginnende reeks oostjavaansche formulieren wordt dat anders; daar worden eerst de goden van het waprakeçwara, Brahma, Wishnoe en Mahadewa, d.i. Çiwa, vervolgens de bovenbedoelde ook op Midden-Java vermelde hogere wezens aangeropen, maar dan ook weer Hindoe-goden er tusschen in. In het waprakeçwara, dat na Moelawarman thans voor het eerst weer te voorschijn komt, veronderstelden wij een gehindoeiseerd Indonesisch heiligdom, en wanneer nu de godenopsomming op Oost-Java er zooveel hindoeïstischer uitziet dan die van Midden-Java, dan bewijst dat zeker niet een krachtiger leven of juist begrip van de Hindoe-traditie, maar integendeel het verloren gaan van het op Midden-Java nog aanwezig besef, dat hier de Hindoe-goden der groote tempels niet bijhooren.

Dit niet meer zuiver voelen van de Hindoe-overlevering en het als gevolg daarvan aan den dag komen van Indonesische opvattingen is wat in allerlei opzichten de oostjavaansche van de middenjavaansche maatschappij onderscheidt. Het feit, dat in tijdsorde Oost-Java op Midden-Java volgt, zou tot de gevolgtrekking kunnen leiden, dat wij hier slechts met een natuurlijk afslijtingsproces te doen hebben, daar uit den aard der zaak een niet meer uit het moederland gevoede traditie bestemd was langzamerhand te verbleeken. Van des te meer waarde is het daarom over gegevens van Oost-Java te beschikken uit een tijd, dat het Mataramsche gezag beide deelen van het eiland nog onder één politiek verband hield. Het blijkt dat ook dan Oost-Java in allerlei opzichten er minder Hindoesch en meer Indonesisch uitziet. Een verklaring voor dit verschijnsel zal wel liggen in een andere verhouding tusschen Hindoe-invloed en oorspronkelijk inheemsch cultuurbezit, waardoor dit laatste element van het begin af van grooter beteekenis heeft kunnen zijn dan op

Midden-Java. De politieke omstandigheden hebben dan op den duur dit javaniseeringsproces in toenemende mate bevorderd.

In een edict op koper, welks jaartal verloren is gegaan, doet koning Daksha uitspraak over een gerezen geschil naar aanleiding van een vroegere beslissing, uit 878, van den (reeds hiervóór genoemden) koning die is bijgezet te Pastika, betrekking hebbend op het heiligdom van Wintang Mas en den dienst van Haritjandana. Deze dienst is alleen bekend van den Diëng, en ook het heiligdom in kwestie heeft in die buurt gelegen. Het is dus een middenjavaansche aangelegenheid, die hiermede intusschen nog niet aan haar eind is, want in 919 wenden zich de betrokkenen tot den dan in functie zijnden mapatih i Hino, die op zijn beurt de vroegere uitspraak bevestigt. Op dat oogenblik regeert reeds de volgende koning, Toelodong, van wien wij een oorkonde over hebben, die een paar maanden ouder is. Uit een en ander blijkt dus, dat ook diens kanselarij zich nog bezighoudt met deze met den Diëng in verband staande zaak; de naam Dihyang wordt trouwens bij de laatste bevestiging nog weer genoemd. Dat laatste is ook het geval, in den vorm van een godsdienstig functionaris van Diëng en een aan Diëng onderhoorig klooster, op het daareven bedoelde edict van koning Toelodong zelf uit het begin van 919. Het zijn de laatste bewijzen van rechtstreeksche bemoeienissen van een koning van Mataram met middenjavaansche kwesties.

Dit edict van Toelodong staat op een stel koperplaten van onbekende afkomst, doch ook het ontbreken der Hindoe-goden in het vervloekingsformulier kan op Midden-Java wijzen. Er wordt een vrijgebied gesticht ten behoeve van offers bij het grafmonument van 's vorsten vader, en voor het later zoo belangrijke vraagpunt van de koninklijke rechten op den grond is het niet onaardig op te merken, dat de benoodigde boschgrond door den koning zonder meer wordt afgepaald, doch hij den sawahgrond eerst van de rechthebbenden heeft moeten koopen. De ceremoniën worden uitvoerig beschreven, met offers, spijzen en dranken en zelfs de muziek. De koning heeft voluit den rakai-titel van Layang en den wijdingsnaam Sadjanasanmatanoeragatoenggadewa. Het naast staat hem als Hino heer Ketoedhara, die verder over een vorstelijke titulatuur beschikt en wel de kroonprins of in elk geval een prins van den bloede zal zijn, en dan komt als derde de rakai Haloe heer Sindok. Van dien laatste zullen wij spoedig meer bemerken.

De eenige steeninscriptie van koning Toelodong, waarop wederom als rakryan mapatih i Hino mahamantri dezelfde Ketoedhara als eerste der hoogwaardigheidsbekleeders voorkomt, is het stuk over de Harindjing-leiding, waarin de reeds behandelde oorkonde van 784 of 787 is opgenomen. Door de plaatsnamen wordt gegarandeerd, dat de steen nog stond, waar bij oorspronkelijk is opgesteld, op Soekaboemi in Kediri.

De volgende vorst, die inscripties heeft nagelaten van 924 tot 927, is uitsluitend

van Oost-Java bekend. Het is de rakai Pangkadja heer Wawa, met den wijdings-naam *çri Widjayalokanamottoengga*; wanneer men *çri* niet uitsluitend voor de gewoone honorifieke aanduiding van vorsten houdt, zou men het ook bij den naam kunnen trekken tot *Çriwidjayaloka* en zich afvragen of er nog iets meer dan een toevallige overeenkomst in klank met het bekende rijk van dien naam in steekt. Hij heeft als *rakryan mapatih i Hino* tot eersten grootofficier heer *Sindok çri Içana-wikrama*, reeds op zijn eerste oorkonde, den grooten steen van Ngendat bij Malang, dien men naar zijn tegenwoordige plaats gewoonlijk Minto-steen noemt; en diezelfde *Sindok* in dezelfde positie treedt eveneens te voorschijn op de steenen van Djedoeng bij Madjakerta uit 926 en van Tandjong Kalang bij Berbek uit 927, waar ook de naam van koning Wawa nog wordt genoemd. *Sindok* heeft dus de eerste plaats in den lande na den vorst overgenomen van Ketoedhara tijdens Toelodong, en het zou niet ongerijmd zijn te meenen, dat Wawa de tot den troon geroepen Ketoedhara van vroeger is. De afwijkende raka-titel behoeft tegen die veronderstelling geen bezwaar te zijn; op een ongedateerde koperplaat van den Kawi wordt koning Wawa als rakai Soemba betiteld, zoodat in den loop zijner regeering een wisseling van titel moet hebben plaats gehad. De inscriptie op den Minto-steen is zeer uitvoerig en bevat dan ook allerlei elders niet aangetroffen bijzonderheden; zij heeft betrekking op een schenking voor de godheid in een smidsbazen-vrijgebied. Wij maken hier dus kennis met een ambachtsheiligdom, en speciaal de smid heeft in den Archipel, ook in het niet gehindoeïseerde deel, altijd een zeer bijzondere rol gespeeld. In het vervloekingsformulier komt in den aanhef onder de aangeroepen hogere wezens de ziener Agastya te voorschijn (elders Haritjandana en Agastya), die er langen tijd zijn plaats is blijven handhaven.

In het laatste jaar van Wawa, 927, is nog een schenking uitgegeven blijkens een koperplaat uit het Madioensche, door een koning, die zich heer *Wagiçwara* noemt, en waarvan verondersteld is, dat hij wel de in den geestelijken stand getreden Wawa zelf zou kunnen zijn. Hij komt nog voor na zijn dood als bijgezet te Kayoeramy, op een beschadigde en corrupte plaat, doch blijft een zeer onzekere figuur.

Dat wij nu met dit jaar de periode van het zich over Midden- en Oost-Java uitstrekkende Mataramsche rijk meenen te moeten afsluiten, hoewel toch ook van Wawa's bewind geen enkel spoor op Midden-Java meer viel waar te nemen, is het gevolg van het samentreffen van drie aanwijzingen. Het jongste gedateerde stuk van Midden-Java (geen koningsoorkonde) blijkt uit ditzelfde jaar 927 te zijn. In de tweede plaats zullen wij zien, dat met *Sindok*, wiens eerste inscripties uit 929 zijn, in de oogen van wie na hem kwamen iets nieuws is aangevangen. En dan is er nog als derde een eigenaardigheid in het vervloekingsformulier: tot en met Wawa worden de goden aangeroepen, die den kraton van Zijne Majesteit te Medang in het rijk Mataram beschermen; sinds 929 wordt dat anders en zijn het als regel (niet

altijd) de goden, die den kraton der vergoddelijkten (rahyangta) te Medang in het rijk Mataram beschermen. Uit deze opvallende wijziging kan worden opgemaakt, dat de oude kraton te Medang niet meer die van den regeerenden koning, doch slechts die van zijn tot god geworden voorgangers is, m.a.w. dat op dit tijdstip de residentie is verlegd.

Bedoeld laatste levensteeken van Midden-Java is een koperplaat met een acte van rechterlijke uitspraak, door den betrokken functionaris tezamen met zijn huisvrouw gegeven in een schuldkwestie: iemand wordt aangesproken voor een schuld, door zijn overleden echtgenoot aangegaan en de vordering wordt ontzegd, omdat de man daar niets van geweten heeft en omdat het huwelijk kinderloos was. Dit laatste zal wel beteekenen, dat anders de man voor zijn als erfgenamen der vrouw optredende kinderen aansprakelijk zou zijn geweest; overigens ziet men hoe de vrouw geheel uit eigen hoofde transacties kan aangaan. Een dergelijke onafhankelijke positie, die men misschien niet verwacht zou hebben, wordt bevestigd door den toevallig uit hetzelfde jaar gedateerden steen van Tandjong Kalang op Oost-Java, waarop een aanzienlijke vrouw een vrijgebied sticht, dat zal overgaan op haar kinderen, maar niet op die van haar man bij een andere vrouw, want het vrijgebied is er geen van den heer echtgenoot.

Een drietal andere middenjavaansche stukken, die jaartallen schenen te dragen uit zelfs nog iets lateren tijd, hebben, naar sedert gebleken is, in dit opzicht geen bewijskracht, daar de jaartallen door onduidelijkheid verkeerd gelezen waren, of althans zóó twijfelachtig schenen, dat er zeker geen gevolgtrekkingen aan vastgeknoopt mogen worden. Zodoende blijft de rechterlijke acte uit 927 het laatste wat wij van Midden-Java bemerken; zij zelve is gevonden in de Vorstenlanden en ook naar inhoud en plaatsnaam te oordeelen ontwijfelbaar middenjavaansch. Na dat jaar verstomt Midden-Java voor eenige eeuwen. Wat is de reden en wat is de beteekenis van dit verschijnsel?

Voor wij deze vraag in beschouwing nemen, vestigen wij nog even onze aandacht op twee andere gebieden in den Archipel, waaromtrent wij worden ingelicht gedurende den tijd van het over beide deelen van Java heerschende rijk van Mataram. Daar is vooreerst Bali. Wij hebben reeds gezien, dat eenige veel vroegere berichten van Chineesche zijde over een gehindoeïseerd eiland P'o-li geacht zijn op Bali te slaan, ook al kwam het niet precies uit, en dat men ook het wat latere Dwa-pa-tan wel voor dit eiland heeft gehouden. Dat is alles zeer onzeker, en dat men er niettemin toe gekomen is, vloeit stellig voor een niet gering deel voort uit het feit, dat op het eiland zelf eerst betrekkelijk laat de overblijfselen beginnen te spreken, doch zij dan getuigen van een stevig gewortelde, eigen Hindoe-beschaving, niet uit Java gekomen, en toe te schrijven aan een reeds lang te voren begonnen rechtstreekschen Hindoe-invloed. Men is geneigd die berichten voor Bali te aanvaarden, in de over-

tuiging dat er toen inderdaad een cultuur, als waarvan zij gewagen, op het eiland moet hebben bestaan.

Van de in Bali zelf, bepaaldelijk in Pedjeng, aangetroffen vondsten zijn de oudste in het Sanskrit, het boeddhistische geloofsformulier en een tantrische spreuk, gestempeld op klei-zegels, in een soortgelijk Prae-Nagari schrift als dat van Kalasan, een dergelijk formulier in wat later Nagari, en fragmenten van grootere steen-inscripties in een met het oudjavaansch overeenkomend lettertype, dat in de negende eeuw in gebruik is geweest. De inhoud is brahmanistisch. Wij kunnen dus het voorkomen van een boeddhisme als dat der Çailendra's in vermoedelijk de tweede helft der achtste eeuw constateeren, zonder dat natuurlijk blijkt of er eenige directe samenhang is geweest dan wel aan gelijktijdige relaties van beide landen met Bengalen gedacht moet worden, en het voortbestaan der hindoeïstische maatschappij in de negende, waaromtrent de fragmenten ons echter niet veel wijzer maken, behalve dan dat ze van een tantrisch-çiwaïtisch karakter schijnen en dat de leer van Manoe en wordt aangehaald.

Op het eind van diezelfde eeuw beginnen dan de Balische koperplaten, waarvan de oudste het jaartal 882 draagt, doch de meer geregelde reeks eerst met 911 aanvangt. Vier jaar later verschijnt de oudste koningsnaam, die van Oe-grasena, en deze vorst blijkt tot 942 aan het bewind te zijn gebleven, ongetreft een verdacht stuk uit 966, wat zijn regeeringsduur tot meer dan veertig jaar zou opvoeren. Als kraton wordt Singhamandana opgegeven. Intusschen stelt ons een zuiltje van Sanoer dan voor een raadsel; het draagt een inscriptie in twee talen en in twee schriftsoorten, en merkwaardigerwijze is het Prae-Nagari voor den oudbalischen en het oudbalisch schrift voor den Sanskrit tekst gekozen. De uitvaardiger blijkt koning Kesariwarman te zijn, resideerende in Simhadwala, die zijn vijanden in Goeroen (het tegenwoordige Noesa Penida) en Siwal heeft overwonnen. Het jaartal van deze moeilijk te ontcijferen inscriptie is met aarzeling gelezen als 917, doch dat schijnt wel wat laat voor dit type van Indisch schrift, dat weliswaar neiging tot het Nagari vertoont, maar toch ongetwijfeld nog tot het Prae-Nagari gerekend moet worden, en waarvan geen voorbeeld uit het moederland met juist dezelfde karakters bekend is. Ook het oudbalisch schrift is wel met een vroegeren datum overeen te brengen, en hoewel het op zich zelf volstrekt niet uitgesloten is, dat Kesariwarman tegelijk met Oe-grasena over een ander deel van het eiland geregeerd heeft, lijkt het toch waarschijnlijker, dat het stuk ouder is en Kesariwarman in een vroegere periode moet worden gesteld. De oudbalische oorkonden hebben niet alleen hun eigen taal; ook in den opzet zijn zij heel anders dan de oudjavaansche. Is op Java de structuur, dat wordt vermeld dat op een bepaalden datum een vorst of hoogwaardigheidsbekleeder b.v. een stichting heeft doen plaats vinden, met de aanleiding, de begrenzing, de privileges, de wijding, op Bali richten zich de oudste stukken tot speciale functionarissen, die moeten weten

de zorg van den uitvaardiger voor het object der schenking of wat het is, waarop dan, na begrenzing, privileges, verplichte offers en bijdragen, aan het slot de da-teering wordt gegeven als het moment, waarop het bevel van kracht is geworden. Ook wat wij van de maatschappelijke inrichting vernemen, wijkt geheel af van wat wij op Java hebben waargenomen. Dat geldt van de opzichters, die den naam ser dragen, de senapati's, d.w.z. apanage-genietende landheeren, verschillende categorieën van de ambtenaren, die den ook op Java bekenden titel samegat voeren, de geestelijkheid, reeds dadelijk duidelijk onderscheiden in de boeddhistische en de ciwaïtische, de ambachten, ten deele ook weer geheel onjavaansch. Kortom, het is een op zichzelf staande Hindoe-Balische maatschappij, met een sterk sprekend eigen karakter.

Aan den anderen kant van Java ligt dan het Sumatraansche rijk, waarover in de tweede helft der negende eeuw Balapoetra heeft geregeerd, die zulke uitstekende relaties met Bengalen onderhield en te Nalanda een klooster voor zijn landgenooten stichtte. In 904 of 905 zendt Çriwidjaya weder een gezant naar het Chineesche hof, en intusschen gaan de Arabische berichten voort met te gewagen van het groote rijk van Zabag. Ibn al-Fakih bevestigt in 902 dat Zabag en Kalah-bar, zooals wij zagen de rijkshelft aan de overzijde, onder één koning stonden en vertelt weer van den Vuurberg; de koning, genaamd maharadja, is zeer rijk; uit dit land komen kruidnagel, sandelhout, kamfer en muskaatnoot en wel bepaaldelijk uit Fantjoer, een plaats die veelal met Baroes, de groote kamferhaven ter westkust, wordt gelijkgesteld, hoewel de naam ook ter oostkust wordt aangetroffen. Wanneer men nu echter uit het bericht, dat de papegaaien van Zabag wanneer men het ze leert vloeiend Arabisch, Perzisch, Grieksch en Hindoesch spreken, de conclusie wil trekken, gelijk is geschied, dat in het begin der tiende eeuw in dit deel van Indonesië het Grieksch bekend was, is dat wel wat heel gewaagd: die dieren leerden genoemde talen in de vreemde landen, waar ze heengebracht werden. Geen grooter, rijker of machtiger vorst onder de koningen van Indië dan de maharadja van Zabag, is ook het oordeel van Ibn Rosteh (903). Veel meer bijzonderheden geeft dan in ongeveer 916 Aboe Zayd, aan wien wij reeds het verhaal over de vroegere oneenigheid met Kambodja ontleenden; hij heeft het zelf, naar hij zegt, uit de annalen van het rijk Zabag, wat op een soort officieele kroniekschrijving zou wijzen.

Ook volgens dezen auteur heerscht de maharadja over vele eilanden; zijn eigen eiland is zoo vruchtbaar en volkrijk als maar mogelijk is. De stad Zabag is de hoofdstad en de koning heeft er zijn paleis aan het met de zee in verbinding staande brakwater. Bij zijn onderhoorigheden worden dan nog het eiland Sriboeza en het eiland Rami (later een naam voor Sumatra in het algemeen) genoemd; men ziet dus dat Çriwidjaya onderdeel van Djawa schijnt en de hoofdstad laatstgenoemden naam draagt. Die hoofdstad aan zee is op Sumatra, niet op Java toepasselijk, en daar latere auteurs

wel een rijk, maar nergens een stad Zabag kennen, heeft Aboe Zayd, die er zelf nooit geweest is, zich waarschijnlijk vergist. Van een verwarring van staat en hoofdstad zijn er trouwens meer voorbeelden, wat voor de hand ligt daar beide in veel gevallen gelijknamig zijn. De zaak is waarschijnlijk deze, dat de Arabieren Zabag kenden als den naam van het groote eilandenrijk en Sriboeza als het meest bekende op Sumatra gelegen deel daarvan. Ook deze auteur weet, dat Kalah van dit rijk eveneens een onderdeel is; het is hier, dat zich de centrale markt voor kamfer, houtsoorten, tin, ivoor, specerijen en reukwerk bevindt, vanwaar en waarheen de handel op Arabië plaats heeft.

Wij zullen de berichten over dezen staat ongeveer dezelfde zien blijven, terwijl inmiddels op Java het groote feit van het verdwijnen van Midden-Java als cultuurcentrum geschiedt. Wanneer wij, bij het ontbreken van alle rechtstreeksche gegevens over hetgeen er eigenlijk gebeurd is, trachten ons daar toch eenigszins rekenschap van te geven, mogen wij vooropstellen dat wij niet mogen denken aan de staatkundige tegenstelling van een met geweld zich uit het rijksverband losmakend Oost-Java, dat dan de andere rijkshelft machteloos zou hebben gemaakt en gehouden. Een verplaatsing van politiek overwicht alleen heeft, naar uit een latere periode der Javaansche geschiedenis duidelijk blijkt, slechts zeer langzaam verplaatsing van het cultureele overwicht ten gevolge, en tegen het denkbeeld van een te vuur en te zwaard vernietigen van alle beteekenis van Midden-Java verzet zich het feit, dat nergens enig spoor van opzettelijke verwoesting is gevonden, doch alle monumenten werden aangetroffen in den staat, waarin de inwerking der natuurkrachten hen gebracht had; menschenhand heeft daar niet toe bijgedragen, behalve de veel latere menschenhand, die tot voor kort van die oude steenen een nuttig modern gebruik trachtte te maken. Maar bovenal mag waarde worden gehecht aan de continuïteit tusschen het bewind van vóór en van na 928; de goden, die den kraton beschermen moeten, zijn dezelfde gebleven, koning Sindok troffen wij aan als eersten onderdaan van het vorig gezag, en ook de hoogwaardigheidsbekleeders blijven in functie of maken promotie. Het staatsgezag van Mataram is en blijft hetzelfde.

Vandaar dat men komt tot de oplossing, dat dit gezag zelf expresselijk en vrijwillig een deel van het eigen rijk heeft opgegeven. Vrijwillig, maar dan natuurlijk toch onder den drang van een omstandigheid, waar men niet tegen op kon. Zulk een omstandigheid zou kunnen zijn een onmiskenbaar teken van den wil der goden, welke tot uiting heeft kunnen komen b.v. in een groote vulkanische uitbarsting of in een epidemie. In latere overlevering is de heugenis aan een vreeselijke op pest gelijkende ziekte bewaard gebleven. Men zou zich hierbij een paniek of een volksverhuizing kunnen denken, maar dat is klaarblijkelijk niet het geval geweest; eerder krijgt men den indruk dat reeds eenige jaren tevoren de bemoeienis van het centrale bestuur zich hoofdzakelijk op Oost-Java richtte. Mogen wij aannemen dat het Mataramsche

rakryan koningsgemaalın çri parameçwari (titel van 's konings voornaamste echtgenoot) vrouwe Kebi, en een verdere gissing Bawang met Wawa in verband bracht. Dat nu verder een gunstbewijs van deze zelfde koningin tezamen met den vóór haar genoemden Sindok in 935 of 933 was gedateerd en Sindok daar geen koningstitel droeg doch uitsluitend rakryan mahamantri heette, was raadselachtig en deed twifelen aan de echtheid van de inscriptie of althans van het jaartal, doch was op een vroeger moment deze vrouw reeds koningin maar Sindok nog geen koning, dan verviel de mogelijkheid dat zij Sindok's gemalin was, en waar nu verder Kebi als woord voor grootmoeder voorkwam (dat kan het zeker beteekenen, maar doet het dat altijd?) was er aanleiding in deze koningsvrouw Sindok's grootmoeder te zien en haar wellicht gelijk te stellen met de parameçwari van Daksha, genoemd op diens Singasari-oorkonde. Wij vermelden dit alles om te doen uitkomen, hoe onzeker de verhouding van deze figuur is tot wat voorafgaat.

Niet onzeker is, dat hij bijna twintig jaar de regeermacht heeft kunnen uitoefenen en blijkens zijn talrijke inscripties, loopend van 929 tot 947, vele stichtingen in het leven geroepen en vele aangelegenheden geregeld heeft; onder dat epigrafisch materiaal zijn ook nog al wat in een latere periode vervaardigde kopieën of namaaksels, ten bewijze dat men tot het eind van de Hindoe-Javaansche heerschappij op het bezit van een Sindok-oorkonde prijs heeft gesteld, en dus wanneer men een verloren gegaan gunstbewijs, dikwijls op onhandige manier uit niet bij elkaar passende brokstukken van elders, trachtte te reconstrueeren, dat product het liefst op naam van dezen koning heeft gesteld.

Het is opvallend, dat de oorkonden van Sindok alle afkomstig zijn uit een betrekkelijk klein stuk van Oost-Java, eigenlijk hetzelfde gebied, waar wij vanouds het centrum van Hindoe-Javaansche beschaving vonden, de Brantas-vlakte, d.w.z. het zuidelijk deel van Soerabaja en het noordelijk van Kediri, benevens het Malangsche. Daarbuiten kan het koninklijk gezag zich nog wel hebben doen gelden, maar bewijzen zijn er niet voor. Door het bezit van betrekkelijk veel gegevens uit eenzelfde streek leeren wij allerlei bijzonderheden over organisatie en indeeling der bevolking kennen; dit geldt vooral van de buurt van Singasari en het Harindjing-gebied. Behalve de gebruikelijke schenkingen en stichtingen, wordt de aandacht ook weer getrokken door irrigatiewerk. Sindok's edicten vertoonen in hun structuur een groote eenheid, met vaste bestanddeelen, dikwijls op dezelfde wijze geformuleerd; de datering en datgene waar de stichting uit bestaat, de lijst dergenen, die niet op het vrijgebied mogen komen, d.w.z. in hoofdzaak zij, die elders tot heffingen enz. gerechtigd zijn, de geschenken, de beschrijving der plechtigheid met het vervloekingsformulier, een en ander zoo noodig op speciale punten aangevuld.

Historische feiten worden ons niet medegedeeld. De mogelijkheid, dat het Javaansche rijk zich in dezen tijd naar buiten zou hebben doen gelden, is afgeleid uit het

voorkomen van een Soengai Sendok en andere suggestieve namen in het zuiden van het Maleische Schiereiland, hetgeen, door niets anders gesteund, al een zeer zwakke aanwijzing is. Dat onverwacht ook West-Java, waar wij na het rijk van Taroema niets meer van merkten, misschien een levensteeken geeft in den vorm van een overigens niet ontcijferden steen, waarop vragenderwijs het jaartal 932 gelezen is, staande in de buurt van de Buitenzorgsche inscripties uit de vijfde eeuw, zou, als de dateering bevestigd wordt, nog niets bewijzen ten opzichte van contact met Java, doch evengoed kunnen beteekenen, dat het hindoeïsme sinds Poernawarman niet was verloren gegaan maar in stilte had voortgeleefd, om, zooals wij zien zullen, een eeuw later wat duidelijker aan het licht te treden.

Voorzoover de inscripties iets over den eeredienst mededeelen, is het steeds çiwisme. Des te belangrijker is, dat van andere zijde toch ook weer de belangstelling voor het boeddhisme blijkt en wel in het reeds even genoemde geschrift Sanghyang Kamahayanikan; in de inleiding van een der redacties wordt melding gemaakt van den eerwaarden Sambharasoeryawarana, den leermeester van koning Sindok. Het bestaat eigenlijk uit twee stukken, eerst een reeks van oudjavaansche verklaring voorziene Sanskrit verzen, dan een oudjavaansche catechismus met Sanskrit citaten, het geheel een overzicht van leer en practijk van het tantrisch boeddhisme. Het belang van de mededeeling omtrent den schrijver of redacteur van dit werk als tijdgenoot van Sindok is niet alleen, dat het aan deze leerstellingen en dit prozageschrift een dateering geeft, maar vooral dat zij langs de middenjavaansche stukken, die er zooals wij zagen in bewaard kunnen zijn, en de regeering van Sindok verband legt tusschen het voorafgaand boeddhisme van Midden-Java en het latere van Oost-Java. Op kunsthistorisch gebied zijn de gegevens niet zoo duidelijk. Wel staan een paar van Sindok's oorkonden bij tempelruïnes, maar de geschonden toestand daarvan laat zelfs niet de conclusie toe, of zij uit den tijd der inscriptie stammen, dan wel latere bouwwerken op een van ouds heilige plek vertegenwoordigen. Eenige waarschijnlijkheid is alleen te verkrijgen, als er voldoende over is, om aan stijl en opzet van het gebouw den ouderdom eenigermate vast te stellen, en dit is o.a. het geval bij de ouderwetsche poortjes van Belahan op de helling van den Penanggoengan, nabij de plek waar Sindok's edict van 929 op slaat. Desgelijks kunnen, zonder dat daarbij steun van epigrafische zijde wordt verleend, de tempel van Goenoeng-Gangsir bij Bangil en het brontempeltje van Sanggariti bij Malang op grond van hun nog aan Midden-Java herinnerende eigenaardigheden wel aan het rijk van Mataram, zij het dan ook niet juist aan de regeering van Sindok, worden toegeschreven. Het weinige, dat wij van de onmiddellijke opvolgers van Sindok afweten, hebben wij hoofdzakelijk te danken aan zijn achterachterkleinzoon Airlangga, die ter bekroning van zijn levensloop in 1041 de kluizenarij van Poetjangan stichtte en daarbij als aanleiding tot die vrome daad ook een overzicht van dien levensloop gaf, aanvangen-

de met zijn voorgeslacht en wel bepaaldelijk, gelijk reeds werd opgemerkt, met Sindok Içana. De wijdingssteen is zeer omvangrijk, en aan één zijde met Sanskrit verzen, aan de andere met oudjavaansch proza beschreven; hij bevindt zich sinds de dagen van Raffles in het museum te Calcutta en is dan ook als de Calcutta-steen bekend.

Op de Sanskrit zijde dan staat wat er van de voorafgaande vorsten wordt bericht. Içana had een dochter, wier boeddhistische gezindheid in het licht wordt gesteld, en die regeerde als koningin Içanatoenggawidjaya, terwijl haar echtgenoot koning Lokapala was. Waarschijnlijk is deze laatste de uitvaardiger van een oorkonde, met verkeerd jaartal overgenomen op een veel latere veertiende-eeuwsche koperplaat, waarop het oude vrijgebied wordt hernieuwd, thuishoorend bij Gedangan in Sida-ardja. Het jaartal zou ten rechte 950 kunnen zijn. De koning, çri Bhoewanecwara Wishnoesakalatmaka (verschijningsvorm van Wishnoe) Digwidjaya Parakramottoenggadewa, genaamd Lokapala, bijgestaan door den rakryan Kanoeroehan, over welk ambt wij reeds even spraken, stelt den status vast van een vrijgebied voor een eerwaarden boeddhist, in zeer uitgebreiden vorm, met allerlei privileges, waaronder niet alleen de gebruikelijke over de lieden die er niet de heffingen mogen komen doen, waartoe ze elders gerechtigd zijn, en de ambachten die er zonder belastingbetaling mogen worden uitgeoefend, maar ook opmerkelijke bepalingen over een soort asylrecht: weggelooopen knechten en vrouwen, wier aanraking verboden is, mogen op het vrijgebied een toevlucht zoeken, ook dieven, die pas gestolen hebben; vervolgingen mogen gestuit, amok-makenden vrijgelaten worden en insolvente schuldenaars kunnen er rustig blijven, mits ze hun schuld in zestien jaarlijksche termijnen afdoen. Zoo krijgen wij zijdelings een blik op allerlei van elders onbekende merkwaardigheden.

Een koning rakai Lokapala is nog van elders bekend, een koperoorkonde uit het middenjavaansche Zuidergebergte, met onzeker jaartal 880, waarin verteld wordt van een kratonintrigue en de vlucht en terugkeer van 's konings zoon Bhoemidjaya. Zou het overgeleverde jaartal van Gedangan, 860, toch juist zijn, dan zou men zich geneigd kunnen voelen een machtig vorst der negende eeuw, minstens 20 jaar regeerend, en dat zoowel over Midden- als Oost-Java, uit de duisternis te voorschijn te brengen; echter lijkt de oorkonde van Gedangan naar inhoud en taal onmogelijk met 860 in verband te brengen, en zoo is het vooralsnog toch maar het verstandigste een eventueelen negende-eeuwschen Lokapala van Midden-Java, en den schoonzoon van Sindok, met wiens tijd de oostjavaansche inscriptie veel beter overeenkomt, voor twee verschillende personen te houden.

De Calcutta-steen vermeldt verder, dat de volgende koning, gesproken uit Sindok's dochter en Lokapala, Makoetawangçawardhana heette; van hem weten wij verder absoluut niets. Dan wordt diens dochter prinses Mahendradatta genoemd, bekend

als Goenapriyadharmapatni ook buiten Java, en gehuwd met den uit een beroemd vorstengeslacht afkomstigen Oedayana. Den koningstitel voert deze niet, evenmin als zijn vrouw koningin is. Dit zijn de ouders van Airlangga, en van hem wordt dan verder verteld, dat hij door zijn verwant, den koning çri Dharmawangça, tot het huwelijk van diens dochter werd uitgenoodigd.

Het huwelijk van zal dan wel als huwelijk met die koningsdochter bedoeld zijn; anders had het bericht weinig zin. Dharmawangça is vermoedelijk de opvolger of een der opvolgers van Makoetawangçawardhana, doch zijn relatie tot de familie van Airlangga blijkt niet; hij kan natuurlijk een zoon van zijn voorganger zijn, doch er evengoed zijn ingehuwelijkt. Dat dit laatste zou volgen uit den naam Dharmawangça, gelijk wel is vermoed, wordt door wat zij weten van latere Dharmawangça's, die een geslacht schijnen te vertegenwoordigen, minder aannemelijk. De inscriptie noemt dezen koning Poerwayawadhipa, waarin Yawadhipa natuurlijk „koning van Java” is, doch poerwa zoowel „oost” als „vroeger” kan beteekenen. In het eerste geval bestaat de mogelijkheid, dat er meerdere koningen tegelijk waren; doch zoowel de oorkonden als de buitenlandsche berichten geven sterk den indruk, dat er dezen tijd slechts één koning van beteekenis over Java was. De oudste oorkonde, welke met dezen vorst, die voluit Dharmawangça Anantawikrama heet, in verband wordt gebracht, is van 991; hij heeft van minstens dat jaar tot 1007 geregeerd.

In tweeërlei opzicht heeft deze koning beteekenis voor de geschiedenis van den Archipel, door zijn buitenlandsche politiek, en door hetgeen hij gedaan heeft voor het Javaansche recht en de oudjavaansche letterkunde. Wat het eerste aangaat, zien wij de duidelijke bewijzen van pogingen tot machtsuitbreiding buiten Java: naar het westen, het oosten en misschien het noorden, d.w.z. naar Sumatra, naar Bali en wellicht naar Borneo.

Gedurende de voorafgegane zestig jaren van het zich tot Oost-Java beperkende Mataram zijn Çriwidjaya en Java klaarblijkelijk elk hun eigen gang gegaan. Een paar Arabische berichten uit ongeveer halfweg de tiende eeuw over het rijk van Zabag sluiten zich geheel aan bij de voorafgaande. Mas'oedi in 943 spreekt van den maharadja, koning der eilanden, over de goud- en zilvermijnen van Kalah en Sriboeza, naast welk laatste eiland dan weer Zabag en Ramni genoemd worden; 's konings gebied strekt over de geheele zee van Tjampa uit. Op Kalah en Zabag is er voortdurende scheepvaart uit Arabië. Een tweede relaas, uit 955, wijdt over de uitgestrektheid van het rijk nog verder uit; met het snelste schip kan men in geen twee jaar alle eilanden bereiken; er is een geweldige bevolking en ontelbare legers; kamfer, aloë, kruidnagel, sandel, betel, muskaat, kardamom en staartpeper zijn de producten. Het is alles wel wat overdreven, maar het beeld van het groote eilandenrijk is duidelijk.

Sinds 960 beschikken wij ook weder over Chineesche berichten aangaande Çri-

widjaya, uit de annalen der dan optredende Soeng-dynastie. Het is een lange reeks gezantschappen, die allerlei kostbare geschenken komen aanbieden; in 963 passeert ook weer eens een pelgrim. In 980 en 985 wordt speciaal de komst van een koopvaarder uit Çriwidjaya aangeteekend; dat was dus iets bijzonders, waaruit men mag afleiden, dat het verkeer hoofdzakelijk met Chineesche, en slechts bij uitzondering met inheemsche schepen plaats vond. Hoe belangrijk de handel in het algemeen was, zien wij uit het bericht, dat in 971 een kantoor voor handelsscheepvaart te Canton werd geopend, later door een tweetal dergelijke inrichtingen elders gevolgd. De Arabieren en de lieden uit Kedah, Java, Tjampa, West-Borneo, de Philippijnen en Çriwidjaya konden op die plaatsen de meegebrachte producten wisselen voor goud, zilver, klein geld, lood, tin, gekleurde zijde en porcelein.

In deze reeks valt ook Java op, en van dat land komt na langen tusschentijd in 992 voor het eerst weder een gezant en twee ondergeschikten, die met een Chineesch koopman zijn meegekomen. De komst van deze menschen is iets bijzonders en er wordt nauwkeurig nota genomen van wat zij vertellen over hun land en voorts bij wijze van curiositeit een beschrijving gegeven van een vrouw en een kind, die zij bij zich hadden. Dat is alles het opnieuw aanknoopen van lang onderbroken betrekkingen. Deze gezant nu bericht, dat zijn land in vijandschap was met Çriwidjaya en dat beide rijken steeds met elkander aan het vechten waren.

Dit wordt bevestigd door een mededeeling van de andere zijde, nl. over den gezant van Çriwidjaya zelf. Deze was in 988 naar China gekomen, doch toen hij in 990 weer terug wilde, hoorde hij, dat door Java een inval in zijn land was gedaan en daarom stelde hij zijn vertrek een jaar uit; in 992 bereikte hij de kust van Tjampa, doch kreeg daar nog altijd geen goede berichten, en kwam weer in China terug om een keizerlijk decreet te vragen, dat zijn land zijn leiding zou volgen. Met dit laatste schijnt bedoeld, dat de gezant op gezag van den keizer zou mogen ingrijpen; of deze laatste aan het verzoek gevolg heeft gegeven, blijkt niet. Het staat dus wel vast, dat in 991 en 992 een oorlog tusschen Java en Çriwidjaya heeft gewoed, en dat een Javaansche expeditie op Sumatraanschen bodem de verbinding van Çriwidjaya met het buitenland tijdelijk heeft afgesneden. Java heeft het aangedurfd de machtige mogendheid van het westen aan te tasten, aanvankelijk met succes, maar een succes, dat niet blijvend is geweest. In 1003 gaat er weer een gezantschap van Çriwidjaya naar China, alsof er niets gebeurd was; namens koning Tjoedamaniwarmadewa vragen diens beide gezanten om klokken voor een pas opgericht boeddhistisch heiligdom. Met de klokken geeft de keizer een naam aan dien tempel. In 1008 volgt opnieuw een zending van een volgenden koning, die Marawi wordt genoemd.

Dit is slechts de eerste helft van zijn naam, dien wij kunnen aanvullen met behulp van een Zuid-Indisch document. In 1044 en 1046 is het groote charter te dateeren, waarop in Sanskrit en Tamil wordt medegedeeld, dat in het 21ste jaar van den

koning van het Tjola-rijk (d.w.z. de later Koromandel genoemde streek) Radjaradja I, welk jaar met 1005/06 overeenkomt, door çri Marawidjayottoenggawarman, zoon van Tjoedamaniwarman, gesproten uit het Çailendra -geslacht, koning van Kataha en Çriwishaya , te Nagipattana, het tegenwoordige Negapatnam, een dorp is geschonken aan den Boeddha van de aldaar door zijn vader gestichte Tjoedamaniwarman-wihara. Zulk een vrome schenking van een buitenlandsch vorst is geen ongewoon verschijnsel; wij zien dat deze Çailendra 's op den Sumatraanschen troon het voorbeeld van hun voorganger en vermoedelijk voorvader Balapoetra volgen, zij het ook in een ander deel van Indië. Van het heiligdom schijnen sporen teruggevonden. Het is opmerkelijk, doch volkomen verklaarbaar, dat de koning van het dubbele rijk het eerst wordt genoemd als heer over het rijkdeel op het Maleische Schiereiland, en dat de Tamil-redactie zelfs uitsluitend van den koning van Kadara spreekt: dit stuk van het rijk was van Indisch standpunt ook het belangrijkste, men voer het eerst naar Kedah en kon dan zijn waren hetzij verder door de Straat van Malaka expedieeren, hetzij over de landengte vervoeren.

In alle opzichten heeft Çriwidjaya dus weer zijn relaties met het buitenland hervat, maar de voor een handelsmogendheid zoo uiterst gevoelige les van 992 moet zijn blijven nawerken. Het ligt dan ook voor de hand om achter de catastrophe, die wij in 1007 aan het Javaansche rijk een eind zullen zien maken, de hand van den Sumatraanschen vijand te vermoeden.

Is dus op den duur Dharmawangça's politiek ten opzichte van Sumatra mislukt, des te nauwer heeft hij den band met Bali kunnen aanhalen. Uit de oorkonden van dat eiland zijn een viertal koningsnamen van de tiende eeuw na Oegrasena bekend, van welke vorsten wij verder niets weten; drie ervan behooren tot een warman-geslacht, de laatste is een vorstin, een çri Widjayamahadewi uit 983, wier naam, waarschijnlijk toevallig, aan Çriwidjaya herinnert; deze is de eerste, die den maharadja-titel voert, in tegenstelling tot het ratoe der voorafgaanden. Doch dan verschijnen edicten, loopend van 989 tot 1001, die uitgaan van een vorstelijk echtpaar, waarbij de vrouw, çri Goenapriyadharmapatni, voorafgaat, en de man, çri Dharmodayanawarmadewa, in de tweede plaats komt. Dit is het echtpaar van den Calcutta-steen; de Javaansche prinses, daar denzelfden naam dragend, en haar echtgenoot, die er korter prins Oedayana wordt genoemd, en die zeer goed een Baliër kan zijn geweest. Dat de vorstin van Java het eerst staat, wijst er op, dat zij als zoodanig het bewind uitoefent en wij dus aan Javaanschen politieken invloed moeten denken. Het is niet onmogelijk, dat Dharmawangça zelf ook uit Bali kwam; de band met Java is, hoe dan ook ontstaan, onmiskenbaar. In 1011 en 1022 regeert Oedayana alleen; klaarblijkelijk is zijn vrouw dan overleden. Balische traditie stelt de oprichting van het heiligdom te Boerwan, waar zij is bijgezet, in 1007; haar beeld, in de gedaante van Doerga, is waarschijnlijk nog aanwezig.

Met den politieken invloed van Java gaat een cultureele gepaard. Immers sinds de regeering van dit echtpaar gaat het oudbalisch als taal der oorkonden geleidelijk plaats maken voor het oudjavaansch, en deze laatste taal is eeuwenlang bij de kanselarijen in gebruik gebleven. Ook de beoefening der oudjavaansche literatuur is wellicht reeds in deze dagen, zeker in die van Airlangga op Bali begonnen. Natuurlijk bleef de bevolking Balisch spreken, doch officieel blijkt dat niet. Ook als de politieke band weer losser raakt, wordt dit verschijnsel niet verzwakt. Koning Airlangga, wiens geboortejaar 991 is, dus tijdens het bewind zijner ouders op Bali, heeft alle kans op dit eiland het levenslicht te hebben aanschouwd.

De naam van Oedayana is echter niet alleen aan Bali verbonden, maar ook aan een Javaansch heiligdom, de grafbadplaats van Djalatoenda aan de westhelling van den Penanggoengan. Tegen den achterwand van deze badplaats, waar onder de reinigende waterstraal de urn met de asch van een overledene was bijgezet, is het jaartal 977 aangebracht; onder de reliëfs, die den middenbak omgeven, staat ter zijde het woord Oedayana. Dit laatste bleek betrekking te hebben op den held van een door de reliëfs uitgebeeld verhaal, maar ook dan heeft stellig verband bestaan tusschen het weergeven van juist dit verhaal, en den historischen prins. Het jaartal is natuurlijk niet, zooals aanvankelijk werd gemeend, dat van diens bijzetting, slechts dat van de stichting van het heiligdom; hij zou daar echter later kunnen zijn bijgezet, althans een deel van zijn asch, want wij weten dat zijn voornaamste grafplaats op Bali lag. Hoe dan ook, het bouwwerk is uit dezen tijd, en wel een der zeer weinige tiende-eeuwsche overblijfselen. Vergelijkt men de reliëfs met die van het slechts driekwart eeuw oudere Lara-Djonggrang, dan treft de tegenstelling, want Djalatoenda vertoont sterk de eigenaardigheden der oostjavaansche kunst. Of deze kunst na het verbreken van den band met Midden-Java zoo snel een eigen ontwikkeling heeft kunnen doormaken, is betwijfeld, zoodat men haar het vervolg achtte op een andere plaatselijke, minder hindoeïstisch gekleurde dan de ons bekende middenjavaansche; toch schijnt samenhang met Midden-Java onmiskenbaar, al hebben daarnaast andere factoren tot het ontstaan van een eigen karakter meegewerkt.

Als mogelijkheid voor Javaansche expansie noemden wij na Sumatra en Bali nog Borneo. De zaak is, dat met het ter Westkust gelegen Poe-ni de Chineezzen toevallig in 977 in aanraking kwamen. Dit was een rijk van beteekenis, heerschend over veertien onderhoorigheden en met 10.000 inwoners binnen de door houten wallen beschermde hoofdstad; wat van de bevolking wordt verteld, haar kleeding en bewapening, huwelijks- en begrafenisgewoonten, maakt den indruk van een Indonesische maatschappij, met een heel dun laagje hindoeïsme. Is dit laatste de rest van vroegere inwerking? Het is mogelijk, maar gezien een latere mededeeling, dat dit land tot dusver aan Java had behoord, en het feit, dat dit stuk Borneo een der oudste buitenbezittingen van Java is geweest, opent toch ook de mogelijkheid, dat in de tiende eeuw de Javaansche invloed is begonnen zich te doen gelden.

Behalve door zijn buitenlandsche politiek is koning Dharmawangça bekend door zijn bemoeienis met recht en literatuur. Op een oorkonde van 991 wordt het wetboek Çiwaçasana genoemd, en in dit oudjavaansche geschrift zelf, doorgaans geciteerd als Poerwadhigama, vindt men den naam van den koning van Medang, çri Dharmawangça tegoech Anantawikramottoenggadewa. Het belang van de samenstelling van zulk een wetboek is, dat, hoewel in theorie het overgeleverde Hindoe-recht gold, de practijk gebod rekening te houden met allerlei opvattingen van het adatrecht. Er is dus ook adat in zulke zoogenaamde Hindoe-wetboeken neergelegd, en dan vermoedelijk een minimum van wat in werkelijkheid leefde.

Onder denzelfden naam vermelden drie oudjavaansche Mahabharata-boeken den vorst, op wiens bevel de bewerking is tot stand gekomen, het Adiparwa, het Wirataparwa, dat bovendien het jaartal 996 geeft, en het Bhishmaparwa, dat ook den titel koning van het eiland Java bijvoegt. Deze bewerkingen geven den hoofdinhoud der Indische origineelen zeer verkort en in een weinig verheven stijl, met invoeging van Sanskrit-verzen met vertaling, ten einde het gezag der overzetting te bevestigen. Kunstwerken zijn het niet geworden, maar niettemin hebben wij het oudste met zekerheid gedateerde oudjavaansche kunstproza voor ons, en daarmede een vast punt voor de ontwikkeling van taal en literatuur. Dat deze geschriften niet aan Dharmawangça maar aan den ten deele eenzelfde titulatuur voerenden Airlangga moeten worden toegeschreven, is een vroeger geopperde en laatstelijk opnieuw te voorschijn gekomen gissing, waartegen zich niet alleen het jaartal in het handschrift (dat fout kan zijn overgeleverd) maar vooral de vermelding van het in dezelfde omstandigheden verkeerende Çiwaçasana op den steen van 991 verzetten.

Vergelijking met de Indische Mahabharata-recensies heeft wat aangaat het Adiparwa, het eenige waarvan alle varianten gepubliceerd zijn, onomstootelijk vastgesteld, dat Java de noordelijke redactie van het heldendicht volgt, hoewel enkele verzen juist uit zuidindische handschriften bekend zijn en één citaat aan het in Bengalen tot stand gekomen achtste-eeuwsche drama Wenisamhara ontleend blijkt. Hoe de noordelijke redactie Java heeft bereikt, is nog niet uit te maken.

Het einde van dit oogenschijnlijk bloeiende rijk en tevens van Dharmawangça's regeering is dramatisch. De Sanskrit-zijde van den Calcutta-steen verhaalt, dat niet lang na de bruiloft van 's konings dochter de hoofdstad, waar zoolang vroolijkheid heerschte als in Indra's rijk, in de asch werd gelegd; de oudjavaansche tekst is uitvoeriger, maar onduidelijk, en spreekt van den ondergang van het eiland Java in 1006, om na een paar onleesbare woorden te vervolgen: „vorst Woerawari, toen hij uitkwam van Loearam; geheel Java zag er te dien tijde uit als één zee, vele hoog-aanzienlijke personen kwamen om, in de eerste plaats kwam Zijne Majesteit de koning zaliger om, die is bijgezet in het grafheiligdom te Wwatan, in de maand tjaitra van het jaar 1007”.

Wat hebben wij ons bij deze catastrofhe voor te stellen? De brand van den kraton en de dood van den koning staan vast, doch was dit het gevolg van een natuurramp, een vulcanische uitbarsting bijvoorbeeld, waarbij een vloedgolf Java tot een zee maakte, of is die zee beeldspraak en sneuvelde de koning door menschenhand en dan allicht door toedoen van dien vorst Woerawari, met wien men bij de eerste opvatting niet goed weg weet. Juist de vermelding van dien vorst kan ons doen overhellen naar de tweede opvatting; hij komt later nog eens voor bij het relaas van Airlangga's veldtochten tegen zijn vijanden. Als plaatsnamen zijn Woerawari en Loearam zoowel op Java als daarbuiten gelocaliseerd, in dat laatste geval bepaaldelijk op het Maleische Schiereiland, waar in de veertiende eeuw een Siameesche onderhoorigheid Worawari lag. De latere veldtochten beperken zich tot Java, maar er kan natuurlijk met een van elders gekomen tegenstander gevochten zijn.

De lange duur en de vele moeite, die het heeft gekost om de eenheid van Java te herstellen, wijzen ook eerder op een politieke catastrofhe, waarin dan niet rechtstreeks maar via Woerawari de hand van Çriwidjaya te herkennen zou zijn. Doch ook wanneer een natuurramp Java had ontredderd, zou het op den weg van dat rijk hebben gelegen het welkome lot een handje te helpen en den gevaarlijken concurrent zoo lang mogelijk machteloos te houden. Dat, hoe ook Java te gronde moge zijn gegaan, de langdurige verdeeldheid met Çriwidjaya in verband mag worden gebracht, wordt aannemelijk, doordat het herstel van Java eerst blijkt te zijn tot stand gekomen, toen de macht van Çriwidjaya tijdelijk was verlamd door een welgeslaagden aanval van een Indischen vijand. Doch voorloopig was het nog niet zoover. In 1007 lag Java uiteen, was de koning gedood en had het rijk van Medang opgehouden te bestaan.

VIJFDE HOOFDSTUK

•

AIRLANGGA EN KADIRI

(ELFDE EN TWAALFDE EEUW)

•

p het oogenblik, dat de Javaansche kraton valt, is prins Airlangga zestien jaar en „nog niet zeer geoefend in het krijsbedrijf”. Hij redt zich door de vlucht in de bosschen, vergezeld van eenige weinige volgelingen en rijks grooten en vindt zijn toevlucht aan den kant van Wanagiri (als daarmede een eigennaam en niet een bebosschte berg zonder meer bedoeld is) in een kluizenarij. Met hem is de trouwegezel, die hem later in de dagen zijner grootheid als rijksbestierder zal terzijde staan, Narottama, die thans evenals zijn meester mede het kleed van boomschors draagt en het voedsel nuttigt van monniken en heremieten. Deze bijzonderheid kan er op wijzen, dat de prins en de zijnen voorloopig genoodzaakt zijn geweest zich schuil te houden, en dat dus inderdaad een vijandelijke overval was voorafgegaan.

Drie jaar later, in 1010, komen de onderdanen en voornaamste brahmanen tot hem met de bede het land te beheerschen. Klaarblijkelijk is dus bekend geworden bij de belanghebbenden, dat de prins nog in leven was en dat hij kon gelden als erfgenaam van den troon, een recht dat zoowel ontleend kon worden aan zijn in het vorig hoofdstuk besproken afstamming als vermoedelijk aan zijn huwelijk met de dochter van zijn voorganger. Wat er in 1010 gebeurd is, kunnen wij beschouwen als het aanvaarden der positie van pretendent. Practische gevolgen heeft dat nog niet dadelijk; eerst in 1019 is het zoover, dat Airlangga de officieele koningswijding met den zegen der geestelijkheid ontvangt, en dat bezegelt door een eerbiedige vereering van zijn betovergrootvader, den vergoddelikten vorst, die is bijgezet te Içanabadjra. Bij zijn troonbestijging ontvangt hij de titels van rakai Haloe çri Lokeçwara Dhar-mawangça Airlangga Anantawikramottoenggadewa. Uit deze titulatuur blijkt, hoe nauw deze aansluit bij die van den voorganger, in wiens rechten hij is getreden, terwijl hij door de vereering van den te Içanabadjra bijgezetten betovergrootvader, ongetwijfeld Içana-Sindok zelf, den nadruk legt op het feit, dat hij ook zelf tot de nakomelingen van dien grondlegger der dynastie behoort.

In 1019 stellen wij dus den aanvang van Airlangga's regeering, doch een regeering over het geheele rijk is dat nog allerm minst: hij zal jaren lang en in alle richtingen te vechten hebben om de rijkseenheid te herstellen. Het is voorloopig een stukje van Java, waarover hij tusschen vele andere rijkjes het gezag voert, en ter bepaling van de streek, waarover zijn macht zich uitstreckte, kan vooreerst de ligging van Içanabadjra, hetwelk binnen zijn bereik viel, bijdragen: dit is iets ten zuiden van de stad Pasoeroean. Voorts zien wij, dat de in 1023 gedateerde oudste bewaarde oorkonde van dezen vorst, een koperplaat, blijkens de daarop voorkomende plaatsnamen betrekking heeft op den benedenloop der Soerabaja-rivier. Airlangga's eerste gebied heeft zich dus minstens van Soerabaja tot Pasoeroean langs de kust en met eenig achterland uitgestrekt, en vooralsnog schijnt hij daarmede tevreden te hebben moeten zijn, want eerst in 1028 beginnen de pogingen tot uitbreiding van het rijk.

Bedoeld edict begiftigt lieden, die den vorst in ongunstige omstandigheden hebben bijgestaan, doch de aard der moeilijkheden blijkt verder niet. Onmiddellijk na den koning geeft deze inscriptie evenals alle volgende, behalve die van het slot der regeering, als rakryan mahamantri i Hino een vorstin, çri Sanggramawidjaya Dharmaprasadottoenggadewi. Het ontbreken van alle aanduiding, dat dit de gemalin des konings zou zijn, doet vermoeden, dat wij met de ook door de traditie aan Airlangga toegeschreven dochter te doen hebben, die haar bijzondere positie kan hebben ontleend aan het feit, dat zij tevens door haar moeder de kleindochter van den vorigen koning was.

De gebeurtenissen op Java hebben, naar het schijnt, Bali niet kunnen schokken of de gevolgen zijn er van voorbijgaanden aard geweest. In 1011 en 1022 regeert daar, zooals wij reeds opmerkten, nog steeds Oedayana; in den loop van 1022 verschijnt op de oorkonden zijn eveneens tot de Dharmawangça's behorende opvolger, die ook in 1025 aan het bewind is. Deze Dharmawangçawardhana voert evenmin als zijn voorganger den maharadja-titel; het is dus wel mogelijk, dat de ondergeschikte verhouding ten opzichte van Java is blijven bestaan, en Airlangga bij zijn oorlogen ook over de hulpbronnen van zijn geboorteland heeft kunnen beschikken. Geeft nu de taal der inscripties blijk van den blijvenden Javaanschen invloed, met de kunst is dat niet het geval. Uit dezen tijd zijn de oudste met zekerheid te dateeren Balische beelden afkomstig; monumenten van zoo ouden datum zijn niet gespaard. Wij spraken reeds van een mogelijk bijzettingsbeeld uit 1007, een Doerga, en andere beelden, o.a. de boeddhistische Amoghapaça, hooren eveneens in dezen kring; zekerheid door op de stukken zelf aangebrachte jaartallen bezitten wij voor een vorstelijk echtpaar uit 1011 en een Goeroe uit 1023. Deze voorstellingen nu ver, toonen in hun opzet en bewerking een geheel eigen Balisch karakter, dat men geen oogenblik met de Javaansche uitbeeldingswijze zou kunnen verwarren: de beeldende kunst is dus zichzelf gelijk gebleven en heeft zich ook verder buiten Javaansche inwerking ontwikkeld.

Dit is te meer opvallend, waar een Sumatraansch brons uit juist denzelfden tijd zich zoo nauw bij den Javaanschen vorm aansluit. Deze bodhisattwa Lokanatha staande tusschen twee zittende figuren, gevonden te Goenoeng Toea in Tapanoeli, is naar het opschrift mededeelt in 1024 door den meester-smid Soerya vervaardigd; het is maar goed dat een Maleische woordvorm de afkomst ondersteunt, want het stuk opzichzelf zou men best voor Javaansch, en dan middenjavaansch, kunnen houden; ook het schrift lijkt het meest op het middenjavaansche, terwijl dat van Bali in het algemeen met het terzelfder tijd op Oost-Java gebruikelijke overeenstemt. Wellicht vindt de overeenkomst van dit Sumatraansche brons en het letterschrift met Midden-Java haar aanknoopingspunt bij de Çailendra's; wij zullen in de nu volgende eeuwen een krachtig levend boeddhisme juist in Tapanoeli, bepaal-

delijk Padang Lawas, zijn sporen zien nalaten in den vorm van talrijke monumenten. Ook uit het begin der elfde eeuw zijn er trouwens aanwijzingen, die het getuigenis van het Lokanatha-bronsje inzake het voortbestaan van het Sumatraansche boeddhisme bevestigen. Een Nepaleesch manuscript van uiterlijk 1015 geeft een miniatuur van een Lokanatha-beeld uit de stad Çriwidjaya op Sumatra; ook van Kataha is een Lokanatha afgebeeld, en van Java de Boeddha Dipangkara. Het verzwakken van het boeddhisme in zijn vaderland heeft de beteekenis van Sumatra, vanouds brandpunt van beoefening der boeddhistische wetenschap, nog doen toenemen. De latere hervormer van het boeddhisme van Tibet, Atiça, heeft niet minder dan twaalf jaar op het Goudeiland gestudeerd, welke periode op zijn vroegst van 1011 tot 1023 kan vallen; de Tibetaansche levensbeschrijving verhaalt, dat hij er het onderricht volgde van den opperpriester van Soewarnadwipa, Dharmakirti genaamd, en voegt daaraan toe: Soewarnadwipa was het hoofdkwartier van het boeddhisme in het oosten, en de opperpriester werd als de grootste geleerde van zijn tijd beschouwd.

Juist in dezen zelfden tijd verschijnt ook voor het eerst de naam, die voor het eiland in zwang is gebleven en op den duur op alle andere benamingen de overhand heeft gekregen. Het gezantschap, in 1017 door Çriwidjaya naar China gezonden, heet afkomstig van den koning Hia-ch'e Soe-woe-ch'a-p'oe-mi, en dat is de volkomen correcte wedergave van hadji Soematrabhoemi, vorst van het land Sumatra. Dit is van belang, omdat een nog altijd gangbare meening den naam afleidt van Samoedra, een later rijkje in Atjèh; het feit, dat de naam Sumatra voor het heele land, of althans dat voorname deel waar de hoofdstad lag, eenige eeuwen ouder blijkt te zijn dan de naam Samoedra voor dat in een uithoek gelegen rijkje, verhoogt de waarschijnlijkheid van bedoelde onderstelling niet. Zij ware liever te vervangen door de gissing, dat Soe-matra een variant voor Soe-warna is, en Samoedra er niets mee te maken heeft.

Bijna twintig jaar na de catastrofe van Java is ook het Sumatraansche rijk den ondergang nabij geweest, als gevolg van de veroveringszucht van den toenmaligen koning van het zuidindische Tjola-rijk, waarmede in het begin der eeuw zulke warme godsdienstige betrekkingen bestonden. Tot tweemaal toe vermeldt koning Radjendratjoladewa I zijn successen in den Archipel, voor het eerst op een oorkonde in het dertiende jaar zijner met 1012 aanvangende regeering, nadat er in het twaalfde jaar nog niet van gesproken is, en daarna nog eens op de in 1030 gedateerde groote inscriptie van Tanjore. De expeditie is in 1023—24 of volgens een andere berekening in 1025 te stellen. Wij geven het verslag in 's konings eigen woorden: „Na talrijke schepen gezonden te hebben in het midden der bewegelijke zee en na zich te hebben meester gemaakt van Sanggramawidjayottoenggawarman, koning van Kadaram, met de bronstige olifanten, die hem tot rijdieren strekten en in den strijd waren als een zee, (nam hij ook) de groote menigte schatten, die gene juist

had verzameld; de Widyadharatorana, de oorlogspoort van de groote vijandige stad, de schitterend versierde juweelenpoort, de poort der groote edelsteen, het bloeiende Çriwidjaya; Pannai, besproeid door de rivier; het oude Malaiyoer (met) een fort gelegen op een hoogen heuvel; Mayoeridinggam, omringd door de diepe zee, (gelijk) door een gracht; Illanggaçogam, onbedwongen (in) verschrikkelijke veldslagen; Mappappalam, verdedigd door overvloedige diepe wateren; Mewilimbanggam, verdedigd door schoone muren; Walaippandoeroe, (tegelijk) bewerkte en onbewerkte landen bezittend; Talaitakkolam, geprezen door groote mannen (bedreven in) de wetenschappen; Madamalinggam, onwankelbaar in de groote en vreeselijke gevechten; Ilamoerideçam, welks geweldige kracht werd overwonnen door een hevigen (aanval); Manakkawaram, welks bloementuinen den gordel van de (nymf der) zuidelijke windstreek (geleken); en Kadaram van geweldige kracht, dat werd beschermd door de naburige zee”.

Latere oorkonden van den vorst herhalen deze bijzonderheden, en nog twintig jaar later zegt hij te regeeren over Kadaram; ook schijnt een andere poging aan de groote expeditie te zijn voorafgegaan, want reeds in 1017—18 wordt van een veroveringstocht tegen Kadaram melding gemaakt. Wij zullen nu trachten na te gaan wat er in 1025 gebeurd is en zien dan dat het relaas met den koning van Kadaram beginnend en met de stad Kadaram eindigend, klaarblijkelijk op één samenhangenden veldtocht slaat. Eerst maakt de aanvaller zich meester van den koning en onmiddellijk daarna wordt de verovering van Çriwidjaya vermeld: dit hoort natuurlijk bijeen, aangezien wij met den koning van het zich aan beide zijden van de zeestraat uitstrekkende rijk te doen hebben, en deze, op Sumatra resideerend, daar is verslagen en gevangen genomen, waarop de Sumatraansche hoofdstad kon worden bezet. Dan volgen nog twee plaatsen aan Sumatra's oostkust: Pannai, dat nog altijd Panai heet, aan den mond der gelijknamige rivier en Malaiyoer, d.w.z. de stad Malayoe, hoogstwaarschijnlijk Djambi. Van de volgende namen zijn eenige onzeker, doch voorzoover herkend, zijn ze alle teruggevonden op het Maleische Schiereiland, en wel op of nabij het smalle stuk, waar voor handel en scheepvaart het zwaartepunt lag; tot slot brengt Ilamoerideçam ons weer op Sumatra, daar dit het als Lamoeri bekende Groot-Atjeh is. Het wordt gevolgd door Manakkawaram, de Nicobaren, en Kadaram zelf, gelijk wij reeds zagen den Tamil-naam van Kataha, hetwelk voor de Indiërs het voornaamste stuk van het dubbele rijk was.

Laten wij dit laatste even buiten rekening, dan schijnt voor het overige het verloop der expeditie duidelijk. De eerste aanval is gericht tegen de hoofdstad Çriwidjaya, waar de persoon des konings in handen van den vijand valt, dan maakt men zich meester van de voornaamste punten aan de riviermonden van Sumatra's oostkust en vervolgens wendt men zich met volle kracht op het overzeesche rijkscentrum, dat dan ook in bezit wordt genomen: de opgegeven steden liggen zoowel aan de

west- als de oostzijde van het schiereiland, hetgeen natuurlijk niet behoeft te be-
eekenen, dat een vlootafdeeling voor de oostkust is verschenen, maar alleen dat
al die steden hun onderwerping aanboden, al dan niet onder den drang van lan-
dingstroepen, die gemakkelijk de landengte konden overtrekken. Op den terugweg
worden ten slotte Atjèh en de Nicobaren bezet. Dat dan als slot Kadaram wordt
genoemd, is niet omdat de vloot weer is omgekeerd en die plaats het laatste viel,
maar kan beschouwd worden als rhetorisch sloteffect en samenvatting van het
resultaat der expeditie, die den Tjola koning in het bezit stelde van de als Kadaram
bekende mogendheid van het oosten. Dat bij dit alles heel veel gevochten zou zijn,
is niet noodig; teekenend is dat alleen aangaande Atjèh van een aanval sprake is.
Al heeft nu Radjendratjola lange jaren prat kunnen gaan op zijn veroveringen, van
practische resultaten blijkt niet veel, en dat ligt voor de hand, want een blijvende
militaire bezetting van het verre land was niet de bedoeling van zulke krijgstochten,
die met het behalen van buit, het afdwingen van een erkenning van oppergezag,
het medenemen van gijzelaars eindigden en slechts nawerkten tot het oogenblik,
dat de overwonnenen weer sterk genoeg was om den band te slaken. Dat moet ook
bij Çriwidjaya gebeurd zijn, dat reeds drie jaar later, in 1028, als van ouds een ge-
zantschap naar China zendt, zonder dat den Chineezers uit iets blijkt, dat er sinds
het vorige gezantschap iets bijzonders is voorgevallen of Çriwidjaya in een andere
conditie is gekomen. Evenzeer geeft in 1030 de Arabische auteur Biroeni zijn be-
richt over de eilanden van Zabag, die de goudeilanden, Soewarndib, dus Soewar-
nadwipa, heeten en waarbij hij het eiland Kalah, dat tin uitvoert, van het kamfer-
leverende Sriboeza onderscheidt, terwijl het daartusschenliggende Zabag goud be-
vat. Aan een dergelijk onjuist bericht van hooren zeggen mogen wij misschien niet
te veel waarde hechten; ook zonder dat is het aannemelijk, dat Çriwidjaya zich op
den duur weer heeft hersteld.

Echter niet zoo snel, of Airlangga heeft op Java zijn kans gekregen. Wij zagen, dat
hij zich na zijn troonsbestijging in 1019 voorloopig met een beperkt gebied heeft
moeten tevreden stellen, en eerst na het tijdelijk machteloos worden van Çriwidjaya
beginnen zijn pogingen om de Javaansche eenheid te herwinnen. Dit samentreffen
lijkt geen toeval, en zoo zou het voornaamste gevolg van Radjendra's krijgsbedrijven
de ommekeer in de geschiedenis van Java zijn.

Van Airlangga's veldtochten krijgen wij een overzicht, door de gegevens op beide
zijden van den Calcutta-steen te combineeren, voorzoover lacunes en onduidelijk-
heden dat toelaten. De Sanskrit-inscriptie doet het relaas in dichtvorm en met
beelden en uitdrukkingen, aan het heldendicht ontleend, de oudjavaansche geeft
een zakelijke opsomming; zij vullen elkander in allerlei opzichten aan, maar in de
groote lijnen komen zij overeen en als zij elkaar ergens schijnen tegen te spreken
kunnen wij er van uitgaan, dat dit ligt aan onze interpretatie. Overzien wij het

geheel, dan blijkt de gang van zaken deze, dat de oorlogen in 1028 zijn begonnen en in 1035 waren beëindigd, terwijl in 1032 een rustpunt ligt en de strijd een ander karakter gaat aannemen: in de eerste jaren heeft Airlangga met allerlei vijanden aan alle kanten te doen, maar na 1032 is er daarvan slechts één, zij het een zeer gevaarlijke, koning Widjaya van Wengker, overgebleven. De afrekening met dezen laatsten tegenstander vormt het tweede deel der krijgsbedrijven.

De eerste vijand is een koning, die in het Sanskrit Bhishmaprabhawa heet, en daarop volgt of daarmee is gelijk te stellen een episode, die zich in begin 1029 afspeelt en waaraan de naam Woeratan, mogelijk de plaats van een veldslag, is verbonden. Nog in datzelfde jaar wordt gevochten met den vorst van Wengker, die het volgend jaar een nederlaag lijdt, zoodat Airlangga de handen vrij krijgt tegenover anderen, welke hun kraton moeten verlaten en de wijk nemen naar Galoeh en Barat. Daar worden zij in 1031 overweldigd. Galoeh is wel eens buiten Java gezocht, doch komt ook voor op Oost-Java; een Barat ligt nog altijd in Madioen. Ook voor 1032 worden twee expedities opgegeven, eerst naar het zuiden, waar een vrouw van geweldige kracht het onderspit moet delven, en vervolgens klaarblijkelijk (het verband is niet heel duidelijk) tegen den vorst (van) Woerawari. Als dit de tegenstander van 1007 is geweest, is hij na vijf en twintig jaar voorgoed van het tooneel verdwenen. Vervolgens komt een pauze, ook hieruit blijkend dat het oudjavaansche relaas gelegenheid vindt 's konings beide voornaamste helpers, in de eerste plaats den rakryan Kanoeroehan Narottama, dankbaar te vermelden. Als eenige vijandige macht trotseert dan Wengker nog Airlangga's pogingen.

Waar dat rijk gelegen heeft, of althans waar Widjaya zijn zetel had, is nog wel uit te maken: een later Javaansch gedicht althans plaatst het graf van zekeren daar vermelden persoon in den ouden kraton van Wengker en datzelfde graf wordt heden ten dage nog aangewezen in het dorp Setana in Panaraga (Madioen). Deze residentie heeft maar weinig sporen uit den Hindoe-tijd bewaard, doch een vijftal jaartallen vallen juist in de periode van 986 tot 1031, ten bewijze van een opgewekter leven in deze halve eeuw, dat na den val van Wengker weer heeft opgehouden. Het terugvinden van het machtige Wengker, waartegen acht jaar lang gevochten moest worden, en dat ten slotte slechts door verraad ten val kon worden gebracht, in een landje van de grootte van een paar regentschappen heeft Airlangga de beschuldiging van grootspraak en overdrijving op den hals gehaald; men kan echter ook zoo redeneeren, dat het zoo lang volhouden van verzet in een gering op Oost-Java zelf gelegen gebied eerst recht bewijst, met hoeveel bezwaren en gevaren het herstel van Java gepaard is gegaan.

Sinds 1032 heeft Airlangga intusschen toch reeds de overhand; zijn troepen vallen telkens Wengker binnen, welks koning in zijn kraton verblijft en niet meer tot eenig offensief in staat schijnt. Het duurt nog tot 1035 tot een volkomen overwin-

ning de eindbeslissing inleidt; Widjaya vlucht dan weg met achterlating van kinderen, vrouwen, schatten en wagens, en begeeft zich met de hem nog trouw gebleven troepen naar Kapang, ten slotte wordt hij te Sarasa door zijn eigen troepen gevangen genomen. Er staat niet bij of hij bij die gelegenheid door de zijnen is gedood of uitgeleverd, maar alleen dat die gevangenneming geschiedde dank zij de aanwending der middelen van staatsmanskunst, voorgeschreven in Wishnoegoepa's leerboek, hetgeen een elegante omschrijving is van door zijn tegenstander uitgelokt verraad. Er is ruimte voor onzekerheid, of deze slot-episode ook nog in 1035 valt, dan wel de laatste gebeurtenissen de jaren tot 1037 vullen. Maar het resultaat is in elk geval dat iets vroeger of later ook deze laatste tegenstander is overwonnen en Airlangga als alleenheerscher van het gansche land „zich zegepralend op den van juweelen flonkerenden troon plaatste, de voeten gezet op het hoofd zijner vijanden.” Dan volbrengt hij de gelofte uit zijn veelbewogen jongelingsjaren en sticht in 1041 de kluizenarij van Poetjangan op den Penangoengan, aan welks wijdingsoorkonde wij al de bovenbesproken bijzonderheden te danken hebben.

Blijkens die bijzonderheden, gecombineerd met de vindplaatsen van Airlangga's inscripties, is een grooter gebied bij diens rechtstreeksche bestuurbemoeienis betrokken geweest dan b.v. tijdens Sindok aan het licht treedt: dit gebied beslaat geheel Soerabaja, Kediri, thans ook het zuidelijk deel, Madioen en West-Pasoeroean. Met 's konings machtsuitbreiding is ook een verplaatsing van den rijkszetel gepaard gegaan; nog in 1031 resideert de koning in Wwatan Mas, na dien tijd in Kahoeripan. Waar die hoofdstad lag is niet bekend; aan de naam Kahoeripan is eeuwen lang de oude kraton-luister verbonden gebleven, ook toen de plaats niets meer te beteekenen had, en mede ten gevolge daarvan zijn er verscheiden dorpen van dezen naam op Java te vinden.

Al is het nu waarschijnlijk, dat de voorafgaande anarchie op Java werd gaande gehouden door toedoen van een belanghebbend buitenland, zoo zijn er toch geen bewijzen, dat de koning bij zijn veldtochten met buitenlandsche tegenstanders te doen heeft gehad. Men heeft zulk een aanwijzing willen zien in den op een edict van 1034 in herinnering gebrachte hulp van de begiftigden in den strijd tegen den vorst van Hasin, en daarbij aangevoerd, dat buiten Java het door I-tsing vermelde Mahasin lag; echter is een buitenlandsche expeditie vóór 1034 ondenkbaar, en wordt uitdrukkelijk van de vijanden „te” Hasin gesproken, niet „afkomstig van” Hasin, terwijl ook het begiftigde dorp, waar Airlangga in hachelijke omstandigheden nachtverblijf had gevonden, op Java lag; alle redenen om Hasin voor een der rijkjes te houden, waarin Dharmawangça's staat uiteen was gevallen.

Evenmin mag West-Java in Airlangga's geschiedenis betrokken worden. Daar komt weder eens een teeken van Hindoe-beschaving te voorschijn in den vorm van eenige bijeenbehorende steenen, gevonden bij Tjibadak, en tezamen een oorkonde be-

vattend, gedateerd in 1030 en uitgaande van den vorst van Soenda, *çri Djayabhoepati*, met nog een menigte andere titels en namen. Dit oudste document met den naam Soenda heeft betrekking op een heiligdom van een Voetprent, waarbij aan den niet ver afgelegen Perbakti, noordwest van Tjitjoeroeg, gedacht kan worden, omdat daar inderdaad een steen met voetafdrukken ligt. 's Vorsten titulatuur, waarin iets was dat op die van Airlangga leek, heeft aanleiding gegeven tot de veronderstelling, dat in den titel sprake was van een overwinning op een Javaanschen koning, een van Airlangga's voorgangers, en zoo zou dus ook deze Djayabhoepati tot de door den Javaan later onderworpen tegenstanders behooren. Bij nadere beschouwing moet deze interpretatie van den titel, die uitsluitend aan den Soendaschen vorst toekomende epitheta bevat, worden verworpen, maar de oorkonde is daarom niet minder merkwaardig: zij is namelijk opgesteld in het oudjavaansch en toont in alle opzichten, ook in die titels, het streven zich zoo nauw mogelijk bij Java aan te sluiten. Ook tot dit afgelegen gebied, politiek voorzoover na te gaan volkomen van Java onafhankelijk, is de Javaansche cultureele invloed derhalve doorgedrongen, een verschijnsel van te grooter beteekenis, waar een paar eeuwen later Soenda binnen den invloedssfeer van *Çriwidjaya* blijkt te liggen.

Hoe is nu tijdens Airlangga de verhouding tot het Sumatraansche rijk? Van eenige vijandschap of rivaliteit blijkt niets meer. Integendeel: een tijdens dezen koning opgerichte kluizenarij heet *Çriwidjayaçrama*, wat toch wel een speciale beteekenis kan hebben, al is ook een overwinningskluizenarij zonder meer denkbaar; en merkwaardigerwijs stemt de eerste helft van den titelnaam van 's konings dochter *Sanggramawidjaya Dharmaprasadottoenggadewi* precies overeen met den naam van den in 1025 overwonnen koning van *Çriwidjaya*, *Sanggramawidjayottoenggawarman*. De Javaansche vorstin komt reeds in 1023 voor, en als deze naamsgelijkenis meer dan toeval is, zou dus al vóór de castastrophe van *Çriwidjaya* een toenadering tusschen beide machten begonnen kunnen zijn, wellicht onder den drang der dreiging uit het westen. Als wij nu iets later machtsuitbreiding van Java buiten het eiland gaan waarnemen, geschiedt dat bepaaldelijk naar het oosten van den Archipel, en na twee eeuwen is de toestand zoo, dat *Çriwidjaya* het westen, maar Java het oosten der eilandenwereld beheerscht. Men krijgt derhalve den indruk van wat men thans een gentlemen's agreement zou noemen, waarbij Java den Sumatraan in het ongestoord bezit van zijn deel van den Archipel laat, doch zelf de vrije hand krijgt in andere richting.

Deze evenwichtspolitiek kan zeer wel onder Airlangga begonnen zijn, want dat deze zich werkelijk reeds met streken buiten Java heeft bemoeid, blijkt uit de bewoordingen zijner oorkonden, die niet alleen zeggen dat hij gevierd was bij de aangrenzenden op het eiland Java, en zijn roem zich over de andere eilanden verbreidde, maar ook dat de vijanden op andere eilanden en in andere kreitsen overwonnen

waren. Omtrent zeehandel en zeeverkeer met de landen buiten Java kunnen wij met zekerheid spreken. Niet zoozeer omdat in dezen tijd op het eiland allerlei lieden uit het buitenland vermeld worden, Kalinggaleezen, Drawidiërs, Singha-leezen, Tjams, Pegoeanen, Kambodjanen en nog anderen: hoe die menschen er komen en wat precies hun positie is, blijkt niet; evenmin of ze met den handel te maken hebben. Doch in 1037 brengt Airlangga een belangrijk werk tot stand, een dam aan den Brantas te Kamalagyan bij Waringin Sapta, welke beide plaatsnamen nog als Kelagen en Wringin pitoe bestaan juist waar de steen gevonden is. Er was daar een doorbraak van de rivier geweest, waardoor allerlei schade was veroorzaakt, en daar de omwonenden niet in staat bleken de rivier weer bedijkt te krijgen, nam de koning zelf maatregelen, en deed een afdamming aanleggen, die klaarblijkelijk dezelfde strekking had als waartoe in de negentiende eeuw de sluizen van Melirip werden aangelegd. Deze voorziening nu veroorzaakte groote vreugde van de prauwenbezitters, die lading kwamen innemen te Oedjoeng Galoeh en evenzeer van de gezamenlijke scheepskapiteins en kooplieden, die te Oedjoeng Galoeh samenkwamen. Dit is dus de groote zeehaven aan den Brantasmond, waar de over zee gekomen lading in de rivierprauwen overging, vandaar dat de opheffing van de stremming in de rivierscheepvaart ook den zeehandelaars ten goede kwam.

Vinden wij hier dus Oedjoeng Galoeh in de rol, die later door Gresik, nog later door Soerabaja zou worden overgenomen, een tweede havenstad treedt ook tijdens Airlangga voor het eerst op den voorgrond door de privileges voor den zeehandel, verleend van het vrijgebied van Kambangpoetih; daar de steen over dat vrijgebied is gevonden in het centrum van Toeban, is Kambangpoetih waarschijnlijk de voorganger van die eenmaal zoo bekende haven, die twee en een halve eeuw later reeds een der voornaamste van Java was.

Airlangga's edicten, voorzoover noodig gewaarmerkt met 's vorsten zegel, den garoedakop, wijken weer wat af van die zijner voorgangers; de lijsten van degenen, die bij een stichting geld of geschenken ontvingen, gaan ontbreken, doch veel uitvoeriger wordt vastgesteld wie de rechthebbenden zijn. Voorts brengen zij allerlei heffingen en opbrengsten, den koning verschuldigd, tot onze kennis; bepaaldelijk de steen van Kelagen is in dit opzicht merkwaardig, evenals door een opsomming van allerlei soorten van heiligdommen, in welker aard groote verscheidenheid blijkt te bestaan. Onder de geestelijkheid worden voor het eerst onder Airlangga de drie officieele gezindten genoemd, *çiwaieten*, boeddhisten en brahmaansche heremieten, doch terwijl later elk dier drie, van welke alleen de beide eersten in officieele stukken op den voorgrond treden, door een afzonderlijken functionaris wordt voorgedaan, geldt thans één persoon, de eerwaarde Mahananda, als hoofd der gezamenlijke geestelijkheid.

Als hersteller van het rijk is Airlangga een politieke figuur van beteekenis, doch

ook voor de Javaansche literatuur is een belangrijk feit aan zijn regeering verbonden, nog daargelaten de hierboven reeds genoemde opvatting, dat ook de literaire bemoeienis van Dharmawangça ten rechte op rekening van Airlangga zou komen. In elk geval is het oudste gedateerde oudjavaansche gedicht tijdens den laatste tot stand gekomen, en het is niet het minste uit de reeks van kunstwerken, de beroemde en populair gebleven Ardjoenawiwaha, op talrijke heiligdommen afgebeeld, en voor latere geslachten bekend gebleven in de lakon Mintaraga. Het gedicht, dat van technische vaardigheid zoowel als van dichterlijke verbeelding getuigt, staat op zoodanige hoogte, dat men kan vermoeden, dat allerlei andere pogingen er aan vooraf moeten zijn gegaan, doch met dat al is dit gewrocht van den dichter Kanwa het oudste, waaromtrent wij zeker zijn; als de dichter gewaagt van de goedkeuring van koning Airlangga, dien hij in den strijd wil vergezellen, kan men uit die laatste zinsnede opmaken, dat het vóór het einde der oorlogen, dus vóór 1035, tot stand moet zijn gekomen.

Zoowel uit een passage van de Ardjoenawiwaha als uit Airlangga's inscripties mag worden opgemaakt, dat in dezen tijd de wajang in ongeveer zijn tegenwoordigen vorm bestond. Dit beteekent dus, dat uiterlijk in het begin der elfde eeuw dit oud-indonesisch cultuurbezit onder den invloed van het Indisch schimmintooneel het hindoeïseeringsproces ten einde had doorloopen, dat het heeft gemaakt tot wat het sedert is gebleven.

's Konings voornaamste dienaar, zijn rakryan Kanoeroehan, wat wij veilig met rijksbestierder mogen weergeven, blijft tot het einde toe Narottama; daarentegen wordt de plaats, door de prinses als mahamantri i Hino ingenomen, voor het laatst in 1037 door haar ingenomen; sinds 1041 staat een man, eveneens met vorstelijke titulatuur, het naast tot den troon. Juist te Poetjangan ontbreekt zij voor het eerst, en Poetjangan is dan ook de plek, waar volgens latere traditie Kili Soetji, de vorstelijke kluizenares van Kahoeripan, haar ascese bedreef. Het is volstrekt niet onaanneemelijk, dat die traditie juist is, maar alle mogelijkheid van contrôle ontbreekt. Van koning Airlangga zelf wordt eveneens verhaald, dat hij de kluizenaar Resi Gentayoe is geworden en deze laatste traditie zou eenigen steun kunnen ontvangen van het feit, dat na Airlangga's laatste oorkonde met de gewone koninklijke titulatuur uit 1042, later in datzelfde jaar een edict wordt uitgevaardigd door „Z. M. de hoogerwaarde, die de wereld beheerscht”, welke aanduiding ook nog eens elders door een ongedateerd stuk wordt bevestigd en kan wijzen op een vorst, die een geestelijke waardigheid heeft aangenomen, doch voortgaat met het uitoefenen der regeering. Van iets dergelijks treffen wij ook later de voorbeelden aan.

Als Airlangga's opvolgers een beschikking van hem bevestigen, noemen zij hem den hoogerwaarden vorst Bhatara Goeroe, die te Tirtha is bijgezet. Dit Tirtha moet gelegen hebben nabij het reeds vroeger genoemde Belahan, aan de oosthelling

STEENEN BEELD VAN KONING AIRLANGGA UIT DE IÇANA-DYNASTIE, OOST-JAVA, 1019—1042. VORSTELIJKE PERSONEN WERDEN NA HUN DOOD UITGEBEELD IN DE GEDAANTE VAN EEN GODHEID. AIRLANGGA IS HIER VOORGESTELD ALS WISHNOE OP ZIJN RIJDIER GAROEDA. HIJ LEGDE IN 1035 DE LAATSTE HAND AAN HET HERSTEL VAN DE EENHEID VAN HET RIJK, DAT IN 1007 TEGELIJK MET HET SNEUVELEN VAN DEN VORST, EN DE VERWOESTING DER HOOFDSTAD WAS VERNIETIGD. ZIJN REGEERING WAS EEN TIJDPERK VAN CONSOLIDATIE, VAN UITBREIDING VAN DEN HANDEL OVER ZEE EN VAN BLOEI VOOR WETENSCHAP EN KUNST. HET BEELD, AFKOMSTIG VAN BELAHAN (OOSTHELLING PENANGGOENGAN) BEVINDT ZICH IN HET MUSEUM TE MODJOKERTO.

van den Penanggoengan, en de vondst van een grafbadplaats te Belahan, waarvan de centrale figuur een prachtig beeld van Wishnoe op Garoeda was, deed de veronderstelling opperen, dat de bijgezette vorst, wiens portretbeeld wij hier over hebben, geen andere dan Airlangga zou zijn geweest. Men moet dan natuurlijk aannemen dat, gelijk ook met andere vorsten het geval is geweest, een dubbele bijzetting heeft plaats gehad, hier dus én als Goeroe én als Wishnoe. Een in dezelfde buurt aangetroffen steen met reliëf, een chronogram in beeld brengend, is te verklaren als het jaar 1049 bedoelend, wat dan des konings sterfjaar zou kunnen zijn. Met deze onzekere gegevens verdwijnt de groote koning uit onzen gezichtskring. Een van zijn laatste daden moet een maatregel zijn geweest, die in zekeren zin zijn levenswerk ongedaan maakte: de moeizaam verkregen eenheid van Java werd verstoord door een splitsing van het rijk in tweeën. Als reden, die hem daartoe gebracht heeft, geeft een inscriptie in verzen uit het eind der dertiende eeuw, dat er „twee vorsten uit vijandschap tegen elkander begeerig tot den strijd waren”, doch in de veertiende eeuw vertelt het lofdicht Nagarakertagama (hetwelk wij in het volgend hoofdstuk uitvoerig zullen bespreken), dat „koning Airlangga uit liefde voor zijn kinderen maakte, dat beiden koning waren”. Het is niet moeilijk beide gegevens te combineeren tot dezen gang van zaken, dat, vermoedelijk na het wegvallen der kroonprinses, er onder des konings nakomelingen twee gegadigden tot den troon waren met evenveel recht of macht, en dat de vorst om vijandschap tusschen deze beiden en burgeroorlog te voorkomen, hen beiden heeft trachten tevreden te stellen door het rijk onder hen te verdeelen.

Daardoor zijn dan de beide staten ontstaan, waarvan de altijd het eerst genoemde en klaarblijkelijk als de voornaamste bedoelde, Djanggala heet en de tweede officieel oorspronkelijk Pandjaloe, doch deze laatste naam is tot de kanselarij beperkt gebleven en reeds zeer spoedig doorgaans vervangen door Kadiri. Deze splitsing is tot in lengte van dagen als een feit van buitengewone beteekenis gevoeld, ook lang nadat in werkelijkheid de eenheid van Java weder was hersteld: dat blijkt niet alleen, zooals wij zien zullen, uit de titulatuur van het veertiende-eeuwsche Madjapahitsche hof, maar ook uit latere oorkonden, waar de koning van Java zich blijkt te blijven beschouwen als koning der beide rijken Djanggala en Kadiri.

Dit belang der rijksdeeling van Airlangga komt eveneens tot uiting in de wijze, waarop de traditie haar tenuitvoerlegging heeft vastgehouden. Het vaststellen der grenzen schrijft deze traditie toe aan den boeddhistischen wijze Bharada, grootmeester der yoga-practijk en leeraar der magie, van wien ook bekend was dat hij Bali had bezocht, „het water der zee betredend”. Deze bovennatuurlijke kracht heeft hij ook aangewend bij de grensregeling. Bovenbedoelde oorkonde formuleert het zóó, dat die aanwijzing is geschied door „magisch water uit de kruik” en de Nagarakertagama geeft het verhaal uitvoeriger, maar helaas niet heel begrijpelijk.

Als tot dezen heilige het verzoek is gericht Java te verdeelen, doet hij dit „met water in de kruik van den hemel uit: west-oost tot aan het groote water verdeelde hij noord-zuid niet ver, zoover als (of: evenalsof) de zee de grens was”. Bij een tamarindeboom te Paloengan hield de asceet, uit den hemel gedaald, op en daar werd de kruik neergelegd; hij werd gestuit in zijn vlucht door een tamarinde, waaraan zijn monnikskleed bleef vasthaken en vervloekte dien boom om klein te blijven (Kamal-pandak, plaatsnaam, die dwergtamarinde beteekent). Dat werd een vast teeken voor de menschen, en er werd later een heiligdom gebouwd voor het weder één worden van Java.

Het is zeker niet gemakkelijk dit alles te interpreteren. Vroeger heeft men gemeend, dat Bharada zijn kruik daar ter plaatse had neergelegd, om door het er uit loopende tooverwater, dat natuurlijk niet ophield te vloeien, de grenslijn te doen aangeven, en tot juist die speciale plek zou hij geraakt zijn door het geval met de tamarinde. Om de grens terug te vinden, zou men dus van Paloengan uit in verschillende richting overeenkomstig die formule lijnen moeten trekken. Tegen deze opvatting kan worden aangevoerd, dat er dan geen de minste reden voor die vervloeking bestaat en ook de bedoeling van dat heiligdom wat in de lucht hangt. Beide bezwaren worden ondervangen, als men zich de zaak aldus voorstelt: de heilige vliegt over Java en geeft de grenslijn aan door het uit de kruik neerstortende water, maar het ongeval met de tamarinde maakt, dat hij zijn taak niet kan volvoeren; hij kan niet verder vliegen, de magische handeling is onderbroken, de kruik wordt neergelegd, de grens niet verder uitgezet. Om die onderbreking wordt de boom vervloekt en door diezelfde onderbreking was de grensscheiding niet voltooid. Ware dit met deze magische middelen wél het geval geweest, dan zou er nooit weer iets aan te doen geweest zijn, en was Java ten eeuwigen dage gesplitst gebleven; nu heeft de episode van Paloengan latere hereeniging mogelijk gemaakt. Vandaar het heiligdom.

Aanvaarden wij deze verklaring, dan volgt er uit, dat van Paloengan uitgaande slechts met één magische grens, in de ééne richting waar Bharada vandaan kwam, rekening gehouden moet worden. Nu weten wij verder, dat Kadiri zijn ouden naam in de tegenwoordige residentie bewaard heeft, en dat, zooals later nog zal blijken, het Malangsche bij Djanggala hoorde, terwijl de naam van dat laatste rijk in het oostelijk deel van Soerabaja, bij de Brantas-delta, nog voortleeft. Voorts zien wij, dat van den Kawi naar het zuiderstrand groote muren hebben geloopt, ten deele nog over, ongeveer op de tegenwoordige residentiegrens, en in latere verhalen als pinggir raksha, bevestigingsgrens, een rol spelend in de geschiedenis; aan den ouden naam herinnert het riviértje Leksa. Mogen wij aannemen, en er is veel wat er voor pleit, dat deze muren van menschenhand hebben moeten aanvullen wat de magische handeling van Bharada onvoltooid had gelaten, dan kan daaruit afgeleid worden, dat Paloengan op de helling van den Kawi gezocht moet worden,

en dat men voor de verdere grens van daar uit met de formule moet gaan werken. Niet de vlucht van den heilige is natuurlijk van belang, maar wel de grens tusschen beide rijken, en terwijl de eerste door allerlei traditie verduisterd kan zijn, was de laatste een realiteit geweest, die uit de verwrongen bewoordingen opgemaakt moet kunnen worden. Wij moeten dan van ergens op den Kawi aanvankelijk zuid-noord gaan, maar hoe ver? Het groote water kan zoowel de zee als de groote rivier, de Brantas zijn, en met de formule zou zoowel een verdeeling vrijwel recht noord-zuid in een westelijke en een oostelijke helft, van zee tot zee, overeen te brengen zijn als een ombuigen van de grens bij den Brantas naar het westen.

Het is begrijpelijk, dat er allerlei verklaringen geopperd zijn, waarbij de kwestie nog ingewikkelder blijkt te zijn door de mogelijkheid, dat de traditioneele formulering van deze deeling in tweeën eigenlijk teruggaat op een indertijd veronderstelde deeling in vieren door een goddelijken stamstichter. Zekerheid is nog niet verkregen, doch het staat in elk geval wel vast, dat de grens tusschen beide rijken van het zuiderstrand ter hoogte van den Kawi een lijn van ongeveer zuidelijk-noordelijke richting tot aan den Brantas vormde; hoe hij van daar de noordkust bereikte, moge in het midden gelaten worden. Kediri en Madioen met wat zich daar verder westelijk bij aansloot, behoorde bij het rijk van Kadiri; Soerabaja, althans het oostelijk deel dier residentie, Pasoeroean en wat verder oostelijk lag bij Djanggala.

De hoofdstad van het rijk Pandjaloe of Kadiri heet Daha, doch ook voor deze stad komt evenals voor het rijk de naam Kadiri in gebruik. Men heeft Daha wel in Madioen gezocht, doch sedert is overtuigend gebleken, dat de kraton van het rijk lag op ongeveer de plaats van de tegenwoordige stad Kediri. Later komt ook een rijksnaam Gelanggelang op, wanneer het rijk op het einde der dertiende eeuw kortstondig herrijst, en de Chineezzen spreken in deze periode dan ook van een koning van Kalang, die zijn zetel heeft te Taha. Van het rijk Djanggala wordt de hoofdstad door de traditie op drie verschillende plaatsen in de buurt van Penanggoengan en Porong-rivier aangewezen; een naam wordt niet genoemd, doch de latere Madjapahitsche vorstelijke titulatuur, die als tweede in den lande een vorst of vorstin van Kahoeripan en als derde een van Kadiri kent, doet vermoeden, dat Kahoeripan, Airlangga's hoofdstad, ook die van zijn voornaamste opvolgers, de vorsten van Djanggala, is gebleven.

Bali is bij de rijksdeeling niet betrokken. Een later Javaansch geschrift verhaalt, dat Airlangga eerst aan zijn eenen zoon Bali, aan zijn anderen Java had willen geven, doch daarvan was afgebracht door den op Bali levenden heilige Koetoeran, wiens eigen kleinzoon er vorst moest worden. In werkelijkheid is het wel zelfstandig gebleven doch onder dezelfde dynastie, immers gedurende bijna dertig jaar blijkens een tiental oorkonden van 1049 tot 1077 regeert er een vorst, die zich aanduidt als

de jongste zoon van de godin, die is bijgezet te Boerwan en den god, die is bijgezet te Banjoeweka. Deze volgorde doet aan het vorstelijk echtpaar, Airlangga's ouders, denken; de vorst, bijgezet te Banjoeweka wordt het eerst vermeld op een kort na Oedayana's dood uitgevaardigd edict van zijn opvolger. Er is dus wel bijna zekerheid, dat Bali na Airlangga's dood onder diens jongsten broeder is gekomen; zijn oorkonden worden zoowel in het zuiden als het noorden van het eiland aangetroffen. Een volgend stuk is van 1098, afkomstig van een *çri Çakalendaki ring Eçana Goenadharmalakshmidhara Widjayottoenggadewi*, welke vorstin dus in haar titulatuur zoowel aan die van Airlangga's moeder als aan den grooten stamvader Içana herinnert, zoodat ook van haar aannemelijk is, dat zij tot hetzelfde geslacht behoort. Bij de verdere vorsten, die op verschillende momenten in de twaalfde eeuw te voorschijn treden, is dat niet meer uit te maken; één hunner, de ietwat raadselachtige Djayapangoes, op wiens naam een twaalfstal edicten van aanvechtbare echtheid staan, die alle op éénzelfden dag in 1181 zouden zijn uitgevaardigd, noemt zich nog eens uitdrukkelijk opperkoning van zeven rijken van het eiland Bali. Nergens blijkt meer iets van een band met Java, en honderd jaar later wordt Bali van Java uit beoorloogd.

Uit de elfde of twaalfde eeuw dateert waarschijnlijk ook een zeer merkwaardig Balisch monument, de bijzettingsplaats met klooster te Tampaksiring, bestaande uit een aantal aan weerszijden van den steilen rivieroever in den rotswand uitgehouwen tempelfaçades, waaronder gelegenheid was de urn te plaatsen, benevens een eveneens uit de rots uitgespaard kloostercomplex, poort, vergaderzaal en cellen om een open hof. Korte inscripties op de tempeltjes, waaruit valt op te maken, dat „de vorst bijgezet te Djaloe” hier een laatste rustplaats vond met zijn gemalin en naaste omgeving, vertegenwoordigen een op Java in deze eeuwen gebruikelijke schriftsoort, en de bouwvorm der tempeltjes sluit zich daarbij aan: zij is eveneens geheel overeenkomstig hetgeen Java te zien of te veronderstellen geeft. Bij de schaarschte van monumenten uit dezen tijd op Java, geeft Tampaksiring, dat ook op zichzelf als uniek specimen van bijzondere waarde is, een welkome aanvulling.

Wij keeren nu naar Java zelf terug, in de verwachting daar de lotgevallen van twee rijken te kunnen volgen en een geschiedenis van Djanggala naast of in verband met een geschiedenis van Kadiri te kunnen stellen. Wat wij er vinden, is echter geheel anders. Djanggala, bedoeld als het voornaamste rijksdeel, vertoont nauwelijks eenig levensteeken; alle licht valt op Kadiri. Wij kunnen met alle recht van een Kadirische periode spreken, waarbij uitsluitend aan het begin en aan het einde iets van Djanggala te merken valt.

Drie oorkonden mogen misschien aan het rijk van Djanggala toegeschreven worden, en dan nog met een groote mate van aarzeling. Vooreerst een hoogst verdachte koperoorkonde uit 1053 met een koning, die geen, en een mahamantri i Hino, die wel een officiee-

len Sanskrit wijdingsnaam draagt, met een schenking voor de koninklijke gezellen te Bandjaran. De naam Djanggala komt op het stuk voor, en een plaats Bandjaran ligt nog altijd bij de Soerabaja-rivier, op het oude gebied van Djanggala. Die plaats heeft zelf een steen met niet ontcijferd jaartal opgeleverd; de titulatuur is geheel overeenkomstig die van Kadiri, en terwijl van de koperplaat kan gelden, dat zoowel de opgave van den koning als van het jaartal fout kan zijn, is de steen weliswaar authentiek, doch wellicht afkomstig uit een tijd, dat het Kadirisch gezag, hetwelk in den loop der jaren, naar wij zeker weten, het gebied van Malang aan zich onderworpen had, zich eveneens over het gebied van Bandjaran had uitgestrekt, in welk geval het document natuurlijk niets meer met het rijk Djanggala te maken heeft. Zoo rest voor dit laatste eigenlijk slechts één oorkonde, een steen van onbekende herkomst, vermoedelijk uit 1060. De koning is de rakai Haloe heer Djoeroe (als dat goed gelezen is) çri Samarotsaha Karnnakeçana Dharmawangça Kirtisingha Djayantakatoenggadewa; en zijn zekelmerk is de garoedakop. Zoowel dat laatste als de rakai-naam zijn die van Airlangga; de vorst blijkt tot de Dharmawangça's te behooren, de titulatuur is anders dan de Kadirische. Daar nu bovendien van een waterleiding wordt melding gemaakt, gesticht door den hoogerwaarden vorst Bhatara Goeroe, die is bijgezet te Tirtha, dat is dus door Airlangga zelf, hebben wij zonder eenigen twijfel te doen met een zijner afstammelingen, die niet over Kadiri, en dus hoogstwaarschijnlijk over Djanggala regeerde. De naam Soemengka, waar die waterleiding lag, komt een paar maal voor in Soerabaja. Daarmede is de epigrafische nalatenschap van Djanggala uitgeput, en wanneer in de twaalfde eeuw blijkens een toen vervaardigd gedicht de gemalin van den Kadirischen koning uit Djanggala kwam, staat daar geen woord bij over het bestaan van een koning of een rijk. Het lijkt wel, of dit rijksdeel volkomen verdwenen is. Overschaduwd door Kadiri is het zeker; is het er ook door verdrongen? Het heeft er allen schijn van. Men kan zich voorstellen, dat, wellicht door het uitsterven van dezen tak der dynastie, het gezag van Djanggala is weggefallen, en stukken van dat rijk onder Kadiri zijn geraakt, andere misschien tijdelijk hun eigen weg zijn gegaan. Zulk een gang van zaken zou niet in strijd zijn met onze gegevens. Djanggala blijft geheel verduisterd — totdat het aan het slot van den Kadirischen tijd op verrassende wijze weer te voorschijn komt.

Dan heeft zich namelijk een usurpator meester gemaakt van het dan aan Kadiri onderhoorige gebied, waarvan thans Malang het centrum vormt, doch toentertijd het iets noordelijker gelegen Toemapel. Langzamerhand breidt hij zijn macht uit en gaat zich steeds onafhankelijker gedragen ten opzichte van den koning te Kadiri, tot hij sterk genoeg is om dien gewapenderhand aan te tasten. Deze man nu doet zich voor als de nieuwe heerscher over het oude Djanggala, waartoe alleen geografisch eenige aanleiding was; en als hij zijn doel heeft bereikt en Kadiri heeft verslagen, heet het officieel dat Djanggala en Kadiri weder vereenigd zijn. Dat is sedert

dien ook de gangbare Javaansche opvatting gebleven, doch er is alle reden om haar eenvoudig voor een fictie te houden, uitgevonden om aan het optreden van een opstandeling tegen het wettig gezag een schijn van recht te geven. Zijn succes heeft de fictie leven ingeblazen, maar dit mag ons niet blind maken voor de werkelijkheid, dat voorzoover valt na te gaan, van het oude Djanggala der rijksdeeling reeds lang niets meer over was, toen politieke redenen een nieuw Djanggala deden verrijzen, hetwelk met het oude slechts den naam gemeen had.

Tegenover de schaarsche gegevens van Djanggala kan Kadiri een indrukwekkende reeks van oorkonden en een aantal onder de bescherming van het Kadirische hof ontstane dichtwerken stellen. Ook naar buiten kon deze staat zich doen gelden; in de twaalfde eeuw vernemen wij van koning Djayabhaya, dat niet alleen over de heele uitgestrektheid van Java zich niemand tegen hem kon verzetten, doch ook geen enkel ander eiland hem kon weerstaan. Dit kan overdreven zijn, het bewijst toch wel dat Kadiri ook buiten Java optrad, en het behoeft ook niet betwijfeld te worden, dat de Chineesche berichten, neergelegd in de geschiedenis der Soeng-dynastie, het Kadirische rijk op het oog hebben, wanneer zij van Java gewagen. Dit is één begrip; van een splitsing weten zij niets, evenmin trouwens, dat tusschen het gezantschap van 992, dat wij in het vorig hoofdstuk bespraken, en het volgende van 1109 nog al een en ander veranderd was. Juist tijdens Djayabhaya hebben de Chineezzen nog gelegenheid gehad zich van Java op de hoogte te stellen, en al moge het waarschijnlijk zijn, dat onmiddellijk na de rijksdeeling eenige Javaansche havens aan Djanggala hadden behoord, tijdens genoemden koning hadden de waarnemers stellig uitsluitend met Kadiri te doen. Allerlei van wat zij opteekenden stemt dan ook overeen met wat een kleine honderd jaar later de handelsautoriteit Chau Djoe-koea in zijn zoo straks te bespreken werk publiceerde.

De mededeelingen zijn weer uiterst heterogeen van aard. Zij beginnen met de voortbrengselen, rijst, hennep en erwten, goud, zilver, rhinoceroshoorn, ivoor, aloë- en sandelhout, anijs, peper, pinang, zwavel en sapanhout; ook wordt de zijdeworm geteeld en zijde en katoen vervaardigd. Voorts worden de planten en dieren opgesomd. Dan komt de bevolking, met losse haren en een kleed om het lichaam gewikkeld, maar de koning heeft het haar opgemaakt en draagt gouden versierselen, zijde en leren schoenen. De fraaie huizen vallen op, versierd met gele en groene tichels; in een openbaar gebouw worden de vreemde kooplieden als gast ontvangen. Lijfstraffen worden niet toegepast, behalve voor roof en diefstal; verder wordt alles met goudboeten afgedaan. Bij het huwelijk wordt een goudsom aan de familie van het meisje betaald. Als men ziek is, neemt men geen medicijn, doch bidt tot de goden of tot Boeddha. Eenige bijzonderheden over feestelijkheden en muziekinstrumenten (fluit, trommen en „houten plankjes”, waarschijnlijk een soort gambang) voltooien de beschrijving. Als van den koning gesproken wordt, die dagelijks audiëntie geeft en als hij uitrijdt

dit doet op een olifant of in een wagen met een gevolg van 500 tot 700 soldaten, terwijl ieder langs den weg neerhurkt, vernemen wij nog een en ander over het bestuur. Drie van zijn zoons zijn onderkoning en verder zijn er vier ministers, lo-ki-lien, wat ongetwijfeld rakryan voorstelt; zij genieten geen vast salaris, doch krijgen van tijd tot tijd bodemproducten en dergelijke. Driehonderd ambtenaren houden de boeken der inkomsten bij; een duizental lagere hebben de zorg voor de bewaking van de stad, de schatkist, de graanschuren en het leger, welks commandant elk half jaar zijn tractement ontvangt, evenals de op dertigduizend man geschatte soldaten hun soldij. Merkwaardig is nog wat wordt verteld over een heffing op de padi, en wel van $\frac{1}{10}$ tail (Chineesch ons) gouds op de $2\frac{3}{10}$ pikoel, een zonderlinge berekening, die wel het gevolg van de omzetting in Chineesche waarden zal zijn; gaat men na, wat het eigenlijk beteekent, dan komt men tot de ongeloofelijk zware belasting van 3,8 gram goud op de plm. 135 kilogram graan.

Naast deze algemeenheden kunnen wij nu uit de oorkonden nog eenige aanvulling geven. De oudste ons bekende koning van Kadiri is de op een oorkonde van 1104 voorkomende Djayawarsha, van wien wij ons mogen afvragen, of hij dezelfde kan zijn als de Warshadjaya, tijdens wiens bewind de dichter Trigoena den kakawin Kreshnayana tot stand bracht. Het gedicht, dat later aan den tempel van Panataran is afgebeeld, zou daarmede een dateering gevonden hebben. Is deze oorkonde afkomstig uit Madioen, de verdere koningsdicten van het rijk Kadiri zijn alle te voorschijn gekomen in het tegenwoordige gewest van dien naam, met inbegrip van het oorspronkelijk daarbij behoorende, thans aan Pasoeroean getrokken Ngantang. Zij vertoonen in hun opzet een groote homogeniteit en sluiten zich nauw aan bij die van Airlangga. Evenals deze laatste, stellen de vorsten steeds sterk op den voorgrond, dat zij afstammelingen of incarnaties van Wishnoe zijn. De hoogste functionaris is nog steeds de rakryan Kanoeroehan, wiens waardigheid als die van rijksbestierder te beschouwen is; de Patih, die later de eerste plaats na den koning zal innemen, komt wel voor, maar is minder in rang. Blijkens een der oorkonden van halfweg de twaalfde eeuw blijkt hij in het bijzonder met rechterlijke beslissingen belast te zijn.

Van minstens 1115 tot 1130 is koning Kameçwara I aan de regeering geweest. In een zijner oorkonden, welker zegelmerk de doodskop met slag tanden, de tjandra-kapala, is, maakt hij melding van strijd, waar wij verder niets van af weten. Iets meer vernemen wij omtrent dit bewind wederom uit een gedicht, de Smaradahana, welks stof volgens latere traditie aan het Sanskrit Skandapoerana is ontleend. Het rijk heet in dit dichtwerk Djawa Madhyadeça, dus Java Middenland, hetgeen zou kunnen slaan op Java als middelpunt van den Archipel, doch ook kan beteekenen, dat het westen en het oosten van het eiland onder een ander gezag stonden. In de zinsnede, dat dit land steeds bezocht wordt door den hoogerwaarden Agastya,

herkennen wij de herinnering aan den ouden Agastya-dienst, dien wij in een vroegere periode zoo duidelijk waarnamen; voorts komen in het gedicht sterk tantrische opvattingen tot uiting. Het is deze zelfde bron, waaruit wij hierboven reeds een paar maal geput hebben zonder hem te noemen: bij het bericht, dat de koning gezegd wordt zijn oorsprong te danken te hebben aan çri Içanadharma, waardoor wordt bewezen, dat de dynastie zich nog van haar afstamming uit Sindok-Içana bewust was, en bij hetgeen wij opmerkten over het al of niet voortbestaan van het rijk Djanggala. Het is namelijk Kameçwara's gemalin, die in het gedicht als de bloem der vrouwen in Djanggala wordt gevierd, zonder dat echter van haar vader als van een koning of prins wordt gesproken. Deze koningin Kirana is gelijknamig met de heldin van den lateren romantischen Pandji-cyclus en dit heeft aanleiding gegeven tot de veronderstelling, dat Kameçwara en Kirana de historische prototypen, voorzoover men daarvan spreken kan, van de hoofdpersonen dezer verhalenreeks zijn geweest.

Beter bekend dan deze koning, ook bij het huidige geslacht, is zijn opvolger Djayabhaya, wiens regeeringsjaren zich van minstens 1135 tot 1157 hebben uitgestrekt. Die bekendheid dankt hij misschien oorspronkelijk aan het feit, dat op zijn initiatief het beroemde gedicht Bharatayoeddha is gemaakt, en dit werk, populair gebleven in zijn nieuwwjavaansche bewerking als Bratajoeda, des konings naam vermeldde. Wellicht daarom zijn aan hem de „voorspellingen van Djayabhaya” toegeschreven, welk op zichzelf onbeduidend en eerst veel later opgesteld geschrift zijn belang ontleent aan hetgeen latere geslachten er uit putten over de toekomstige geschiedenis en toekomstige onafhankelijkheid van Java. Hoe dan ook, in tegenstelling tot zijn voorgangers en opvolgers is Djayabhaya's naam blijven voortleven.

Ook deze koning heeft met onlusten te kampen gehad: hij beloont de trouwe Hantangers (de steen stond dan ook te Ngantang) voor hun trouw temidden van vijandelijkheden en in tijd van druk. De bevestiging van een gunstbewijs, door Bhatara Goeroe, d. w. z. Airlangga, in 1039 onder den garoedakop uitgevaardigd, doet nog eens zien hoezeer het Kadirische bevindt zich bij dat van Airlangga aansluit. Wat het gebied buiten Java betreft, wezen wij reeds op de passage, dat geen eiland in staat was dezen koning te weerstaan.

Deze passage is ontleend aan de Bharatayoeddha, en zij wordt aangevuld door een andere, dat al 's vorsten vijanden zich voor hem bogen, zelfs die van het Goudland. Dit doet natuurlijk aan Sumatra denken, ook al is (misschien om de maat) een andere benaming dan de gewone gebruikt. Nu zullen wij zien, dat op het eind van den Kadirischen tijd Java zijn macht over het Oosten van den Archipel heeft uitgebreid, en daar hebben wij dus in de eerste plaats de eilanden te zoeken, die zich niet tegen Djayabhaya konden verzetten, doch Sumatra behoort dan, voorzoover na te gaan, nog tot de machtssfeer van Çriwidjaya. Wij zullen vermoedelijk de mededeeling

over het Goudland niet moeten opvatten als een overheersching door Java van een stuk Sumatra, maar dat er reeds lang een zekere relatie bestond, en dan bepaaldelijk met Djambi, is niet onaannemelijk. Te Solok, westelijk van de hoofdplaats van dat gewest, zijn vier groote makara-ornamenten gevonden, die tot een indrukwekkend bouwwerk behoord moeten hebben en één daarvan draagt het jaartal 1064. In bewerking vertoonen deze stukken groote overeenkomst met Hindoe-Javaansche kunst, in tegenstelling tot wat wij later als typisch Hindoe-Sumatraansch ter westkust zullen vinden. Er bestaat dus kans op betrekkingen tusschen Djambi en Java sinds halfweg de elfde eeuw, en juist in dien tijd gaat Djambi ook zelfstandig gezanten naar China zenden, die van 1079 tot 1088 worden gesignaleerd.

Kan dit geschied zijn in een soort tegenstelling tot Çriwidjaya? Het is mogelijk, want dat rijk heeft in deze jaren opnieuw een geslaagden inval van de zijde der Tjola's te verduren gehad, als wij de woorden van koning Wiraradjendra mogen gelooven, die zegt vóór of in 1068 Kadaram te hebben veroverd en daarna teruggegeven. Merkwaaardigerwijze hooren wij van de andere zijde in 1106 juist het tegenovergestelde: als in dat jaar een Tjola-gezantschap naar China komt, wordt het met een minder soort ceremonieel behandeld uit overweging, dat Tjola onderworpen was aan Çriwidjaya. Als dit niet een vergissing of misverstand is, zou de krijgskans dus al zeer snel gekeerd zijn. De goede verstandhouding tusschen beide rijken moet spoedig weer zijn hersteld, want de Tjola-koning, die in 1084 regeert, verleent op verzoek van den koning van Kidara ontheffing van belasting aan het dorp, dat aan de Çri-Çailendra-Tjoedamaniwarma-wihara, de vroeger besproken vrome stichting van genoemden Sumatraanschen vorst, was toegekend.

Zuidindische invloed ter westkust blijkt overtuigend uit een inscriptie in Tamil op een steen uit 1088 nabij Baroes, uitgaande van een Tamil-sprekende handelscorporatie der „vijftienhonderd” of der „vijfhonderd uit de duizend” (districten). Voor en na blijft intusschen Çriwidjaya de groote macht van het westen; het zendt geregeld gedurende de tweede helft van de elfde eeuw en nog een paar maal in de twaalfde zijn gezanten naar China, terwijl de Arabische auteurs dezer eeuw geen blijk geven, dat er iets anders is geworden dan vroeger. Haraki omstreeks 1132 onderscheidt het eiland Zabag weer van het tinleverend Kalah en het kamferuitvoerend Sriboeza en Edrisi in 1154 kent Sriboeza als een der Zabag-eilanden; hij voegt er aan toe, dat de welvaart dier eilanden ten deele te danken is aan de Chineezers, die er zich in troebele tijden met hun handel hebben gevestigd. Ook geeft deze auteur het merkwaardig bericht van den handel van Zabag op Oost-Afrika, vergemakkelijkt doordat men elkanders taal verstaat: ongetwijfeld een gevolg van die vroegere Indonesische kolonisatie, waarvan de sporen zoo duidelijk op Madagaskar waarneembaar zijn.

Wij komen nu weder terug tot de Bharatayoeddha, waaruit eenige strofen aan-

leiding waren de toestanden buiten Java in oogenschouw te nemen. Het gedicht is in 1157 aangevangen door Sedah, die de Mahabharata-stof op Javaansche wijze heeft behandeld, en is voleindigd door Panoeloeh. Aan den naam van dien laatste zijn nog twee dichtwerken verbonden, de Hariwangça en de Ghatotkatjaçraya, die laatste vermeldingswaardig omdat hier voor het eerst de javaniseering der epische stof zoover gevorderd is, dat de helden en heldinnen vergezeld worden door de typische volgelingen, panakawan's en inja's, die zij ook in de wajang behouden hebben. Onder deze volgelingen verbergen zich waarschijnlijk oeroude Indonesische hogere wezens, die thans gelegenheid krijgen een rol te hernemen in het hoofdsche gedicht en zich in de Javaansche cultuur hebben weten te handhaven. Mogelijk geven tegelijkertijd de in de inscripties voorkomende personen, die nader worden aangeduid met diernamen (vooral kebo, maar nog vele anderen) een andere aanwijzing voor het weder veldwinnen van oude Indonesische, wellicht totemistische, opvattingen, die langen tijd door het hindoeïsme op den achtergrond waren gehouden.

Van Djayabhaya's opvolgers weten wijslechts weinig, van enkelen uitsluitend de namen uit hun inscripties. Een enkele bijzonderheid moge volstaan. Onder koning Gandra in 1181 maken wij kennis met een verder onbekenden hoogen militair, een senapati sarwadjala, legeraanvoerder op alle zeeën, dus een soort groot-admiraal, wiens bestaan de aanwezigheid eener Javaansche vloot bewijst. Zonder deze ware trouwens de onderwerping van andere eilanden ondenkbaar. Dan is in 1185 Kameçwara II aan het bewind, vermeldenswaard om de mogelijkheid, dat op hem en niet op zijn gelijknamigen voorganger de bijzonderheden slaan, die wij aan de Smaradahana ontleenden. Ware de traditie, die den dichter Dharmadja broeder noemt van Tana-koeng, welke omstreeks den val van Kadiri zijn Werttasantjaya en Loebdhaka dichtte, inderdaad betrouwbaar, dan zou de laatste mogelijkheid zelfs de voorkeur verdienen. Een viertal oorkonden zijn vervolgens afkomstig van koning Çrengga; hun jaartallen loopen van 1194 tot 1200. Daarbij is de in 1197 gedateerde inscriptie ten behoeve van de godheid van Palah, nog steeds staande op het tempelterrein van Panataran bij Blitar, waar ook volgens andere aanwijzingen dat heiligdom van Palah heeft gelegen; de gebouwen zijn er echter, zooals wij zien zullen, alle van veel lateren datum. Van een op een ander edict vermeld klaarblijkelijk belangrijk feit, de verdrijving van een tegenstander uit zijn kraton te Katangkatang, waardoor 's konigs macht in Kadiri vast is gegrondvest, weten wij verder niets.

Çrengga's opvolger is Kertadjaya, de laatste koning van Kadiri. Reeds in 1190 doet deze een godsdienstige kreits (mandala) stichten; hij voert dan geen koningstitel en heeft deze wijding vermoedelijk als prins verricht. Het officieele zegelmerk van beide vorsten is hetzelfde, een figuur die kan worden beschreven als een op een der hoeken staande rechthoek, getrokken om een kleineren rechthoek. Later bevestigt Kertadjaya nog een schenking van zijn voorganger; steeds blijkt nog de rijksbe-

stierder rakryan Kanoeroehan te worden genoemd. Ten slotte sanctionneert deze vorst dan nog in 1216 de oprichting eener viervoudige kluizenarij. Maar dan nadert ook reeds het einde: Kadiri wordt bedreigd door een avonturier, die zich heeft neergezet in het Malangsche en gaandeweg stukken van het oude Djanggala onder zijn gezag heeft vereenigd. Aan hem zal koning Kertadjaya in den slag bij Ganter van 1222 troon en rijk verliezen.

De tijd van Kadiri is voor de Javaansche cultuur van groote beteekenis geweest. De bloei der letterkunde bleek reeds uit ons overzicht, en die gedichten zelf toonen ons telkens door allerlei bijzonderheden op welk een hoogte van beschaving het verfijnde hofleven stond, dat de dichters inspireerde. Het mag waar zijn, dat deze beschaving uitsluitend om den kraton was geconcentreerd en het gemeene volk er geen deel aan had, op zichzelf blijft zij toch van uitnemende waarde ook om wat zij aan later tijd heeft overgedragen. Monumenten van belang zijn niet gespaard gebleven, eenigszins tot onze verwondering: misschien is de verklaring, dat een volgende heerschappij in de behoefte aan steeds schooner en grootscher monumenten de bouwwerken van het vorig geslacht niet in stand gehouden, doch door eigen nieuwere scheppingen vervangen heeft.

De politieke beteekenis van den Kadirischen tijd voor den Archipel leeren wij wellicht het best van Chineesche zijde kennen. Deze berichtgeving heeft als steeds in de eerste plaats oog voor handelsverhoudingen, maar de staatkundige gesteldheid blijkt daar niet minder duidelijk om. Reeds in 1178 vermeldt Chou K'ü-fei, dat van alle rijke vreemde landen, die overvloed en verscheidenheid van kostbare goederen bezitten, geen het land der Arabieren, d. w. z. het Abbasiedenrijk, overtreft; daarop volgt Java en in de derde plaats wordt Çriwidjaya genoemd. Als voornaamste handelsmogendheid heeft dus Java klaarblijkelijk zijn ouden concurrent reeds overvleugeld.

Gedeeltelijk aan Chou K'ü-fei ontleenend, doch daaraan allerlei uit eigen ervaring toevoegend, heeft onze voornaamste bron voor de handelsgeschiedenis van dit tijdperk, Chau Djoe-koea, inspecteur van den buitenlandschen handel te Ch'uen-chou, zijn werk Choe-fan-chi samengesteld, bestaande uit twee deelen, eerst een opsomming van de verschillende landen, die voor den Chineesch-Arabischen handel van belang waren, en dan een overzicht van de verschillende handelsartikelen en hun herkomst. Als het geschrift verschijnt in 1225, heeft het rijk van Kadiri reeds opgehouden te bestaan, doch ongetwijfeld zijn de gegevens ontleend aan de periode vóór den overgang van 1222.

Het is duidelijk dat ook voor Chau Java en Çriwidjaya de beide groote machten zijn, elk beschikkend over een belangrijk gebied van onderhoorigheden. Van Çriwidjaya haalt de handel, behalve hetgeen er van elders is aangebracht, de landsproducten schildpad, kamfer, aloë- en lakhout, kruidnagels, sandelhout en kardamom.

mom; het is een nog krachtige staat, van welks soldaten de moed wordt geroemd, terwijl wij tevens vernemen, dat bij voorkomende gelegenheden de strijd wordt gevoerd door middel van contingenten onder telkens opnieuw benoemde aanvoerders, eigen uitrusting en provisie meebrengend. De hoofdstad wordt beschreven als de typische waterstad, welks bewoners of verspreid buiten het centrum of op vloten in het water leven, waardoor zij geen belasting behoeven te betalen; ook de koning beweegt zich bij voorkeur per schip.

Vijftien onderhoorigheden worden opgesomd, die het oppergezag van Çriwidjaya erkennen. Negen daarvan zijn met meer of minder zekerheid op het Maleische Schiereiland teruggevonden; de namen der zes overige schijnen overeen te komen met Batak, Palembang, Soenda, Kampe, Lamoeri (Atjèh) en Ceylon, en deze combinatie is wel waard er een oogenblik bij stil te staan. Aanspraken op Ceylon doen wel wat vreemd aan, te meer waar dezelfde auteur elders in zijn boek dit zelfde land aan Malabar onderhoorig acht; doch in het licht van wat wij omtrent vroegere relaties tusschen Çriwidjaya en Voor-Indië hebben opgemerkt, en van het feit, dat wij eenige jaren later inderdaad Djawaka's uit het oosten op Ceylon zullen aantreffen, is een tijdelijk gezag over dit eiland toch niet geheel uitgesloten. Palembang is, zooals wij zien, een afzonderlijk deel van het rijk Çriwidjaya, waaruit men zou kunnen opmaken, dat de rijkszetel niet of niet meer te Palembang lag. Dat hij verplaatst zou zijn naar Malayoe in Djambi heeft men willen concludeeren uit de omstandigheid, dat een in 1183 gedateerde Khmer-inscriptie uit het land Grahi in het noorden van het Maleische Schiereiland precies dezelfde koninklijke titulatuur vertoont als een eeuw later door de vorsten van Malayoe wordt gevoerd: klaarblijkelijk, zoo redeneert men, was dus reeds in 1183 Malayoe ginds oppermachtig en had het de rol van Çriwidjaya overgenomen. Dat deze redeneering niet tegen kritiek bestand is wordt duidelijk, als men bedenkt, dat precies evengoed titulatuur en dynastie in den loop van die eeuw van het Schiereiland naar Sumatra gekomen kunnen zijn. Een positie van eenige beteekenis van Malayoe tijdens Chau is volstrekt onbewezen, en vooralsnog behoeven wij niet te twijfelen aan de juistheid der opvatting, dat het oude Çriwidjaya zich nog handhaafde. Wellicht met een uitzondering: van het bij de Aroe-baai gelegen Kampe vertelt deze auteur, dat het zich gewapenderhand van Çriwidjaya had losgemaakt en thans een eigen koning had. Als het centrale gezag daarin heeft moeten berusten, bewijst het een begin van verzwakking.

De Bataklanden en Atjèh onder gezag van Çriwidjaya baren geen verwondering, doch opmerkelijk is, dat ook de Soenda-landen binnen de invloedssfeer van dat rijk vallen en zich richten naar de westelijke mogendheid; ook in latere eeuwen zijn de banden tusschen West-Java en Zuid-Sumatra nauw gebleven. Er is te Soenda een goede ankerplaats en de beste peper groeit er, maar geregeld bestuur ontbreekt en de zeeroof der in paalwoningen huizende bewoners schrikt den handel af.

Het andere groote rijk, Java, wordt zoowel met dien naam als met P'oe-kia-loeng aangeduid, in welk laatste woord men gaarne Pekalongan zou herkennen, ware het niet dat overigens van een zoo vroeg op den voorgrond treden van deze haven nergens iets blijkt. Op een gegeven moment was den Chineezzen verboden met Java handel te drijven en toen hebben de kooplieden het Soekitan genoemd; in dien naam heeft men langs etymologischen weg een equivalent van Djanggala gezocht, doch het is ook bij Soerabaja gelocaliseerd. Soekitan grenst west aan Soenda, oost aan Tapan, dat op zijn beurt eveneens den naam Joeng-ya-loe draagt, wat ook alweer Djanggala of wel Oedjoeng Galoeh zou kunnen zijn. De verwarring wordt nog vergroot, doordat onder de onderhoorigheden van Java Tapan en Joeng-ya-loe als afzonderlijke grootheden opgegeven worden. Wat intusschen duidelijk blijkt is, dat er twee koningen zijn, die van Java en die van Soekitan, onderscheiden naar hun kleeding enz., terwijl ook de in beide landen gebruikte munten niet geheel dezelfde zijn.

Ongetwijfeld spreken deze berichten elkander tegen, en is Chau rijkelijk onnauwkeurig, doch dit zou ook wel een gevolg kunnen zijn van de inderdaad voor den buitenlander niet heel duidelijke toestanden op Java. De tijd der beide koningen is wel hoogstwaarschijnlijk die van vóór den val van Kadiri; de oppervorst, de koning van „Java” is de Kadirische machthebber, de andere is de zich in het oosten reeds meer of minder onafhankelijk gedragende heerscher van het herboren Djanggala, dien wij reeds eerder noemden en van wien wij in het volgend hoofdstuk meer zullen hooren.

De onderhoorigheden van Java zijn veertien of vijftien in getal, waarvan vijf op Java zelf, want van de rest wordt gezegd, dat zij „op eilanden” liggen. Sago is er hoofdvoedsel en ruilmiddel; de menschen, die er wonen, zijn bronskleurig en getatoeëerd en zijn onbekend met lezen en schrijven. Dit kan uit den aard der zaak slechts op enkele dier eilanden slaan, van wier namen met groote aarzeling Nieuw-Guinee en Soemba of Soembawa, en met wat meer vertrouwen Bali, Goeroen (Gorong), Tandjoengpoera (Zuid-West-Borneo), Timor, Bonggaai, Moloekoe (Ternate) zijn herkend. Tandjoengpoera en Bali leveren paarden, en men heeft er eenig begrip van lezen en schrijven, doch eerstgenoemd land, waar lakhout, was, aromata en schildpad (merkwaardigerwijze nog niet de later zoo gezochte diamanten) vandaan komen, maakt zich aan zeeroof schuldig.

Buiten de invloedssferen der beide groote mogendheden is er ook nog een stuk van den Archipel onafhankelijk gebleven; als zoodanig wordt Poeni op West-Borneo genoemd, welks koning over honderd oorlogsschepen beschikt, en, uitgaand per palankijn, door vijfhonderd volgelingen begeleid wordt. De godheid van dat land bestaat uit twee parels. De handel geschiedt er op zeer eigenaardige manier: als er een schip komt, gaat de koning zelf aan boord, en na wederzijdsch onthaal, dat ongeveer een maand duurt, stelt de vorst de prijzen vast en geeft gelegenheid tot

den handel; ook bij het vertrek heeft weer allerlei ceremonieel plaats. Nog acht andere landen komen met Poeni overeen; zij schijnen hoofdzakelijk in Celebes en de Molukken te liggen.

Het bestaan van zulke nog op zichzelf aangewezen landstreken, de onzekerheid in het herkennen van enkele onderhoorigheden en de mogelijkheid, dat wellicht één der groote staten reeds teekenen van verzwakking begon te vertoonen, doen natuurlijk niets af aan het groote feit, dat practisch gesproken de Archipel door een geografisch-politieke scheidingslijn in twee helften was verdeeld, waarvan de westelijke het rijk van Çriwidjaya vormde, de oostelijke het gezag van Java erkende. Gedurende de heerschappij der Kadirische koningen heeft Java niet alleen een hoogtepunt van cultuur bereikt, maar is het tevens de beheerscher van een eilandenrijk geworden, dat het voorloopig in het rustig bezit van het westen gelaten Çriwidjaya naar de kroon ging steken.

ZESDE HOOFDSTUK

SINGHASARI

(DERTIENDE EEUW)

Met den val van het rijk van Kadiri breekt een nieuw tijdperk aan in de geschiedenis van Java, en door zijn gevolgen tevens in de geschiedenis van den Archipel als geheel. De dynastie, welke door de persoon van den stamvader Içana nog verbonden was aan het oude gezag, dat eenmaal ook in Midden-Java had geregeerd, met zijn eeuwenoude Hindoe-traditie, maakt plaats voor een koningshuis, dat is opgekomen uit de laagste boerenbevolking. Het javaniseeringsproces in de cultuur neemt hand over hand toe, ook al probeert men uiterlijk nog zooveel mogelijk aan oude vormen vast te houden. De breuk met het verleden, het loslaten van veel, dat niet meer als eigen werd gevoeld, is echter niet uitsluitend verlies, want deze javaniseering beteekent tevens nationaliseering en het tot eenheid van Javaansche beschaving samengegroeide rijk ontwikkelt de kracht, noodig om Java aan den top van Indonesië te plaatsen en met zijn wapenen ook zijn cultuur tot in verre streken uit te doen dragen.

Voor de drie eeuwen omvattende, nauw samenhangende geschiedenis van de rijken van Singhasari en Madjapahit beschikken wij naast de inscripties en de Chineesche en soortgelijke berichten over twee andere bronnen van zeer verschillenden aard, hoewel beiden Javaansche litteratuurproducten, het lofdicht Nagarakertagama en de proza-kroniek Pararaton. Een korte bespreking dezer beide geschriften moge voorafgaan.

De Nagarakertagama is in 1365 gedicht door den toenmaligen superintendent der boeddhistische geestelijkheid, Prapantja; deze functie is niet alleen van geestelijken doch ook van wereldlijken aard en de auteur, behoorend tot de hooge ambtenaren in 's konings omgeving, had toegang tot alle officieele gegevens, en een intieme kennis van alles wat er gebeurde aan het hof van den door hem bezongen vorst. Dat er in het gedicht nog heel wat meer staat dan de vereischte lofspraak kan blijken uit een overzicht van den inhoud.

Nadat eerst van den koning en zijn familie is gesproken, volgt een beschrijving van de rijkshoofdstad Madjapahit en de daar plaats vindende audiënties. De omvang van het rijk komt tot zijn recht in een opsomming der buitenbezittingen, daarna hooren wij van de buitenlandsche staten, waarmede vriendschappelijke betrekkingen werden onderhouden. Verschillende plaatsen worden gaarne door den koning bezocht, en een zijner reizen, ondernomen in 1359 naar den Oosthoek, wordt zeer uitvoerig behandeld, met alle bereikte plaatsen en hetgeen daar bij die gelegenheid geschiedde. Op den terugweg komt men in de vroegere hoofdstad Singhasari en van die gelegenheid maakt de dichter gebruik om een daar wonenden ouden geestelijke te vragen naar de voorafgegane geschiedenis van het vorstenhuis. Na een jachtpartij wordt de verdere reis naar Madjapahit voortgezet; doch dan komen nog een paar latere reizen en een zeer uitvoerig relaas van het groote boeddhistische doodenoffer, dat in 1362 voor 's konings grootmoeder en voorgangster had plaats gevonden; bij de vermelding van haar graftempel wordt het bericht over Airlangga's

rijksdeeling ingeschoven, waarvan wij in het vorig hoofdstuk reeds partij hebben getrokken. De laatste historische gebeurtenis is de dood van 's konings vertrouwden rijksbestierder Gadjah Mada in 1364, doch het gedicht gaat nog verder met allerlei toestanden en gewoonten van het oogenblik te verhalen; daaraan danken wij een opsomming van de koninklijke heiligdommen en de verschillende vrijstiften, iets over Bali, een beschrijving van de bemoeienis van den koning en zijn familieleden met het landsbeheer, van een grooten jaarlijkschen ommegang, van een gewichtige samenkomst met de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, gevolgd door een schitterend hoffeest, van 's konings voortreffelijkheid in het algemeen. De dichter eindigt dan met nog eenige mededeelingen over zichzelf en zijn werk.

Het gedicht, dat ook technisch voortreffelijk in elkaar zit, bevat, zooals men ziet, een grooten rijkdom van de meest uiteenlopende gegevens over de Madjapahitsche toestanden halfweg de veertiende eeuw, teboekgesteld door een ooggetuige. Zijn naar het leven opgeteekende beschrijvingen zijn reeds dadelijk van groote waarde, en ook waar de dichter het doel van zijn werk, het lofprijzen van den koning, natuurlijk steeds in het oog houdt, heeft hij toch een zekere matiging betracht en laat hij ook het aandeel van anderen in het staatsbestuur ter dege tot zijn recht komen. In de historische zangen is nog minder reden voor partijdigheid, en de feitelijke mededeelingen blijken overal, waar de inscripties gelegenheid geven voor verificatie, volkomen juist. Dat de vroegere vorsten geprezen worden en hun tegenstanders snoodaards zijn, spreekt vanzelf, maar aan geknoei met historische gebeurtenissen heeft de dichter zich niet schuldig gemaakt en een minder eervolle episode verzwijgt hij liever dan dat hij ze verdraait. Doch behoudens deze ietwat gekleurde beoordeeling en mogelijke onvolledigheid is wat hij mededeelt geheel betrouwbaar te achten. Voor onze kennis van Madjapahit op het toppunt van zijn macht is de Nagarakertagama een onvolprezen bron, voor de vroegere geschiedenis geeft hij zeer waardevolle aanvulling.

De Pararaton is een prozageschrift dat als laatste feit een gebeurtenis uit 1481 vermeldt en dan ook eerst na den val van Madjapahit als geheel is tot stand gekomen, doch allerlei stukken van vroeger datum bevat. De ondertitel luidt: overlevering omtrent Angrok, en inderdaad wordt bijna de helft van het werk ingenomen door de geschiedenis van deze merkwaardige persoonlijkheid, grondvester der dynastie en eersten koning van het rijk Toemapel, zooals het latere Singhasari toen nog heette. Het is een avonturenreeks, een schelmenroman, vol mythe en legende, en het romantisch karakter overheerscht evenzeer in wat van Angrok's onmiddellijke opvolgers wordt verhaald. Slaan wij nu het middenstuk van den Pararaton even over en bezien wij eerst het laatste deel, dan vinden wij daar een kroniek, d. w. z. telkens zeer kort geformuleerd de een of andere historische gebeurtenis met bijbehorend jaartal. Het middenstuk dan is van gemengden aard; het bevat eveneens jaartallen met kroniekachtige

mededeelingen, maar daar tusschen in ook weer stukken met uitgebreid vertelde romantische geschiedenissen. De zaak schijnt deze te zijn, dat de samensteller van den Pararaton heeft beschikt over Angrok's overlevering, over een kroniek der koningen van Toemapel en Madjapahit, en over eenige in romantische traditie verwerkte historische verhalencomplexen; hij heeft nu de kroniek vastgehaakt in de Angrok-geschiedenis, en dan verder overal, waar de kroniek iets vermeldde, dat in het verhalencomplex voorkwam, uit dit laatste de desbetreffende episode ingelascht, tot op het punt waar de verhalen hem gingen ontbreken en dus slechts de naakte kroniek overbleef. Deze wijze van samenstelling is van belang bij de beoordeeling van de betrouwbaarheid van het geschrift. De kroniek geeft feiten, historische gebeurtenissen, ook al zijn daar wel fouten in geslopen, met name in de jaartallen, en al heeft de Pararaton-redacteur als zijn gegevens met elkander in strijd waren of leken, zich niet ontzien door geknoei met jaartal of feit eenstemmigheid te forceeren. Daarentegen zijn de Angrok en de verhalencomplexen literatuur, zij het dan op historischen grondslag. Er liggen wel dikwijls feiten onder verborgen, doch die zijn slechts met groote moeite te voorschijn te halen en in gevallen, waar door bronnen van anderen aard contrôle mogelijk is, blijkt de Pararaton eenige algemeene notie van het voorgevallene te hebben gehad, maar dat te geven in een hoogst fantastische en voor alle bijzonderheden onjuiste inkleeding. Dit maakt daar, waar geen contrôle bestaat, de uiterste behoedzaamheid noodzakelijk. De stof der verhalen is ook wel in latere gedichten behandeld, die men vroeger op den Pararaton teruggaand en dus als bron waardeloos achtte; echter is gebleken dat soms die gedichten een duidelijker of beter lezing gaven dan de Pararaton en klaarblijkelijk de oudere prozaschrijver en de jongere dichter onafhankelijk uit een bestaande traditie hadden geput; zodoende is het zaak bij voorkomende gelegenheid ook deze kidoeng's niet te verwaarloozen, zelfs al is hun traditie, als geheel beschouwd, wel eens troebel. Voor de jeugdgeschiedenis van Angrok is de Pararaton onze eenige bron. In den aanvang heet hij een zoon van den god Brahma, doch verderop spreekt Wishnoe van hem als zijn incarnatie, en ook Çiwa stelt hem als zoon aan de godenvergadering voor. Officieel is aan de laatste opvatting de voorkeur gegeven; de door Angrok gevestigde dynastie zal den naam dragen van Girindrawangça, het geslacht van den Bergheer, d. i. van Çiwa. Daarmede is zijn nederige geboorte uit een boerenvrouw in het Malangsche ruimschoots gecompenseerd! Zijn moeder legt hem te vondeling, hij wordt opgenomen door een dief, van wien hij wegvlucht na al zijn goed te hebben opgemaakt, komt bij een dobbelaar en wordt vervolgens struikroover, waarbij hij het zoo erg maakt, dat de regent van Toemapel, Toenggoel Ametoeng, uit Kadiri last krijgt hem onschadelijk te maken. Hij vlucht verder, vertoeft bij een dorps-hoofd, wordt opnieuw achtervolgd en komt op den berg Ledjar terecht, waar de zooeven bedoelde godenvergadering plaats heeft en Çiwa dezen zoon aanwijst als

dengeen, die Java hecht en sterk zal maken. Dan sluit hij zich aan bij een brahmaan, op de roepstem van Wishnoe uit Voor-Indië naar Java gekomen, en door diens toedoen treed hij bij Toenggoel Ametoeng, die natuurlijk niet weet met den beruchten struikroover te doen te hebben, in dienst. Al deze verhalen zijn versierd met bijzonderheden, waaruit Angrok's bovennatuurlijke eigenschappen blijken, en de steun, die hij in hachelijke omstandigheden van hoogerhand geniet. Alles speelt zich af in de streek ten oosten van den Kawi.

Op een tocht de gemalin van den regent, Dedes genaamd, vergezellend, ziet hij als zij van den wagen stijgt, dat haar schoot vuur uitstraalt, en hij verneemt van den brahmaan, dat zulk een vrouw dengene, die haar wint, tot wereldveroveraar maakt. Dit bekende motief van de prinses met den vlammenden schoot is hier al zeer te onpas ingeschoven; het heeft alleen zin in die gevallen, waar het niemand lukt haar tot de zijne te maken tot er een buitenstaander komt, die zich op deze wijze van de heerschappij meester maakt. Hier komt het volstrekt anders uit, want Toenggoel Ametoeng was inderdaad haar echtgenoot, zij was bij zijn dood van hem zwanger, maar een wereldveroveraar was hij niet geworden! Hoe het zij, Angrok vat het plan op deze vrouw te winnen en hij laat om haar echtgenoot onschadelijk te maken een kris smeden, doch als deze niet op tijd geheel klaar is, begint hij met den smid er mede te doorsteken. Vóór zijn dood legt deze een vloek op het wapen: zeven koningen zullen er door omkomen. Dit motief van de gevloekte kris keert ook nog weer in de verdere geschiedenis terug, maar wordt vóór het consequent is uitgewerkt weer verlaten. Angrok gaat met de kris naar Toemapel terug, geeft haar aan een vriend, die haar openlijk draagt, steelt haar op een nacht en doorsteekt Toenggoel Ametoeng, het wapen achterlatend in de wond. De vriend wordt als de klaarblijkelijke moordenaar gegrepen en gedood, en Angrok maakt zich van de positie en van de vrouw van den vermoorde meester. Allen ten oosten van den Kawi hebben voor hem ontzag.

Het is niet zoo moeilijk dit verhaal te ontdoen van allerlei van elders afkomstige bijzonderheden, maar wij bezitten geen maatstaf om uit te maken wat van hetgeen wij dan overhouden historie is. Uitgaande van de waarschijnlijkheid, dat de hoofdzaken juist zullen zijn, gelijk immers in andere wel te controleeren gevallen blijkt, mogen wij aannemen, dat een boerenjongen uit het Malangsche, na een jeugd als struikroover in dienst van den regent van Toemapel geraakt, na diens wellicht inderdaad door sluipmoord teweeg gebrachten dood zijn opvolger is geworden en zijn weduwe heeft gehuwd. Alle verdere schilderachtige bijzonderheden doen wij verstandig terzijde te laten.

Gaandeweg breidt Angrok zijn invloed uit en op den duur schept dit een tegenstelling tot den landsheer, koning Kertadjaya van Kadiri, in den Pararaton met den naam Dangdang Gendis genoemd. Een conflict van den koning met de geestelijk-

heid, volgens het verhaal ontstaan doordat de geestelijken hem de goddelijke eerbewijzen, die hij verlangt, niet wenschen te geven, heeft een uitwijking dier geestelijken naar Toemapel en een belangrijke versterking van Angrok's positie ten gevolge; omgekeerd toont het feit, dat die uitwijking juist naar Toemapel gericht was, reeds aan, dat men in Angrok den komenden machthebber en eventueelen verdediger tegen Kadiri zag. Hij gaat er dan ook toe over den koningstitel aan te nemen, met den wijdingsnaam Radjasa; het nageslacht kende hem bovendien onder den sacralen naam van Amoerwabhoemi. Zijn hoofdstad wordt Koetaradja genoemd. Allerlei door hem genomen maatregelen worden vastgeknoopt aan gebeurtenissen uit zijn jeugd; vermoedelijk is het juist andersom gegaan en heeft men later voor uit dezen tijd bekende inzettingen een verklaring uitgevonden of ingeschoven in 's vorsten jeugdgeschiedenis.

Het is in deze periode, dat het nieuwe gezag ten oosten van den Kawi den naam en de aanspraken van Djanggala doet herleven. Een conflict met Kadiri was onvermijdelijk; het initiatief schijnt aan Radjasa gelaten. Ook in deze slotepisode speelt de geestelijkheid weer een rol volgens de voorstelling van den Pararaton: Kertadjaya zegt, alleen door Bhatarā Goeroe ten onder gebracht te kunnen worden en dan geeft de geestelijkheid aan Radjasa verlof zich Bhatarā Goeroe te noemen. De wapenen brengen de beslissing in den langdurigen en bloedigen slag bij Ganter ten gunste van het nieuwe rijk. Koning Kertadjaya verdwijnt van het tooneel, gesneuveld of gevlucht; Radjasa heeft verder geen moeite met de volledige onderwerping van Kadiri, dat onder eigen regenten, wellicht uit het vervallen koningshuis, het oppergezag van Radjasa aanvaardt. Daarmede is deze onbetwist heerscher over Java geworden; Djanggala en Kadiri zijn naar officieele opvatting hereenigd; het rijk van Toemapel of Singhasari, dat van 1222 tot 1292 duren zou, neemt een aanvang.

Koning Radjasa heeft volgens den Nagarakertagama tot 1227, volgens den Pararaton tot 1247 geregeerd; op grond van de meer betrouwbare bron verdient het eerste de voorkeur. Het gedicht vermeldt omtrent zijn bewind, dat zijn macht en heerlijkheid steeds toenamen en de rust van het land verzekerd was. Meer positief lijkt de mededeeling, dat „dapoer” en „koewoe djoeroe” algemeen ingang vonden, doch het is niet uitgemaakt wat er met die termen wordt bedoeld, al mag worden aangenomen, dat zij op agrarische en administratieve regelingen slaan, die klaarblijkelijk van voldoende belang waren om dit uitdrukkelijk bericht te wettigen.

De Pararaton weet alleen iets te verhalen van 's vorsten dood, en brengt daar de gevloekte kris bij te pas. De prins, die voor Radjasa's oudste zoon doorging, Anoesapati, merkte op, dat zijn vader hem anders behandelde dan zijn andere kinderen en vroeg zijn moeder, wat de reden kon zijn, waarop hij vernam, dat hij eigenlijk niet de zoon des konings was, doch die van Toenggoel Ametoeng, en

tevens hoorde, dat deze laatste door Radjasa was gedood. Daarop vroeg hij zijn moeder om de kris, en haalde een man van Batil over om den koning met die kris neer te steken. Bij zonsondergang, toen juist de lampen werden aangestoken, voldeed deze aan de opdracht, vluchtte naar zijn lastgever, doch werd op zijn beurt onmiddellijk door Anoesha neergestooten, die zich daarmee den schijn gaf des konings dood te wreken, en ongehinderd de opvolging aanvaardde.

Op dit verhaal, welks onwaarschijnlijke bijzonderheden in het oog springen, in de eerste plaats de rol van Dedes, hebben wij niet de minste contrôle, al mogen wij misschien aannemen, dat Radjasa's gewelddadige dood toch wel niet algeheel verzinsel zal zijn. De koning is bijgezet te Kagenengan, ten zuiden van de hoofdstad; de juiste ligging is onbekend, en eveneens onzeker is de mogelijkheid, dat wij een bijzettingsbeeld van hem over hebben (Arddhanari te Berlijn). Grooter is de kans, dat het in de volkstraditie als vorstin Dedes aangeduide beeld van Singhasari, beter bekend als de Leidsche Pradjanaparamita, inderdaad in vergoddelijkt vorm de eerste koningin van Singhasari, stammoeder van het koningsgeslacht, weergeeft.

Anoesha's regeering heeft geduurd tot 1248, en tijdens die geheel periode was volgens den Nagarakertagama het land Java rustig, onderdanig en gehoorzaam; dit zal dan wel de reden zijn dat er verder niets over wordt medegedeeld. De Pararaton deelt hem slechts één regeeringsjaar toe, zoodat hier het zwijgen over alles behalve 's vorsten dood begrijpelijk is. Radjasa's zoon uit een bijvrouw, Tohdjaya, vernam (op welke wijze blijkt niet) hoe zijn vader aan zijn eind was gekomen en zon op wraak tegen zijn halfbroeder; de koning, op zijn hoede, deed een gracht graven om zijn slaapplek en voortdurend wachthouden. Doch eens kwam Tohdjaya met een vechthaan, verzocht eerst om de kris te mogen hebben, en stelde daarna een hanengevecht voor: terwijl de koning daarin geheel verdiept was, wist Tohdjaya hem te doorsteken.

Ook deze voorstelling van den gang van zaken draagt in de details alle kenmerken van onwaarschijnlijkheid, met de geforceerde rol, die de kris moet spelen en de tegenstelling tusschen 's konings voorzorgen en zijn algeheele onvoorzichtigheid, als hij met den gevreesden belager alleen is. Ook maakt klaarblijkelijk niemand bezwaar, dat Tohdjaya den troon van zijn slachtoffer bestijgt. Is het verhaal niet algeheel fantasie, dan vormt 's konings dood door sluipmoord bij het hanenkloppen een element, dat misschien op goede traditie berust, en in dat geval kan Tohdjaya de aanstoker zijn geweest. Anoesha's graftempel staat nog altijd overeind, het is het çiwaitisch heiligdom Tjandi Kidal; zijn bijzettingsbeeld is met groote waarschijnlijkheid herkend in een Çiwa-beeld, thans te Amsterdam.

Koning Tohdjaya wordt door den Nagarakertagama algeheel genegeerd; zijn bewind onderbrak dan ook op onaangename en weinig eervolle wijze de Singhasarische vorstenreeks. Het heeft in elk geval ook maar kort geduurd, want nog uit 1248

STEENEN BIJZETTINGSBEELD HOOGSTWAARSCHIJNLIJK VAN ANOESHAPATI (1227—1248), KONING VAN HET HINDOE-JAVAANSCH RYK SINGHASARI, EN AFKOMSTIG UIT DIENS GRAFTEMPEL TJANDI KIDAL BIJ MALANG. ANOESHAPATI IS HIER VOORGESTELD ALS ÇIWA; HET BEELD BEVINDT ZICH IN HET VOLKENKUNDIG MUSEUM VAN HET KOLONIAAL INSTITUUT TE AMSTERDAM.

bezitten wij een oorkonde van zijn opvolger. Wat de Pararaton vertelt over de wijze, waarop een voor de hand liggende maatregel in het begin zijner regeering bijna onmiddellijk tot zijn val leidde, is op zichzelf stellig niet ongerijmd, doch ook hier ontbreekt elke mogelijkheid van verdere contrôle.

Aan 's konings hof verschenen zijn beide neven, Ranga Woeni, de zoon van Anoesha, en op die wijze officieel, doch niet in werkelijkheid, een kleinzoon van Radjasa, en Mahisha Tjampaka, Radjasa's echte kleinzoon uit zijn huwelijk met Dedes. De koning verheugde zich over het flinke voorkomen van zijn neven, doch de rijksbestierder waarschuwde, dat ze wel eens gevaarlijk konden worden en de vorst, dien raad ter harte nemend, gaf zekeren Lemboe Ampal den last de beide prinsen uit den weg te ruimen. Door den hofkapelaan op de hoogte gesteld, verstaken dezen zich in een bevriend huis, en daar 's konings bevel niet werd uitgevoerd, verdacht Tohdjaya thans ook Lemboe Ampal, die het eveneens geraden vond zich te verschuilen en juist bij den vriend der prinsen terecht kwam. Na zich met hen verstaan te hebben beraamde hij een plan om tegen den koning juist diegenen op te zetten, die geroepen waren om hem te beschermen, de beide afdeelingen der lijfwacht, de Radjasa's en de Sinelir's. Hij vermoordde bij het baden een der Radjasa's en vluchtte bij het alarm naar de Sinelir's, en een paar dagen later deed hij het omgekeerde. Ongeregelheden en vechtpartijen tusschen de beide elkaar van sluipmoord betichtende legerafdeelingen dwongen den koning in te grijpen door twee officieren te laten dooden, met als gevolg ontevredenheid van allen tegen den koning.

In dat stadium zocht Lemboe Ampal heimelijk beide partijen op om hen te bewegen verdere onrechtvaardigheden van den koning te voorkomen door zich aan te sluiten bij de prinsen. Na verdere onderhandeling werd op een afgesproken moment amok gelopen tegen den kraton, zoodat de koning, gewond maar niet doodelijk, moest vluchten en in een draagstoel werd weggevoerd. Doch ongelukkigerwijze raakte van een der dragers de sarong los, waar de vorst een aanmerking op maakte: en dat was de reden, dat hij niet langer koning was, zegt het geschrift; te Katang loembang aangekomen overleed hij en te dier plaatse werd hij bijgezet.

Het slot der episode lijkt uit een uitgebreider en begrijpelijker lezing gecomprimeerd, en het is niet duidelijk wat er gebeurd is: een woedend geworden drager, of een ingehaald worden door de vijanden, of, zooals ook wel gedacht is, het magisch effect van naaktheid. Wij missen noode de gevloekte kris als bewerker van 's konings dood, doch de roman verliest deze geheel uit het oog, lang vóór de zeven vorsten der voorspelling gevallen zijn. Hoe het zij, daargelaten het duistere slot, lijkt de algemeene gang van zaken wel met de waarschijnlijkheid in overeenstemming.

Ranga Woeni bezet uit den aard der zaak den opengevallen troon; hij draagt den koningsnaam Djaya Wishnoewardhana en is van 1248 tot 1268 aan het bewind

geweest. Reeds in zijn eerste oorkonde, de zooeven vermelde van 1248, noemt hij zich de beschermer, van de, dank zij zijn grootvader ongedeelde, tot rust gebrachte wereld: dat slaat natuurlijk weder op de „hereeniging” van Radjasa. In een zeer bijzondere positie verschijnt tijdens dit bewind 's konings neef, met wien hij de gevaren had doorstaan; deze wordt met den wijdingsnaam Narasinghamoerti aangewezen als ratoe angabhaya, een titel waarvan ons de draagwijdte niet bekend is; wel blijkt de innige verhouding tusschen beide vorsten uit een Nagarakertagama-passage, dat Narasingha 's konings genoot was en zij het rijk bestuurden als Indra met Wishnoe; de Pararaton gebruikt een ander beeld: zij waren als twee slangen in één gat. Op de inscripties komt de titel niet voor, zoodat de ratoe angabhaya aan de uitvaardiging der edicten klaarblijkelijk geen deel had, en in het algemeen schijnt de functie geen vaste plaats in het Javaansche staatsrecht te hebben verkregen. Slechts bij één gelegenheid in een bijzonder geval zullen wij twee eeuwen later nog eens iemand tot deze waardigheid zien benoemen. Het maakt den indruk van een hooge eer, slechts in uitzonderlijke omstandigheden verleend, dus heel iets anders dan b.v. in Siam, waar de beide koningen, een hoogere en een lagere, als regel gelijktijdig voorkomen.

Een andere staatsrechtelijke merkwaardigheid is, dat de koning in 1254 zijn zoon Kertanagara wijdde om te regeeren, zooals het gedicht dat formuleert. Dit moet iets anders geweest zijn dan de niet ongebruikelijke officieele aanwijzing tot kroonprins (yoewaradja), immers volgende oorkonden worden uitgevaardigd door Kertanagara, zij het dan onder de auspiciën van zijn in de tweede plaats genoemden vader. Dat laatstgenoemde daadwerkelijk het gezag wel in handen zal hebben gehouden, alleen reeds omdat de nieuwe koning nog heel jong moet zijn geweest, doet voor de figuur natuurlijk niet ter zake. Van de redenen, die den koning tot dezen stap hebben geleid, blijkt niets, tenzij wij in de dubbele vermelding van koningin Djayawardhani op een latere inscriptie als gemalin van Wishnoewardhana en moeder van Kertanagara een aanwijzing mogen zien, dat die afstamming van moeders zijde een factor van beteekenis was, en dus de koning door formeel achter zijn zoon terug te treden wellicht zijn macht heeft verstevigd.

Bij de wijding van den jongen vorst wordt nog medegedeeld, dat de onderdanen uit Kadiri en Djanggala naar de hoofdstad Koetaradja kwamen en dat deze, steeds meer verfraaid, den naam kreeg van Singhasari, sedert ook voor het rijk gebruikt, hoewel eveneens de naam Toemapel zich is blijven handhaven. Mogelijk hebben de beide reusachtige wachters, in het huidige dorp Singasari staande, den toegang tot den kraton bewaakt; verdere overblijfsels kunnen zeer wel ten deele uit den Madjapahitschen tijd dateeren, want de stad is ook na haar val als rijkszetel belangrijk gebleven. Voor de uitgestrektheid van het rijk mogen wij geen voorbarige conclusie trekken uit het feit, dat een koperplaat van dezen koning in Kedoe, dus op Midden-Java, is te voor-

schijn gekomen: de mogelijkheid van bemoeienis met dit gebied is evenmin uitgesloten als die van een later vervoer van een zoo gemakkelijk verplaatsbaar voorwerp. De plaat behelst slechts den aanhef eener oorkonde, zonder plaatsnamen, die wellicht uitsluitel hadden kunnen geven.

Een latere inscriptie van Kertanagara bevestigt een maatregel van zijn vader, genomen toen Patipati aan het hoofd der vrome stichtingen stond: wellicht is dit de aldus geheeten hoogwaardigheidsbekleeder, bij wien de jonge prinsen in 1248 een toevlucht hadden gevonden. Voor het overige hooren wij tijdens Wishnoewardhana's regeering slechts van één feit, dat door onze beide bronnen de vermelding waard wordt geacht, en dat, als het gedicht chronologisch te werk gaat, vóór 1254 moet worden gesteld, de vernietiging van zekeren Linggapati, waar de Pararaton dan nog aan toevoegt, dat de koning optrok tegen Mahibit en Mahibit het verloor, omdat Mahisha Boengalan, klaarblijkelijk een van 's konings generaals, er binnen kon dringen. Dit lijkt ook weer op een verkorten vorm van een in uitgebreider lezing waarschijnlijk begrijpelijker geschiedenis. Nu lag Mahibit volgens later bericht nabij Troeng, noord van den Brantas en niet ver van het latere Madjapahit, en wanneer dus de kroniek den bouw van een versterking door Wishnoewardhana te Tjanggoe boekstaft, hangt dat stellig met de krijgsverrichtingen in deze streek samen, immers Tjanggoe is de latere haven van Madjapahit aan de rivier nabij het tegenwoordige Pelaboehan. Het fort beheerschte een gewichtig punt aan den Brantas, en de noodzakelijkheid het juist daar te plaatsen zal wel voortvloeien uit dezelfde gesteldheid, die er later tot den bouw van een nieuwe hoofdstad zou uitlokken. In 1268 is de koning overleden; zijn bijzittingsplaatsen zijn het çiwaitische Waleri, dat nog eenige overblijfselen in het huidige Mleri opleverde, en het boeddhistische Djadjaghoe, de nog altijd Tjandi Djago geheeten graftempel bij Toempang. Dit laatste is een hoogst belangrijk bouwwerk, ook omdat het het veldwinnen van meer Indonesische opvattingen in de Hindoe-Javaansche cultuur aantoot. Daarvan blijkt bij den eigenaardigen bouw met vooruitgeschoven terrassen en bij den op de wajang gelijkenden stijl der reliëfs; de hoofdpersonen hebben hun panakawan's en inja's bij zich, zoodat het een eeuw tevoren in de literatuur opgemerkte verschijnsel zich thans voordoet in de beeldende kunst. Onder de voorgestelde teksten, voorzoover herkend Tantri-verhalen, de legende van Koendjarakarna, Parthayadjna, Ardjoenawiwaha, Kreshnayana, is slechts de in de tweede plaats genoemde van specifiek boeddhistisch karakter; de overigen zouden evengoed of beter op hun plaats zijn in een çiwaitisch heiligdom. Zij vervullen hun taak in den tempelopzet, maar ten opzichte der godsdienstige strekking zijn zij neutraal. Slechts de beelden hooren in het boeddhistische pantheon thuis; de koning was voorgesteld in de gedaante van Amoghapaça, hier wel de plaats van een opperwezen innemend, door de bij deze figuur behoorende begeleidende godheden omgeven. De stijl der beelden

vertoont groote overeenkomst met de kunst der Bengaalsche Pala-koningen, en hoewel ze zonder eenigen twijfel tot de Hindoe-Javaansche kunst behooren, geven zij het recht de mogelijkheid van nieuwen Voorindischen invloed te veronderstellen, wellicht samenhangend met het verval der boeddhistische centra in het moederland en de verspreiding van geleerden en kunstenaars naar elders. Koning Kertanagara heeft van de godengroep uit zijn vaders graftempel replieken laten maken in brons, waarvan een vijftal gespaard gebleven zijn, en een exemplaar doen vervaardigen in steen, waarover zoo dadelijk meer.

Daar ook Narasingha spoedig na zijn neef is overleden, heeft Kertanagara sinds 1268 alleen geregeerd; zijn bewind zou tot 1292 duren. Het is een zeer belangrijk tijdperk in de geschiedenis van den Archipel door een radicale verandering in de Javaansche buitenlandsche politiek, die ophield zich slechts naar het oosten te richten en sinds dezen koning ook in het westen, zelfs op Sumatra, zich gewapenderhand vasten voet wist te verschaffen. Deze ommekeer kan kritiek hebben uitgelokt en misschien zien wij lof en blaam van de zijde van voor- en tegenstanders der nieuwe politiek ook weerspiegeld in het tegenstrijdig oordeel, dat over den persoon des konings wordt geveld. Voor Prapantja schieten woorden te kort om het beleid en de verdienste van dezen beroemdste der vorige koningen, zijn geleerdheid en zijn toewijding aan het boeddhisme naar behooren te prijzen; voor den Pararaton-schrijver is hij de man, die door een reeks van onverstandige maatregelen tegen beter raad in zijn rijk naar den afgrond bracht en intusschen zelf niets deed dan lekker eten en drinken.

Het eerste feit, waarmede de Pararaton zijn sombere teekening van 's konings wanbeleid motiveert, is een wisseling in het rijksbestierderschap. De officieele titel van dezen hoogwaardigheidsbekleeder is blijkens de inscripties dezelfde, die zich tot in moderne tijden heeft weten te handhaven, die van Patih, voluit rakryan mapatih; de kanoeroehan is op de derde plaats in de ranglijst gekomen, met tusschenvoeging van den rakryan demoeng. De rijksbestierder van den aanvang van Kertanagara's regeering, Kebo Arema, met deftiger naam Raganatha, trachtte steeds 's konings welzijn te dienen volgens den Pararaton-schrijver, maar de vorst sloeg er geen acht op, en daarom nam Raganatha ontslag en werd opperrechter in Toemapel. Zijn opvolger was Kebo Tengah apandji Aragani (aldus weder de Pararaton, terwijl de kidoeng-traditie deze beide namen aan twee verschillende personen geeft), die den koning iederen dag lekker eten deed opdisschen.

Behalve dit toegeven aan 's vorsten lust, klaarblijkelijk om zelf in de gunst te blijven, krijgen wij slechts één bewijs ter demonstratie van de slechtheid van dezen rijksbestierder: hij begeleidt de voor Sumatra bestemde expeditie naar Toeban, en door die expeditie wordt Java van troepen ontbloot en krijgt een binnenlandsche vijand de kans om Singhasari te overvallen en den koning te doden. Hoe weinig steek-

houdend dit argument is, wordt duidelijk, wanneer men ziet, dat na het vertrek der troepen nog met succes een veroveringstocht naar Bali is ondernomen, en dat bij den door een listige manoeuvre gelukten overval van Singhasari het koninklijk leger overwinnend te velde staat. Toch geeft het feit, dat juist de Sumatraansche expeditie het wanbeleid van koning en rijksbestierder moet bewijzen, ons een belangrijke aanwijzing, omdat blijkt, dat de noodlottige afloop van Kertanagara's regeering ten onrechte wordt aangehaald alleen maar om de nieuwe buitenlandsche politiek aan te vallen. Tegen die laatste is de spijtigheid van den auteur, d. w. z. van diens bron, gericht, en daarom ook wordt in dit geschrift de tocht tegen Bali volkomen genegeerd en van de Sumatra-expeditie de goede uitslag doodgezwegen. Zoo ontvangen wij uit den Pararaton zelf den indruk van een zeer partijdige voorstelling en is het zeker niet ongerijmd achter dit alles de tegenstelling van oude en nieuwe politiek te vermoeden. Raganatha is de oude kracht, die alles wil laten zooals het was en plaats moet maken voor iemand, die de poging aandurft om voor Java de suprematie in den Archipel te verwerven. De hoofdschuddende afkeuring van de tegenstanders dier avontuurlijke politiek, die een oogenblik gelijk schijnen te krijgen als Singhasari valt, meenen wij te zien overgeleverd in het relaas van den Pararaton, maar daardoorheen mogen wij Kertanagara en Aragani zien als de mannen, die hebben voorbereid en aangevangen, wat Madjapahit zou voltooiën. De uitkomst heeft getoond, dat hun inzicht juist was; Java's machtsontplooiing is door den dood van Kertanagara wel vertraagd maar niet onderbroken.

Over de gevolgen van een tweede benoeming is de Pararaton-schrijver al even slecht te spreken als over die van den rijksbestierder. Een ondergeschikte van het hoofd van Nangka, zekere Banjak Wide, klaarblijkelijk iemand van zeer geringe afkomst, werd door den koning tot hooge waardigheid uitverkoren en tot Arya Wiraradja gemaakt; de titel arya geeft inderdaad aan dat de persoon in kwestie tot de hoogsten in den lande ging behooren. Echter scheen Wiraradja onbetrouwbaar, en daarom benoemde de vorst hem tot gouverneur van Soengeneb op Oost-Madoera. Het zou inderdaad van weinig inzicht hebben getuigd een hofgroote, dien de koning uit zijn omgeving wenschte te verwijderen wegens onbetrouwbaarheid, op dien hoogen post op Madoera te plaatsen, waar hij alle gelegenheid tot ongestoord intrigeeren vond, maar het is natuurlijk de vraag, of de motiveering wel juist is en deze niet veeleer later, toen 's mans onbetrouwbaarheid voldoende gebleken was (althans volgens de voorstelling van den Pararaton), is toegekend aan het algemeen controleerbare feit, dat Wiraradja na een snelle carrière door 's konings gunst ten slotte met het stadhouderschap over dit juist door zijn afgelegenheid zoo belangrijke gewest werd belast.

Reden tot voorzichtigheid ook in binnenlandsche aangelegenheden moet Kertanagara wel hebben gehad, getuige de omstandigheid, dat in 1270 een „booswicht” Tjaya-

radja of Bhaya moest worden vernietigd en in 1280 zekere „slechtaard” Mahisha Rangkah; een tweetal episodes, waaromtrent ons niets naders bekend is, doch die niet onbelangrijk moeten zijn geweest, daar de dichter van den Nagarakertagama ze het vermelden waard achtte.

Daartusschenin valt dan het groote feit in de buitenlandsche politiek, de in 1275 aangevangen expeditie naar Sumatra. Zij is bepaaldelijk gericht op Malayoe, hoogstwaarschijnlijk Djambi zooals we zagen, en dat zal zeker niet toevallig zijn, waar wij reeds in een vroeger tijdperk een bijzondere cultureele en mogelijk politieke relatie tusschen Java en juist dit deel van Sumatra meenden te kunnen opmerken. Het doel is ongetwijfeld geweest het gewapenderhand verwerven van een vast steunpunt voor de Javaansche macht op het eiland zelve van den vroeger zoo gevreesden, thans veel minder gevaarlijken concurrent Çriwidjaya.

Voor dat laatste, het verval van de groote mogendheid van het westen, bestaan inderdaad duidelijke aanwijzingen. Niet in de Arabische berichtgeving, die bij monde van Ibn Sa'id (welke auteur in de dertiende eeuw heeft geschreven, doch wiens tijd niet vaststaat) de gebruikelijke verhalen over den Archipel van Zabag met Sriboeza als voornaamste eiland en over den rijkdom van den Maharadja ten beste geeft; in hoofdzaak echo van oudere gegevens en dan nog in verwarden vorm, want in het zuiden ligt het eiland Djawa, waarop Lamoeri, dus Atjeh, gelegen is en op denzelfden meridiaan de kamferhaven Pantjoer; zelfs Kalah wordt op ditzelfde eiland aangewezen. Voor het werkelijk bestaan van een krachtig Çriwidjaya op het oogenblik, dat deze en soortgelijke latere mededeelingen werden neergeschreven, vormen zij geen bewijs.

Daarentegen kunnen belangrijke conclusies van tegengestelden aard worden getrokken uit berichten omtrent gebeurtenissen op Ceylon. In de Mahawamsa wordt de beschrijving gegeven van twee invallen op dat eiland door den koning der Djawaka's, Tjandrabhanoe genaamd, de eerste in 1236, de tweede in 1256, waarbij de invaller werd geholpen door Zuidindische bondgenooten. In beide gevallen hebben de Djawaka's weer moeten wijken, en bij den tweeden tocht hebben de bondgenooten zich ten slotte tegen Tjandrabhanoe gekeerd. Eenige jaren later namelijk vaardigt een Pandya-koning in zijn Zuidindisch vaderland een paar oorkonden uit, waarop hij eerst in 1264 mededeelt zich van Ceylon en de kroon en het gekroonde hoofd van den Çawaka te hebben meester gemaakt, en vervolgens in 1265 onder de vele door hem verslagen koningen dien van Kadaram noemt en opnieuw uitwijdt over de verovering van Ceylon.

Daar nu „koning van Kadaram” van ouds de titel is, waarbij de vorsten van Çriwidjaya naar de overzeesche rijkshelft werden genoemd en de term Djawaka naar Djawaga d. i. Sumatra scheen te verwijzen, lag de gevolgtrekking voor de hand in Tjandrabhanoe een vorst van Çriwidjaya te zien, die op bloedige wijze in een ge-

weldige nederlaag kroon en leven had verloren. Doch Tjandrabhanoe bleek nog op andere wijze bekend te zijn, en wel door een inscriptie van 1230, gevonden te Djaya op het Maleische Schiereiland, waar deze koning, gesproten uit de Padmawangça, als Çridharmaradja, vorst van Tambralingga wordt gevierd. Nagara Çridharmaradja is de oude naam van het latere Ligor en ook Tambralingga hoort daar thuis, zoodat deze koning en zijn Djawaka's van het schiereiland afkomstig zijn. Intusschen, als de vorst van Tambralingga door zijn tegenstander als koning van Kadaram kan worden aangeduid, is het aannemelijk, dat hij werkelijk dit stuk van het vroegere rijk van Çriwidjaya beheerschte, en deze groote dubbele mogendheid dus niet meer bestond.

Hetzij men nu deze laatste redeneering wil volgen, hetzij men de mogelijkheid openlaat, dat Tjandrabhanoe van Tambralingga na 1230 op den troon van Çriwidjaya is gekomen, goedschiks of kwaadschiks, en zijn Djawaka's dus toch Sumatranen zijn, in elk geval wijst deze episode op een ramp voor Çriwidjaya, dat óf reeds uiteengevallen was óf zijn leger op het verre eiland vernietigd zag, en belangrijk moet zijn verzwakt. Wij zullen dan ook zien, dat in 1292 kan worden geconstateerd, dat de staatjes van Noord-Sumatra het voorbeeld van Kampe, reeds tijdens Chau Djoe-koea aan het gezag van Çriwidjaya onttrokken, hadden gevolgd en zich onafhankelijk hadden gemaakt. Inmiddels was in de overzeesche rijkshelft of wat daarvan over was nog een andere vijand ten tooneele verschenen: kort vóór 1280 beginnen volgens de Siameesche kronieken de veroveringen van koning Rama Gamheng van Soekhodaya, die in 1292 een reeks van onderworpen gebieden kan opgeven, waaronder ook het zooeven besproken Çridharmaradja.

Het is onder deze omstandigheden, dat ook Kertanagara toetast, naar wij thans weten met succes. De Pararaton zwijgt de resultaten der verfoeide expeditie dood en vertelt alleen in een later stadium van den terugkeer van het leger met een paar Maleische prinsessen; de Nagarakertagama met de zinsnede dat de vrees voor 's konings goddelijkheid de onderwerping vanzelfsprekend maakte, brengt ons ook al niet veel verder; ten slotte bestond er dan de Maleische traditie, dat de invallers onverrichterzake waren afgedeinsd, nadat door een list de Javaansche vechtkarbau in een wedstrijd, die over het lot des lands zou beslissen, buiten gevecht was gesteld, welke overwinning op den karbau dan tot de naamgeving Menangkabau leidde. Tusschen deze onzekere gegevens verschaft weder een epigrafisch document de verlangde zekerheid. Een beeldvoetstuk, liggend nabij Soengai Lansat in de Batanghari-districten, draagt een inscriptie, welke vermeldt dat in 1286 een beeld van Amoghapaça en zijn dertien volgelingen is overgebracht van Java naar Sumatra (Soewarnabhoemi) op bevel van den opperkoning Kertanagara en opgesteld in Dharmapraya tot vreugde van alle onderdanen in het land Malayoe, in de eerste plaats koning Mauliwarmadewa.

De beteekenis van dit alles is duidelijk. Als gevolg van de in 1275 begonnen expeditie bestaat elf jaar later een onder Javaansch oppergezag gesteld rijk van Malayoe, dat zich tot ver in het binnenland uitstrekt. De macht van Çriwidjaya in deze streken moet volkomen te niet zijn gegaan, het overwicht van Java ook in het westen neemt een aanvang. De titulatuur van den plaatselijken vorst (koning, in tegenstelling tot het „opperkoning” van den Javaanschen heerscher) vertoont, zooals wij reeds opmerkten, een opvallende gelijkenis met die van een machthebber in een deel van het Maleische Schiereiland honderd jaar tevoren en het lijkt aannemelijk dat óf de nieuwe dynastie van ginds is gekomen óf op andere wijze van ouds relaties met den overwal hebben bestaan, die zich ook in later tijd blijken te bestendigen. Dit Malayoe, hetzij door Java in het leven geroepen, hetzij reeds eerder bestaande doch thans onder rechtstreekschen Javaanschen invloed gekomen, stelt zich reeds in 1281 met China in verbinding door middel van een paar gezanten, die Mohammedaansche namen dragen, waarschijnlijk dus reeds met het groote keizerrijk bekende kooplieden.

Kertanagara's geschenk, repliek van de beeldengroep uit zijn vaders graftempel, is ook bewaard gebleven; het bevond zich echter op aanmerkelijken afstand, te Rambahan, en heeft ook een eigen geschiedenis gehad, daar het blijkens een tweede inscriptie, aangebracht tegen het achterstuk, halfweg de volgende eeuw door een lateren koning opnieuw is gewijd, waarschijnlijk in een nieuw heiligdom. Het is uit den aard der zaak een stuk Hindoe-Javaansche kunst.

Op dit succes in het westen volgde in 1284 ook een in het oosten; in dat jaar werd Bali beoorloofd en de koning gevangen genomen. Dit herstel van den Javaanschen invloed, klaarblijkelijk sinds Airlangga's jongsten broeder aan het tanen geraakt, is niet blijvend geweest en in de veertiende eeuw heeft pas de definitieve onderwerping plaats gevonden. Intusschen had Kertanagara zich aan alle zijden doen gelden, en als resultaat van zijn imperialistische politiek vermeldt Prapantja dan ook met voldoening dat Pahang, Malayoe, Goeroen en Bakoelapoera onderhoorig waren, en het onnoodig was daaraan toe te voegen, dat Soenda en Madoera hulde bewezen. Soenda heeft dus, zooals trouwens bij de verzwakking van Çriwidjaya voor de hand lag, den band met dat rijk losgemaakt. Malayoe is, zooals wij zagen, het Sumatraansche bezit, Pahang de nog steeds zoo geheeten streek op het Maleische Schiereiland, Goeroen de oude naam van Gorong, Bakoelapoera een synoniem van Tandjoengpoera in Zuid-West-Borneo. De mededeeling dat Java in alle genoemde gewesten gezag uitoefende, kan zeer zeker juist zijn, al hebben wij ook alleen voor Malayoe de bewijzen in handen.

Het eigenaardige van het geval is, dat de lezers van den Nagarakertagama niettemin een onjuisten indruk kunnen hebben gekregen. In den tijd van het gedicht was Malayoe de naam voor heel Sumatra geworden: met den Javaanschen invloed heeft de aanduiding voor „Javaansch Sumatra”, oorspronkelijk op een beperkt gebied

slaande, zich over het eiland uitgebreid. Zoo is Pahang de naam voor alle Javaansch bezit op het Maleische Schiereiland, Goeroen die voor den Grooten Oost, Tandjoengpoera die voor Borneo geworden, en als Prapantja deze vier namen opgeeft, zal hij wel gelijk hebben voor het oorpronkelijke kleinere terrein, maar zal de lezer aan het groote gebied van zijn eigen dagen gedacht hebben. De dichter heeft dat natuurlijk met opzet gedaan, om de beteekenis van den gevierden Kertanagara zoo groot mogelijk te maken, misschien ook in verband met de imperialistische politiek van Madjapahit, welke niet anders deed dan die van Kertanagara op grooter schaal navolgen. Ook buiten den Archipel heeft de koning betrekkingen aangeknoopt; zoo was een Javaansche prinses de gemalin van den toenmaligen koning van Tjampa, in het tegenwoordige Annam. Wellicht werd tot die verzwagering mede aanleiding gegeven door een beide staten dreigend gevaar van den kant van China. Zoodra keizer Khoebilai het gezag der nieuwe Yuen-dynastie had gevestigd, begon hij ook zijn aandacht te vestigen op het buitenland en dit zooveel mogelijk onder Chineesch toezicht te brengen of althans te maken, dat er de oppermacht van China werd erkend. Er werden dus naar verschillende streken gezanten gezonden, eerst om onderwerping te vragen, dan om den koning uit te noodigen tot een persoonlijk huldebezoek ten hove, en achter die verzoeken stond de sterke arm der Mongoolsche krijgsmacht. Tjampa heeft zich teweer gesteld en is tijdelijk overweldigd; ook Java deelde sinds 1280 in de keizerlijke belangstelling. Maar Kertanagara hield de onderhandelingen slepend tot het hem te erg werd en hij in 1289 den gezant met geschonden aangezicht terugzond. Dat gaf een gaarne aanvaarde reden om de aangedane beleediging door een tuchtingsexpeditie te wreken en zodoende Java ten onder te brengen. Het duurde echter tot 1292 eer de voorbereiding ten einde was, en toen eindelijk de Chineesche legermacht op Java landde, was Kertanagara zelfs reeds gevallen door een binnenlandschen vijand.

Voor wij het relaas van dit droevig slot eener glansrijke regeering geven, moge nog gesproken worden van een zeer bijzonderen kant van 's konings karakter, zijn optreden als geleerde en als ijveraar voor het boeddhisme. De in den Pararaton neergelegde traditie heeft 's vorsten heugenis bewaard onder den naam Çiwaboeddha, hetzij hij reeds bij zijn leven aldus sacraal is aangeduid, hetzij, gelijk waarschijnlijk lijkt, het een uitvloeisel is van het feit, dat de koning posthuum bekend was als „de in het Çiwaboeddhaheiligdom omgekome” en „bijgezette”. Omtrent een speciale wijding tot Djina (d.i. Dhyani-Boeddha) bezitten wij een onverdacht getuigenis in wat gebeiteld staat onder het beeld, dat hem weergeeft in de gedaante van Akshobhya, en dat op het oogenblik, door de spraakmakende gemeente als Djaka Dolok betiteld, in het Kroesen-park te Soerabaja staat. 's Vorsten wijdingsnaam is er Djnanaçiwabadjra, welke met kleine varianten ook elders voorkomt, en op de bronsreplieken der beeldengroep van Djago zelfs tusschen den officieelen

wereldlijken koningstitel Wikramottoengga wordt ingeschoven tot een gecombineerd Wikramadjanawadjrottoengga. Het tantrische „wadjra” geeft al duidelijk aan, welk soort boeddhisme de koning beleed; de Nagarakertagama vult dat aan met de mededeeling, hoe hij zich ijverig hield aan de verplichtingen en geloften der boeddhistische leer, de vijf geboden en de sacramenten stipt betrachtte, wijsbegeerte en andere wetenschap, in het bijzonder die aangaande ’s menschen binnenste beoefende, het Soebhoetitantra doorgrondende, hoe hij zich op vereering, oefening en overpeinzing toelagde, volmaakt was in de zesvoudige staatkunde, ervaren in de çastra’s, thuis in de boeken der ware leer, rechtvaardig en standvastig in zijn gelofte en zich beijverend in goede werken. Als nagalm van al deze geestelijke en wereldlijke voortreffelijkheid staat nog altijd een geschrift met regels over godsdienstige instellingen, de Radjapatigoendala, op naam van dezen koning-geleerde. Het portretbeeld te Soerabaja heeft veel van afslijting en verf geleden, doch te zamen met de overeenkomstige afbeelding te Malang geeft het toch eenigen indruk van de uiterlijke verschijning dezer merkwaardige figuur.

Alle staatkundige bekwaamheid heeft Kertanagara niet kunnen behoeden voor een snellen val. Zijn belager was de onderkoning van Kadiri, wellicht afstammeling van het vroeger daar geheerscht hebbende vorstengeslacht, de sinds 1271 in functie zijnde Djayakatwang. Terwijl de Nagarakertagama zich er toe bepaalt aan te teekenen, dat deze befaamde slechtaard er met alle middelen naar streefde het oppergezag te verwerven en er ook in slaagde het een tijdlang uit te oefenen, geeft de Pararaton allerlei bijzonderheden. Hier is Wiraradja van Madoera de aanstoker, die waarschuwt dat de kans gunstig is: het leger is immers weggestuurd naar Sumatra. Wij hebben reeds gezien hoe onjuist deze voorstelling van den gang van zaken is; aangaande de rol van Wiraradja hebben wij ook alleen maar deze niet onverdachte bron, doch zij past geheel in wat wij verder van ’s mans karakter bemerken. Eindelijk werd in 1292 de overval uitgevoerd. Een Kadirische legerafdeeling, die van haar tocht geen geheim maakte, trok om de noord, dus door de Brantas-vlakte, op Singhasari aan; koning Kertanagara sloeg eerst geloof aan de berichten, toen hij de eerste gewonden voor zich zag en zond toen zijn eigen troepen naar het noorden, onder bevel van zijn beide schoonzoons; de eene daarvan was prins Widjaya, kleinzoon van Wishnoewardhana’s mederegent Narasingha, en dus in rechte lijn afstammend van Radjasa; de tweede, Ardharadja, was de eigen zoon van Djayakatwang. Wel een bewijs, hoe weinig gevaarlijk de koning den toestand achtte. Dit leger slaagde erin den tegenstander terug te slaan, doch intusschen waren heimelijk de Kadirische keurbenden onder den rijksbestierder langs den zuidelijken weg, dus over de „bewakingsgrens”, op Singhasari afgemarcheerd, en konden er zonder tegenstand te ontmoeten binnendringen. De koning, die aan het palmwijn drinken was, werd met zijn rijksbestierder afgemaakt.

Deze laatste schilderachtige bijzonderheid klopt niet erg met 's konings posthumen naam „de in het Çiwaboeddha-heiligdom overledene”, tenzij men aan een in dit soort boeddhisme niet ongewoon ritueel drinkgelag moet denken. Dat 's konings dood temidden der geestelijkheid heeft plaats gehad, is ook aannemelijk op grond van de oprichting in 1351 van een grafkapel voor de geestelijken, die den vorst in den dood zijn gevolgd, en zoo schijnt de voorstelling, die de Pararaton geeft, boosaardig verzonnen of althans boosaardig gekleurd. Over de bijzettingplaatsen, waarvan tenminste één te Singhasari zelf heeft gelegen, bestaat ruimte voor zeer verschillende opvattingen, met name over de vraag, of de nog overeind staande torentempel, welks fraaie beelden te Leiden zijn geplaatst, al dan niet de asch van dezen vorst dekte. Wel staat de identiteit van een anderen graftempel van Kertanagara vast, het door hem zelf gestichte Çiwaboeddha-heiligdom van Djadjawa, thans Tjandi Djawi aan den voet van den Welirang. Helaas is slechts een soubasement gespaard gebleven, en leent zich de beschrijving door Prapantja ook alweer tot uiteenlopende interpretatie.

Met den val van Singhasari begint opnieuw een Kadirisch rijk, ongeoorloofde usurpatie volgens de latere officieele voorstelling, doch ten rechte veeleer een restauratie van de aloude heerschappij, waaraan Radjasa in 1222 een einde had gemaakt. Voor het nieuwe gezag algemeen erkenning kon vinden, zou het echter het Singhasarische leger hebben te doen verdwijnen, dat nog altijd zegevierend ten noorden van de hoofdstad te velde stond. Het andere leger, dat intusschen op Sumatra werd beziggehouden, was van later zorg.

De juistheid van dit deel van het Pararaton-verhaal, waaraan wij het bericht van Widjaya's opmarsch naar het noorden ontleenen, wordt bevestigd door een merkwaardige oorkonde, twee jaar later door dien prins zelf uitgevaardigd nadat hij zelf den troon heeft bestegen, waartoe hij krachtens eigen afstamming, maar ook als schoonzoon van Kertanagara geroepen is. In deze oorkonde van den Boetak begint de koning met te motiveeren waarom hij het gehucht Koedadoe in de Brantasvlakte tot een afzonderlijk vrijgebied verheft: het is omdat het dorpshoofd hem heeft geholpen in moeilijke omstandigheden, en dan volgt het relaas, hoe hij in die omstandigheden geraakt was. Het verdient hier te worden opgenomen in 's konings eigen woorden, die een helder beeld geven van het verloop van veldtocht en vlucht. „Toen het bekend werd, dat er een leger van Z. M. Djayakatyeng (variant van Djayakatwang) tot Djasoen-woengkal was gekomen, toen zond Z. M. Kertanagara Z. M. den (tegenwoordigen) koning en Ardharadja tegen de troepen van Z. M. Djayakatyeng. Ardharadja en Z. M. de koning waren beiden schoonzoons van Z. M. Kertanagara, maar Ardharadja was tevens, zooals men weet, een zoon van Z. M. Djayakatyeng. Nadat Z. M. de koning en Ardharadja van Toemapel waren opgetrokken en het gehucht Kedoeng-ploek bereikt hadden, stuitte Z. M. het

eerst op den vijand. Z. M.'s troepen leverden een gevecht en de vijand verloor het en vluchtte, na zeer groote verliezen geleden te hebben. Het leger van Z. M. trok daarop naar Lembah, doch men vond daar geen vijand. Men trok daarop westelijk voort, van Lembah naar Batang, en de voorhoede van Z. M.'s troepen ontmoette opnieuw vijanden, doch deze trokken zich terug zonder gevochten te hebben. Batang voorbijgetrokken kwam Z. M. te Kapoeloengan. Daar trof men den vijand weer en toen vochten ten westen van Kapoeloengan de troepen van Z. M. opnieuw, en leed de vijand een nederlaag, kommerlijk wegvlochtende, na groote verliezen. Zoo stond het, toen Z. M.'s troepen, weer voorttrekkende, te Raboet-tjarat kwamen en niet lang daarna uit het westen (opnieuw) vijanden naderden. Daarop streed Z. M. met al zijn manschappen en vluchtte de vijand na hevige verliezen weer, en het scheen dat zij allen voor goed vluchtten (?). Onder die omstandigheden vertoonden zich echter ten oosten van Hanjiroe wapperende roode en witte vijandelijke vaandels en toen onttrok zich Ardharadja aan den strijd, zich schandelijk gedragende en doel-loos naar Kapoeloengan vluchtende. Hierdoor ging het leger van Z. M. te niet. Z. M. evenwel bleef trouw aan Z. M. Kertanagara. Daarom bleef Z. M. te Raboet-tjarat en ging vervolgens noordwaarts naar Pamwatan-apadjeg benoorden de rivier. Er waren toen nog ongeveer zes honderd man bij Z. M. Met het aanbreken van den volgenden morgen kwam de vijand Z. M. achterop. Z. M.'s troepen gingen hem tegemoet en hij trok zich terug en raakte aan het vluchten, maar al was dit zoo, de troepen van Z. M. waren toch al minder geworden, want er deserteerden er, die hun lijf zochten te bergen en hem verlieten, en zoo werd hij bevreesd geheel ontbloot te raken. Daarop overlegde Z. M. met die bij hem waren. Zijn meening was naar Troeng te moeten gaan en met den akoewoe (bestuurshoofd) daar, rakryan Woeroe-agradja, die door Z. M. Kertanagara tot koewoe was aangesteld, te overleggen, opdat hij Z. M. zou helpen de lieden oostelijk en noordoostelijk van Troeng te verzamelen. Allen waren het hiermede eens, en na het invallen van den nacht ging Z. M. over Koelawan, uit vrees door den vijand, die zeer talrijk was, achterhaald te worden. Te Koelawan stuitte hij weer op vijanden; hij werd door hen vervolgd, maar onttrok zich door noordwaarts te gaan om als het kon naar Kembang-cri te ontkomen. Ook daar vond hij weer vijanden, die hem vervolgden, en toen vluchtte hij met allen, die bij hem waren, zoo spoedig zij konden zwemmende noordwaarts de groote rivier over. Daarbij kwamen er velen om, anderen werden door den vijand achterhaald en met de lans afgemaakt, en die hun leven redden, raakten overal heen verspreid. Er bleven er slechts twaalf ter bescherming van Z. M. Met het aanbreken van den dag kwam Z. M. hongerig, vermoeid, verdrietig en bedroefd, en wanhopende aan zijn leven, bij het volk van Koedadoe. De ramp, die Z. M. trof, was buitengewoon groot, maar toen hij bij het dorpshef van Koedadoe kwam, was dat dorpshef zeer heusch en medelijdend in zijn ontvangst,

zooals bleek uit het aandragen van eten en drinken en van rijst, en hij gaf Z. M. een schuilplaats, erop uit Z. M.'s doel te bereiken dat deze niet gevonden mocht worden, als de vijand hem zou zoeken, terwijl hij hem ten slotte den weg wees en begeleidde tot aan het gebied van Rembang, opdat Z. M., zooals hij wenschte, naar Madoera zou ontkomen. Zoo werd Z. M. indertijd in ongelegenheid naar Koedadoe gebracht, en gedroeg zich het dorpshoofd van daar zeer heusch en medelijdend in zijn ontvangst van den vorst, en dit heeft Z. M. zeer dankbaar gestemd. Z. M. is (nu) koning geworden en dus de uit den hemel gedaalde beschermer der wereld, en hij moet daarom noodzakelijk vergelding uitoefenen en een genoegen doen aan hem, die hem eens aangenaam stemde, en daarom ook ontvangt het dorpshoofd van Koedadoe van Z. M. een schoon genadeblijk."

Van verscheiden der genoemde plaatsen is de ligging bekend, en zoo kan men zich rekenschap geven van wat er gebeurd is. Kedoeng-ploek ligt noordoostelijk van Singhasari en een treffen op dit punt wijst op een omtrekkende beweging van de zijde der Kadirische troepen. Deze worden dan naar het noordwesten teruggeslagen, en trekken verder af in noordelijke richting aan den voet der bergen. Bij Raboetjarat, waar opnieuw gevochten wordt, kunnen de vijanden uit het westen naderen, zoodat men hier het gebergte voorbij is, m. a. w. het ligt ten noordoosten van den Penanggoengang. Na de aankomst van nieuwe vijandelijke versterkingen en het verraad van Ardharadja kan Widjaya niet verder stand houden en vlucht hij de Porongrivier over, om vervolgens te trachten het noordwestelijk gelegen Troeng te bereiken, doch het lukt niet meer en ternauwernood redt de prins het veege lijf door de Soerabajarivier over te zwemmen, aan welks andere oever dus Koedadoe te zoeken is; het van daar bereikte Rembang is natuurlijk het Pasoeroeansche en dan volgt de overtocht naar Madoera. Dat juist daar een toevluchtsoord wordt gezocht, is volkomen begrijpelijk: Wiraradja gold voor een trouw dienaar van Kertanagara, en zijn zoon Nambi maakte deel uit van Widjaya's staf.

Het duidelijk overzicht dat de inscriptie ons geeft, steekt wel zeer af bij de romantische traditie, overgeleverd door den Pararaton, en door aanvulling uit de Kidoeng Pandji Widjayakrama wel begrijpelijk maar daarom nog niet betrouwbaar gemaakt. Widjaya keert na het vernemen van Kertanagara's dood naar Singhasari terug, doch wordt afgeslagen; als hij bij een tweeden aanval tot den kraton doordringt, weet een der beide prinsessen, met wie hij verloofd is, te ontsnappen. 's Nachts bij een derden aanval vindt hij haar en tezamen met de prinses en eenige weinige getrouwen vlucht hij naar het noorden en scheept zich in naar Madoera. Behalve dit laatste feit is verder alles klaarblijkelijk fantasie, en dat maakt ons huiverig veel vertrouwen in den Pararaton te stellen voor de nu volgende episode van het verblijf op Madoera en den terugkeer naar Java, waaromtrent dit geschrift onze eenige bron is. Wij mogen de schilderachtige bijzonderheden ook hier gereedelijk terzijde

laten en moeten maar hopen althans de hoofdzaken te kunnen aanvaarden, maar er is niet de minste mogelijkheid van contrôle. Die hoofdzaken zijn als volgt ingekleed: Widjaya landt op de Madoereesche zuidkust en begeeft zich naar Soengeneb; als Wiraradja, die juist audiëntie geeft, hem en de zijnen ziet aankomen, schrikt hij en gaat naar binnen om te overleggen, maar vervolgens treedt hij opnieuw naar buiten en ontvangt den prins vorstelijk. Deze is uiterst dankbaar en belooft als hij zijn doel bereikt zal hebben, Java in tweeën te zullen deelen, „en gij zult de eene helft, ik de andere hebben”. Dan komt Wiraradja met een plan: Widjaya moet zich in schijn aan Djayakatwang onderwerpen en als hij diens vertrouwen heeft gewonnen hem vragen om de woeste gronden van Trik; daar zullen de Madoereezen een vestiging voor hem aanleggen en als hij zich goed van de situatie te Kadiri op de hoogte heeft gesteld, moet hij zelf te Trik gaan wonen en wachten tot hij sterk genoeg is om Kadiri te staan. Aldus geschiedt; eerst wordt verteld hoe op eenigszins kinderachtige wijze Widjaya in spiegelgevechten de meerderheid van de zijnen tegenover de lieden van Kadiri bewijst en dan volgt de bekende geschiedenis, hoe bij den aanleg te Trik een der Madoereezen, die niet voldoende voedsel bij zich heeft, madja's wil eten maar ze weggooit omdat ze bitter (pahit) zijn, en daarnaar wordt de plaats dan Madjapahit genoemd. Als Widjaya zich krachtig genoeg acht, zendt hij Wiraradja bericht, maar deze heeft nog een ander plan, hij zal den koning van Tatar om hulp vragen en hem als belooning de beide Singhasarische prinsessen voorspiegelen. Zoo gezegd, zoo gedaan; de Tataren komen inderdaad en trekken van het noorden tegen Kadiri op, terwijl Widjaya en Wiraradja dat van den oostkant doen, en gezamenlijk strijdt men tot de Tataren Djayakatwang verslaan en gevangen nemen. Wat uit dit alles geacht kan worden vast te staan is vooreerst het feit, door den Nagarakertagama sober aldus geformuleerd, dat Widjaya tezamen met de Tataren Djayakatwang ten val heeft gebracht. In de tweede plaats, dat kort voor de komst der Chineezzen Madjapahit was gesticht en Widjaya zich daar gevestigd had; dit blijkt uit hun eigen berichtgeving en maakt de voorafgaande schijnonderwerping eveneens aannemelijk. In de derde plaats kan de hulp van Wiraradja historisch vaststaand worden geacht op grond van de bijzondere positie, later door hem ingenomen. De rest is roman, al kan ook bij verwerping van de episode met den hongerigen Madoerees de vernoeming van Madjapahit naar een plant wel juist zijn, gezien de talrijke voorbeelden van aan planten ontleende plaatsnamen.

Over hetgeen de Chineezzen op Java hebben gedaan, hebben zijzelf ons voortreffelijk ingelicht. Zij zijn natuurlijk niet gekomen op verzoek van een Javaanschen vriend, die den keizer met het vooruitzicht op twee prinsesjes had gepaaid, doch het is de lang voorbereide tuchtigingsexpeditie van Khoebilai, gericht tegen den beleediger der Chineesche eer, koning Kertanagara. Van deze onvoorziene hulp heeft Widjaya een meesterlijk gebruik weten te maken. Hoe dat alles in zijn werk is gegaan

blijkt uit de geschiedenis der Yuen-dynastie, die zoowel het verslag van den veldtocht als de levensberichten der bevelvoerende generaals bevat.

De voorbereidingen, in den aanvang van 1292 begonnen, waren in de elfde maand gereed; er waren toen 20000 man en 1000 schepen met provisie voor een jaar bijeengebracht. Men voer vooreerst langs de kust van Tjampa, waar de koning zich tot afweer voorbereidde, doch de expeditie bleek niet tegen hem gericht. Vervolgens werden gezanten naar verschillende staten van den Archipel gezonden om onderwerping te verlangen en daaraan gaven eenige gehoor, waaronder Lamoeri en Samoedra en vermoedelijk Malayoe en Tamiang. Dit vindt wat Noord-Sumatra betreft bevestiging in het bericht, dat de beroemde Venetiaan Marco Polo na zijn bezoek ter plaatse, hetwelk in datzelfde jaar 1292 valt, heeft te boek gesteld. Java, onder een groot koning, rijk en met veel scheepvaart, kent hij niet persoonlijk, doch op wat hij Klein-Java noemt vermeldt hij acht koninkrijken. Het eerste is Ferlec, ongetwijfeld Perlak, welks hoofdstad reeds is geïslamiseerd: dit is dan het eerste Sumatraansche staatje, waarmede dat het geval is geweest. Basma en Samara, in welk laatste land de reiziger vijf maanden verbleef, zijn Pasè en Samoedra, Dagroian is met minder zekerheid voor Pedir of Batakland gehouden, Lambri is het reeds vaak vermelde Lamoeri of Groot-Atjeh. Al deze rijkjes worden door wilde heidenen bewoond, allen erkennen het oppergezag van China, evenals het dan volgende Fansoer, de groote peperhaven, hetgeen Baroes zal zijn. In de beide overschietende koninkrijken is Marco Polo niet geweest; wel spreekt hij echter van het eiland Malaioer, waar men komt als men eerst zuidelijk naar Pentam, d. i. Bintan gaat en dan verder doorvaart, een rijk met eigen koning, een fraaie hoofdstad en levendigen handel. Als belangrijkste staat van Zuid-Sumatra heeft Malayoe dus klaarblijkelijk het niet meer genoemde Çriwidjaya geheel verdrongen. Polo's bericht over het nog heidensch zijn van Samoedra is opvallend, omdat in 1297 de grafsteen van den eersten mohammedaanschen sultan Malik-al-Saleh is gedateerd; daaruit volgt, dat de overgang tusschen 1292 en 1297 moet hebben plaatsgevonden.

Wij keeren nu terug tot de Chineesche hoofdmacht, die langs Karimata naar Zuid-West-Borneo voer en waarschijnlijk op Gelam even rust hield om het veldtochtsplan uit te werken en hout te kappen voor de kleinere schepen, waarmede men de Javaansche rivieren op wilde varen. Een voorhoede onder den admiraal Yi-k'o-moe-soe werd naar Java gedirigeerd met drie ambtenaren van het pacificatiebureau, die zouden beginnen op Kertanagara's vrijwillige onderwerping aan te dringen; de hoofdmacht volgde onder opperbevel van Che-pi, met als tweeden generaal Kau Hsing, en landde te Toeban, waar de geheele expeditie weder bijeen was, en de in geen enkel opzicht gehinderde opmarsch gedeeltelijk over land langs de kust, gedeeltelijk op de schepen, een aanvang nam. Achtereenvolgens bereikte men den mond van de rivier Soe-ya-loe en die van Pa-tsie-kan; uit eerstgenoemde

plaats, die als Sidayoe is herkend, maar waaraan ook Oedjoeng Galoeh zou kunnen beantwoorden, werden drie hoofdofficiëren met snelle booten gezonden „om eerst naar de schipbrug van Madjapahit te gaan”, en dan zich weder bij het leger te voegen, een maatregel ter verkenning of bezetting van een belangrijk punt waarschijnlijk, waarvan de bedoeling niet duidelijk wordt gemaakt.

Inmiddels meldde zich bij het hoofdkwartier ook weder de drie ambtenaren-onderhandelaars met het rapport, dat de schoonzoon van den koning van Java, prins Widjaya, bereid was zich te onderwerpen. Hoe zij met hem in aanraking zijn gekomen blijkt niet, maar volgt uit de geografische situatie; van Toeban naar Singhasari trekkende moesten zij Madjapahit passeeren en daar hebben zij dan gehoord, dat Kertanagara reeds overleden was, doch zijn schoonzoon de Chineesche suprematie aanvaardde. Zodoende kon Widjaya zich bondgenooten tegen den binnenlandschen vijand verschaffen door de komst der buitenlanders, die zijn schoonvader hadden moeten straffen en nu genoopt werden juist de zaak van diens opvolger te steunen tegen den man, die de door hen gewenschte wraak had volvoerd.

Bij Pa-tsie-kan, nog steeds Patjekan geheeten aan de Soerabaja-rivier, was de Chineesche legermacht op den eersten der derde maand weder vereenigd en hier „bij den ingang van Java” lag ook de Javaansche vloot gereed om den doortocht naar het binnenland te betwisten. Toen echter de Chineezzen hun eigen schepen lieten opvaren en tegelijkertijd aan de oevers hun cavalerie en infanterie lieten aanrukken, achtten de Javanen hun positie onhoudbaar en vluchtten met achterlating der schepen. Na een bezetting aan den riviermond geplaatst te hebben konden de invallers het openliggende Java binnentrekken, doch toen zij hiermede een aanvang maakten bereikten hen boden van Widjaya, dat zijn vijanden van Kadiri hem tot bij Madjapahit vervolgd hadden en dat hij dringend hulp noodig had. Een snelle opmarsch van de voorhoede en een bezetting van Tjanggoe was het gevolg van dit bericht; op den achtsten dag der maand kreeg Kau Hsing voeling met de van drie zijden op Madjapahit aanrukkende vijanden, en versloeg achtereenvolgens twee der vijandelijke corpsen; het derde heeft het klaarblijkelijk opgegeven. Toen na deze bevrijding van Widjaya's hoofdstad door den slag bij Madjapahit eenige dagen rust was gehouden, kon den vijftienden de veldtocht worden voortgezet met den opmarsch tegen Kadiri in drie afdeelingen, een langs de rivier, de beide anderen aan weerszijden, met Widjaya in de achterhoede; op den negentienden waren allen voor Kadiri aangekomen en begon de aanval. Djayakatwang had meer dan 100000 man ter zijner beschikking en verdedigde zich dapper in dezen slag bij Kadiri, die van 's ochtends zes tot 's middags twee uur duurde; eerst na den derden aanval werden zijn troepen op de vlucht geslagen, waarbij velen omkwamen in de rivier. De koning zelf werd ingesloten in de citadel, doch gaf zich na sommatie des avonds over.

Binnen drie weken was op deze wijze het lot van Java beslist. Djayakatwang's zoon

was naar het gebergte gevlucht, doch werd er door Kau Hsing achterhaald; toen de generaal van die expeditie terugkwam, bleek hem, dat in dien tusschentijd Widjaya verlof had gekregen naar Madjapahit terug te gaan, om de schatting voor den keizer in orde te brengen. Van die gelegenheid heeft hij gebruik gemaakt om zich ook van de thans niet meer noodige bondgenooten te ontdoen. Het hem meegegeven Chineesche escorte van 200 man deed hij aanvallen en dooden, en vervolgens keerde hij zich met wat hij aan soldaten beschikbaar had tegen de weder naar de kust af-trekkende Chineesche legermacht zelve en slaagde erin de achterhoede af te snijden, die zich met de grootste moeite een doortocht naar de schepen moest banen. Na een verlies van 3000 man geleden te hebben, beraadslaagden de Chineesche aanvoerders over hun verdere gedragslijn, doch daar zij het niet eens konden worden, scheepten zij zich weer in, met een aantal gevangenen, gezanten van andere staten, een kaart van het land en een register van de bevolking, benevens vele kostbaarheden. Aanvankelijk vertoornd over den gang van zaken, liet de keizer Che-pi en Yi-k'o-moesoe, die Widjaya hadden laten weggaan, streng straffen, maar ze zijn weer spoedig begenadigd en ook met Java werden de betrekkingen weder aangeknoopt, want reeds in 1297 verscheen opnieuw een Javaansch gezant ten hove.

Van de laatste episode der Chineesche expeditie geeft de Pararaton weder een verwrongen beeld door te verhalen, dat de Tataren dadelijk na den val van Kadiri naar Madjapahit kwamen om de prinsessen (ook de tweede was daarheen gebracht) op te eischen, en hoe de aanzienlijksten, ongewapend binnen den kraton gelaten, daar werden afgemaakt, terwijl inmiddels ook de buiten geblevenen werden aangevallen en in de haven van Tjanggoe werden achterhaald en gedood. Van hetgeen werkelijk gebeurd is, is hier eigenlijk alleen het feit van een dubbelen aanval op de Chineezers (het escorte en het aftrekkende leger) overgebleven. Dezelfde bron weet van Djayakatwang's verdere lot te vertellen, dat hij te Oedjoeng Galoeh is gevangen gezet en daar de kidoeng Woekir Polaman heeft gedicht; volgens de Chineezers is hij met zijn zoon gedood. Mogelijk is natuurlijk, dat deze executie op een korte interneeringsperiode is gevolgd.

Khoebilai's groote expeditie was met dat al volkomen mislukt en de geringe buit woog zeker niet op tegen de zware verliezen. Zij had slechts een onbedoelden ommekeer in de binnenlandsche aangelegenheden van Java bewerkstelligd en de dynastie van Radjasa op ongedachte wijze in het verloren gezag hersteld. Meester van Java geworden, opent prins Widjaya onder den koningsnaam Kertaradjasa Djayawardhana de reeks der vorsten van Madjapahit.

ZEVENDE HOOFDSTUK

MADJAPAHIT

(VEERTIENDE EN VIJFTIENDE EEUW)

In tegenstelling tot de uitgebreide gegevens over de wijze, waarop koning Kertaradjasa zich den troon verwierf, staan de karige berichten over zijn regeering zelve. Er is dan ook klaarblijkelijk weinig gebeurd, dat de moeite van het opteekenen loonde, immers gedurende den tijd dat hij heerschte, zoo vermeldt de Nagarakertagama, was het geheele land Java gehoorzaam en maakte eerbiedig zijn opwachting. Het gedicht laat dan onmiddellijk volgen, dat allen zich evenzeer verheugden in den aanblik van 's koning vier gemalinnen, dochters van koning Kertanagara, noemt de vorstinnen alle vier met name, legt dan uitvoerig de familie-relatie uit en eindigt met te constateeren, dat zij als gemeenschappelijke echtgenooten één van zin waren en dat al wat hij beval, een bevel was van allen gelijkelijk.

De reden van deze uitvoerigheid zal wel zijn, dat de koning zijn rechten op den troon niet slechts aan eigen stamboom ontleende, maar ook aan het feit, dat hij de viervoudige schoonzoon van den laatsten vorst van Singhasari was. De voorname plaats der koninginnen treedt evenzeer aan het licht in een oorkonde van 1305, die haar eveneens alle vier opsomt en met het gedicht ook hierin overeenstemt, dat niet de parameçwari, de opperkoningin als belangrijkste figuur geldt, doch de vierde, Gayatri, de meest beminde, den titel voerend van Radjapatni, d. i. Koningsvrouw. Haar bijzondere positie heeft zij zeker mede te danken aan het feit, dat zij de moeder was van 's konings beide dochters.

Omtrent den zoon, die te zijner tijd zijn vader zou opvolgen op den troon, bestaat eenige onzekerheid. De Pararaton weet te vertellen, dat deze prins Kala Gemet, met zijn wijdingsnaam Djayanagara, tot moeder had de Maleische vorstin Dara Petak, medegekomen met de uit Malayoe teruggekeerde troepen, en door den koning tot vrouw genomen; de Nagarakertagama, na zooals wij zagen uitvoerig over de vier eerste gemalinnen gesproken te hebben, boekstaaft de verheffing van dezen prins in 1295 tot vorst van Kadiri en laat erop volgen, dat diens moeder Indreçwari geheeten was: de conclusie ligt dus voor de hand in dien laatsten naam de officieele aanduiding der Maleische vorstin te zien. Daarentegen noemt de zooeven aangehaalde oorkonde den zoon des konings Djayanagara van Dahanapoera (de andere naam voor Kadiri) als gesproten uit 's koning voornaamste gemalin, de paraweçwari. De tegenstelling lijkt niet onoverkomelijk, gezien de Javaansche gewoonte om als dat gewenscht is, de koningskinderen, onverschillig van welke moeder, kinderen der eerste gemalin te noemen; de aanduiding op de inscriptie voor een dergelijke officieele beleefdheid houdend, kan men de werkelijkheid van afstamming uit de vijfde vrouw handhaven. De later nog zoo duidelijk blijkende belangrijkheid van de Radjapatni is ook te begrijpelijker, als zij de eenige van Kertanagara's dochters was, die haar vorstelijken gemaal nakroost had geschonken. De vier koninginnen kunnen volgens den opsteller der oorkonde tevens gelden als verpersoonlijking der vier voornaamste onderhoorigheden, Bali, Malayoe, Madoera en Tandjoengpoera. Dat

hier Javaansch Borneo het laatst wordt genoemd is niet verwonderlijk, doch merkwaardig is de plaatsing van het bezit op Sumatra tusschen de twee nabijgelegen eilanden Bali en Madoera in. Het neemt dus ongetwijfeld een voornamen rang in. Wij hebben reeds gezien, dat de Pararaton de vestiging van dezen vasalstaat als resultaat der Malayoe-expeditie geheel verzwijgt, en slechts verhaalt, dat tien dagen na Widjaya's overwinning op de Chineezzen het leger uit Malayoe terugkeerde. De snelle gang der gebeurtenissen op Java maakt volkomen begrijpelijk, dat de uit den aard der zaak na Kertanagara's val teruggeroepen troepen niet eerder uit het Sumatraansche binnenland samengetrokken en overgescheept konden zijn. Het geschrift vermeldt verder de beide meegebrachte prinsessen; behalve Dara Petak was dat Dara Djingga, die de moeder van den koning van Malayoe werd. Deze familieband tusschen de beide koningshuizen zal ongetwijfeld om politieke redenen zijn gelegd. De traditie van den Pandji Widjayakrama weet ook nog den aanvoerder der expeditie te noemen bij den hem als belooning toegekenden titel Mahisha Anabrang.

Malayoe heeft na de theoretische erkenning van Chineesch oppergezag onder den dwang der naderende Chineesche expeditie nog in 1299 en 1301 gezantschappen naar den keizer gezonden, die te voren in 1295 zijn welwillendheid getoond had door den Siameezen te bevelen hun vijandelijkheden tegen Malayoe te staken. Daaruit volgt niet, zooals wel gemeend is, dat in dezen tijd dus (een) Malayoe op het Maleische Schiereiland heeft gelegen, doch wel, dat beide partijen hetzij tengevolge van Siameesche invallen op Sumatra, hetzij tengevolge van Sumatraansche pogingen op het Schiereiland, zijn slaags geweest. Het laatste is het waarschijnlijkste. De betrekkingen tusschen de Maleiers van het eiland en van den overwal zijn talrijk en innig geweest, en dat er in dezen tijd bepaaldelijk op het Schiereiland allerlei beroering is geweest, blijkt nog uit hetgeen later de Portugeezen hebben opgeteekend in verband met de stichting van Malaka; de aanval van een Bataratamurel, allicht bhatarat Toemapel, den koning van Singhasari, op Palembang zou een uitwijking naar Singhapoera ten gevolge hebben gehad, of volgens een ander verhaal zouden juist Javanen naar de laatste stad gevlucht zijn; verdere onlusten hebben dan tot vestiging van Maleiers aan de Moear en ten slotte tot de stichting van Malaka geleid. De koperoorkonde van 1305, die 's konings bemoeienis voor rust en welvaart des lands prijst, is afkomstig uit het gebied, waar later Soerabaja zou verrijzen; het stuk waarop de hoogwaardigheidsbekleeders verwacht hadden mogen worden, is verloren gegaan. Daarentegen hebben wij zulk een opgave wel op de inscriptie van den Boetak uit 1294, die ons in het vorig hoofdstuk zooveel dienst bewees. Het verwondert ons niet op dit oudste document voor het Madjapahitsche hofceremonieel ook aan te treffen „den hoogsten chef der helden”, Arya Wiraradja, „dien men den leerling van Z.M. koning Kertanagara zou kunnen noemen”. Het verraad tegen-

STEENEN BEELD VAN KONING KERTARADJASA (1293—1309) IN DE GEDAANTE VAN HARIHARA, EEN GODEN-
BEELD, WAARIN ÇIWA EN WISHNOE TOT EEN WEZEN ZIJN GEcombineerd. ALS PRINS WIDJAYA, ERFGE-
NAAM VAN DEN GESNEUVELDEN VORST VAN SINGHASARI, VESTIGDE HIJ ZICH IN MADJAPAHIT. KORT
DAARNA VERSLOEG HIJ EERST DEN VORST VAN KADIRI EN WIST VERVOLGENS ZIJN BONDGENOOTEN
(EEN CHINEESCH EXPEDITIELEGER) TE DWINGEN ZICH WEER IN TE SCHEPEN EN JAVA TE VERLATEN.
ONDER DEN KONINGSNAAM KERTARADJASA WERD HIJ DE EERSTE VORST VAN MADJAPAHIT. HET BEELD IS
AFKOMSTIG VAN DEN GRAFTEMPEL TJANDI SIMPING (THANS SOEMBERDJATI) BIJ BLITAR EN WERD OP-
GENOMEN IN HET MUSEUM TE BATAVIA.

over dien leermeester is dus onbekend gebleven of wordt maar liever genegeerd, tenzij, wat ook mogelijk is, dat heele verraad slechts een onverdiende blaam op 's mans reputatie van de zijde van den Pararaton-schrijver is. Diezelfde bron licht ons in over Wiraradja's belooning voor zijn aan Kertaradjasa verleende hulp. Natuurlijk niet half Java, wat hij, als de belofte historisch is, ook wel niet verwacht zal hebben, maar toch een aanzienlijk gebied, aangegeven als Lamadjang Noord en Zuid, en de Drie Djoeroe's. Wat daarvan precies de omvang is, weten wij niet, maar wel staat vast, dat de term Lamadjang een veel grooter terrein beslaat dan het moderne Loemadjang; een latere reis van koning Hayam Woeroek naar „Lamadjang" brengt hem tot in Besoeki. Wij stellen ons dus Wiraradja voor als in het bezit van een zeer groot apanage in den Oosthoek, misschien wel van den heelen Oosthoek, natuurlijk in ondergeschikte positie tegenover den koning, getuige de hofdienst te Madjapahit, waartoe hij blijkens zijn plaats onder de hoogwaardigheidsbekleeders en uit hetgeen het vervolg zijner geschiedenis zal leeren, verplicht was. Onder de verdere personen, die den koning ter zijde staan, noteeren wij thans de beide superintendents van de çiwaïtische en de boeddhistische geestelijkheid. De nieuwe hoofdstad was, zooals wij zagen, gesticht op de woeste gronden van Trik, een zinsnede, die misschien kan gelden voor het terrein in engeren zin, waar de eerste kraton werd afgepaald, maar zeker niet voor de streek in het algemeen, waar allerlei bewijzen van vroegere bewoning zijn gevonden. De ligging is de eeuwen door zoo ongeveer bekend gebleven, en thans komen wij ook van allerlei bijzonderheden op de hoogte door het bezit van Prapantja's beschrijving in den Nagarakertagama, en door de resultaten van het nog steeds voortgezet terreinonderzoek, waarbij natuurlijk in aanmerking moet worden genomen, dat de beschrijving uit halfweg de veertiende eeuw is en de overblijfselen te voorschijn komen, zooals ze bij den ondergang in het begin der zestiende waren. Het centrum blijkt in elk geval in de tegenwoordige desa Trawoelan te hebben gelegen, en daar hebben wij ons ook Kertaradjasa's kraton te denken, benevens den tempel, waar hij in 1309 is bijgezet, na, als een twijfelachtige Pararatonplaats vertrouwd mag worden, te hebben geleden aan een kwijnende ziekte gedurende zijn heele regeering. De tempel in den hofburg was boeddhistisch; een çiwaïtische bijzetting had plaats in het heiligdom van Simping, dat is teruggevonden in de Tjandi Soemberdjati ten zuiden van Blitar. Wij weten, alweder uit den Nagarakertagama, dat het gebouw reeds in 1361 een grondige restauratie moest ondergaan, omdat de toren was ingestort en bovendien de plaatsing niet geheel juist was: merkwaardig bewijs van het gebrek aan nauwkeurigheid bij afbakening en bouw, en van verwaarloozing toen de tempel er eenmaal stond. Deze is thans bijna geheel verdwenen, doch een waarlijk koninklijk portretbeeld van den stichter van Madjapahit in al zijn luister, voorgesteld als Çiwa-Harihara, heeft den uiterlijken verschijningsvorm van dezen god-op-aarde voor ons bewaard.

Na het rustig bewind van Kertaradjasa beginnen onder Djayanagara de stormen op te steken, herhaalde opstanden moeten worden onderdrukt en de aanstichters daarvan blijken doorgaans de vroegere krijgsmakkers van Kertaradjasa te zijn, die hem in zijn jonge jaren hadden ter zijde gestaan. Het lijkt wel, of er onder deze generaals een algemeene ontevredenheid heerscht, dikwijls voortkomend uit onbevredigde eerzucht, en het is niet onmogelijk, dat zij zich reeds door hun ouden meester teruggezet hebben gevoeld, doch zich tegen hem niet hebben durven of kunnen verzetten en nu onder den jeugdigen opvolger hun kans wagen. De ietwat romantische opzet van deze verhalen in Pararaton en daarmee samenhangende kidoeng-traditie verhoogt de geloofwaardigheid niet, en evenmin doet dit de rol, die telkens zekere Mahapati speelt, door zijn intrigues den vorst en zijn vaders getrouwen in tweedracht brengend en den val van die laatsten veroorzakend. Men proeft daarin de partijdige voorstelling, en als Mahapati inderdaad een historische persoonlijkheid is, zou men den man, die zooveel voor den koning gevaarlijke aanslagen wist te verijdelen, zeker met niet minder recht als den verdienstelijken handhaver van het koninklijk gezag en de eenheid des rijks kunnen eeren.

De eerste opstand, reeds dadelijk in den aanvang van Djayanagara's regeering, is die van Ranga Lawe, ontevreden omdat hem het rijksbestiërschap was ontgaan. De havenstad Toeban was het centrum dezer beweging, die onderdrukt kon worden, toen Mahapati een der medestanders, zekeren Galatik, tot afval had genoopt; Ranga Lawe en al de zijnen kwamen daarbij om, de aanvoerder volgens den naar hem genoemden kidoeng door de hand van Anabrang, den veroveraar van Malayoe, die vervolgens zelf sneuvelde. Na deze episode verhaalt de kroniek, dat Wiraradja verlof vroeg naar Lamadjang te gaan en daar verder bleef, zich aan den hofdienst onttrekkende, wellicht voorbereiding van een vijandelijke houding tegenover het hof, hoewel voorloopig uiterlijk alles bij het oude bleef en zijn zoon Nambi te Madjapahit rijksbestiërder was. Vervolgens heeft de opstand en val van Sora plaats, ook een der vroegere gezellen van Kertaradjasa. Deze geschiedenis, weder veroorzaakt door den laster van Mahapati, is uitvoerig beschreven in den kidoeng Sorandaka, waar het sneuvelen van Sora met dat van zijn makkers Djoeroe Demoeng en Gadjah Biroe gepaard gaat; de Pararaton daarentegen, die de Sora-episode in 1311 stelt en voor 's mans dood Anabrang (volgens deze voorstelling dus nog levend) aansprakelijk maakt, geeft voor de gevallen met Djoeroe Demoeng en Gadjah Biroe afzonderlijke jaren en beschouwt ze dus als iets afzonderlijks. Bijzonderheden hooren wij er niet van.

Op vaster bodem staan wij met Nambi. Dit is de eenige gebeurtenis, die van Djayanagara's regeering in den Nagarakertagama wordt vermeld, in dier voege, dat in 1316 de koning zelf dien vijand in Lamadjang ten val bracht en diens vesting te Padjarakan werd afgebroken. De Pararaton begint zijn uitvoerig relaas met opnieuw

intrigues van Mahapati; Nambi, die er de lucht van krijgt, vraagt verlof zijn zieken vader Wiraradja op te zoeken, doch als hij daar eenmaal is, komt hij niet weer terug, maar versterkt zich te Lembah. Inmiddels overlijdt Wiraradja. Van den veldtocht tegen Nambi blijkt, dat eerst in het noorden wordt gevochten, waar Ganding door den koning wordt genomen en vernield; dan trekt Nambi naar het zuiden en wordt daarheen gevolgd, tot hij in een bloedigen strijd sneuvelt; het slot is de vernietiging van Raboet Boehayabang. Het is niet duidelijk of dit laatste een plaatsnaam is en gelijk te stellen met Nambi's hoofdstad Lembah; hoe het ook zij, met den Nagarakertagama mogen wij wel aannemen, dat diens voornaamste steunpunt officieel Padjarakan heette, en dan schijnt het verslag van de krijgsbedrijven, met eerst den val van Ganding, dat nog altijd aan de noordkust ligt, en vervolgens de eindbeslissing in het zuiden met als slot de vernieling van Padjarakan, in strijd met het feit, dat ook Padjarakan een nog steeds zoo geheeten stad aan de noordkust is. Dit is echter slechts schijn, want er bestaat een tweede Padjarakan, welks naam is overgebleven in die van een gehucht nabij de plek, die Koeta Renon genoemd wordt, een groot terrein met oudheidkundige resten ten noorden van het huidige Loemadjang, een strategisch zeer sterk punt aan de samenvloeiing van Bandajoeda en Dawoehan, dat alle kans heeft Nambi's vesting te zijn geweest. Zodoende kan de gang van zaken, zooals de Pararaton die beschrijft, dan toch wel in hoofdzaak juist zijn. Bij alle onzekerheid omtrent den persoon en de motieven van Nambi mag toch wel worden geconstateerd, dat het verdwijnen van diens half onafhankelijk gezag in den Oosthoek voor het verder bestaan van het Javaansche rijk een noodzakelijkheid was.

Voor hij tegen Nambi optrok, was de koning ook persoonlijk de lieden van Mandana ten onder gaan brengen, doch verder vernemen wij daaromtrent niets, evenmin als van de gelijktijdige gebeurtenis van Wagal of de in 1318 aangeteekende episode te Lasem, waarbij zekere Semi den dood vond. De Pararaton heeft deze feiten klaarblijkelijk in zijn kroniek gevonden, zonder ze van elders met nadere bijzonderheden te kunnen aanvullen. Daarentegen is hij weer uitvoerig over den opstand van Koeti in 1319.

Deze aanzienlijke persoon, evenals Semi en de later optredende Tantja behorende tot de zeven dharmapoetra's, die in een bijzondere relatie tot den koning stonden, werd weder valschelijk aangeklaagd door Mahapati, maar daarbij kwamen diens intrigues aan het licht, en hij werd zelf ter dood gebracht. Het is niet heel duidelijk, waarom de waarschuwing tegen Koeti zoo valsch was, want blijkens het verdere verhaal was deze inderdaad een hoogst gevaarlijke opstandeling. Zelfs heeft hij zich in het bezit van de hoofdstad kunnen stellen, en den koning genoopt de wijk te nemen naar Badander; bij die gelegenheid deed de vorst zich vergezellen door de dienstdoende afdeeling van zijn lijfwacht, de Bhayangkari's, een troepje van vijftien man onder bevel van Gadjah Mada. Zoo treedt deze merkwaardige staatsman, aan

wiens naam de grootheid van Madjapahit verbonden zou blijven, voor het eerst binnen onzen gezichtskring als officier der lijfwacht en wellicht heeft het toeval, dat hem juist op dit oogenblik met den dienst belastte, de gelegenheid geopend tot zijn snelle nu volgende carrière. Toen men eenigen tijd te Badander was, vroeg een der soldaten terug te mogen gaan, en bij weigering onhandelbaar geworden, werd hij door zijn commandant neergestoken, uit vrees dat anders misschien 's konings schuilplaats bekend zou worden. Daarop ging Gadjah Mada zelf te Madjapahit poolshoogte nemen, er vertellende dat de koning door Koeti's aanhangers gedood was, en toen hem gebleken was, dat dit bericht droefheid veroorzaakte en men van Koeti niet gediend was in de bestuurskringen, bracht hij de ontevreden tot een samenzwering tegen Koeti, welke op diens vermoordning uitliep. De koning heeft de redding van zijn troon aan den trouwen dienaar vergolden: een benoeming tot patih van Kahoeripan, en een paar jaar later van het dan openvallende Kadiri plaatste hem onder de hoogste functionarissen in den lande.

Tusschen de Koeti-episode en 's konings dood vermeldt de Pararaton geen bijzondere gebeurtenissen, en in deze rustige jaren valt de eenige uitgebreide oorkonde, die wij van den vorst over hebben, uit 1323. Zij valt op door verschillende eigenaardigheden, die naar Zuid-Indië verwijzen, speciaal het zegel, de ook door de Pandya-koningen gevoerde twee visschen, en de benaming van den koning, die zich niet Djayanagara, maar Soendarapandya noemt. Tegen de mogelijkheid, dat inderdaad een ander bedoeld zou zijn, bij voorbeeld een usurpator als Koeti, verzet zich het feit, dat de titel ook op een overigens onduidelijk edict van 1314 voorkomt, en dat vele hoogwaardigheidsbekleeders onder de volgende regeering in functie blijken te zijn gebleven. Wij moeten dus aannemen, dat Djayanagara om ons onbekende redenen zich aangetrokken heeft gevoeld tot Zuidindisch ceremonieel en titulatuur. Een tweede eigenaardigheid van de oorkonde is de wijze, waarop de buitenbezittingen worden aangeuid, Madoera, Tandjoengpoera enz. Het opvallende is, dat van het viertal uit 1305 Sumatra en Bali hier niet worden genoemd, en Borneo van het verderaf gelegen gebied de voornaamste plaats inneemt. Het zou natuurlijk mogelijk zijn, dat de band met Malayoe wat losser was geworden, doch dan is dat slechts tijdelijk geweest, naar wij tijdens Djayanagara's opvolgster zullen zien. Voor Bali vinden wij eenige bevestiging van een nieuwe onafhankelijkheid in het optreden van vorsten op de inscripties, omtrent wie in geen enkel opzicht eenige ondergeschiktheid aan Java blijkt, o. a. een koningin, die in 1324 en 1328 voorkomt en den mannelijk aandoenden naam çri Mahagoeroe draagt. De laatste dezer inscripties is uit 1337, dan volgt een leemte, en vijftig jaar later zijn Javaansche onderkoningen aan het bewind.

Berichten van buiten verhelderen ons inzicht in de toestanden van den Archipel geenszins. De Arabieren zijn oppervlakkig en verward en herhalen wat zij bij hun

voorgangers hebben gevonden; omstreeks 1325 vertelt Dimashki weer van het eiland Sriboeza en het eiland Zabag en elders van het eiland van den maharadja; maar op het „eiland” Kalah plaatst hij Fantjoer, Djawa, Malayoer, Lawri en Kala. Een authentiek gegeven over het nog als groote handelshaven bestaan van Çriwidjaya verschaft dat niet. De Chineezen ontvangen gezantschappen niet van daar, maar alleen van Java; bij dat uit 1328 wordt de koningsnaam Djayanagara opgegeven. Ook een der oudste Europeesche bezoekers van den Archipel, Odorico van Porde none, die in 1321 op Atjèh was, geeft weinig houvast; hij teekent slechts iets aan over de naaktlopende, menschen etende, in promiscuïteit levende bevolking, ongetwijfeld schromelijk overdreven, en over den strijd met Samoedra; evenmin zijn de algemeenheden over het volkrijke en specerijen leverende Java met zijn machtigen koning, die eenmaal de overhand heeft behouden boven den Grooten Khan van Cathay, van eenig belang.

Het relaas van 's konings dood in 1328 wordt door den Pararaton ingeleid met de mededeeling, dat de vorst in onmin verkeerde met de edelen, omdat hij niet wilde dat iemand anders dan hijzelf huwde met zijn beide halfzusters: uit den aard der zaak ten einde te beletten, dat een eventueel nageslacht uit deze prinsessen, die van moederszijde van hooger geboorte waren dan hijzelf, gevaarlijk voor hem zou kunnen worden. De prinsessen namen uit hoofde van die geboorte een voorname positie in, zooals ook blijkt uit hun titels; de oudste, Tribhoewana, is bekend als de vorstin van Kahoeripan of in het Sanskrit Djiwana, de jongste van Kadiri of Daha. Ongetwijfeld steekt in die titulatuur de herinnering aan de beide rijkshelften. Het verband tusschen dit bericht over Djayanagara's argwaan tegen mogelijke pretendenten en wat onmiddellijk volgt is niet duidelijk. De reeds genoemde hofgroote Tantja verspreidde het gerucht dat de koning zijn vrouw te na was gekomen en werd over die aantijging door Gadjah Mada verhoord; volgens een andere, ook op Bali bekende, traditie, had de vorst zich aan de echtgenoot van Gadjah Mada vergrepen, en maakte die laatste Tantja tot zijn werktuig. De koning leed aan een gezwel en Tantja moest dat gaan snijden; van die gelegenheid maakte hij gebruik om na de operatie den vorst te doorsteken. Hij zou daarop onmiddellijk zelf door Gadjah Mada zijn afgemaakt, die, voor het oog van de wereld den moord wrekend, meteen een lastig getuige uit den weg ruimde. Van 's konings graftempel is de ligging gegist, doch overblijfselen zijn niet bekend.

Wanneer wij reeds in het jaar na Djayanagara's dood zijn oudste halfzuster Tribhoewana het koninklijk gezag zien uitoefenen, ligt de conclusie voor de hand, dat zij zijn rechtmatige opvolgster is geweest. Toch zou, naar de bewoordingen van eenige inscripties maar vooral de Nagarakertagama bewijzen, deze gevolgtrekking niet juist zijn. Bij Djayanagara's overlijden ontbraken mannelijke opvolgers en daarom vielen de rechten op den troon aan de eerst in aanmerking komende vrouw. Dit

was niet Tribhoewana, doch haar moeder de Radjapatni, de nog levende dochter van koning Kertanagara van Singhasari. Echter had deze vorstin-weduwe als boeddhistische non een bindende gelofte gedaan, die haar belette de regeering daadwerkelijk op zich te nemen; vandaar dat zij deze opdroeg aan haar oudste dochter. Het bewind van deze laatste, dat tot 1350 duurde, is dus te beschouwen als een regentschap voor haar moeder. Als in genoemd jaar Tribhoewana's zoon Hayam Woeroek den troon bestijgt, heeft dat niets te maken met een meerderjarig worden van dien troonopvolger; de zaak is slechts dat in 1350 de Radjapatni overleed, dus de troon weer vacant kwam, en nu, in tegenstelling tot 1328, een mannelijke erfgenaam gereed stond in de persoon van den kleinzoon.

De regentes is in den aanvang van haar bewind in het huwelijk getreden met een lid van den Javaanschen adel evenals haar zuster. De prins-gemaal heette Kertawardhana en kreeg den titel vorst van Singhasari; zijn zwager was als vorst van Matahoen, later als vorst van Wengker bekend, terwijl de titel van Matahoen dan op 's mans schoonzoon blijkt te zijn overgegaan. Uit het huwelijk der regentes is behalve de reeds genoemde zoon nog een dochter gesproten, de vorstin van Padjang. Deze titel is op zichzelf reeds van belang, omdat zij op hernieuwde belangstelling voor Midden-Java wijst; in het volgend geslacht wordt ook de oude luisterrijke naam van Mataram weer ten leven gewekt. Reeds in de oudste oorkonde, in 1329 door H. M. Tribhoewanottoenggadewi Djayawishnoewardhani onder de auspiciën van „H. M. de Gemalin van Kertaradjasa, gebonden aan de boeddhistische gelofte” uitgevaardigd, treffen wij de vijf uitvoerders der koninklijke bevelen aan, die de werkelijke bestuurders van het Madjapahitsche rijk zijn en die men de ministers kan noemen, de rakryan's mapatih, demoeng, kanoeroehan, rangga en toemenggoeng; de eerstgenoemde is de rijksbestierder. Tot dit ambt zou spoedig de op een steen van 1330 nog als patih van Daha fungeerende Gadjah Mada geroepen worden. Deze verheffing stond in verband met een in 1331 uitgebroken opstand in den Oosthoek, in Sadeng en Keta, gelijk de Nagarakertagama aangeeft; laatstgenoemde plaats ligt ten noordoosten van Besoeki, eerstgenoemde naam zal wel overeenkomen met den zoo geheeten berg in Poeger, al wordt dezelfde naam ook in het Pasoeroeansche aangetroffen. Het gedicht bepaalt zich tot de mededeeling, dat de vijanden daar verdelgd werden door de troepen der koningin, op het tijdstip, dat zij den last van het beschermen der wereld aan den beleidvollen Mada toevertrouwde. De Pararaton is uitvoerig en duister; het blijkt dat Gadjah Mada het hooge ambt wil aanvaarden, als hij van Sadeng terug zal zijn, en dat hij, voor die plaats aangekomen, last heeft met zekeren eveneens tot de Madjapahitsche legermacht behorenden Kembar. Het slot is in elk geval, dat Sadeng valt, wellicht door toedoen van den prins-gemaal; de bijzonderheden lijken verward, doch het gedicht herinnert bij den dood van Gadjah Mada uitdrukkelijk aan diens vroegere heldendaden te

Sadeng en op Bali, zoodat hij er een rol van beteekenis moet hebben vervuld. Een in 1332 opgericht wijdingsbeeld van de godin Tjamoenda, een demonische Doerga, draagt een inscriptie dat dit geschiedde „op het tijdstip, dat H. M. de Koningin overwinnaar was geworden over heel de wereld door haar toorn te doen gevoelen aan Sa . . .”; zooals men ziet breekt de tekst af, doch lijkt het niet onmogelijk dat Sadeng bedoeld is en daarmede tevens een bewijs gegeven is van het belang, dat aan deze overwinning werd gehecht.

Dit belang zou ook kunnen blijken uit de bevorderingen, die na afloop van den veldtocht volgens den Pararaton hebben plaats gehad. Dan doet in de audiëntiehal Gadjah Mada een gelofte: hij zal geen „palapa” genieten (waaronder de opbrengst van zijn apanage, of ook een te nemen verlof is verstaan), voor de eilanden van den Archipel onderworpen zullen zijn, Goeroen, Seran, Tandjoengpoera, Aroe, Pahang, Dampo, Bali, Soenda, Palembang en Toemasik (d. i. Singhapoera). Kembar reageert op een voor Gadjah Mada smadelijke wijze en anderen vallen hem bij; de beleedigde doet zijn beklag bij de koningin en bewerkt dat Kembar, die al meer op zijn kerfstok had, en anderen uit den weg worden geruimd.

Ziedaar het Pararaton-verhaal, welks historische kern wellicht kan zijn, dat de nieuwe rijksbestierder zich met steun van hoogerhand heeft kunnen ontdoen van wie hem tegenwerkten, en dat in elk geval de waarheid spreekt inzake de gelofte, daargelaten dan of die ooit met zooveel woorden is uitgesproken. Gadjah Mada's doelbewust streven om aan zijn land de suprematie in den Archipel te verschaffen, legt ongetwijfeld van een innerlijke gelofte getuigenis af. Het lijstje der veroveringen lijkt wat al te beknopt en ten deele willekeurig, al staan gewapende conflicten met Bali, Dampo, Palembang en Soenda ook vast; evenmin zal waarde gehecht mogen worden aan de veel uitgebreider opgave, die de Hikayat radjaradja Pasay als resultaat van drie Javaansche expedities ten beste geeft en waarbij al dadelijk opvalt, dat Bali, een der oudste veroveringen, achteraan komt. De juiste volgorde zullen wij dus in het midden moeten laten, doch uit Prapantja's relaas over den omvang van het Madjapahitsche rijk zijner dagen zal duidelijk blijken, in welk mate Gadjah Mada zijn doel had bereikt.

Uit den aard der zaak is op enkele uitzonderingen na niet te berekenen, welke gebieden tijdens de regentes en welke gedurende de regeering van haar opvolger het Javaansche gezag hebben moeten erkennen; evenmin weten wij dat van de maatregelen, met betrekking tot het binnenlandsch bestuur door dezen rijksbestierder genomen, zoodat het de voorkeur verdient ze gezamenlijk naar aanleiding van den toestand in 1365 te bespreken. Tot de gebeurtenissen, met zekerheid onder het regentschap te plaatsen, behoort de Balische expeditie van 1343, waarbij de vorst van dat land met al de zijnen omkwam. De omstandigheid, dat reeds in 1338 de regentes op Bali een boeddhistisch heiligdom heeft gesticht, zou tot de conclusie

kunnen leiden, dat hetgeen in 1343 geschiedde een opstand of vrijheidsoorlog was, doch het is ook mogelijk, dat overeenkomstig Balische traditie de oorlog reeds lang aan den gang was; hij zou reeds onder Djayanagara begonnen zijn. Een ander later geschrift geeft de bijzonderheid van twee gelijktijdige veldtochten in het noorden en het zuiden van het eiland, de laatste onder Gadjah Mada zelf; een derde bron vertelt dat de verovering eerst door Soendasche en Madoereesche hulptroepen mogelijk is geworden. Wat daarvan zij, een persoonlijke bemoeienis van den rijksbestierder is wel zeer waarschijnlijk, gezien het reeds naar aanleiding van Sadeng aangehaalde getuigenis bij zijn dood, waarin ook Bali met name wordt genoemd. Ook over Java's bezit op Sumatra tijdens het regentschap weten wij iets meer. In 1343 wordt op het terrein van Tjandi Djago een beeld van Mandjoecri gewijd, voorzien van twee Sanskrit inscripties; blijkens die op de voorzijde heeft de wijding plaats gehad door den arya wangçadhiradja (een Madjapahitsche titel) in genoemd jaar in het Djina-heiligdom; op de achterzijde staat, dat in het door de Radjapatni beheerschte rijk „deze” Adityawarman, uit haar geslacht gesproten, de mantri praudhatara, eveneens een prachtigen tempel heeft doen maken, met herhaling van het jaartal. Nu is Adityawarman, zooals nader blijken zal, de naam van een bekend vorst van Malayoe, gevestigd in de Padangsche Bovenlanden en daar later zijn oorkonden uitvaardigend; dat zijn familie zich op relaties met het Javaansche koningsgeslacht kon beroemen, bleek reeds, al is niet duidelijk hoe de verhouding precies is geweest. Op de wijdingsinscriptie heet deze vorst mantri praudhatara, dat is in gewone termen werddhamantri, een welbekende hof functie; en wanneer wij nu verder in een iets jonger edict van de regentes als werddhamantri een arya dewaradja heer Aditya aantreffen, dan mag de gevolgtrekking zijn, dat niet een op Sumatra regeerend vorst een beeld doet oprichten in het land zijner suzeraine, doch dat hij dat doet, terwijl hij een hooge functie vervult aan het Javaansche hof, waar hij klaarblijkelijk voor zijn toekomstige taak wordt voorbereid. Dit werpt een merkwaardig licht op de verhouding tusschen Madjapahit en Malayoe, waartegenover de opgeworpen kwestie, of de wangçadhiradja van de voorzijde eigenlijk wel dezelfde Adityawarman is, gelijk ondanks enkele bezwaren waarschijnlijk mag worden geacht, van secundair belang is. Terloops vermelden wij de onlangs geopperde veronderstelling, dat onze Tjandi Djago niet de oorspronkelijke graftempel van 1268, doch Adityawarman's monument uit 1343 zou zijn.

Des prinsen leertijd moet op dat moment reeds ten einde hebben geloopt, want in 1347 zet hij in eigen land een koningsinscriptie, waaruit niets van afhankelijkheid van Java blijkt, op de achterzijde van het in een nieuw heiligdom geplaatste Amoghapaça-beeld, indertijd door Kertanagara overgezonden, en wedergevonden te Rambahan. Onder 's konings titelnamen valt Maulimaliwarmadewa op, herinnerend aan zijn voorganger van 1286; na hem wordt ook de rijksbestierder Dewa Toehan

hoog geprezen. Het rijk heet nog steeds Malayoepera; het strekte zich nog veel verder naar het binnenland uit blijkens een steen van Pagarroejoeng nabij Fort van der Capellen, niet ver van daar aangetroffen en gedateerd in hetzelfde jaar 1347; het is naar dit gedeelte der bovenlanden, dat het centrum des rijks zou worden verplaatst. De wijze, waarop van Amoghapaça en zijn omgeving gesproken wordt, brengt ons geheel in de sfeer van een sterk tantrisch boeddhisme, ruimschoots met çiwaitische elementen vermengd, dat ook zijn uitdrukking vindt in de tempels van Padang Lawas en waarop wij zoo straks terugkomen. Een andere groep van Sumatraansche oudheden, waarvan de stoepa van Moeara Takoes aan den Boven-Kampar de voornaamste vertegenwoordiger is, schijnt blijkens het Nagari-schrift der gewijde gouden plaatjes met heilige syllaben ouder te zijn en mag wellicht aan de twaalfde eeuw worden toegeschreven, met voorbehoud van een voorafgaanden vroegeren bouw.

Noord-Sumatra is ons uit den tijd van het regentschap bekend door de Arabische reisbeschrijving van Ibn Battoeta, den gezant van den sultan van Delhi naar den Chineeschen keizer, welk aanzienlijk personage in 1345—'46 ter plaatse was en wiens woord dus meer gezag kan hebben dan dat der voorafgaande elkaar naschrijvende geografen. Op het eiland, dat hij Djawa noemt, heeft hij allereerst de stad Soemoetra bezocht, waarmede zonder eenigen twijfel Samoedra bedoeld is, zoodat tevens vast staat, dat Djawa nog altijd een naam voor Sumatra was. De gezant werd er namens den sultan Malik az Zahir ingehaald en gastvrij ontvangen; daaraan danken wij allerlei bijzonderheden over het hofleven. De handel geschiedde nog met stukken tin en ongesmolten Chineesch goud, hetgeen in het algemeen wel juist zal zijn; niettemin sloegen deze vorsten ook zelf munt, naar de vondsten bewijzen. Er werd nog veel gevochten met de ongeloofigen, in wier land Moel-Djawa een rebelleerend neef des sultans een toevlucht had gevonden; in dat land kwam na een twintig dagen kustvaart ook Ibn Battoeta. Hij vond er reukwerken en aloë en twee steden, Kakoela en Kamara, waarvan de eerste, door een breeden steenen muur omgeven in tegenstelling tot het nog met hout versterkte Samoedra, de havenstad was, waar van ieder schip belasting werd geheven. Het is nog niet gelukt de beide genoemde steden met eenige zekerheid te identificeeren; daarentegen kunnen de gegevens over Samoedra-Pasè worden aangevuld met wat bekend is van de nog aanwezige grafsteenen der sultansfamilie. De sultan in kwestie is waarschijnlijk Ahmad, die op zijn munten mede den titel Malik al-Thahir voert. De grafsteenen komen overeen met die uit Cambay in het Voorindische Goedjarat, en dat ze van daar werden ingevoerd is gebleken, doordat men in een bepaald geval een ouden steen van een Hindoetempel heeft gebruikt en in het binnenwerk het fragment van een Goedjaratsch reliëf is herkend. Zoo geeft deze vondst een bewijs te meer voor de nauwe betrekking op het gebied van handel en godsdienst tusschen Noord-Sumatra en bedoeld stuk van Voor-Indië, dat als een der belangrijkste

uitgangspunten voor de Islam-propaganda in den Archipel is te beschouwen. Bemoeit nu Ibn Battoeta zich alleen met hetgeen hij op zijn reis aandeed, veel algemeener is een ongeveer gelijktijdig Chineesch bericht van de hand van Wang Ta-yuen, die in 1349 allerlei wetenswaardigs omtrent de op zijn handelsreizen bezochte plaatsen in den vreemde publiceerde. Java, welvarend en dicht bevolkt, is thans het voornaamste onder de barbaren der zeeën van het oosten; het voert veel rijst uit en brengt zout, peper, katoentjes en papegaaien voort. Djanggala fungeert als een afzonderlijke streek, oostelijk van Toeban, onder een eigen jaarlijks gekozen hoofd. Op het Maleische Schiereiland worden vier staten genoemd, Trengganau, Pahang, Kalanten en Tamralingga, omtrent wier onderhoorigheid aan eenige andere macht niets blijkt; op Sumatra vinden Pantjoer, Tamiang, Lambri (Groot-Atjèh), Samoedra en misschien de Bataklanden vermelding, terwijl Malayoe in het geheel niet wordt genoemd en Çriwidjaya wordt onderscheiden van Kieu-kiang, hetgeen de oude naam van Palembang is. Bij beide staat „zij hebben een vorst” en het zijn dus verschillende rijkjes, ter verklaring waarvan men aanneemt óf dat Çriwidjaya nooit ter plaatse van het latere Palembang gelegen heeft, óf dat de vorsten van Çriwidjaya zich elders hadden gevestigd, b. v. in Djambi, daarbij den rijksnaam mede verplaatsend en de verlaten hoofdstad aan een nieuwen naam overlatend. Het belangrijkste is, dat Çriwidjaya, uitvoerhaven van pruimebloesem, kamfer, lakhout, betelnoot, katoentjes en houtsnijwerk, op denzelfden voet wordt behandeld als de andere staatjes: het groote handelsrijk blijkt geheel verdwenen te zijn en Wang vertelt zelfs niet, dat het vroeger zoo anders was. Zijn verdere mededeelingen betreffen o. m. Poe-ni op Borneo, waar men bijzonder vaardig is in rekenen en boekhouden, Tandjoengpoera met een actieve doch weinig betrouwbare bevolking, Bandjarmasin, ook verraderlijk, doch met begaafdheid voor zang, dans en tooneel, Soeloe met zijn parels, de Molukken met hun kruidnagelen, Banda, waar niet de nootmuskaat doch het geweven katoen wordt vermeld, en Timor, vanouds het sandelhout leverend. De algemeene indruk is, dat Java ten tijde van Wang's reizen wel de voornaamste staat van den Archipel was, maar zich nog niet in sterke mate naar buiten deed gelden.

In de politieke ontwikkeling heeft het einde van het regentschap en het optreden van den nieuwen koning geen verschil gemaakt; de vertrouwde hand van Gadjah Mada bleef met de leiding belast. Gelijk reeds werd medegedeeld, had de troonswisseling plaats bij het overlijden der Radjapatni in 1350; 12 jaar later werd haar luisterrijk doodenfeest gevierd, uitvoerig beschreven door Prapantja, in bewoordingen, die geen twijfel laten aan de groote vereering, waarvan deze vorstin het voorwerp is geweest. Van haar grafheiligdom Wiçeshapoera, gelegen te Bhayalangö in Kediri, is slechts een stuk onderbouw over met haar hoofdeloos portretbeeld in de gedaante van Pradjnaparamita; beter bewaard is een beeld in het Bataviaasch

ALLEGORISCHE VOORSTELLING VAN EEN TOCHT VAN HAYAM WOEROEK DOOR OOST-JAVA IN 1359.
SCHILDERIJ VAN CH. SAYERS.

museum, dat uit hoofde van den aan eerwaarde vrouwen toekomenden hoofdtooi eveneens aan de Radjapatni is toegeschreven. Haar kluis is gezocht in de Goewa Pasir bij Toeloengagoeng.

De nieuwe koning Hayam Woeroek was in 1334 geboren, aangekondigd door een groote uitbarsting van den Kampoed, d. i. den Keloed; hij was dus zestien jaar bij zijn troonsbestijging onder den naam Radjasanagara. De regentes trad terug tot de tweede plaats in den lande; voortaan was zij de vorstin van Djiwana of Kahoeripan, al eert haar een latere oorkonde nog eens met den titel oppervorstin voor de helft. Voor den jongen koning geeft de Pararaton nog eenige andere namen op, waarbij een drietal hem toekomt „als hij wajang speelde” (of: „een rol vervulde”), „in vrouwenrollen”, en „bij de schertswajang”. De daadwerkelijke belangstelling in het tooneel, die uit deze namen spreekt, komt overeen met wat de Nagarakertagama weet te vertellen van een hoffeest, waarbij de koning inderdaad aan een tooneelspel deelneemt. Een hem bepaaldelijk „als çiwaët” toegekende naam Djaneçwara kan slaan op een, ons verder niet bekende, wijding in den trant van de boeddhistische wijding van Kertanagara, terwijl ten slotte Sanghyang Wekas ing Soekha blijkens het eerste lid eveneens een sacrale naam moet zijn, die, naar een tijdens zijn regeering tot stand gekomen gedicht uitwijst, reeds bij zijn leven door hem gevoerd werd, doch waaronder hij dan na zijn dood bekend en vereerd is gebleven.

Van de eerste regeeringsjaren weten wij geen bijzonderheden, doch in 1357 is een gebeurtenis geboekstaafd, die bekend staat als de Soenda-episode, en waarvan Pararaton en Kidoeng Soenda tezamen de volgende voorstelling geven. De koning had een prinses van Soenda ten huwelijk gevraagd en deze werd door haar vader en een aanzienlijk gevolg vergezeld, doch toen de gasten waren aangekomen te Boebat, ten noorden van Madjapahit, en er over het huwelijksceremonieel werd gesproken, ontstond tusschen beide partijen hoogloopende oneenigheid, hieruit voortvloeiend, dat de koning van Soenda zijn dochter als gelijkwaardige gemalin met dienovereenkomstig ceremonieel wilde doen huwen, terwijl van Madjapahitsche zijde getracht werd de plechtigheid zoo te regelen, dat de prinses bijwijze van erkenning van een Madjapahitsch oppergezag door een onderdanig Soenda zou worden aangeboden op een die verhouding duidelijk illustreerende wijze. Een dergelijk conflict heeft zeker niets onwaarschijns en juist deze politiek verklaart, waarom het tot het uiterste werd gedreven, want voor Gadjah Mada had het huwelijk slechts waarde als erkenning van de Javaansche suprematie, en om diezelfde reden was het voorgestelde ceremonieel voor de Soendaneezen oneervol en onaannemelijk. Na hun weigering werden zij omsingeld en hoewel de mindere man tot toegeven aan de overmacht geneigd was, bleef de adel onverzettelijk. Van den onvermijdelijk geworden strijd was de uitslag natuurlijk, dat ondanks hun heldenmoed de Soendaneezen werden afgemaakt; onder de eersten sneuvelde hun koning. De persoonlijke

rol van Gadjah Mada bij dit bloedbad wordt door beide bronnen in het licht gesteld. Het is niet duidelijk of het huwelijk nog voortgang heeft gehad, dan wel de ongelukkige bruid bij deze gebeurtenissen ook ten onder is gegaan; in elk geval is zij spoedig overleden. Als in 1365 de Nagarakertagama wordt gedicht, is 's vorsten eerste gemalin een geheel andere, de dochter (uit een bijvrouw) van zijn oom van Wengker, en is uit dezen echt reeds een dochter gesproten.

De merkwaardige vondst van een ongedateerd fragment koper-oorkonde uit Toe-loengagoeng, waarop wordt gesproken van een Soendaschen vijand, wiens gebied aan dat der begiftigden grensde, stelt ons voor de vraag, of wellicht de Soendasche bedreiging van anderen en ernstiger aard is geweest dan de traditie heeft vastgehouden; de onzekerheid, of de oorkonde in dezen tijd en in deze streek thuishoort verbiedt vooralsnog die vraag te beantwoorden. Daarentegen vinden wij wel een onmiskenbaren weerklink op de ramp van Boebat, en tevens nadere bijzonderheden over de situatie in de Soenda-landen, in gegevens uit West-Java zelf. Weliswaar is de veel later opgestelde Tjarita Parahyangan een verwarde en troebele bron, doch dat met de passage over den koning Preboe Maharadja, die „geraakt is in een valstrik, in een bedrog door een dochter, bekend onder den naam Tohaän (kroonprinses), die een groote bruidschat begeerde, waarom vele menschen naar Java trokken, omdat zij niet in Soenda wilde trouwen; men voerde strijd te Madjapahit” de Boebat-episode der Javaansche traditie bedoeld is, lijdt geen twijfel.

Het geschrift gaat dan zonder overgang verder met „er was een zoon van Preboe Wangi, genaamd Preboe Niskalawastoe Kantjana, die gestorven is op het eiland Larang” en vervolgt met: „de kroonprins van Galoeh, die gestorven is op den Goenoengtiga” en die „werd opgevolgd door koning Nalendra Poedja Premana, de Ratoe Djaya Dewata, die gestorven is in een verraad”.

Hoe dit precies in elkaar zit, kan eerst worden uitgemaakt met behulp van een epigrafisch getuigenis uit den tijd zelf. Ten zuidoosten van Buitenzorg bevindt zich een beschreven steen in het naar dien steen genoemde plaatsje Batoe Toelis, en daarop staat, in een soort oudjavaansche taal met Soendanismen, en in een slordige oudjavaansche schriftvariant, dat deze steen is van koning Ratoe Poerana, gewijd als Prabhoe Goeroe Dewatasrana, ook heetend çri Badoega Maharadja, vorst van Pakwan Padjadjaran; hij immers is de Ratoe Dewata, die Pakwan stichtte, de zoon van Rahyang Dewaniskala, zalig overleden te Goenatiga, kleinzoon van Rahyang Niskalawastoe Kantjana, zalig overleden op Noesa Larang. Van den uitvaardiger der oorkonde worden dan eenige vrome werken opgesomd. Het woord-jaartal van den steen is gelezen als met 1333 overeenkomend. De genealogie van den koning wordt bevestigd door een drietal van hem afkomstige koperen edicten uit Kebantenan bij Batavia, waarvan één spreekt van een bevel van Rahyang Niskalawastoe Kantjana, neergedaald op Rahyang Ningrat Kantjana, en vervolgens op den soesoehoenan

thans te Pakwan Padjadjaran, en een tweede dien koning de titels çri Badoega Maharadja vorst van Pakwan çri sang Ratoe Dewata toekent.

Vergelijkt men deze gegevens met die van de Tjarita Parahyangan, dan moet de conclusie zijn, dat dit geschrift den stichter van Padjadjaran tweemaal noemt, eerst als den Preboe Maharadja van Boebat en dan opnieuw na zijn grootvader en vader als den Premana van het verraad, dat wellicht op diezelfde gebeurtenis slaat. Prabhoe, Maharadja en Poerana noemt deze zelfde vorst zich inderdaad op zijn inscriptie. Het belang van dit alles is natuurlijk niet het vaststellen van de familierelatie, maar de zekerheid, dat in 1333 Padjadjaran bestond, stichting van den toen regeerenden koning. Diens grootvader kwam uit Galoeh, en in dit Tjeribonsche landschap is te Kawali een steen gevonden, in oudsoendaasch schrift en oudsoendasche taal, omtrent het kluizenaarschap van den Prabhoe radja Wastoe, die heerschte in de stad Kawali en den kraton van Soerawisesa verfraaide. Dit is hoogstwaarschijnlijk de Niskala-wastoe van Buitenzorg, en zoo wordt bevestigd, dat dit uit Galoeh afkomstige geslacht een nieuwe hoofdstad vestigde te Padjadjaran. De overgang tot oudjavaansch schrift en taal doet zien, dat het daarmee uit de Tjeribonsche afzondering binnen den invloed der Javaansche beschaving is gekomen.

Het in de westjavaansche traditie befaamde Padjadjaran is derhalve ontstaan in de eerste helft der veertiende eeuw, en zijn stichter is de koning van Soenda, met wien Radjasanagara van Madjapahit in relatie trad. De resten der hoofdstad worden herhaaldelijk in compagniesrapporten vermeld; sporen van de oude omwalling en van een der poorten zijn in den vorm van een rechthoek tusschen Tjisadane en Tjiliwoeng nabij Batoe Toelis teruggevonden. Het is natuurlijk mogelijk, dat dit westjavaansche rijk na Boebat eenigen tijd aan Java onderhoorig is geweest, doch als wij er opnieuw iets van merken, heeft het zijn onafhankelijkheid herwonnen.

In denzelfden tijd, dat het Javaansche overwicht zich tegens Soenda deed gelden, had ook met succes een expeditie naar Dampo plaats, onder bevel van den ook uit inscripties bekenden toemenggoeng heer Nala, die niet alleen bij deze gelegenheid in 1357 het bevel voerde, doch blijkens de bewoordingen van den Nagarakertagama steeds aan het hoofd der expeditielegers stond. Eenige sporen van Hindoe-Javaanschen invloed zijn in den vorm van beeldjes en een inscriptie inderdaad op Soembawa te voorschijn gekomen. Het belangrijkste terrein voor cultureele instrooming van Java ligt natuurlijk elders, het is Bali, dat in genoemd gedicht dan ook gezegd wordt in alle gebruiken met Java-land overeen te komen. De vorst van Wengker, oom des konings, vaardigt er in 1384 en 1386 edicten uit, een ander bevelschrift wordt na zijn dood in 1398 bekrachtigd. Belangrijker nog dan de staatkundige verhouding is de cultureele; na de verovering heeft zich op het eiland een centrum van Javaansche beschaving en vooral literatuurbeoefening gevormd, als gevolg van een kolonisatie, die haar middelpunt ging vinden in een kratonstichting eerst te Samprangan,

later te Gelgel. In de duistere jaren, dat het Hindoesche Java ten onder ging, is op Bali veel van den Javaanschen cultuurschat bewaard gebleven, doch een gelijktijdig krachtig leven van den eigen Balischen aard der bevolking heeft gemaakt, dat ondanks allerlei invloed van buiten Bali nooit geheel is gejavaaniseerd, doch zijn eigen type van Hindoe-beschaving tot den huidigen dag heeft kunnen handhaven.

Van de uitgestrektheid van het Javaansche gezag in den Archipel geeft de lijst van onderhoordigheden in zang 13 en 14 van den Nagarakertagama ons een indruk. Zij worden in groepen samengevat, waarvan de eerste den verzamelnaam Malayoe draagt; het blijkt dat deze geheel Sumatra omvat. Achtereenvolgens worden opgenoemd Djambi, Palembang, Karitang, Teba, Dharmaçraya (Boven-Batanghari), Kandis, Kahwas (Kawai), Manangkabwa, Siyak, Rekan, Kampar, Pane, Kampe, Haroe, Mandahiling, Tamihang, Parllak, Barat, Lwas, Samoedra, Lamoeri (Atjèh), Batan, Lampoeng en Baroes. Zooals men ziet, zijn de meeste dier namen in gebruik gebleven en behoeft slechts omtrent enkele onzekerheid te bestaan. De tweede groep heet Tandjoengnagara, hetgeen de algemeene naam voor Javaansch Borneo is geworden, bestaande uit Kapoehas, Katingan (Mendawai), Sampit, Koeta Lingga, Koeta Waringin, Sambas, Lawai, Kadangdangan (Kendawangan), Landa, Same-dang, Tirem, Sedoe, Boeroeneng (Broenai), Kalka (Kaloeka), Saloedoeng (Malloedoe), Solot, Pasir, Baritoe, Sawakoe (Seboekoe), Tabaloeng, Toendjoeng Koete, Malano en de hoofdstad Tandjoengpoeri. In de derde plaats komt Pahang, het Maleische Schiereiland, waar de onzekerheid toeneemt; de hier genoemde plaatsen zijn de hoofdstad Hoedjoengmedini (Djohore), Lengkasoeke (bij de landengte), Sai (Saiboeri), Kalanten, Tringgano, Naçor, Paka, Moewar, Doengoen, Toemasik (Singapore), Sanghyang Hoedjoeng (Kaap Rachado), Kelang, Keda, Djere, Kandjap, Niran. Zijn tot dusver de groepen duidelijk uit elkaar gehouden, moeilijker wordt het in het oosten van den Archipel, waar wellicht de dichter niet zoo precies thuis was in de geografische gesteldheid, nog afgescheiden van de moeilijkheid om al die namen in zijn metrum te plaatsen. Eerst worden Bali en Goeroen (Noesa Penida) genoemd, dan Taliwang, Dampo, Sapi (alle op Soembawa), Sanghyang Api, Bhima, Çeran, Hoetan (N. W. Soembawa), Kadali (Kanari); vervolgens opnieuw Goeroen, thans de reeds eerder besproken verzamelnaam aan Gorong ontleed, Lombok, Mirah, Sakshak, Bantayan (Bonthain), Loewoek, Oedamakatraya (Talaud), Makasar, Boetoen, Banggawi, Koenir (Koenjit), Galiyao (Kangean), Salaya, Soemba, Solot, Moear, Wandan (Banda), Ambwan, Maloko (Ternate), Wwanin (Onin), Seran (Kowiai) en Timoer.

In het bovenstaande zijn de daartoe aanleiding gevende namen van een nadere aanduiding voorzien, doch de vanzelfsprekende en de slechts gissenderwijs geïdentificeerde zonder meer blijven staan. Bij alle onzekerheid in details blijft het overzicht

welsprekend genoeg: het Madjapahitsche gezag strekte zich ongeveer even ver uit als thans het Nederlandsch-Indische, met toevoeging dan nog van het Maleische Schiereiland. Den aard van dat gezag moeten wij ons vooral niet voorstellen als bestuursbemoeienis met rijksprovincies; het plaatselijk bestuur werd ongemoeid gelaten, en de Javaansche ambtenaren, die geregeld naar de buitenbezittingen gingen, deden dit slechts om den cijns te gaan innen. Dat was dan het zichtbare teeken van de erkenning der Madjapahitsche suprematie; het hield tevens in, dat geen buitenlandsche invloed binnen de sfeer van het rijk werd geduld, en dat weigerachtigen met den sterken arm, d. w. z. door een Javaansche vloot, tot hun plicht werden gebracht. Opmerkelijk is wat het gedicht mededeelt over de cultureele taak der afgezonden ambtenaren, die voor een goed deel uit de geestelijkheid werden gerecruteerd; het was hun streng verboden eigen zaken te drijven, zij moesten zich voorkomend gedragen en konden tevens den godsdienst bevestigen, echter met de eigenaardige en nog niet verklaarde instructie, dat de *çiwaïeten* overal heen mochten gaan, doch voor de boeddhisten het westen van den Archipel verboden terrein was. Het is hoofdzakelijk tengevolge van dergelijke aanrakingen en zeker niet uit hoofde van een rechtstreeksch Javaansch bestuur, dat op vele plaatsen in den Archipel sporen van Hindoe-Javaanschen invloed worden aangetroffen.

Na de opgave der onderhoorigheden volgen de namen van eenige staten, waarmede vriendschappelijke betrekkingen werden onderhouden, en wel Syangka, d. i. Siam, Maroetma, d. i. Burma, Tjampa, Kambodja en Yawana, de oude naam voor Tonkin-Annam; het zijn dus vooral de gehindoeïseerde rijken van Achter-Indië. Voor handelsbetrekkingen komen ook Voor-Indië en China in aanmerking; wat eerstgenoemd land betreft worden in het bijzonder Karnnataka in het zuiden en Gauda, d. i. Bengalen, genoemd. De Chineesche berichten bevestigen de politieke relaties door Javaansche gezantschappen tijdens de nieuw opgetreden Ming-dynastie, met vermelding van een aantal jaartallen, die van 1369 tot 1382 loopen.

Van het Javaansche politietoezicht in den Archipel doen ons diezelfde Chineesche berichten een en ander kennen uit den tijd na het verschijnen van den Nagarakertagama. Van Soeloe uit was kort na 1368 een plundertocht ondernomen tegen Poeni op Borneo's westkust; de invallers waren pas verdwenen na het verschijnen van een Javaansche vloot. Intusschen bleef in Poeni eenige ontevredenheid heerschen, dat zooiets mogelijk was geweest, en daar heeft China gebruik van trachten te maken door zelf zich met dat land te verstaan, er in 1370 via Java een paar gezanten heen te zenden en den koning des lands te bewegen zijnerzijds een gezantschap naar het Chineesche hof te sturen met schatting, niettegenstaande verzet van de Javanen, „aan wie het land tot dusver behoord had”. Het is bij dat ééne gezantschap en een eervol edict van Chineesche zijde gebleven; klaarblijkelijk heeft Java nauwere relatie verhinderd.

Geheel in de lijn van deze Chineesche politiek ligt ook wat ten opzichte van Çriwidjaya plaats vond. Ook dit land voldeed in 1371 aan een verzoek om een vertegenwoordiger naar den keizer te doen komen, maar bij een tweede gezantschap in 1373 wordt aangeteekend, dat er op dat oogenblik drie koningen waren in dat land. Deze probeerden klaarblijkelijk ieder voor zich om hun positie door Chineeschen steun te verstevigen door herhaalde zendingen. Het laatst verschenen in 1377 gezanten van een koning van Çriwidjaya, die onlangs zijn vader was opgevolgd en nu den keizer om een investituur verzocht; toen echter 's keizers afgevaardigden zegel en benoemingsbrief overbrachten, was Çriwidjaya intusschen veroverd door Java en de Javaansche koning, over dit ingrijpen van buiten verontwaardigd, liet de Chineesche gezanten opvangen en dooden. De keizer heeft dien maatregel ten slotte begrepen en zich er toe bepaald aan een Javaansch gezantschap een „berisping” voor hun koning mee te geven.

De houding van China is hier dezelfde als in het geval van Poeni, een poging om erkenning van oppergezag, maar geen krachtig doorzetten, als Java zich verzet en zijn rechten doet gelden. Immers, waar Palembang reeds in 1365 tot de Madjapahitsche bezittingen behoort, kan hetgeen in 1377 geschiedt moeilijk anders worden beschouwd dan als de tuchting van een zich verzettende onderhoorigheid. Daarna heeft Java het zijne gedaan om het ongehoorzame land voor goed te fnuiken; de hoofdstad heette voortaan anders en werd door de Chineezen Kieu-kiang genoemd, het land verarmde en werd slechts gedeeltelijk door de Javanen bezet gehouden, zoodat de Chineezen ter plaatse de voornaamste rol gingen spelen en zekere Leang Tao-ming, een zeeroover die eenige duizenden landgenooten uit China om zich heen verzameld had, zich als heer van een deel des lands opwierp. Dat het nog zoo krachtige Java dit toeliet, zal wel uit een opzettelijke verwaarloozingspolitiek te verklaren zijn.

De voornaamste plaats op Sumatra neemt nog steeds het rijk van Adityawarman in, dat zich blijkens de vindplaats der inscripties steeds meer in het binnenland en de omgeving van Pagarroejoeng concentreert: wellicht een maatregel om in die van buiten moeilijk te bereiken omgeving minder onder Javaansche contrôle te staan, doch daardoor tevens op den duur een zich afsluiten van de kust beteekenend, hetwelk dit later als Menangkabau bekende rijk tot een bij uitstek binnenlandsche macht zou maken, zij het dan ook met nog lang erkende pretentie, wortelend in oude traditie, tegenover de Maleische buitenwereld. Adityawarman zelf, gesproten uit de Koe-liçadharawangça, het geslacht van Indra, noemt zich koning van Sumatra, welke grootspraak kan samenhangen met de omstandigheid, dat de oorspronkelijke naam van zijn land zich over het heele eiland had uitgebreid. Het gewone schrift der oorkonden is het ook op Java gebruikelijke, behoudens kleine plaatselijke eigenaardigheden; in één geval, bij een in de rotsen uitgehouwen waterleiding, is daarnevens

BHAIRAWA-BEELD UIT HET MIDDEN DER 14e EEUW, AANGETROFFEN BIJ SOENGAI LANGSAT IN MIDDEN SUMATRA AAN DEN BOVENLOOP VAN DE BATANG HARI. DE BHAIRAWA-SECTEN BELEDEN EEN MET GODEN-BEZWERING, DAEMONOLOGIE EN ZWARTE MAGIEVERMENGD BOEDDHISME, WAARAAN BLOEDIGE OFFERCE-REMONIEN WAREN VERBONDEN. WAARSCHIJNLIJK UIT DEN TIJD VAN ADITYAWARMAN, DEN VORST VAN MALAYOE (DAT LATER HET RIJK VAN MINANGKABAU ZOU WORDEN). HIJ STAAT OP EEN NAAKT MANNEN-LICHAAM MET DE BEENEN ONDER HET LICHAAM GEVOUWEN; IN DE RECHTERHAND EEN MES EN IN DE LINKER EEN SCHEDEL. DE OORHANGERS EN BOVENARMBANDEN ZIJN SLANGENFIGUREN. HET BEELD IS IN TOTAAL 4.41 METER HOOG EN BEVINDT ZICH THANS TE FORT DE KOCK.

FOTO DR. F. M. SCHNITZER.

een Zuidindisch grantha-schrift gebezigd; dat dit wenschelijk werd gevonden, bewijst dat bij de onderdanen, voor wie die inscriptie bestemd was, velen zich van dit schrift bedienden, en er dus onder de bevolking een aanzienlijk Zuidindisch bestanddeel is geweest. De taal is ten deele Sanskrit, ten deele wat men voor een op de landstaal berustende hof- of kanselarijtaal moet houden, over het algemeen met Maleische zinsbouw en woordvorming, doch met allerlei Javaansche en Sanskrit woorden temidden van de Maleische. De meest uitgebreide heeft op de stichting van een heiligdom betrekking, de laatst gedateerde, uit 1375, beschrijft den bloedigen wijdingsritus, door den koning volgens den Bhairawa-cultus ondergaan. Dit wijst in dezelfde richting van een aan godenbezwinging en demonologie verslaafd tantrisme, waarvan ook de reeds even genoemde tempels van Padang Lawas met hun dienst van den duisteren en bloedigen Heroeka getuigen. Op Sumatra schijnt deze huiveringwekkende cultus ernst te zijn geweest; op Java vindt men er wel theoretisch op gezinspeeld, doch zijn van een consequent in praktijk brengen de sporen niet of nauwelijks gevonden.

Alles bij elkaar genomen, mag worden geconstateerd, dat Gadjah Mada's buitenlandsche politiek met volledig succes is bekroond geworden, en de Archipel inderdaad Javaansch is gemaakt, behalve dan de reeds geformuleerde restrictie wat betreft de intensiteit van dat gezag. De draagwijdte zijner maatregelen op het gebied van de binnenlandsche organisatie is moeilijker te overzien, want waar de dichter van den Nagarakertagama het noodig vond zijn lezers van de uitgestrektheid van het rijk een duidelijk overzicht te geven, kon hij voor wat het eigen land aanging bij veel aan zijn publiek bekende zaken met een enkele verwijzing volstaan. Wij lezen over het aandeel dat 's konings familieleden in de behartiging van 's lands zaken namen; zijn vader was met de rechtspraak belast en hield zich met zaken van belasting en indeeling bezig, zijn oom van Wengker met agrarische aangelegenheden en de zorg voor wegen en bruggen. Wij vernemen achtereenvolgens van een opneming van alle desa's en gewijde gronden, van een telling van families, van de bevestiging der vrijstiften, van de regeling van het politietoezicht, van het toekennen van vaste bezigheden aan de verschillende klassen der bevolking, van de giften aan ambtenaren en de vrome stichtingen, van het handhaven der krijgstuicht, van het verzorgen van wegen, bruggen en monumenten, van de bescherming van landbouw en landbezit, waarbij een speciaal koninklijk besluit wordt aangehaald, van de straffen bij overtredingen, van de zorg voor 's konings inkomsten, van belastingen en heerediensten, en van de contrôle op den goeden gang van zake ten platten lande, indertijd geregeld bij besluit van de regentes. Zelfs aan ongerechtvaardigde eischen van die controleurs moet worden voldaan, doch men moet dan onmiddellijk het voorgevallene ter bevoegder plaatse rapporteeren. De strekking van al dit soort maatregelen wordt samengevat in de overweging,

dat er voldoende vruchtbaar bouwland en voldoende weerbare mannen moeten zijn. Dat deze regelingen in hoofdzaak aan Gadjah Mada toegeschreven moeten worden, wordt er niet uitdrukkelijk bij gezegd, doch ligt, gezien diens bijzondere positie, en de roem die hem voor zijn bemoeienis wordt toegezwaaid, voor de hand. Een bevestiging kan men zijdelings ook zien in wat er na zijn dood in 1364 gebeurde: een toen gehouden kroonraad besliste, dan deze voortreffelijke staatsdienaar onvervangbaar was, en dus werden zijn functies over vier anderen verdeeld. Daaruit blijkt wel, hoe veelomvattend zijn taak was geweest, maar ook dat men huiverig was opnieuw zooveel macht in één hand te leggen. Drie jaar later is men echter van de nieuwe regeling teruggekomen en is opnieuw een rijksbestierder benoemd.

Gadjah Mada's naam is nog in het bijzonder verbonden aan een rechtsboek, dat echter in den vorm, waarin het tot ons gekomen is, van later tijd blijkt. Dat laatste geldt ook van de voornaamste rechtsbron voor den Madjapahitschen tijd, de Koetaramanawa, die ontstaan zou zijn uit een tot den Kadirischen tijd in zwang Koetaraçastra en Manoe's bekend wetboek. Een op koper geboekstaafde uitspraak tijdens Radjasanagara in een civiel proces leert ons, hoe de rechters te werk gingen; zij nemen in aanmerking het wetboekenrecht, het plaatselijke recht, de antecedenten, het gevoelen van geestelijke leeraren en ouden van dagen, zij houden vast aan de bepalingen van Koetaramanawa enz., volgen de handelwijze van geleerde procesbeslechters uit vroeger tijd, en ondervragen onpartijdige omwonenden; op grond van dit alles wordt de beslissing genomen. In hoofdzaak is deze procedure ook op Bali voorgeschreven gebleven.

Wij hebben reeds opgemerkt over hoeveel bijzonderheden van maatschappelijk en godsdienstig leven de dichter van den Nagarakertagama ons inlicht; hij noemt ons twee dichters-tijdgenooten, Kertayaça en Brahmaradja, van wie echter geen geschriften tot ons gekomen zijn. Daarentegen bezitten wij twee gedichten van Tantoelar, die de bescherming van het hof genoot, getiteld Ardjoenawidjaya en Poeroeshadaçanta; dit laatste werk, ook bekend als Soetasoma, is opmerkelijk door zijn onomwonden uitspraak aangaande de fundamentele eenheid van boeddhisme en çiwaiisme. Ook de uitgebreide, doch moeilijk te dateeren proza-literatuur van godsdienstig-didactischen aard, die vooral aan de vijftiende eeuw wordt toegeschreven en zich tot in den mohammedaanschen tijd uitstrekt, moet in de veertiende reeds een aanvang hebben genomen.

De luister van den Madjapahitschen bloeitijd weerspiegelt zich ook in de monumenten, ten deele nauwkeurig gedateerd. Uit 1349 is Kalitjilik bij Blitar, uit 1354 Djaboeng bij Kraksaän, afwijkend door den ronden vorm van zijn bovenbouw, uit kort vóór 1365 Soerawana en Tigawangi bij Paree, waar onderscheidenlijk Ardjoenawiwaha en Soedamala in beeld zijn gebracht. Eerstgenoemd gedicht vindt men ook op het Kedaton-complex in Zuid-Kraksaän uit 1370, evenals een Garoedeya-

OVERZICHT VAN PANATARAN, HET GROOTSTE ÇIWAITISCHE HEILIGDOM VAN OOST-JAVA OP DE ZUIDELIJKE UITLOOPERS VAN DEN G. KELOED; 14^e EN 15^e EEUW. IN TEGENSTELLING MET DE STRENG SYMMETRISCH, ALS EEN ORGANISCHE EENHEID GEBOUWDE HEILIGDOMMEN VAN MIDDEN-JAVA UIT DE 9^e EN 10^e EEUW (VGL. O.A. DE PLAAT T. O. PG. 184) IS DIT OOSTJAVAANSCH TEMPELCOMPLEX OPGERICHT OP EEN DOOR DWARSMUREN IN EENIGE ONSYMMETRISCHE AFDEELINGEN VERDEELD TEMPELTERREIN. EEN DERGELIJKE OPZET VORMT DEN OVERGANG TOT WAT NOG THANS OP BALI GEBRUIKELIJK IS. DE HEILIGDOMMEN, OP PANATARAN VERREZEN, BEHOOREN TOT DE FRAAISTE EN MEEST GROOTSCHE SCHEPPINGEN VAN OOST-HINDOE-JAVAANSCH KUNST.

tekst. Nog weer een jaar later verrast Pari bij Porong door zijn Tjamsche versieringsmotieven, wellicht gevolg van de aanwezigheid van een Tjamsche vorstin of kolonie. Het jaartal 1372 staat op het voetstuk van Panggih bij Madjapahit, de Pantarapoerwa-berg geheeten grafplaats van de regentes, tot welke misschien ook een der tempels op het Singasari-terrein in bijzondere betrekking heeft gestaan. Later jaartallen dragen de poorten van Djedoeng in Soerabaja uit 1385 en Ploembangan bij Wlingi uit 1390. Ook onder de niet gedateerde gebouwen zijn er stelling wel uit dezen tijd. Het belangrijkste overblijfsel is het complex van Panataran bij Blitar, een werk van langen adem, begonnen onder Djayanagara, voortgezet onder het regentschap en voltooid wat de gespaarde bouwwerken betreft tijdens Radjasanagara; ook later is er op het terrein van dit, Palah geheeten, heiligdom nog voortgebouwd. Het is gewijd aan Çiwa; aan den hoofdtempel uit 1347 zijn het Ramayana volgens een veel meer op het oudjavaansche dichtwerk gelijkende versie dan te Lara Djonggrang het geval was, en het Kreshnayana, geheel het zoo getitelde gedicht volgend, afgebeeld. Het complex, als geheel beschouwd, mist in zijn samenstel van oogenschijnlijk onsaamenhangende gebouwen en terrassen volkomen de eenheid der middenjavaansche kunst, en is typisch voor de Indonesisch gerichte opvattingen van Oost-Java, die op het huidige Bali hun voortzetting vinden. Koning Radjasanagara heeft uit het huwelijk met zijn voornaamste gemalin slechts een dochter gehad en in de troonsopvolging is voorzien door deze prinses te doen huwen met den naasten erfgenaam, den zoon van 's konings zuster van Padjang, Wikramawardhana, vorst van Mataram; wij wezen reeds op de uit die titels blijkende hernieuwde belangstelling voor Midden-Java. Nu wenschte de koning echter een zoon, dien een bijvrouw hem had geschonken, niet geheel voorbij te gaan, en zoo werd deze prins met het bestuur over den Oosthoek schadeloos gesteld, en zijn positie verstevigd door een huwelijk met zijn nichtje, de zuster van den troonopvolger. Naar den titel zijner gemalin is deze prins als vorst van Wirabhoemi bekend. Ten einde deze regeling niet afhankelijk te maken van de wenschen van zijn opvolger, heeft de koning reeds tijdens zijn leven den Oosthoek aan zijn zoon overgedragen, en diens bewind maakte op de Chineezzen een zoo onafhankelijken indruk, dat zij tusschen de gezantschappen van 1377 en 1379 aantekenen, dat er twee koningen van Java waren, een oostelijke en een westelijke. De westelijke krijgt de voor Radjasanagara te voren reeds gebruikelijke benaming, zoodat verwarring met b. v. een bewind in de Soendalanden uitgesloten is. Het spreekt vanzelf, dat deze maatregel na 's konings dood wel tot moeilijkheden moest leiden. Die dood valt in 1389. Waar de vorst is bijgezet, staat niet vermeld, doch de omstandigheid dat zijn kleinzoon, die denzelfden sacralen naam van Hyang Wekas ing Soekha droeg, in het met dien naam genoemde heiligdom van Paramasoe-khapoera te Tadjoenng een laatste rustplaats vond, doet datzelfde van den grootvader

veronderstellen. Misschien heeft die tempel gelegen te Bandar lor nabij Kediri, en is een vandaar afkomstige en te Kediri bewaarde Wishnoe het bijzittingsbeeld van Madjapahit's machtigsten vorst.

Na Radjasanagara is het met die glorie spoedig gedaan geweest. Burgeroorlog is de eerste oorzaak van het verval geweest; hij heeft Java verzwakt en belemmerd in de handhaving van het gezag naar buiten. Daardoor is de band met de onderhoorigheden losser geworden en hebben andere machten hun kans gekregen, met name het opkomend Malaka, waarvoor de omstandigheden wel bijzonder gunstig waren door het wegvallen van de oude handelsmogendheid Çriwidjaya en het zich beperken van Malayoe tot het binnenland. Daarnevens heeft ook het veldwinnen van den Islam het zijne gedaan op Java zelf en de allengs mohammedaanschgeworden kuststreken in een godsdienstige en politieke tegenstelling tot het centrale gezag gebracht; het verschil in religie werkte een onafhankelijke houding van de machthebbers aan de kust in de hand en omgekeerd maakte hun eerzucht gaarne gebruik van het antagonisme der bekeerlingen.

De goede verstandhouding tusschen koning Wikramawardhana en zijn zwager in den Oosthoek is de eerste jaren bewaard gebleven, en daar de oneenigheden zijn begonnen na het overlijden van 's konings eenigen zoon uit zijn eerste gemalin, is er aanleiding verband tusschen die gebeurtenissen te leggen en de veronderstellen, dat het verdwijnen van den kroonprins, wiens rechten op den troon ontwijfelbaar waren, de houding van Wirabhoemi gewijzigd heeft. De prins, die reeds zelfstandigen invloed op de staatszaken had en door wiens toedoen in 1398 een nieuwe rijksbestierder werd benoemd, is in 1399 overleden, en, gelijk wij zagen, onder den zelfden sacralen naam als zijn grootvader in diens graf-heiligdom bijgezet. Daarop teekent de Pararaton in 1400 aan, dat koning Wikramawardhana „bhagawan” werd, en een „regeerende koningin” optrad.

Op zichzelf behoeft het aannemen van een geestelijke waardigheid de uitoefening van het koninklijk gezag niet uit te sluiten, en dus verwondert het ons niet in den burgeroorlog der volgende jaren de Chineesche berichten van twee koningen te zien gewagen, en ook in den Pararaton Wikramawardhana als één der strijdende partijen te vinden. Men vraagt zich dan af, waartoe die regeerende koningin noodig was, tenzij men mag vermoeden, dat na zich aanvankelijk teruggetrokken te hebben de koning later zijn opvolgster in de moeilijkheden heeft bijgestaan. Er zijn echter meer lastige punten, als wij den Pararaton volgen. In 1429 overlijden zoovel Wikramawardhana als de koningin; er staat niets van een nieuwe troonsbestijging, doch in 1437 wordt zekere Bhre Daha vorst, met den titel ratoe aangeduid, terwijl verder aan de Madjapahitsche koningen het voornamere prabhoe toekomt, en in 1447 sterft opnieuw „de regeerende koningin”. Dit zou er op wijzen, dat Bhre Daha een vorstin, en geen vorst geweest is.

Nu lezen wij in de opgaven omtrent de koninklijke familie, dat Wikramawardhana een dochter Soehita, „de regeerende koningin”, heeft gehad; dit zou dan de tweede der genoemde vorstinnen moeten zijn, want de bijzetting van 1447 is geschied op de plaats, waar juist Soehita's van elders bekende gemaal reeds rustte: doch Soehita is geen Bhre Daha. Zoo blijven er allerlei bezwaren, hetzij men aanneemt, dat Soehita van 1400 tot 1429 en dan na een koningloos tijdperk (wat niet met zooveel woorden gezegd wordt) Bhre Daha van 1437 tot 1447 heeft geregeerd, hetzij dat de koningin van 1400 een andere, b.v. des konings echtgenoot, wier sterfjaar dan echter onjuist zou zijn opgegeven, en die van 1437 Soehita zou zijn geweest. Het schijnt duidelijk, dat er met den Pararaton-tekst geknoeid is, en zoo heeft misschien een derde opvatting de meeste kans de juiste te zijn, dat nl. de verdubbeling der „regeerende koningin” is ontsproten uit het misverstaan van het bericht, dat de koning bhagawan werd in 1400, en ten rechte dezelfde vorst tot 1429 heeft doorgeregeerd, opgevolgd door zijn dochter Soehita tot 1447, terwijl dan het optreden van Bhre Daha in 1437 op een afzonderlijk gezag in Kadiri, doch niet op den Madjapahitschen troon slaat. Aan het daadwerkelijk gezag van Wikramawardhana tijdens den burgeroorlog en later behoeft niet getwijfeld te worden; ook een zijner oorkonden, die ongedateerd is, doch waarop hij den ook uit den Pararaton bekenden naam Hyang Wiçesha voert, moet van na 1415 zijn, immers blijkens een Chineesch bericht heeft hij in genoemd jaar dien titel aangenomen. Een edict van 1405, zonder koningsnaam, doch een beschikking van Radjasanagara bevestigend, is afkomstig van den Tengger en van eenig belang omdat het melding maakt van een gewijde deça, vrijgebied van den heiligen berg Brahma, bewijs dus dat de bijzondere vereering van dien berg reeds in den Madjapahitschen tijd bestond en men verkeerd zou doen deze, evenals andere eigenaardigheden van die streek, aan uitwijkelingen toe te schrijven, die hier een schuilplaats zochten voor den Islam.

In 1401 zijn de vijandelijkheden tusschen de beide Javaansche vorsten begonnen, en na een voorloopige bijlegging in 1404 voortgezet. Langen tijd bleef de uitslag onzeker door de afwachtende houding van andere prinszen uit het koningshuis, van wie dan ook dank zij de vele verzwageringen in die familie niet te voorzien was, welke zijde zij zouden kiezen. Zij deden dit ten slotte ten gunste van den koning, toen deze het scheen te zullen verliezen. Door hun hulp keerde de kans; Wirabhoemi moest vluchten op een schip doch werd achterhaald en gedood door zekeren raden Gadjah, die tot ratoe angabhaya was gezalfd. Daarmede verschijnt deze geheimzinnige functie, ons reeds tijdens Wishnoewardhana bekend, opnieuw in de geschiedenis; in dit geval kan het een benoeming met bijzondere bevoegdheid in benarde omstandigheden zijn geweest. Als Wirabhoemi's hoofd naar Madjapahit is gebracht, beteekent dat het einde van den strijd en het herstel van de eenheid des rijks. Het is dan 1406 geworden.

De Chineezers, die beide vorsten hadden erkend en herhaaldelijk Madjapahitsche gezantschappen ontvingen, zagen een aantal volgelingen van hun eigen gezant naar Java het slachtoffer worden van den overval van Wirabhoemi's hoofdstad, waar men juist vertoefde, door de troepen des konings; de keizer legde, nadat hem verontschuldiging voor die vergissing aangeboden was, niettemin een schadeloosstelling op, doch toen een zesde betaald was, schonk hij de rest kwijt. Het gezantschap in kwestie was het eerste in de lange reeks diplomatieke handelszendingen in zuidelijke en westelijke richting, die een gevolg waren van keizer Yoeng-lo's streven om China weder tot het groote centrum der oostelijke wereld te maken. De meeste dezer zendingen hebben bestaan onder de leiding van den eunuch Cheng-Ho, zij hebben zich uitgestrekt over Tjampa, Java en Sumatra, de kusten van Voor-Indië en Ceylon, en zelfs tot Arabië en Oost-Afrika. Op drie van die reizen, welke van 1405 tot 1433 geduurd hebben, is de gezant vergezeld geweest van een secretaris-tolk Ma Hoean, een geleerd Mohammedaan, die het vele wetenswaardige, op reis aanschouwd, heeft neergelegd in zijn Ying-yai Sheng-lan (algemeen verslag van de stranden van den oceaan), oorspronkelijk geschreven in 1416, doch verbeterd en aangevuld na volgende tochten en in 1451 in het licht gegeven. De berichten van dezen nauwkeurigen opmerker zijn van groote waarde; aangevuld door die van Fei Hsin, welke eveneens aan een paar der zendingen verbonden is geweest, en door hetgeen de annalen der Ming-dynastie vermelden, verschaffen zij ons een betrouwbaar en opmerkelijk beeld van de toestanden in de eerste helft der vijftiende eeuw.

Op Noord-Sumatra is Samoedra de voornaamste staat, belangrijk handelscentrum, vol koopwaar, op buitenlandsche schepen aangebracht; de stad is nog altijd niet ommuurd. In 1413 heeft Cheng-Ho het zijne bijgedragen tot rustige toestanden door een pretendent-sultan te laten vervolgen en dooden; hij kon zich tot zulk optreden gerechtigd achten door het sinds lang door Samoedra erkende Chineesche oppergezag. Aroe en Lambri zijn eveneens islamitisch; het laatste heeft ook Chineesche investituur voor den vorst ontvangen. Van eenig toezicht door Java blijkt niets meer, evenmin als te Çriwidjaya, welks hoofd, de reeds genoemde Leang Tao-ming, door den keizer in 1405 tot hofdienst werd opgeroepen. Hij leefde in onmin met het hoofd van Kieu-kiang, het nieuwe Palambang, klaarblijkelijk niet veel meer dan een zee-roover, die ten val werd gebracht, toen hij in 1407 den uit het westen terugkeerenden Cheng-Ho trachtte te berooven. De gezant droeg daarop het gezag over aan dengeen, die hem voor het dreigend gevaar gewaarschuwd had, doch merkwaardigerwijze bleef deze Che Tsing-k'ing tevens nominaal aan Java onderhoorig; een dochter is hem opgevolgd. Aanspraken die Malaka op dit land beweerde te hebben, werden door den keizer ongegrond bevonden en ten gunste van Java afgewezen. Er wordt verder gesproken over de vruchtbaarheid van het land en het leven op vloten op het water; aan de rivier worden steenen tempels opgemerkt. Wat er aan handel over is heeft

zich, voorzoover niet door den zeeroof afgeschrikt, naar dit Kieu-kiang verplaatst, het oude Çriwidjaya echter is sinds de verovering verarmd en wordt weinig meer bezocht.

Op het Maleische Schiereiland onderhielden de Chineezzen betrekkingen met Pahang en Kelanten, ook al weer zonder merkbaar protest van het eertijds hier oppermachtige Java. Het belangrijkste is intusschen wat wij over Malaka vernemen. Omtrent de stichting van die stad zijn wij hoofdzakelijk aangewezen op Portugeesche gegevens, die elkander echter in vele opzichten tegenspreken. De Barros, die als officieel geschiedschrijver uit de archieven te Lissabon putte en gesteund wordt door Maleische traditie, stelt die gebeurtenis omstreeks 1250; de jonge Albuquerque, in overeenstemming met Eredia en Varthema, komt tot ongeveer 1400. Beiden zijn het erover eens, dat de stichting van Moear uit heeft plaatsgevonden. Het feit, dat wij vóór de vijftiende eeuw niets van Malaka bemerken, en de waarschijnlijkheid dat Albuquerque gelijk heeft door de gebeurtenissen op het Schiereiland als nawerking van een Javaanschen aanval op Palembang voor te stellen, hetgeen dan toch op zijn vroegst de expeditie van Kertanagara zou kunnen zijn, en anders allicht samenhangt met de imperialistische politiek van Madjapahit, doen aan een stichting in het laatst der veertiende eeuw de voorkeur geven.

De vestiging, aanvankelijk op Siameesch gebied gelegen, werd voor het eerst in 1403 door een Chineesch gezant bezocht, die koning Pailisoera, hetgeen wel Parameçwara zal zijn, tot het aanknoopen van nadere betrekkingen bracht, uitlopend op het verleenen eener keizerlijke investituur, door de Ming-geschiedenis in 1405 geplaatst, doch waarschijnlijk juist door Cheng-Ho's gezellen aan genoemden gezant in 1408 toegeschreven; de hoofdplaats werd een stad en de onderhoorigheid aan Siam hield op, al weigerde dit land voorloopig de onafhankelijkheid te erkennen, en moest het tot driemaal toe, het laatst in 1431, door Chineesche waarschuwing van gewapend ingrijpen worden afgehouden. Inmiddels was in 1414 een nieuwe koning persoonlijk het bericht van zijn vaders dood aan het Chineesche hof komen brengen; de transcriptie van diens naam schijnt met Moehammad Sekandar Shah overeen te komen, hetgeen dus zou bewijzen, dat deze vorst Islamiet was. Ma Hoean beschrijft dan ook vorst en volk van Malaka als Mohammedanen en wel stipt alle voorschriften volgend; spoedig is Malaka dan ook het groote uitgangspunt voor de Islam-propaganda in den Archipel geworden. Het dankt die mogelijkheid aan zijn snel toenemende handelsbetrekkingen met Oost en West; ook Ma Hoean spreekt reeds van den handel van dit niet zeer vruchtbare land, welke handel in paviljoens op de brug over de rivier wordt gedreven. Onder de producten treedt naast houtsoorten al dadelijk de tin op den voorgrond; ook wordt in de haven reeds tol geheven van de vreemde koopvaarders. Daarentegen berust de meening, dat deze auteur de stad reeds omwald zou hebben gekend, op een vergissing; hij beschrijft slechts het door de Chineesche

expeditie ten eigen behoeve tijdelijk ingerichte versterkte kamp. Onder de volgende vorsten is het belang der stad voortdurend gegroeid en reeds vóór 1456 was Moedhafar Shah aan het bewind gekomen, welke met een expansie-politiek op groote schaal een aanvang heeft gemaakt.

Meer naar het oosten trekt Borneo de aandacht. De koning van het rijk Poeni ter westkust, waar dertig jaar tevoren de Chineesche pogingen geen succes hadden gehad, ontving in 1405 gaarne de Chineesche investituur, en begaf zich in 1408 zelf naar China; tijdens zijn verblijf daar is hij overleden, en de zoon, die bevel kreeg hem op te volgen, vroeg verlof de tot dusver aan Java geleverde schatting van kamfer voortaan aan China te mogen afdragen. De keizer heeft inderdaad Java geschreven voortaan geen tribuut meer te eischen; het schijnt wel dat dit land heeft moeten berusten, want tot 1425 wordt geregeld van gezantschappen met tribuut naar China gewag gemaakt; daarna worden de tusschenpoozen groter: Poeni, los van Java, had geen belang meer bij een al te nauw contact met China, en de belangstelling van dat laatste rijk voor de buitenwereld ging weer verflauwen. Ook Broenai en Soeloe knoopten relaties aan; uit Soeloe kwamen in 1417 zelfs drie vorsten tegelijk, doch ook hier eindigen de gezantschappen na 1424. Intusschen is ook gedurende de rest van de vijftiende eeuw de handel met Java blijven voortbestaan, en in het algemeen heeft dit rijk zijn betrekkingen met het oosten van den Archipel beter kunnen handhaven dan die met het westen; terwijl reeds in Ma Hoean's tijd berichten van zeerooverij in Lingga of Singapoera op afwezigheid van Javaansch toezicht wijzen, werd, naar wij toevallig uit het reisbericht van Magalhães' tochtgenooten weten, Lawe op Borneo eerst in 1521 door Broenai aan de Javanen ontwaardigd. Ook de handel op de Molukken is in hoofdzaak via Java blijven bestaan, en zoo kennen de Chineezenvan de oostelijke eilanden eigenlijk alleen Timor vanwege het sandelhout; daar waren dan ook niet minder dan twaalf handelshavens, waar het kostbare hout tegen goud, zilver, ijzerwerk en aardewerk verhandeld werd. Wanneer men naar Java vaart, aldus begint Ma Hoean zijn relaas over dat land, doet men eerst Toeban aan, vervolgens Gresik, waar veel rijke Chineezenvonen, dan Soerabaja, waar op kleinere booten wordt overgescheept, en zoo bereikt men Tjanggoe, waar men over land nog anderhalven dag noodig heeft om in de hoofdstad Madjapahit te komen, welke door een hoogen baksteenwal met dubbele poort omgeven is. Dat klopt met de beschrijving in den Nagarakertagama, evenals de rol van Tjanggoe wordt bevestigd door een oorkonde van 1396, die het in orde houden van Tjanggoe onder de heerediensten opsomt. De beschrijving van koning en volk draagt een veel meer Indonesisch karakter dan vroeger het geval was; ieder man, tot kinderen toe, draagt nu zijn kris en is dadelijk gereed daar gebruik van te maken: ook als straf heeft het krissen het vroegere boetenstelsel vervangen. Het voortdurend sirih-kauwen valt op. Verder wordt verteld van een jaarlijksch spiegelgevecht met

lansen, dat in verzachten vorm nog over is in de senènan, over feestelijkheden, over de gebruiken bij het huwelijk en na den dood, waar zoowel verbranding, eventueel met weduwenverbranding, als expositie in de wildernis of aan het strand voorkomt, en ten slotte over de vertooning van de wajang bèbèr, waarbij het publiek lacht en weent onder hetgeen de dalang omtrent de voorstelling op de ontrolde papierstrook uitlegt. Maten en gewichten worden nauwkeurig opgegeven; ook de planten en dieren, die er voorkomen, waarbij de rijst, die tweemaal 's jaars rijpt, allereerst wordt genoemd. De handelsproducten zijn sapanhout, diamanten, sandelhout, nootmuskaat, peper, staal, schildpad; daartegenover voeren de Chineezzen porcelein, muskus, gebloemd en effen linnen en zijde benevens kralen in. Geregeld gaan aanzienlijken en schepen naar China om tribuut te brengen; dit klopt met de opgaven in de Ming-geschiedenis van herhaalde gezantschappen, die eerst na 1446 zeldzamer worden.

Voor al bij hetgeen over de bevolking wordt medegedeeld is veel, dat aan het moderne Java doet denken. Die bevolking bestaat voor dezen Mohammedaan uit drie bestanddeelen: ten eerste de Mohammedanen, die uit het westen zijn gekomen en zich hier gevestigd hebben, ten tweede de Chineezzen, en ten derde de inlanders, leelijk en vies en in duivels geloovend. Het belang van dit bericht is natuurlijk, dat de Islam wel reeds zijn intrede heeft gedaan, doch nog uitsluitend (of in hoofdzaak) wordt aangehangen door immigranten, niet door de inheemsche bevolking. Dat zou snel veranderen: op het eind van deze eeuw waren de kusten geïslamiseerd, zooals wij zullen zien en reeds in 1448 had blijkens een gedateerd graf de bijzetting van een aanzienlijke vrouw (volgens een niet te controleeren traditie een uit Tjampa afkomstige koningin) nabij de rijkshoofdstad zelve volgens mohammedaanschen ritus plaats. Dat Java den tusschenhandel in specerijen en peper nog grootendeels in handen had en de rijstvoorziening van de Molukken van Java afhankelijk was, waardoor tusschen deze beide streken, evenals met Malaka, een levendig verkeer bestond, verklaart dat een zelfde proces zich ongeveer gelijktijdig in de Molukken heeft afgespeeld, waar de nieuwe godsdienst ongeveer zeventig jaar vóór de komst der Portugeezen, dus in 1440 of daaromtrent, zijn intrede deed.

Aan de steeds schaarscher en abrupter wordende aanteekeningen van den Pararaton kunnen wij nog ontleenen, dat in 1426 een groote hongersnood heerschte, en dat van 1413 tot 1430 een rijksbestierder Kanaka aan het bewind was, wiens naam ons ook van elders bekend is, nl. uit het wetboek Adigama, dat weliswaar een jaartal 1401 draagt, doch met zooveel woorden, zelfs nog in de thans gebruikte hoog-Balische bewerking, de instructie voor Toehan Kanaka, den patih van Madjapahit, bevat. In 1429 of iets eerder is koning Wikramawardhana overleden, bijgezet in Wiçeshapoera te Bhayalangö, dat wij reeds in verband met de Radjapatni noemden. Andere heiligdommen uit ongeveer dezen tijd zijn waarschijnlijk Gambar bij Ngoe-

noet met steenen uit het laatst der veertiende eeuw en een oorkonde van dezen koning, en Gambarwetan bij Panataran, waar de wachters de jaartallen 1410 en 1438 dragen. In hun opzet en afwerking weerspiegelen deze resten reeds eenigszins de veranderde ongunstige tijden en van latere onaanzienlijke en grove monumenten op het oude gebied der oostjavaansche kunst geldt dat in nog sterker mate. Daarentegen schijnt zich de Hindoe-godsdienst eenigszins terug te trekken naar het minder toegankelijk gebergte, waar de terrassenheiligdommen, oud-indonesische erfenis, thans in çiwaitischen vorm — het boeddhisme geraakt steeds meer op den achtergrond — schijnen te herleven; Penangoengan en Wilis geven van deze vijftiende-eeuwsche vernieuwing de beste voorbeelden. Van hoogst merkwaardigen inhoud en vorm is hetgeen de Lawoe te zien geeft; hier op de grens van Midden-Java treedt een gemengd indonesisch-çiwaitische cultuur en kunst te voorschijn te Soekoeh en Tjeta, waarbij de dateeringen onderscheidenlijk op de tijdperken van 1416 tot 1459 en van 1468 tot 1475 wijzen; als eenige met zekerheid herkende tekst is te Soekoeh de Soedamala in beeld gebracht, thans, in tegenstelling tot Tigawangi, in het indonesische getransponeerd. Een verdere toekomst heeft deze cultuur, wellicht spoedig afgesloten door het opdringen van den Islam, echter niet gehad. Nog in de eerste helft der eeuw vermeldt de Pararaton in 1433 het uit den weg ruimen van Raden Gadjah, omdat hij indertijd Wirabhoemi had gedood: klaarblijkelijk heeft dus de tegenpatrij de macht in handen gekregen. Dan in 1437 het reeds genoemde optreden van een Bhre Daha, op welks beteekenis zoo dadelijk misschien eenig licht kan vallen. De regeerende koningin is in 1447 overleden, haar broeder en opvolger Bhre Toemapel, met den koningsnaam Kertawidjaya, vier jaar later. Dan zijn wij alle verband van de nog optredende vorsten met het oude koningshuis kwijt. Een volgende koning Radjasawardhana treedt op te Keling Kahoeripan, wat op verlegging van residentie of uitwijking kan wijzen; in 1453 sterft hij en volgt een koningloos tijdperk van drie jaar. Van 1456 tot 1466 regeert zekere Hyang Poerwawisesha, en dit is dan de man, wiens gezanten in 1460 in China een schandaal verwekten door in dronkenschap zes priesters van een ander gezantschap te dooden. De volgende prabhoe Bhre Pandan Salas, te Toemapel zooals er uitdrukkelijk bijstaat, verliet in 1468 den kraton, en ten slotte somt de Pararaton dan de vier kinderen van den in 1453 overleden koning op en zegt dat de jongste, Kertabhoemi, in de relatie van oom stond tot den koning, die gestorven is in den kraton in 1478.

Zooals met ziet, geeft dat een verwarden indruk, en de vondst van een koperplaat uit 1473 met oorkonden van een koning Soeraprabhawa met den wijdingsnaam Singhawikramawardhana brengt weinig bij ter verduidelijking; dezelfde vorst is uit een ouder stuk als prins van Toemapel en echtgenoot van zekere Brhe Singhapoera bekend, en daar vorstenzetel en gemalin met bovengenoemden Bhre Pandan Salas

overeenstemmen, mag men vermoeden, dat hij na het verlaten van den kraton elders is blijven regeeren, doch het is ook wel mogelijk dat er iets in de jaartallen niet deugt en dit de man is, die in 1478 is gestorven. Zoo ligt het einde der Madjapahitsche heerschappij in het duister. Het rijk blijkt in deze oorkonde nog altijd te heeten het uit Djanggala en Kadiri bestaande Yawabhoemi.

Het is waarschijnlijk geen toeval, dat het jaar 1478 juist dat is, hetwelk de latere Javaansche traditie kent als dat van de verovering van Madjapahit door een coalitie van Mohammedanen en van den val van het heidensch gezag, al weten wij dan ook dat die traditie onmogelijk juist kan zijn. Immers een heidensche opperkoning vaardigt nog in 1486 zijn oorkonden uit, en de Portugeesche berichten zijn niet minder duidelijk. Bedoelde oorkonden, alle afkomstig uit de buurt van Madjasari in Soerabaja (Djijoe en Doekoehan Doekoe) maken melding van een strijd tegen Madjapahit, uitgaande van de zijde van den uitvaardiger, en daar zij den opperpriester begiftigen, die gefungeerd heeft bij het twaalfde-jaarsche doodenfeest van wijlen den vorst van Dahanapoera, is de combinatie niet onwaarschijnlijk, dat deze in 1474 overleden vorst van Daha (niet in 1464, zooals de Pararaton wil) dezelfde is, die zich in 1437 als zoodanig had opgeworpen en dien wij ons dan moeten voorstellen als tegenstander van het Madjapahitsche gezag; ook zou men kunnen gissen, dat het de koning is, die in 1468 den kraton had verlaten en die zich dan daarna te Daha zou hebben gevestigd. Doch in elk geval is Madjapahit van Daha uit ten val gebracht, en waarom zou dit niet in 1478, het jaar der traditie kunnen zijn? Waar deze faalt is, dat zij aan de Mohammedanen toeschrijft, wat het werk van een vijandige Hindoe-Javaansche macht is geweest. Deze gang van zaken maakt ook de zonderlinge titulatuur begrijpelijk van den vorst, die zich koning van Wilwatikta Daha Djanggala Kadiri noemt, zonderling omdat Daha en Kadiri synoniemen zijn. De beteekenis van den titel is, dat de vorst eerst Wilwatikta, d.i. Madjapahit, geeft als den veroverden rijkszetel, dan Daha, waar hij vandaan kwam en tevoren had geheerscht, en eindelijk Djanggala Kadiri als de oude formuleering van de koninklijke waardigheid over het Javaansche rijk als zoodanig.

De koning heet Ranawidjaya en draagt den geslachtsnaam Girindrawardhana, welke eveneens gevoerd wordt door een prins van minderen rang, den vorst van Kling, allicht zoon of broeder. De naam van den rijksbestierder Wahan is door de Javaansche traditie in ander verband vastgehouden; daarnevens wettigt de gelijkenis van Girindrawardhana met Giri, uit den mohammedaanschen tijd welbekend, de vraag, of misschien de naamsovereenkomst ten deele tot de latere toeschrijving van de verovering aan Soenan Giri's geloofsgenooten heeft bijgedragen. Het Hindoesch karakter der oorkonden is onmiskenbaar; behalve het doodenoffer en de hofpriester geven beelden van Bharadwadja en Rama, vereering van Wishnoe, Yama en Doerga, allen in die oorkonden vermeld, daaromtrent de meest volstreckte

zekerheid. Trouwens als de Barros de toestanden beschrijft op het moment, dat in 1498 de Portugeezen Indië bereikten, constateert hij, dat naar het oosten alles van de heidenen is, uitgezonderd Malaka, een deel der kust van Sumatra, eenige havens van Java, en de Moluksche eilanden, die van de Mooren zijn, en hij voegt er bij dat deze pest van Malaka uitging langs den weg des handels.

Een behandeling van den bloei van het mohammedaansche Malaka in de tweede helft der vijftiende eeuw zou, hoewel chronologisch nog binnen het Hindoe-tijdperk van den Archipel vallend, hier niet op haar plaats zijn. Sultan Moedhafar Shah heeft zijn rijk voorgoed beveiligd tegen de Siameezen; zijn zoon Mansoer, in 1459 reeds regeerend en in 1477 overleden, vervolgt de expansie-politiek op het Schiereiland en aan den overkant op Midden-Sumatra, en diens opvolger Ala-oe'd-din zet dat voort; omstreeks 1488 is hij gestorven door toedoen van de gevangen vorsten van Kampar en Indragiri. De zwakke en onbetrouwbare Mahmoed, de laatste sultan van Malaka, steekt af bij zijn voorgelacht, maar zijn rijk bleef de eenmaal ingenomen machtige positie handhaven, dank zij vooral het handelsverkeer, dat Malaka tot de groote stapelplaats had gemaakt, waar de belangen van China, Java en de Molukken met die van Voor-Indië, Arabië en Noord-Sumatra samentroffen. Deze handelsbloei had vele buitenlanders tot blijvende vestiging aangelokt, zoodat te Malaka kolonies van kooplieden uit Toeban en Gresik, ook, doch in minder mate, uit Soerabaja en Djapara en daarnevens uit Soenda en Palembang vermeld worden. Knevelarijen ten opzichte dier Javanen, die zich in hun eigen land niet onbetuigd lieten, deden nog in 1509 te Malaka vreezen voor een aanval van den koning van Java, niet ten onrechte, want in een geval als dit, waar het mohammedaansche onderdanen gold, zou deze vorst zeker kunnen rekenen op de medewerking van de eveneens geïslamiseerde machthebbers in de havensteden. In andere omstandigheden was de verhouding veelal gespannen, getuige een passage bij Castanheda, die als hij bericht heeft hoe onder degenen, die Albuquerque na de verovering van Malaka in 1511 kwamen gelukwensen, ook een gezantschap van den koning van Java was, daaraan toevoegt: „deze koning van Java is heidensch en woont in het binnenland, hij is een groot eer hen machtig van volk; aan den zee kant zijn andere koningen, die mooren zijn en aan dezen heiden gehoorzamen en bij tijden tegen hem opstaan en hij onderwerpt ze dan weer”. Dat is dus dezelfde toestand, dien Barbosa in 1516, wellicht afgaande op iets oudere gegevens, neerschrijft in zijn Livro, over de heidensche bevolking met den heidenschen koning in het binnenland, en de mooren in de zeehavens, die hem onderdanig zijn, doch wel eens in opstand komen en dan onderworpen moeten worden; als naam van dien koning wordt Pateudra opgegeven, waarin Pati Oedara is vermoed. Geheel op eigen gelegenheid en zonder verband met het centraal gezag heeft ongetwijfeld de zeetocht plaatsgevonden van Pati Oenoës, den mohammedaanschen vorst van Djapara, met eigen manschappen en Javanen uit Palembang, tegen Malaka;

door de Portugeesche vloot in de eerste dagen van 1513 teruggeslagen, wist hij heldhaftig strijdend zich den terugweg te banen naar zijn vaderland, waar hij later vorst van Demak is geworden. In den loop van datzelfde jaar kwam een Portugeesch smaldeel, Java bezoekend om een gestrande jonk met kruidnagelen uit de Molukken op te sporen, in de haven van Sidajoe met Oenoës in vriendschappelijke aanraking, en daaraan danken wij het laatste zekere bericht over het bestaan van een heidensch oppergezag op Oost-Java, neergelegd in een rapport, dat de gouverneur van Malaka, de Brito, in Januari 1514 aan den koning uitbracht. Hij zegt daar met zooveel woorden, dat Java twee kafir-vorsten heeft, de één de koning van Soenda, de ander de koning van Java, doch dat de stranden der zee van de machtige mooren zijn.

Inmiddels was de islamiseering ook van het binnenland geleidelijk verder gegaan, vergemakkelijkt door de vreedzame bekeeringsmethode, die geen geweld heeft aangedaan aan de Javaansche cultuur. Het nieuwe Java sluit aan bij het oude, de wajang is in stand gebleven en heeft niets van zijn populariteit verloren, niettegenstaande de menschenafbeeldingen en de aan de oude heldendichten ontleende stof; de monumentale en de versieringskunst blevende oude vormen handhaven, zoodat de minaret van Koedoes in wezen een oud-javaansche tjandi is en de ornamentiek der moskeeën van Sendangdoewoer of het iets latere Mantingan evenzoo op een çiwaitisch monument denkbaar ware. Zoo kan men zich voorstellen, dat de nieuwe godsdienst, aan de kust oppermachtig, tot in het centrum van het rijksgezag zijn vertakkingen had en het slechts een kwestie van tijd was, wanneer ook dit laatste den strijd zou moeten opgeven.

Voor het nog in 1514 heidensche Soenda beschikken wij over een duidelijk gegeven. Toen in 1522 de Portugeezen wenschten handel te drijven en zich te vestigen te Soenda Kalapa, waar later Jakatra en nog later Batavia zou verrijzen, verleende de heidensche vorst, die den titel Sanghyang voerde, hun alle faciliteiten en gaf verlof een fort te bouwen; het certificaat dienaangaande is bewaard gebleven en de opgestelde *padrão* is te Batavia opgegraven. Eerst in 1526 konden de Portugeezen terugkomen om van het gegeven verlof gebruik te maken, doch toen was de toestand volkomen veranderd; Sanghyang's hoofdstad was met de geheele kuststreek veroverd door een Islamiet uit Pasè, zich achter den naam Falatehan verbergend, geholpen door den vorst van Djapara, d. w. z. Pati Oenoës. Het heidensch gezag, naar het binnenland teruggedrongen, heeft er een kommerlijk bestaan voortgesleept, tot het een zestig jaar later van Banten uit werd opgeruimd.

Wat het eigenlijke Java betreft, is het tijdstip van den overgang niet zoo gemakkelijk te begrenzen. Men heeft gemeend een aanwijzing te kunnen ontleenen aan een mededeeling van Pigafetta, een der tochtgenooten van Magelhães, die tijdens den terugtocht der Victoria in het begin van 1522 voor Timor lag en daar een en ander over Java vernam; hij geeft een lijst der voornaamste steden en begint met Madja-

pahit „welks koning, toen hij leefde, de grootste was van al deze eilanden, en heette Radja Pati Oenoës”. Indien deze voorvechter van den Islam vóór 1522 als koning van Madjapahit overleden was, is de redeneering, moet die stad ook vóór dien tijd mohammedaansch geworden zijn. Een bezwaar is echter dat de Barros, over Pati Oenoës bij zijn aanval op Malaka handelend, vertelt, dat deze vorst van Djapara zich later koning van Soenda heeft gemaakt en van een toch zooveel belangrijker verovering van Madjapahit zwijgt. Tracht men dit bezwaar te ontzenuwen met de veronderstelling, dat de Barros zich verschreven heeft en Soenda heeft neergezet, terwijl hij Madjapahit bedoelde, dan dient daartegenover toch te gelden, dat als er een verschrijving heeft plaats gehad, deze evengoed aan Pigafetta kan worden toegeschreven, ja nog eerder te verwachten is bij iemand die op Timor iets van hooren zeggen over Java opteekende, dan bij den officieelen historiograaf in de archieven te Lissabon. Wanneer aan Pigafetta de in dien tijd zeker welbekende naam Pati Oenoës uit de pen is gevloeid in plaats van den werkelijken naam van den onlangs overleden Madjapahitschen koning (Oedara?) valt het geheele bewijs ineen. Zekerheid voor het niet meer bestaan van een centraal heidensch gezag schijnt eerst aanwezig, wanneer in 1528 het nog steeds heidensche Panaroekan geheel op eigen gelegenheid over een tractaat met Malaka gaat onderhandelen.

Dat het verdwijnen dier eertijds zoo roemrijke macht betrekkelijk geruischloos in zijn werk is gegaan, behoeft geen verwondering te baren. Door de sterke kustregenten, weldra havenvorsten, afgesloten van alle verbinding naar buiten, moest het centraal gezag ondanks alle pretenties met machteloosheid geslagen zijn van het oogenblik af, dat de het gehoorzaamheid dier vroegere onderhebbenden niet meer afkondwongen. Steeds meer verzwakt, had het af te wachten tot de nieuwe machthebbers aan die als hinderlijk gevoelde traditioneele aanspraken een einde maakten; als dat niet goedschiks gebeurd is, zal er nog wel bij gevochten zijn, maar van veel belang is die definitieve afbraak niet meer geweest. Het Hindoe-Javaansche gezag had na vijftien eeuwen afgedaan.

Het is bekend genoeg, dat daarmee niet tevens het Hindoeïsme is verdwenen: het heeft zich, zooals wij zagen, nog geruimen tijd in West-Java gehandhaafd en veel langer in den Oosthoek, waar Pasoeroean eerst halfweg de zestiende eeuw gevallen is, Panaroekan tot het einde van die eeuw heidensch was, Balambangan eerst in de zeventiende eeuw geheel ten onder werd gebracht, terwijl ten slotte Bali, wellicht door nieuwe instrooming van Java uit versterkt, tot den huidigen dag Hindoesch is gebleven. Doch tot het Hindoe-tijdperk in de geschiedenis van den Archipel behoort dat niet meer, evenmin als al datgene wat hier en ginds in het Nederlandsch-Indië van thans als kostbare erfenis van Hindoesch cultuurbezit de Indonésische beschaving blijkt te hebben verrijkt, of misschien mogen wij zeggen tot een waarlijke beschaving heeft verheven.

R. A. KERN

•

DE VERBREIDING VAN DEN ISLAM

•

سورة المائدة
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين الرحمن
الرحيم مالك يوم الدين
اياك نعبد واياك نستعين
اهدنا الصراط المستقيم صراط
الذين انعمت عليهم غير المغضوب
عليهم ولا الضالين

سورة المائدة
بسم الله الرحمن الرحيم
الهم ذلك الكتاب لا ريب فيه
هدى للمتقين الذين يؤمنون
بالغيب ويقيمون الصلوة ووما
رزقناهم ينفقون والذين
يؤمنون بما نزل اليك وما نزل
من قبلك ولا يخبرهم بوقوع

DE EERSTE TWEE BLADZIJDEN VAN EEN GESCHREVEN KORAN-EXEMPLAAR UIT ATJËH, OP DE RECHTER
BLADZIJDE HET EERSTE HOOFDSTUK, LINKS HET BEGIN VAN HET TWEEDE HOOFDSTUK, VOORTGEZET
OP DE NIET MEER VERLUCHTE KEERZIJDE, EN ZOO VERVOLGENS. AFBEELDING OP $\pm \frac{2}{3}$ DER WARE GROOTTE.

ACHTSTE HOOFDSTUK

•

§ 1. DE EERSTE EEUWEN VAN DEN ISLAM

Weinige jaren nadat, in 632, de stem die Allah's openbaringen aan de Arabieren van Mekka en Medina had overgebracht, was verstomd, waren Voor-Azië, met inbegrip van Perzië, en Noord-Afrika voor den islam gewonnen. De voorbeeldeloos snelle groei van het rijk had sluimerende energieën gewekt die thans op allerlei gebied zich omzetten in daden, krachtsuitingen van den nieuwen geest in mohammedaansch gewaad. Ook de scheepvaart had daaraan haar deel.

De zeevaart in de Aziatische wateren toont van de oudste, ons bekende tijden tot de komst der Europeeërs in groote lijnen één zelfde beeld. Alle vaart was kustvaart; men voer langs de kust van haven tot haven en slechts als het onvermijdelijk was, stak men af naar het ruime sop. De handelsweg voerde van de landen om de Roode Zee en Perzië naar Indië, van hier oostwaarts om het Maleische Schiereiland heen noordop naar China. De oudere weg was van Indië naar Kra, hier werden de goederen over de landengte gebracht en van de oostkust verder per schip naar China gevoerd. De schepen bevoeren een deel van het traject, op verschillende plaatsen had uitwisseling van koopwaren plaats, deze stations aan den langen weg waren de groote handelssteden. Na gedane zaken keerde men naar zijn uitgangspunt terug.

De schepen waren klein, vele vergingen door stormen of liepen aan den grond; een niet minder erg gevaar waren de zeeroovers. Men denke hierbij niet aan uitgeworpenen der maatschappij, die plunderende en gewelddadigheden bedrijvende over de zeeën trekken tot ze in een bloedig gevecht den dood vinden tot opluchting der vreedzame vaart, maar aan gansche bevolkingsgroepen die niet anders doen, voor wie de zeeroof een beroep is als een ander, zeenomaden, die elk schip dat ze bemachtigen konden, goeden prijs verklaarden, afgewisseld, als het bedrijf minder loonend was, met brandschatten van weerlooze dorpen aan de stranden. Wie zich hiervan uit de verte een voorstelling wil maken, leze hoe Nederlanders, Spanjaarden en Engelschen in de 19e eeuw de handen vol hebben gehad met de onderdrukking dezer plaag. Eerst de stoomvaart heeft dezen geesel der Aziatische zeeën kunnen uitroeien.

Langs den hier geschetsten handelsweg hadden zich ook Arabieren neergezet. De islam gaf aan hun scheepvaart een nieuwen stimulans. In Zuid-China waren zij talrijk, in 758 verwoestten zij Canton, in de 9e eeuw waren er mohammedaansche kolonies in verschillende havenplaatsen. In Tjampa, het tegenwoordige Annam, worden in de 11e eeuw mohammedaansche kolonies vermeld, zij waren daar toen reeds eenigen tijd gevestigd en omvatten kooplieden, handwerkslieden en afstammelingen bij vrouwen van het land, doch zij leefden afgescheiden van de niet-moham-

medaansche, inheemsche bevolking. Vooral deze kolonies in Tjampa trekken onze aandacht, de Tjams zijn rasverwanten van de bewoners van den Indischen Archipel. Er zijn geen aanwijzingen dat er in dezen tijd nederzettingen van Arabieren — waaronder hier alle mohammedanen om de west van Indië worden verstaan — van eenige beteekenis in den Archipel zijn geweest. De berichten der oude, Arabische geografen zijn steeds vaag of fantastisch als van een land dat nog nooit iemand gezien heeft, het is alles tweede- of meerderhandsche kennis. De handelsweg van de Arabische havens naar China doorsneed het noordwestelijk gedeelte van Indonesië — het Maleische Schiereiland behoort erbij — maar liet het grootste gedeelte van den Archipel, met name Java en de specerij-eilanden rechts liggen. Eén enkel teeken van de aanwezigheid van Muzelmannen in dien tijd is ons bewaard: het Arabische grafschrift eener jonge vrouw, in het jaar 1082 of 1102 in Java's aarde ter ruste gelegd. Het grafmonument bevindt zich te Lérán, niet ver van Gresik, niet aan de kust; de inscriptie is in een schrift dat van elders niet bekende eigenaardigheden vertoont. Moquette, die haar ontcijferde, heeft betwijfeld of de steen daar altijd gelegen heeft. Verschillende omstandigheden: dat vroegere beschrijvers van het mausoleum erover zwijgen, dat hij, hoewel van zacht gesteente, minder verweerd is dan men, lettende op soortgelijke monumenten, zou verwachten, deden bij hem de vraag rijzen of de steen niet in recenten tijd kon zijn ingevoerd. De afmetingen verzetten zich niet tegen de mogelijkheid, daarentegen komt de steensoort op Java voor. Doch ook als men deze bedenkingen niet laat gelden, dus aanneemt dat de steen altijd geweest is waar hij nu nog te vinden is, dan zou dat slechts bewijzen dat hier omstreeks 1100 een Arabier, hij kan ook een Pers geweest zijn, als handelaar waarschijnlijk, gevestigd is geweest. In zijn oostelijk gedeelte klopte toen reeds het hart van Java, ongetwijfeld was Oost-Java ook het uitgangspunt van den buitenlandschen handel. Zijn aanwezigheid heeft voor den godsdienst geen gevolgen gehad. Het is dan ook niet juist bij dezen man de islamiseering van Java te laten beginnen; hij was eenvoudig een muzelman in den vreemde, geen planter van den islam.

§ 2. DE EERSTE MOHAMMEDAANSCH E RIJKEN IN NOORD-SUMATRA

Toen Arghun Khan van Perzië, na den dood zijner geliefde gemalin, zijn bloedverwant Kublai Khan het verzoek liet overbrengen een prinses uit denzelfden stam ten huwelijk te mogen ontvangen, gaf de Mongolenvorst op hoffelijke wijze zijn toestemming. De landweg van China naar Perzië was lang en bezwaarlijk, dies drongen de Perzische afgezanten erop aan, den zeeweg te mogen volgen en, ten einde

LINKS: GRAFSTEEN VAN EEN NIET-INHEEMSCHE MOHAMMEDAANSCH VROUW TE LÉRAN (SOERABAJA)
† 1082 OF 1102 A.D. INDIEN DEZE STEEN NIET IN LATER TIJD VAN ELDERS IS AANGEBRACHT, WAT NIET
GEHEEL IS UITGESLOTEN, IS HIJ HET OUDST-BEKENDE MONUMENT VAN DE AANWEZIGHEID VAN MO-
HAMMEDANEN IN DEN ARCHIPEL.

RECHTS: DEZELFDE GRAFSTEEN BIJGEWERKT MET UITZONDERING VAN DEN BOVENSTEN REGEL, OM TE
DOEN ZIEN HOE DEZE ER VROEGER ONGEVEER UITZAG.

van de diensten dezer ervaren reizigers gebruik te kunnen maken, Marco Polo met zijn vader en zijn oom als geleide aan het reisgezelschap te willen toevoegen. Kublai Khan willigde ook dien wensch in.

In het begin van 1292 zeilde men van een Zuidchinese haven uit, na enkele maanden was men ter hoogte van Sumatra. Er werden hier eenige havens aangedaan, daarvan vertelt Marco Polo in zijn vermaarde boek; van hem vernemen wij ook de eerste berichten over de aanwezigheid van den islam in den Archipel. De eerste haven die werd bezocht, was Perlak („Ferlec”), nieuw-Atjèhsch Peureula’, aan de oostkust, even bezuiden het punt waar de kust naar het westen ombuigt. Marco Polo zegt ervan: „Dit koninkrijk wordt zóó veel door de mohammedaansche kooplieden bezocht dat zij de inboorlingen tot de wet van Moehammad hebben bekeerd; ik bedoel — voegt hij eraan toe — alleen de lieden van de stad, want het volk in het binnenland leeft als beesten, eet menschenvleesch, en alle andere soorten van vleesch, rein of onrein”. — De mededeelingen over de onreine bewoners van het binnenland heeft Marco Polo natuurlijk van de stadsmenschen; ook zoo zijn zij kostbaar, want er blijkt uit dat de islamiseering van het land in haar beginstadium was.

Wanneer een mohammedaan zich onder een heidensche bevolking neerzet, heeft hij, ook zonder bijzonder vroom te zijn, de neiging zijn geloof te verbreiden. De mohammedaansche wet noopt hem daartoe. Wil hij een huwelijk aangaan, dan zal hij beginnen met zijn a.s. echtgenoot door haar de mohammedaansche geloofsbelijdenis te laten nazeggen mohammedaansch te maken. Haar familieleden volgen spoedig. De bekeerden vormen met den vreemdeling die zijn nieuwe omgeving in wereldwijsheid overtreft, een groep in de samenleving, die zich boven de heidensch geblevenen verheven acht. Overgang tot dien kring gaat gemakkelijk; wanneer men slechts de geloofsbelijdenis uitspreekt en daarna enkele geboden en verboden van het nieuwe geloof betracht, wordt men in andere opzichten met rust gelaten. Zoo’n mohammedaansche kring breidt zich gestadig uit, van terugval in het heidendom is geen sprake, want binnen zekere grenzen zet men zijn heidendom rustig voort en eerst geleidelijk en langzaam verovert de Wet terrein in de practijk van het dagelijksch leven.

In heidensche streken waar zich geen dynastieke macht ontwikkeld heeft, is de stam of het dorp het vaderland; tegenover de wereld daarbuiten staat men in het algemeen vijandig, op zijn best wantrouwend. Er is altijd strijd in het heidendom, meer heimelijk dan open, meer neerdrukkend dan bloedig. Worden deze lieden mohammedaan, dan wordt de vijandigheid een godsdienstplicht, de heimelijk bedreven roof van vroeger een recht op buit in den heiligen oorlog tegen de ongelooovigen. De gedrukte wordt een zelfbewust strijder op den weg Gods, met één slag voelt hij zich omhoog geheven. De verwonderlijke snelheid waarmee de islam

om zich heen grijpt, vooral als meer ontwikkelden met een minder ontwikkeld volk in contact komen, wordt hierdoor begrijpelijk. Het was en is verder een algemeen verschijnsel in Indonesië dat wanneer een hoofd, in kleiner of groter kring, tot vorsten toe, tot den islam overgaat, zijn onderhoorigen gezwind volgen. Leest men nu wat Marco Polo over den stand van den islam in Perlak zegt, dan treft zijn juiste blik. Wat hij in een paar zinnen beschrijft, is het nieuwe geloof, zich van de stad verzekerd hebbende, op het punt staande zich naar het achterland uit te breiden, d.w.z. dat de islamiseering der stad recent was.

Van Perlak voer men naar een plaats die Marco Polo Basma noemt, de menschen leefden er als beesten en kenden god noch gebod. Vervolgens, steeds westwaarts aanhoudende, naar Samoedra („Samara”); hier werd het schip door den moesson vijf maanden opgehouden. Basma moet ergens onderweg tusschen Perlak en Samoedra gelegen hebben. Thans komt tusschen beide plaatsen geen haven van beteekenis meer voor, ook de naam Basma is niet teruggevonden. Het is zeker niet Pasè, zooals wel geopperd is, Pasè behoort bij Samoedra. Deze laatste plaats levert geen moeilijkheden, er ligt nog een plaats van dien naam — thans een kleine kampong — aan den linkeroever van de Pasè-rivier die in de bocht van Lho'seumawé uitmondt, op eenigen afstand boven de monding. In de onmiddellijke nabijheid worden in den vorm van graven de oudste overblijfselen van het mohammedaansche rijk Samoedra aangetroffen. Aan den overkant van het water, schuin tegenover de kampong Samoedra, ligt een ander grafveld van jongeren datum, waar o.a. een 1421 gedateerd graf is gevonden, hier moet ook de latere hoofdplaats gelegen hebben, waaraan de naam Pasè verbonden is gebleven. Deze wordt het eerst genoemd („Pacem”) door den Portugeeschen vlootvoogd Diogo Lopez de Sequeira, welke in 1509 de plaats bezocht; de later opgestelde, Maleische geschiedenis van het rijk heeft denzelfden naam bewaard (Pasai). De herinnering aan deze vergane grootheid is in Atjèh verdwenen, men spreekt er nog wel van de Pasè-streek, waaronder verstaan worden de landschappen bewesten de Djambo Ajé-rivier tot aan de rivier van Pasè en nog enkele landschappen ten westen dier rivier, doch dat daar eenmaal een belangrijk rijk gebloeid heeft, weet men niet meer.

Wij liepen op de gebeurtenissen vooruit door van een mohammedaansch rijk Samoedra te spreken, bij Marco Polo's bezoek was dat nog niet het geval. De stad was heidensch, er was een groote en rijke koning. Na Samoedra volgden nog de havenplaatsen Dagroian, Lamoeri („Lambri” = Groot-Atjèh) en Baros („Fansur”), allen heidensch, in beide laatste plaatsen was men stil; voor de eerste blijkt dat niet duidelijk, zij moet tusschen Samoedra en Lamoeri gelegen hebben, maar is niet geïdentificeerd. Van Baros verliet men den Archipel. Te dier tijd was dus Perlak de eenige mohammedaansche plaats op de noordkust van Atjèh en de islam had er eerst kort geleden zijn intrede gedaan.

GRAFSTEEN VAN SULTAN MALIK AL SALEH TE SAMOEDRA (NOORDKUST VAN ATJËH), 1297 A.D., STICHTER VAN HET GELIJKNAMIGE RIJK. DE STEEN IS, AFGEWERKT EN AL, INGEVOERD UIT CMBAY (GOEDJARAAT, VOOR-INDIË).

Samodra volgde spoedig. Onder de nabij de kampoeng van dien naam aangetroffen graven bevindt zich ook het graf van den stichter des rijks. Een grafsteen vermeldt in het Arabisch met vele Koranspreuken dat daar begraven ligt sultan Malik al Saleh en dat hij in 1297 gestorven is. Moquette, die ook dit inschrift ontcijferde, toonde tevens aan dat de steen, kant en klaar, uit Cambay is aangevoerd. Daar wonden dus de geloofsgenooten tot wie men zich voor zulke zaken wendde, de banden die de handel met Indië legde, leidden naar Cambay en dit was de plaats vanwaar mohammedaansche kooplieden den islam naar den Archipel hadden gebracht. Deze godsdienst was daar en in Goedjarat waarvan het de hoofdplaats was, toen nog niet lang gevestigd. De snelle uitbreiding van den islam in de eerste tijden van zijn bestaan had Indië niet bereikt. Er verliepen bijna vier eeuwen vóór de eerste mohammedaansche veroveraars, de Turksche horden van Mahmoed van Ghazna, Indië door de klassieke invalspoort in het uiterste noordwesten, den weg dien ook de Ariërs gegaan waren, binnenstroomden. Kort vóór en na het jaar 1000 ondernam hij verschillende rooftochten op Indischen bodem en maakte het Vijfstroomerland tot een soort buitenprovincie van zijn rijk. Duurzamer en voor de toekomst van het land beslissend was de verovering door Moehammed van Ghor, een Afghaan. Omstreeks den overgang van de 12e naar de 13e eeuw veroverde hij Noord-Indië en het dal van de Ganges. De mohammedaansche macht was nu in een groot deel van het land stevig gevestigd. Door toestrooming van buiten: Afghanen, Turken, Perzen, en door bekeering der landzaten werd het noorden allengs overwegend mohammedaansch. Van hier drongen de mohammedanen verder zuidwaarts op, tot onder de groot-mogols geheel Indië onder hun heerschappij stond. Dat wil echter niet zeggen dat nu ook de bewoners allen mohammedaan waren. Indië toont ten dezen een afwijkend beeld. In de oude landen van den islam, ruw gezegd alles wat ten westen van Indië lag, hadden de onstuimig opdringende legerscharen der kaliefen met den grond ook de menschen moslimsch gemaakt. Enkelen categorieën van ongeloovigen, o.a. den christenen, is het geoorloofd hun geloof te behouden; de Hindoe's behooren daartoe niet. Voor hen bestaat slechts tweeërlei mogelijkheid: bekeering of uitroeijing. Zoo wil het de Wet. Maar de practijk leert anders. In het noorden heeft de bekeering grooten omvang aangenomen, in het zuiden bleef de groote meerderheid der bevolking hindoesch; daartusschenin vindt men allerlei schakeeringen.

In Goedjarat werd de strijd in de tweede helft der 13e eeuw ten gunste van de mohammedanen beslist; de bevolking bleef voor het meerendeel hindoesch, maar het vorstenhuis en de heerschende klasse waren mohammedaansch; in 1298 viel Cambay in mohammedaansche handen. Cambay, achter in de gelijknamige baai, lag in een historischen hoek; op de plaats waar de Dekkan in het vasteland van Azië overgaat en de kustlijn een westelijke strekking aanneemt. Op deze plaats der aarde

hebben verschillende handelsemporia elkander opgevolgd. In het begin onzer jaartelling bloeide hier Bharukaccha, het Barygaza der Grieksche berichten, het tegenwoordige Broach, aan de oostzijde der baai. In de 13e eeuw was Cambay emporium en het was dat sedert geruimen tijd, reeds omstreeks het midden der 9e eeuw waren er vele Arabische en Perzische kooplieden gevestigd. Zij brachten waren aan uit het westen en zetten die om tegen goederen welke uit China en den Archipel werden aangevoerd, met name ook de kostbare specerijen. Het handelsverkeer tusschen Cambay en den Archipel was dus reeds oud, maar het ontving een nieuwen impuls nu de mohammedanen in Goedjarat de overhand gewonnen. Met statistieken is dat niet aan te toonen, maar het is een vast verschijnsel dat overgang tot den islam met expansie gepaard gaat. Het is dan ook geen toeval dat juist in dezen tijd de islam in de handelshavens van den Archipel begint op te komen en dat hij de sporen toont van zijn herkomst van Cambay. Nog eeuwenlang heeft deze plaats Goedjaraten naar Indonesië uitgestooten tot mensch en natuur een einde stelde aan haar glorie: de haven verzandde en met de komst der westerlingen is de wereldhandel totaal van aanzien veranderd.

Het feit dat Malik al Saleh's grafsteen uit Cambay werd aangevoerd, zal nu niet meer verbazen. De vraag of hij zelf een Goedjarati, althans een koopman uit Cambay geweest is, laat zich niet meer uitmaken. Men zou het haast zeggen als men in een reisbeschrijving, waarop wij hieronder nog terugkomen, de hofhouding van zijn kleinzoon als die van een Indisch vorst beschreven vinden, de rijke en machtige koning van Marco Polo moet dan op zijde geschoven zijn. In allen gevalle heeft zich de islamiseering van Samoedra, al beperken wij die veiligheidshalve tot de hoofdplaats, zeer snel voltrokken. De Maleische overlevering kan ons niet helpen. De zgn. Maleische kronieken, het beste Maleische geschiedwerk, behandelt de stichting van Samoedra-Pasè legendarisch. Er waren eens twee broeders die twist met elkander kregen. De eene vluchtte naar het bosch, vond er een mier zoo groot als een kat, liet het hout vellen en stichtte er een paleis. Ziedaar de oorsprong van Samoedra, want dat woord beteekent (volgens het verhaal) „zeer groote mier”. De stichter wordt door Moehammad's ingrijpen bekeerd en huwt met een dochter van den sultan van Perlak. — Wanneer een feit van andere zijde vaststaat, kan men in de Maleische kronieken wel eens een onder fantasie begraven trekje vinden dat een naklank van die historische gebeurtenis is, maar in zoo'n geval kan men de kroniek ontberen. Doch als men van haar wil uitgaan om tot een historische reconstructie te geraken, bereikt men zijn doel niet. Men kan uit hun kronieken wel de Maleiers leeren kennen, maar niet de Maleische geschiedenis. Het bovenstaande verhaaltje levert een voorbeeld, waarin de waarde van zoo'n kroniek gelegen kan zijn. Het heet dat de stichter van Samoedra-Pasè een prinses van Perlak huwde. Nu weten wij door Marco Polo dat Perlak de andere plaats in die contreien was waar de islam

de baas was geworden. Er kan dus wel, al zegt hij dat niet, een sultan geweest zijn. Familierelaties tusschen beide sultansfamilies zouden niet bevreemden; maar dat nu juist de stichter van Samoedra-Pasè met een dochter van den problematischen sultan van Perlak trouwt, daarvoor biedt de kroniek, waarin de eeuwen door elkaar rollen, niet de minste waarborg. Het feit op zichzelf is overigens van geen belang. Grafschriften en reisbeschrijvingen spreken stelliger taal. Het grafschrift van den stichter der mohammedaansche dynastie leerden wij reeds kennen. De Maghribijnsche reiziger Ibn Battoutah verhaalt ons hoe Samoedra er in de jaren 1345—'46 uitzag. Hij bezocht de plaats twee malen, de eerste maal komende van Indië. De vorst was sjafiiet, hij volgde den ritus van Sjafi'i, een der vier riten van den orthodoxen islam, thans nog door alle Indonesiërs gevolgd en ook in de kustlanden van Indië heerschende. Ibn Battoutah prijst hem zeer, hij betrachtte naarstig zijn godsdienstplichten en toonde groote belangstelling voor het geloof. Hij had zich omgeven van wetgeleerden, met wie hij geleerde disputen hield. Het omliggende land was veroverd en betaalde cijns of hoofdgeld, wat insluit dat de menschen niet mohammedaan waren. De hofhouding wordt uitvoerig beschreven, zij was op denzelfden voet als in Indië gebruikelijk, ingericht. Onder de hooge staatsdienaren bevonden zich Perzen en de rijksbestierder („emir”), dien Ibn Battoutah van Dihly kende, waar hij hem als gezant van den vorst had ontmoet. De reiziger ontving slavingen en eunuchen ten geschenke. Na met weldaden overladen te zijn, vervolgde hij zijn reis naar China. Hier trof hij in de haven Zaitoen (Ts' üan chou al. Chin-chew, ten oosten van Emoy ?) een schip aan, dat aan den sultan van Samoedra behoorde. Deze mededeeling voltooit diens beeld als dat van een havenkoning zooals de Indonesische kusten er zooveel hebben gekend: een rivier, waarlangs waren van het binnenland worden afgevoerd, waar zeevaartuigen kunnen binnenloopen, een vorst die zich nabij de monding nestelt en tol heft, zelf handelt en schepen bevracht. Het hangt dan van de omstandigheden en zijn politiek genie af of hij zich tot regeerder van land en volk verheft dan wel blijft waarmee hij begon, groottolheffer te zijn. De gewone houding die de mohammedaansche kuststaatjes tegenover het binnenland aannamen, was deze dat zij de bewoners als een mindere menschensoort beschouwden, die zij allerlei heffingen oplegden zonder ze te besturen. Men trok er ook niet op uit met de opzettelijke bedoeling hen te gaan bekeeren, maar zij gingen wel uit zichzelf tot den godsdienst der heerschers over om zich zodoende uit de onderdrukking te bevrijden.

Sultan Tahir toonde nu zijn vroomheid door het voeren van den heiligen oorlog tot bekeering der ongeloovigen. Althans, die naam wordt er in het reisverhaal aan gegeven. Wij hooren echter wel van buit, maar niet van bekeeringen. De sultan had dat vaak gedaan, zegt Ibn Battoutah bij zijn aankomst en als hij, van China terugkeerende, Samoedra weer aandoet, wordt de waarheid van het gezegde bevestigd,

de vorst is dan juist terug van een expeditie die vele slaven heeft opgeleverd. Blijkbaar was Samoedra in dezen tijd zeer militant. Fra Odorigo van Pordenone, een minderbroeder die in 1323, nog vóór Ibn Battoetah, onder den vorigen sultan Samoedra bezocht, vertelt dat het voortdurend in oorlog lag met het toen nog heidensche Lamoeri.

§ 3. DE STEEN-INSCRIPTIE VAN TRENGGANOE

In het begin der 15e eeuw is het door Chineesche berichten mogelijk, een overzicht van den stand van den islam in den Indischen Archipel te verkrijgen. Alvorens tot de bespreking daarvan over te gaan, moet nog op een ander, vroeger gegeven voor de aanwezigheid van den islam gewezen worden, en wel een steeninscriptie in Trengganoe, een Maleisch staatje op de oostkust van het Maleische Schiereiland. Zij is in het Maleisch gesteld en met Arabische letter geschreven, wat haar zonder meer tot een mohammedaansche inscriptie stempelt; zij is de oudste van die soort welke men tot nu toe gevonden heeft. Trengganoe ligt benoorden Pahang, het is altijd onbeduidend geweest, de plaats Trengganoe, aan den mond der gelijknamige rivier, wordt in de Nagarakrtagama als onderhoorigheid van Madjapahit vermeld. In de volgende eeuwen wordt de naam een enkele maal genoemd, Maleiers en Portugeezen namen er nauwelijks notitie van, voor den handel was de plaats van geen beteekenis. Het land heeft tot 1908 onder suzeriniteit van Siam gestaan, in welk jaar het als protectoraat aan Engeland overging; het is nu nog zeer ontoegankelijk, alleen het vlakke land langs de kust en strooken langs de over geringen afstand bevaarbare rivieren zijn bewoond. In dezen uithoek der wereld nu is één der vroegste getuigenissen van de aanwezigheid des islams in Indonesië gevonden en wel in het binnenland, ongeveer 30 K.M. stroomopwaarts van de monding der Trengganoe-rivier, nabij de samenvloeiing van drie rivieren. Volgens de plaatselijke overlevering diende de steen vroeger als opstap bij een bidkapel, waardoor hij is uitgesleten. Een ijverig voorganger bande het voorwerp uit de nabijheid der moskee, waarna het in de rivier terecht kwam. Het is een ruw behouwen steen van gneiss-graniet, het bovenstuk is helaas afgebroken. Daar de inscriptie over de vier zijden van den opstaanden steen doorliep, missen, behalve het begin, verschillende stukken in den tekst; de afmetingen van het bewaard gebleven stuk zijn: hoog ± 83 c.M., breed aan de bovenzijde ± 53 c.M., aan den voet ± 27 c.M., de dikte is ± 24 c.M. De dateering bevond zich voor een deel op het afgebroken stuk; wat de tientallen en eenheden betreft, blijven verschillende mogelijkheden bestaan, het honderdtal staat vast. Het jaartal is in mohammedaansche tijdrekening; de uiterste mogelijkheden zijn, in christelijke jaartelling, 1303 en 1387. Blagden acht op algemeene gronden de jongste dateering de waarschijnlijkste. De persoon die op den steen aan het woord is, noemt

BOVEN: STEENINSCRIPTIE IN MALEISCH, MET ARABISCH SCHRIFT, VAN MOHAMMEDAANSCHEN OORSPRONG, AANGETROFFEN IN HET BINNENLAND VAN TRENGGANOE, AAN DE OOSTKUST VAN HET MALEISCHE SCHIEREILAND. HET BOVENSTE GEDEELTE IS AFGEBROKEN EN VERLOREN GEGAAN. LINKS: VOORZIJDE; RECHTS: ACHTERZIJDE, DE WITTE PLEKKEN ZIJN DOOR AFSLIJTING ONTSTAAN; OP DEZE AFBEELDING IS TE ZIEN DAT DE STEEN OOK OP DE SMALLERE ZIJKANTEN BESCHREVEN IS.

ONDER: GRAFTOMBE TE PASÈ, NABIJ SAMOEDRA (NOORDKUST VAN ATJÈH) VAN EEN PRINSES, † 1428 A.D., ACHTER-ACHTERKLEINKIND VAN MALIK AL SALEH, DEN STICHTER VAN SAMOEDRA, WIENS GRAFSTEEN HIERVOREN (pg. 311) IS AFGEBEELD. VERVAARDIGD IN EEN WERKPLAATS VAN GOEDJARAT (VOOR-INDIË).

zich de heer des lands, zijn naam is niet overgeleverd. In den vorm van tien wetten geeft hij voorschriften der mohammedaansche wet waaruit duidelijk kennis daarvan blijkt. Des te opvallender dat hij, in geval van overspel, een stelsel van boeten opnoemt waarbij rekening gehouden wordt met rang en stand, alles welbekend in het Indonesische strafrecht, maar in het mohammedaansche onbekende zaken. De wetsverkondiger week hier bewust van de orthodoxe wet af om aan plaatselijke rechtsopvattingen een concessie te doen. Wekt dat van iemand die de Wet goed blijkt te kennen reeds verbazing, nog vreemder is dat verscheidene Arabische termen vertaald zijn. Wanneer een Indonesische bevolking tot den islam overgaat, brengt dat mede dat verschillende Arabische termen in verband met geloofs- en plichtenleer in de taal worden overgenomen. In dit stuk echter worden die woorden en uitdrukkingen vermaleischt. Het meest sprekende geval is ALLAH TAÄLA. Iedere mohammedaan neemt deze uitdrukking voor „God” op de lippen, ook al zal de leek de letterlijke beteekenis: „Allah de zeer verhevene”, niet kennen. Deze uitdrukking nu, die eigenlijk geen vertaling duldt, geeft de inscriptie weer met: DEWATA MOELIA RAJA alle drie Sanskrit-woorden uit het Hindoe-maleische vocabularium, in het Nederlandsch weer te geven met „luisterrijke, groote”, of: „heerlijke, voornaamste god”. De naam „dewata” is aan de dwaalgoden verbonden, een goed mohammedaan zal dien niet aan Allah verbinden. Men kan zich moeilijk indenken, dat een Maleisch vorst zich met de getuigenis des geloofs tot zijn mohammedaansche onderdanen richtende, de woorden „Allah taäla” zou vermijden. Dit averechtsch purisme schijnt alleen te verklaren van iemand, staande tegenover lieden wien het nieuwe geloof nog onbekend is, m.a.w. wij zouden hier een in steen gegrifte geloofsgetuigenis van een bekeerling, ongetwijfeld door een wetgeleerde ter zijde gestaan, vóór ons hebben, te midden eener nog te bekeeren bevolking. De terreingesteldheid en de traditie wijzen erop dat de steen in de buurt der plaats waar hij werd opgericht, gevonden is. Het edict onderscheidt, met vermijding der benamingen, gebied des islams en gebied van den oorlog. De opvolging der tien op den steen gegrifte geboden wordt bepaaldelijk aan de bewoners van het eerste (d.i. het kustgebied) opgedragen. Het gebied van den oorlog is dan het land der autochthonen, die zich in de bosschen schuilhouden en daar nu nog de eenige en schaarsche bewoners zijn. Mogelijk is de steen op de grens van beider gebieden opgericht. Veel verder zijn de Maleiers ook thans niet gevorderd, op 45 K.M. van de monding der Trengganoe-rivier zijn niet te passeeren stroomversnellingen. Aangenomen dat het inschrift geen maaksel van een falsaris van later tijd is, moet geconstateerd worden dat het nieuwe geloof in de afzondering van Trengganoe besloten is gebleven; eerst in de volgende eeuw zou Malaka den stoot tot de islamisering van het Maleische schiereiland geven.

§ 4. DE STICHTING VAN MALAKA

DE ISLAM IN HET BEGIN DER 15e EEUW

De keizer van China zond in de jaren 1405—1430 de eunuch Cheng Ho eenige malen op inspectie naar de vreemde volken in het westen. Op zijn derden inspectie-tocht werd hij door twee mohammedaansche Chineezzen, die als secretaris-tolk fungeerden, vergezeld. Zij heetten Ma Hoean en Fei Hsin, de laatste is waarschijnlijk ook op latere tochten mee geweest. Beiden hebben een relaas van hun bevindingen te boek gesteld, door Groeneveldt die ze, voor zoover den Archipel aangaat, in het Engelsch vertaalde, toegankelijk gemaakt. Ma Hoean schreef zijn boek Ying-yai Sheng-lan in 1416, Fei Hsin het zijne, Hsing-ch'a Sheng-lan in 1436. Ma Hoean, kennelijk een warm belijder van zijn geloof, prijst met naïeve hoovaardij, wáár hij komt, de mohammedanen als „zeer goede lieden”, de anderen worden als baarlijke duivels geschilderd. Men moet Ma Hoean dit laten. Overigens is hij een nauwkeurig waarnemer en nauwgezet kroniekschrijver. Hij bezocht alleen het westen van den Archipel, op Borneo en in het oosten is hij niet geweest, maar daar in laatstgenoemde streken de islam later doordrong, leert men uit zijn reisverhaal den stand der islamiseering van den Archipel in het begin der 15e eeuw volledig kennen.

Het Maleische Schiereiland draagt dien naam naar de bewoners der kusten. Het binnenland is één reusachtig oerwoud dat zelfs nu nog ongeveer 70 pct. van het land bedekt. In dit uitgestrekte woudgebied wonen enkele verspreide stammen van autochthonen van niet-Maleisch ras. De Maleiers bewonen de kustgebieden, thans tezamen met andere rassen, vooral Chineezzen en Tamils; de laatsten zijn met de openlegging van het land in de vorige eeuw, toen op groote schaal de ontginning der tinmijnen en het aanleggen van rubbertuinen ter hand werden genomen, binnen gestroomd. In den tijd die ons hier bezighoudt, waren de Maleiers nog alleen; de door hen bezette kuststrook was toen ongetwijfeld aanzienlijk smaller dan thans, de westkust was beter bewoond dan de achterwal.

Doch hoe gering de gezeten bevolking geweest moge zijn, sedert de oudste, historische tijden heeft het schiereiland, van het vaste land van Azië ver in zee vooruitstekend als wilde het den handel van Indië naar China dwingen den weg over de landengte te nemen, havenplaatsen gekend waar schepen uit verschillende hemelstreken elkaar ontmoetten. In den ouderen tijd, toen de schepen zich nog minder ver waagden en waarschijnlijk ook kleiner waren, zoodat het overladen minder bezwaren inhield, was de landengte van Kra inderdaad een schakel in den handelsweg; in den tijd dat de islam naar den Archipel kwam, voer men reeds lang om het schiereiland heen.

De Nagarakrtagama noemt verscheidene plaatsen op het Maleische Schiereiland, allen onderhoorig aan Madjapahit. Wanneer met dit onderhoorig zijn bedoeld wordt, dat men in deze oorden Madjapahit als de heerschende macht in den Archipel erkende, dan is dat zeker juist. Maar terzelfder tijd pretendeerde Siam suzereiniteit over het geheele schiereiland en oefende die ook uit. In Singapoera zetelde, naar luid der berichten, in het laatst der 14e eeuw een Siameesche gouverneur; tot dezen kwam nu een Javaansche banneling, Paramisora bij name. De levensloop van dezen man wordt door den Portugeeschen geschiedschrijver Barros en in de *Commentarios*, de levensbeschrijving van Affonso d'Albuquerque, door zijn zoon met gebruikmaking van officieele stukken samengesteld, ons verhaald. Beiden konden slechts neerschrijven wat bij de komst der Portugeezen in Malaka in 1511 nog in de herinnering voortleefde. Hun verhalen komen hierin overeen dat Paramisora een Javaan van vorstelijken bloede was, van Balambangan („Balambuan” = het meest oostelijk deel van Java) zooals Eredia, een te Malaka geboren en getogen Portugees, een eeuw later schreef. Barros zegt dan dat hij, na het overlijden van een vorst van Java, Parárisá genaamd, in verband met dynastieke woelingen waarin hij betrokken was geweest, moest uitwijken. Parárisá zou voor Batara wisesa kunnen staan. In de Javaansche geschiedenis is een vorst Hyang wisesa bekend, dien naam dragende sedert 1412; hij is de opvolger van Hajam woeroek. Wanneer de mededeeling omtrent Paramisora juist is, kan dat alleen in verband met Hajam woeroek's dood zijn geweest en moet hij dan in of kort na 1381 Java verlaten hebben. De traditie zou dan den naam van den opvolger aan den voorganger hebben gehecht, wat zeker niet als een onmogelijkheid behoeft te worden afgewezen. De bijzonderheden welke omtrent Paramisora's woelen verteld worden, zijn echter in het raam der Javaansche geschiedenis niet te passen.

Hij belandde dan, als gezegd, met een troep Javanen in Singapoera; hij werd daar door den Siameeschen gouverneur goed ontvangen maar beantwoordde de genoten gastvrijheid met een coup de main waardoor hij meester van de stad werd; de gouverneur werd gedood. Zich in Singapoera niet kunnende handhaven, nam hij de vlucht en stichtte tenslotte, na eenige omzwervingen, aan de westkust van het schiereiland, op 2° 14' N.B. Malaka. Een plaats van dien naam bestond reeds, zij komt ± 1360 in de *Kot Monthieraban*, een Siameesche rechtsbron, als onderhoorigheid van Siam voor, maar kan niet van eenige beteekenis geweest zijn daar de *Nagarakrtagama* haar niet noemt. Volgens de *Commentarios* was het een dorp van visschers, bij gelegenheid zeeroovers, en hadden zij Paramisora overgehaald zich bij hen te vestigen, omdat zij in hem den man zagen dien zij noodig hadden. De stichting van Malaka was een geniale daad. De buurt was aan zeevaarders niet geheel onbekend. Vóór de kust lagen de zgn. Vijf eilanden, die wel door handelschepen bezocht werden. Op een Chineesche kaart staat zelfs aangeteekend, dat er

vroeger een groote handelsplaats op lag, een mededeeling die nog bevestiging behoeft. Malaka is begonnen als wat men op Java een pasar gelap noemt, een markt van ongeregelde goederen, waar zaken van verdachte herkomst veil worden geboden en voor een prijsje van de hand gaan. De zeeroovers der straat van Malaka zorgden voor aanvoer, de koopers lieten zich niet wachten. De beschutte ligging in de straat was gunstig met het oog op de moessons, gunstiger dan die van de aan de noord-oost-passaat blootgestelde havens van Sumatra's noordkust. De ontwikkeling van Malaka ging dan ook ten koste van Samoedra. Door in de straat een soort zeepolitie te organiseren, werden handelsschepen met bestemming Singapoera gedwongen hun waren naar Malaka te brengen. De stad was haar duisteren aanvang snel te boven, weldra kwamen er kooplieden ter markt en werd er eerlijke handel gedreven. Paramisora toonde zich een staatsman. In 1403 werd Malaka door een Chineesch afgezant, die geschenken overbracht, bezocht. De plaats was dus in China al bekend, maar zij was nog onaanzienlijk, er was geen koning. Er werd jaarlijks tribuut aan Siam opgebracht. Hier blijkt eens te meer dat Siam's suzeriniteit over het geheele schiereiland geen fraze was. Paramisora beantwoordde het bezoek met een gezantschap dat in opdracht had Malaka aan China op te dragen. De Chineesche keizer reageerde prompt: Paramisora werd koning en ontving de investituur. De zgn. onderhoorigheid kon hem niet deren, China was ver weg en zou hem met rust laten, maar hij bereikte ermee dat Siam, als het plannen koesteren mocht den uit den band gesprongen vazal tot rede te brengen, allicht wat zou inbinden. Wel bestond het optreden van China vooral in het toedienen van vermaningen, maar vanwege het prestige dat het rijk in Oost-Azië genoot, placht men daar toch wel notitie van te nemen.

In 1411 kwam de koning zelf met groot gevolg naar China; de keizer verleende hem audiëntie, hij werd met onderscheiding behandeld en, met geschenken beladen, naar zijn rijk terug gezonden; ongetwijfeld hebben wij hierin een weerspiegeling te zien van het hooge aanzien waartoe hij reeds geklommen was. In 1412 zendt hij zijn neef, in 1414 kwam de zoon het overlijden zijns vaders melden. De Chineezzen noemen hem Mu-kan-sa-u-ti-r-sha, ook gelezen: Mu-kan-sa-kan-ti-eul-cha(sha), de Portugeezzen Xáquem darxá, de Maleische annalen Moehammad Iskandar Shah (sjah). De Chineesche benaming is een zeer verhaspelde weergave van den waren naam; van belang is dat de tweede lettergreep kan is, dit duidt op een uitspraak Moekammad; evenzoo Xáquem darxá der Portugeezzen op een uitspraak Sakèndar of Sakèndèr. Beide uitspraken zijn niet Maleisch maar Javaansch, in de omgeving van het hof sprak men dus Javaansch en ook Malaka's tweede vorst droeg nog een Javaansch-mohammedaanschen naam, waarschijnlijk is hij nog op Java geboren. Barros zegt ergens dat Paramisora zeer oud („mui velho”) was en zijn zoon, d. i. Sakèndar, in zijn plaats regeerde. Dit bericht is eenigermate aan Chineesche bronnen te toetsen. In 1424 volgt een nieuwe vorst zijn vader Sakèndar op

en komt daarvan aan het Chineesche hof mededeeling doen, hij is vergezeld van zijn zoon, die dus geen kind meer was, de nieuwe vorst kan omstreeks 40 jaar of ouder geweest zijn. In 1414, toen zijn vader sultan werd, was hij dus 30 jaar of ouder en Sakèndar zelf 50 jaar of ouder. Diens vader Paramisora moet dus, toen hij in 1413 of 1414 stierf, 70 jaar of ouder geweest zijn. Deze ruwe berekening is voldoende om te doen zien dat Paramisora inderdaad hoog bejaard gestorven moet zijn en daarmee is het bericht van Barros in overeenstemming dat hij in de laatste jaren zijns levens de staatszaken aan den troonopvolger overliet. In 1411, kort vóór zijn dood, zou hij volgens Eredia tot den islam zijn overgegaan; het feit blijft onzeker omdat er geen mohammedaansche naam van hem is overgeleverd. De Maleische kronieken hebben geen heugenis van hem bewaard. In allen gevalle stuurde toentertijd Moekammad Sakèndar reeds het schip van staat, met hem begint de mohammedaansche periode van Malaka.

Vóór Malaka gesticht werd, deelt Barros mede, was Singapoera handelsemporium. De toevoeging „volgens van de Maleiers bekomen inlichtingen” maakt dat deze mededeeling slechts met voorbehoud te aanvaarden is. Wellicht hadden wij er iets meer van kunnen weten als het oudjavaansche rotsinschrift in 13e of 14e eeuwsch schrift aan de monding der rivier van Singapoera niet omstreeks 1840 door den gouverneur S. G. Bonham was opgeblazen, een daad van vandalisme waarvoor hij door Rouffaer in diens artikel: „Was Malaka emporium vóór 1400 A. D., genaamd Malajoer?” is afgestraft. Thans blijft de beteekenis van Singapoera in de 14e eeuw als handelsstad schemerachtig.

De wonderbaarlijk snelle opbloei van Malaka moge ten koste van naburige havens zijn gegaan, de hoofdoorzaak was toch een andere. De havens van Noord-Sumatra, Pasè in de eerste plaats, waren uitvoerhavens van peper, geen emporia. Malaka werd dit wel, door den specerijenhandel. Tevoren was de route van dezen handel aldus ingedeeld geweest: Molukken—Oost-Java—Indië, zij werd nu: Molukken—Oost-Java—Malaka—Indië, de stichting van Malaka voegde een nieuw station op het traject Oost-Java—Indië in, waardoor dit in tweeën gedeeld werd. Voor de islamiëering van Java zou dit feit groote beteekenis hebben.

Cheng-Ho bezocht op zijn derde inspectiereis in 1415 ook Sumatra; de islam had zich over de gansche noordkust uitgebreid en langs de oostkust tot het rijkje Aroe met een eigen sultan. Goedjarat bleet voor deze contreien de cultuurbron, er is een graftombe van iemand die in 1428 in Samoedra-Pasè overleden is, bewaard, van hetzelfde voorkomen als men ze op mohammedaansche graven van dezen tijd in Cambay vindt en vandaar ingevoerd, zooals Moquette op aardige wijze heeft kunnen aantoonen. De mohammedanen gebruikten vaak stukken van Hindoe-tempels als materiaal voor den bouw van moskeeën en grafmonumenten. In Cambay waren monumenten er ganschelijk van opgebouwd. De steen nu van het monument van Sa-

moedra-Pasè waarop de datum van overlijden voorkomt, toont aan de keerzijde, binnenwerks, het restant van vroeger beeldhouwwerk, op de gebruikelijke, mohammedaansche wijze door weggappen der koppen verminkt. Krom kon vaststellen, dat het behoort heeft tot een tempel van een kunstrichting welke in voorafgaande eeuwen in Goedjarat gebloeid had. Zulke mohammedaansche grafmonumenten werden door steenhouwers uit voorraad geleverd, alleen het paneel waarop de bijzonderheden omtrent den overledene gebeiteld moesten worden, werd blank gelaten.

Fei Hsin noemt nog Tamijang, ten zuiden van Aroe. Daar zeden en gebruiken van het volk tamelijk goed waren, zal het wel mohammedaansch zijn geweest.

Te Gresik, bij Soerabaja, ligt als steenen getuigenis der aanwezigheid van den islam op Java in dezen tijd het grafmonument van Malik Ibrahim, gestorven in 1419. De volksverbeelding heeft van hem één der apostelen van den islam op Java gemaakt, zij houdt tegen de werkelijkheid geen stand. Zijn grafschrift zegt slechts dat hij een Pers was. Vermoedelijk was hij een eerzaam koopman wien het naar den vleeze was gegaan, getuige zijn imposant grafmonument. Het belangrijke ervan is dat het groote gelijkenis vertoont met het bovengenoemde monument van Samoedra, het stamt uit dezelfde werkplaats en is dus ook uit Cambay ingevoerd. Wij zien hieruit dat Goedjarat voor de mohammedanen van Oost-Java dezelfde rol speelde als voor Noord-Sumatra. Malaka biedt geen monumenten ter vergelijking, zij zijn er in grooten getale geweest maar door de Portugeezen vernield en gebruikt om het fort van op te bouwen. Het lijdt, gegeven de positie die de Goedjaraten in Malaka hebben ingenomen, nauwelijks twijfel dat zij een eender voorkomen hebben gehad.

Ma Hoean schetst den toestand van den islam op Java, ongeveer van Toeban tot Soerabaja met het achterland tot de hoofdplaats Madjapahit. Er zijn drie soorten van lieden: 1e „Arabieren”, waaronder hier mohammedanen van het westen, in de eerste plaats uit Goedjarat, te verstaan zijn; 2e Chineezers, van wie velen den islam hebben aangenomen; 3e Hindoe-Javanen, onder dezen zijn geen mohammedanen. De mohammedaansche handelaren vormden dus nog vreemdelingenkolonies, de islam was nog niet zoo ver als in de stad Perlak bij Marco Polo's komst (1292). Ma Hoean vat de mohammedanen samen in een groep; men mag daaruit opmaken dat zij talrijk waren, wat zeker te verwachten was, gezien de groote beteekenis, die de doorvoerhandel van Oost-Java toentertijd bezat. Echter dagteekende die beteekenis reeds van vroeger; het begin van den opbloei van den Oostjavaanschen handel kan na de Sumatraansche expeditie van 1275 en volgende jaren, die den handel van Çriwidjaja knotte, gesteld worden. De handelaren kwamen hier de uit de Molukken aangevoerde specerijen halen. Ongetwijfeld vormden mohammedaansche Goedjaraten een groot contingent van hen; immers, naar Sanudo, een Venetiaan die in 1306 een boek over den handel schreef, aanteekent, werd het grootste deel der specerijen, ongeacht andere handelswaren, naar Cambay verhandeld.

OUDE, MOHAMMEDAANSCH GRAFTOMBEN OP DE BEGRAAFPLAATS TE GRESIK BIJ SOERABAJA; DE MEEST LINKSCHE IS VAN MALIK IBRAHIM, † 1419 A.D. DE MOHAMMEDANEN VORMDEN TE DIEN TIJDE KOLONIËN VAN VREEMDELINGEN IN HET HINDOE-JAVAANSCH JAVA, OOK MALIK IBRAHIM WAS EEN VREEMDELING. DE TOMBEN ZIJN UIT CAMBAY (GOEDJARAT, VOOR-INDIË) AANGEVOERD EN VAN DEZELFDE MAKELIJ ALS DE GRAFTOMBE DER ATJEHSCH PRINSES TE PASË, AFGEBEELD OP DE VORIGE PLAAT.

§ 5. BIJ DE KOMST DER PORTUGEEZEN

Bij de komst der Portugeezen in Azië is opnieuw schouwing van den islam in den Archipel gehouden, Barros heeft dat voor ons gedaan. De islam had toen voor zich gewonnen het rijk Malaka, een deel der zeekust van Sumatra, eenige havens van Java en de Moluksche eilanden, welke pest, zegt hij, van Malaka uitging langs den weg des handels. De laatste woorden zouden aan zijn objectiviteit als geschiedschrijver kunnen doen twijfelen. Ten onrechte. De Portugeezen hadden in eigen land eeuwen lang tegen de Mooren gestreden met een godsdienstijver welke aan die hunner tegenstanders gewaagd was. Nadat de Mooren uit Portugal waren verdreven, werd de strijd op Afrikaanschen bodem voortgezet. En toen nu de Portugeezen in de Aziatische gewesten tegenover mohammedanen — zij noemden ze onveranderlijk Mooren — kwamen te staan, traden zij dezen met dezelfde felle gevoelens, denzelfden haat tegemoet als dichter bij huis. De koloniale strijd van Portugal heeft aldoor het karakter gehad van een geloofsstrijd, tegen de Mooren en vóór het Kruis. Niet-mohammedanen konden op een veel tegemoetkomender behandeling rekenen. Barros was slechts een kind van zijn tijd, juist, van het Portugal zijner dagen, als hij zich over de mohammedanen grimmig uitlaat, zijn geschiedschrijving heeft er niet onder geleden. Reeds dadelijk deze zinnen; zij geven een juist beeld van den stand van zaken omstreeks 1500 en het is ook juist dat de islam de wegen des handels was gevolgd. Wij hebben daar in de voorafgaande bladzijden reeds de bewijzen van gezien en zullen er nog meer aantreffen. Barros laat den islam van Malaka uitgaan; ook dit is juist maar geldt uit den aard der zaak niet verder terug dan de stichting. Daarvóór was het, naar wij zagen, ook de handel die het nieuwe geloof naar Noord-Sumatra had gebracht, waren het alweder mohammedaansche handelen die op Java den bodem voor den islam bereidden. Zijn oordeel houdt stand tot over de grenzen van het door hem geschouwde tijdvak.

Wij hebben Malaka verlaten op het oogenblik dat sultan Sakèndar Sjah op den troon was gekomen. Hij was nog Javaan maar de grondslagen voor een vermaleisching der hofhouding waren gelegd. Paramisora en de met hem meegekomen Javanen huwden met de vrouwen des lands, zij schiepen een adelstand uit de visschersbevolking, — lieden van lage geboorte en halve wilden, noemt Barros hen; het volgende geslacht sprak Maleisch, de hofhouding werd Maleisch, de massa der bevolking bleef wat zij was, tusschen beiden in stonden de vreemde kooplieden en hun Maleisch-sprekende nakomelingen; met hen stond of viel de grootheid van Malaka. In de *Commentarios* heet het dat Sakèndar door toedoen zijner echtgenoote, een dochter van den koning van Pasè, tot den islam zou zijn overgegaan. Het verhaal wordt er niet waarschijnlijker op, als men erbij verneemt dat deze koning zelf eerst kortgeleden mohammedaan was geworden, wat niet juist kan zijn, daar Samoedra-

Pasè overlang moslimsch was. Men bevindt zich in veiliger vaarwater door overreding van de zijde der Goedjaraten in het geding te brengen, hun vurige, mohammedaansche gezindheid was bekend. Barros zegt met zooveel woorden dat Goedjaraten en Perzen de bekeerders van Malaka zijn geweest.

De Goedjaraten speelden in Malaka de eerste rol, zij hadden de meeste kennis van de zeevaart, verzekeren de Portugeezen. Zij dreven den grootsten handel. Toen de Portugeezen in 1511 vóór Malaka verschenen, bleek ook de Javaansche kolonie zeer belangrijk te zijn. Het leger van den sultan bestond uit Javanen; er waren groote Javaansche kooplieden, één hunner had 5 à 6000 Javaansche slaven; en d'Albuquerque nam 60 Javaansche scheepstimmerlieden met hun gezinnen — zij waren dus in Malaka gevestigd — mee naar Indië omdat zij voortreffelijke scheepsbouwers waren zooals in Indië niet te vinden waren. Er had zich in de eeuw van Malaka's bestaan een verdeeling van arbeid voltrokken. De Indiërs met de Goedjaraten aan het hoofd bevoeren nu het traject Indië—Malaka; het traject Malaka—Oost-Java was den Javanen toegevallen. Men hoort in de Portugeesche berichten niet meer van Goedjaraten die op Oost-Java varen. Bovendien was Malaka voor zijn voeding van elders afhankelijk, de stad had zich niet zoo kunnen uitbreiden als de toevoer van levensmiddelen niet verzekerd ware geweest, en deze moesten van Java komen. Het blijkt ook wel uit de herhaalde pogingen van Javaansche oorlogsvloten om de Portugeezen van Malaka te verdrijven dat men de plaats min of meer als een onderhoorigheid, althans als een economische voorpost, beschouwde. Voor de islami-seering van Java is dit een punt van groot belang. De Javanen kwamen hier in een mohammedaansch centrum; voor zoover zij het nog niet waren, werden ze hier, los van hun vaderlandsche omgeving, gemakkelijk moslim en vermeerderden, als ze naar Java terugkeerden, het leger der mohammedanen. Java werd in Malaka bekeerd.

De inheemsche bevolking van Malaka, de eigenlijk-gezegde Maleiers, betoonden zich ijverige mohammedanen, zij worden deswegen, evenals hun vorst, door Ma Hoean geprezen. Vervolgens is Malaka als verbreider van den islam op het Maleische Schiereiland opgetreden tot ten slotte de geheele Maleische bevolking mohammedaansch was geworden. Data zijn hier slechts enkele te geven. Men kan zich het proces het best voorstellen als een voortschrijdende islamiseering, van Malaka uit langs de kusten. Met het ontoegankelijke, bijna onbewoonde binnenland bemoeide men zich niet. Het rijk Pahang dat zich ongeveer van de zuidpunt van het schiereiland aan de oostkust noordwaarts op tot wellicht 4° N.B. uitstreckte, had omstreeks 1460 nog een niet-mohammedaansch vorst. Spoedig daarop is de verandering gekomen, in 1475 stierf de eerste sultan van Pahang, zoon van den toenmaligen sultan van Malaka. Zijn graf is teruggevonden. De grafsteen vertoont dezelfde vormen en zijn op dezelfde wijze van Koranspreuken voorzien als die van Malik al Saleh,

den stichter van Samoedra († 1297). Het schrift van het paneel waarin de naam van den overledene is gegrift, is anders dan op de overige paneelen. Ook deze steenen blijken dus op bestelling geleverd en zoo al niet uit Cambay zelf afkomstig, dan toch door een steenhouwer in Cambayschen stijl vervaardigd te zijn. Onderzoek van de steensoort zou hier misschien zekerheid kunnen brengen. Zij versterken de meening, dat de verloren gegane monumenten van Malaka eveneens Goedjaratsch zijn geweest.

Ten noorden van Pahang ligt Trengganoe, waar vroeger over gesproken is. 't Wordt vazal van Malaka en nog in 1587 beschouwde het zich als zoodanig en voldeed aan een oproeping van Djohor, de voortzetting van Malaka. Trengganoe grenst noordwaarts aan Kalantan; er is omtrent den tijd van islamiseering van dit rijk niets bekend; zijn staat was onzeker, het schijnt bij tijden onder het verder noordwaarts gelegen Patani gestaan te hebben. Patani was de noordelijkste, door Maleiers bewoonde staat op de oostkust van het schiereiland, het ligt het naast aan den zetel van het Siameesche rijk en de Siameesche invloed is hier steeds overwegend gebleven. Toen Siam in 1908 gedwongen werd Kalantan en Trengganoe aan Engeland af te staan, heeft het Patani behouden. Nadat het land van Malaka den islam ontvangen had, trokken de banden des geloofs daarheen. De islamiseering is ten ruwe in de tweede helft der 15e eeuw te stellen. Aan de westkust lag in het noorden het rijk Kedah; hier wordt in 1474 een mohammedaansch vorst gemeld. De islam is bij de grenzen van het door Maleiers bewoonde gebied blijven staan; in de rijken Pegoe aan de westkust, Siam aan de oostkust, beiden boeddhistisch. is hij niet doorgedrongen.

Malaka's invloed heeft zich ook op den Sumatraanschen overwal doen gevoelen. Was tijdens de bezoeken van Ma Hoean en Fei Hsin de islam tot Aroe en Tamijang doorgedrongen, incidenteel blijken in de 15e eeuw zuidelijker gebieden mohammedaansch te zijn, Rokan was dit in de eerste helft, Kampar en Indragiri waren het in de tweede helft der 15e eeuw. Het tusschengelegen Siak zal men er ook wel toe mogen rekenen. Evenals op het schiereiland heeft men hier met kuststrooken te doen. De terreinsgesteldheid is echter anders. Langs de oostkust van Sumatra strekt zich een breede, alluviale, moerassige kuststrook uit die alleen op de hogere gedeelten bewoonbaar is. Anderzijds stellen de machtige waterwegen in staat, het land dieper in te trekken dan op het schiereiland het geval is.

De verandering, die op Java in de 15e eeuw heeft plaatsgegrepen blijkt als men de mededeelingen van Ma Hoean en Barros vergelijkt. Toen, in 1415, waren er in de havens van Oost-Java, ongeveer van Toeban tot Soerabaja, mohammedaansche vreemdelingenkolonies, maar de inheemsche bevolking was Hindoe-Javaansch; nu, in 1498, waren „eenige havens” mohammedaansch, Barros duidt ze niet verder aan.

Het verschil in den toestand aan het begin en aan het einde der 15e eeuw is intusschen duidelijk: middelerwijl is de inheemsche bevolking van genoemde streken voor den islam gewonnen, de bijl was aan den voet van den boom gelegd. De eerstvolgende jaren zouden de beslissing brengen, zij zullen later, als de 16e eeuw aan de orde is, uitvoerig besproken worden.

Blijven de Moluksche eilanden, het laatst door Barros genoemde, mohammedaansche gebied in 1498. — De Portugeezen verstonden onder „Molucos” of „Malucos”, — een meervoudig gemaakt Moloeko —, de keten van kleine eilanden ten westen van Halmaheira, het groote, grillig gevormde eiland dat in zijn vorm aan Celebes doet denken. De andere naam Djailolo gold meer in het bijzonder van het westelijke gedeelte. De naam „Molucos”, waarvan „Molukken” een latere vernederlandsching is, is reeds door de Portugeezen, daarna door de Nederlanders over een groot deel van de eilandenwereld tusschen Celebes en Nieuw-Guinea uitgebreid, zonder ooit een vaste begrenzing te krijgen. Wij gebruiken het hier, als Barros en Valentijn, in zijn oorspronkelijke beteekenis van de eilandjes ten westen van Halmaheira. Ternate, Tidore, Batjan verdienen als zetels van sultanaten afzonderlijke vermelding, Djailolo had een tijdlang een eigen sultan.

Valentijn heeft zich met voorliefde met den Grooten Oost, de Molukken inclus, beziggehouden. Hij bracht er het grootste gedeelte zijner Indische jaren door, heeft er (Moluksch) Maleisch geleerd en het gebied in alle richtingen doorkruist. Met stalen ijver heeft hij alles opgeteekend wat hij grijpen en vangen kon en er bijna de helft van zijn werk mee gevuld. Hij had het voordeel twee en een halve eeuw dicht bij de gebeurtenissen te staan dan wij. Wat dit voor de mondelinge overlevering beteekent, is duidelijk, maar ook de schriftelijke bronnen die hij gebruikte, verkeerden toen in beteren staat dan nu. Dit geldt in het bijzonder van die in het Ternataansch. De geschiedschrijving was bij de Moluksche vorsten in eere. Helaas is er zeer weinig van over. Hun rijken zijn een schaduw van wat zij eens waren, hun geschiedbladen zijn verschrompeld. Toch is men even verrast in een omstreeks 1886 door den toenmaligen resident De Clercq opgesteld werk over de residentie Ternate te lezen dat de vorsten nog kronieken over den ouden tijd bleken te bezitten. Valentijn heeft de Ternataansche teksten zeker niet kunnen lezen; hij die zoo prat pleegt te gaan op zijn, niet overmatige, kennis van het Maleisch, zou er ons niet onkundig van hebben gelaten indien dit wel het geval ware geweest. Een verwijt is dit allerminst, alle hulpmiddelen om deze niet-Indonesische taal te leeren, ontbraken. Men is heden ten dage niet veel verder. Hij moet dus den inhoud hebben leeren kennen uit vertalingen of mondelinge mededeelingen in het Maleisch. Wat hij ons mededeelt, is verward en oncritisch, maar alle omstandigheden in aanmerking genomen toch voldoende om te betreuren dat deze bronnen verloren zijn

gegaan. Het weinige wat hij in veel woorden meedeelt, vestigt den indruk dat deze Ternataansche geschiedenissen niet zoo onnoozel waren als de Maleische kronieken; de chronologie is zwak, maar de opeenvolging der gebeurtenissen is, zoover na te gaan, tamelijk wel betracht. Het is om deze redenen dat Valentijn, onder het noodige voorbehoud, nog de beste bron is voor wat zich in den ouden tijd in de Molukken heeft afgespeeld.

Wat de islamiseering der Molukken betreft, valt uit zijn werk het volgende te putten. In de eerste plaats zegt hij dat Moloeko oorspronkelijk den naam van West-Halmaheira was, van hieruit waren op de vóór de kust liggende eilanden volksplantingen tot stand gebracht, waarop de naam zou zijn overgegaan. Hij zou een argument voor zijn bewering hebben kunnen ontleenen aan Oudboegineesche verhalen die Taranatè en Malokoe onderscheiden zonder dat evenwel is uit te maken waar dit laatste te zoeken is. In den Makassaarschen tekst van het Bonggaaisch tractaat — dus van veel later tijd — wordt de sultan van Ternate echter Karaeng Malokoe genoemd.

De Molukken dankten hun beteekenis aan de kruidnagelen. De kruidnagelboom groeide in het wild, maar werd ook aangeplant. De inboorlingen zamelden de vruchten, handelaren van elders kochten ze op en brachten ze met hun schepen westwaarts. De Javanen moeten reeds vroeg aan dezen handel hebben deelgenomen. Marco Polo vertelt, als hij over Java spreekt, dat het eiland o.a. nootmuskaat en kruidnagelen voortbrengt. Hij had zijn kennis van Java uit de tweede hand daar hij het eiland niet bezocht. Het is natuurlijk niet juist dat Java de specerijen voortbracht, het was er de markt van. De Javanen brachten dus reeds in dien tijd de specerijen uit de Molukken en Banda aan en te scheep werden zij verder naar de kust van Malabar — volgens Marco Polo — gebracht. De door Valentijn meege-deelde inheemsche overlevering zegt dat in de 14e eeuw Javanen en Arabieren, versta: uit Indië komende, mohammedaansche handelaren, den specerijenhandel in handen hadden. Het is duidelijk, in verband met het door Marco Polo gezegde, dat die handel zijn weg over de Oostjavaansche havens nam.

Als eerste, mohammedaansche vorst van Ternate wordt Marhoem genoemd, een Arabisch woord dat „wijlen” beteekent en dus een posthume naam is, gegeven toen men reeds mohammedaan was. Hij regeerde van 1465 tot kort vóór 1486. Volgens anderen was het zijn zoon en opvolger Zainalabidin die tot den islam overging. Van dezen vorst wordt verder verteld dat hij een bedevaart naar Java ondernam om den panembahan, meer bekend als soenan, van Giri, een hooggeëerd godsdienstleeraar te Giri bij Gresik te bezoeken en door hem onderwezen te worden. Tijdens zijn regeering nam het aantal mohammedanen met behulp van proselyten makende Javanen zeer toe. Van Tidore geldt m. m. hetzelfde. Men kan dus de islamiseering der Molukken in het laatste kwart der 15e eeuw stellen. Barros stelt haar vroeger, om-

streeks tachtig jaren vóór de komst der Portugeezen, doch om boven uiteengezette redenen meenen wij in dit geval aan de berichten van Valentijn de voorkeur te moeten geven.

Alle inheemsche berichten loopten erop uit dat de Molukken den islam van Java hebben ontvangen. Er zijn geen feiten bekend, die daar tegen pleiten. De Javanen die de Molukken bezochten, waren bewoners van de geïslamiseerde streken van Java's noordoostkust en zij kwamen, naar Barros' woord, „langs den weg des handels”.

§ 6. JAVA

In Januari 1514 schrijft de Portugeesche gouverneur van Malaka Ruy de Brito aan den Koning: „Java is een groot eiland. Het heeft twee kafir-vorsten: de een heet koning van Soenda, de ander koning van Java. Het heele eiland is één, enkel wordt het verdeeld door een rivier die hier en daar droog is . . . De stranden der zee zijn van Mooren, en (wel) erg machtige; groote kooplui en heeren heeten zich gouverneurs. Ze hebben veel jonken, grooten overvloed. Ze hadden altijd handel met Malaka. Eenigen hunner zijn onze vrienden; de anderen kunnen wel niet minder doen”. Er waren dus twee vorsten, beiden heidensch; overeenkomstig het inheemsche spraakgebruik, nog heden, beperkt de Brito den naam Java tot het land der Javanen. „Het heele eiland is één”, heeft de bedoeling de gangbare voorstelling dat het westen en overig Java twee onderscheidene eilanden waren, te rectificeeren.

Over West-Java en zijn heidenschen koning zal later gesproken worden, wij bepalen ons voorhands tot het eigenlijke Java. De centrale macht was hier dus nog een Hindoe-Javaansch rijk, het pleegt met Madjapahit vereenzelvigd te worden. Krom heeft de mogelijkheid belicht dat Madjapahit reeds eerder voor een ander Hindoe-Javaansch rijk had plaatsgemaakt en dit laatste, waarvan de naam overigens niet bekend is, voor den islam het veld heeft moeten ruimen. Zoolang hieromtrent nog geen zekerheid bestaat, schijnt het 't beste in overeenstemming met de traditie, van Madjapahit te blijven spreken. Dit rijk Madjapahit dan bestond nog in 1514, maar het nijdde ten ondergang.

De Portugeesche geschiedschrijver Castanheda zegt, sprekende over het Java van Albuquerque's tijd (1511): „De voornaamste vorst van het eiland is heidensch, en woont in het binnenland, en is een groot heer van gebied en machtig van volk. Aan den zeekant (d.i. de noordkust, de zuidkust werd niet bevaren) zijn er andere koningen die Mooren zijn en aan dezen heiden gehoorzamen, en bij tijden tegen hem opstaan en hij onderwerpt ze (dan) weer”. Het is duidelijk dat deze Mooren aan den zeekant allengs sterker moesten worden ten koste van het van de buitenwereld afgesloten gedeelte des rijks. De weg naar Malaka stond hun open, de talrijke en aanzienlijke, Javaansche kolonie aldaar was mohammedaansch. Mogen er al

Hindoe-Javanen hun weg naar Malaka gevonden hebben, zij gingen er in de smeltkroes en werkten, op Java teruggekeerd, mede tot verbreiding van het nieuwe geloof. Stellig drong de mohammedaansche propaganda ook tot het Hindoe-Javaansche centrum door. Mohammedanen van de peripherie zullen er cellenbouw hebben gedreven. Het woord is in dit geval vooral niet minder juist dan met betrekking tot de propaganda waarvoor het is uitgevonden; wij zagen vroeger reeds hoe elke mohammedaan die zich te midden van niet-mohammedanen nederzet als een cel die neiging heeft aan te groeien, werkt. Deze cellenbouw is onder de verdraagzame Hindoe-Javanen ongestoord zijn gang kunnen gaan. Als voorbeeld dat hij tot hogere kringen reikte, kan op het graf van een blijkbaar aanzienlijke, mohammedaansche vrouw te Trawoelan, een begraafplaats nabij de oude hoofdstad Madjapahit, aldaar in 1448 overleden, gewezen worden. De overlevering wil dat hier een Tjempa'sche prinses die met den vorst van Madjapahit gehuwd was, begraven ligt. Er zal van de zijde van een Hindoe-Javaansch vorst geen bezwaar zijn geweest met een mohammedaansche te trouwen; den laatsten vorst van Lombok, in voortdurenden, openlijken strijd met zijn mohammedaansche, Sasaksche onderdanen, belette dit niet met een mohammedaansche gehuwd te zijn en een moskee te bouwen; van de andere zijde is zooiets niet te verwachten. Een mohammedaansche vrouw kan wettelijk niet met een ongeloovige getrouwd zijn; dat een eigen onderdaan zich laat vinden 's vorsten echtgenoot te worden, hoewel zulk een huwelijk naar de bepalingen der Wet niet anders is dan overspel, is te begrijpen. Maar van de dochter van een mohammedaanschen vorst is dat uitgesloten. Een mohammedaansch vorst van Tjampa is onbekend, het gehindoeïseerde vorstenhuis nam eerst met den ondergang van het rijk in 1470 een einde. Er blijft van de legende der Tjampa'sche koningsdochter slechts over dat er in de eerste helft der 15e eeuw reeds in het hart van Madjapahit een mohammedaansche, aanzienlijke vrouw geleefd heeft, dit blijft een feit van symptomatische waarde.

Van buiten telkens aangevallen, inwendig doorwoeld, moest voor Madjapahit het oogenblik aanbreken, dat het onder den mohammedaanschen aandrang ineenzakte. De gouverneurs der zeeprovincies waren elk afzonderlijk niet sterk genoeg; toen zij zich aaneensloten, hadden zij de overmacht.

Rouffaer heeft in een bekend artikel: „Wanneer is Madjapait gevallen?” de door hemzelf gestelde vraag trachten te beantwoorden, Krom heeft zijn onderzoek aangevuld en verbeterd, hij komt tot de slotsom, dat het tijdstip tusschen 1513 en 1528 te stellen is.

Ook de Javaansche geschiedschrijving heeft zich begrijpelijkerwijze met dit zeer belangrijk tijdsgewricht in het leven van het Javaansche volk uitvoerig beziggehouden. Van haar is het bericht dat er een coalitie van mohammedaansche potentaten tot stand kwam, waartoe de gouverneur van Madoera, de Heer van Toeban, de gou-

verneur van Soerabaja, de godsdienstleeraar van Giri, onder leiding van den adipati van Bintara, het latere Demak, toetraden. Voor hun gezamenlijken aandrang zwichtte Madjapahit. Hadden zij tezamen de gebieden onder zich, waar Barros' „eenige havens" die mohammedaansch waren, lagen? De vraag laat zich niet beantwoorden, doch het valt op dat de leiding der bondgenooten bij Demak berustte, dat dit dus als de eerste en machtigste gold. Er was vroeger steeds sprake van havens in de streek tusschen Toeban en Soerabaja. Thans blijkt er een nieuwe haven Djapara in Midden-Java opgekomen te zijn, waarvan men de belangrijkheid kan afmeten naar de plaats die Demak, waarvan het de haven was, in de coalitie innam. De vaart op de Molukken werd nog steeds van uit de Oostjavaansche havens onderhouden, dat is tot in den Compagniestijd zoo gebleven. De opkomst van Djapara moet dus op een of andere wijze met Malaka in verband staan; denkelijk dankte het zijn bloei aan den uitvoer (daarheen) van rijst en andere levensmiddelen waarvoor die plaats, naar reeds werd opgemerkt, van Java afhankelijk was. Dit verklaart ook, dat in Demak-Djapara een nieuw, mohammedaansch centrum kon ontstaan.

De Javaansche geschiedboeken, de zgn. babad's, lichten ons over de bijzonderheden van den jarenlangen strijd tusschen Madjapahit en zijn vazallen niet in, noch omtrent het tijdstip van der laatsten zege. Voor den Javaanschen historicus geldt: „Alles Vergänglichliche ist nur ein Gleichniss", hij streeft ernaar den zin der geschiedenis, in tafereelen voor het oog ontrold, te doen beseffen. De geheele beschrijving van dit tijdperk wordt gedragen door de gedachte dat in de harmonie van het heelal de islam op Java moest volgen op het Hindoe-Javanisme; Demak, den heerschenden mohammedaanschen staat, komt de macht over Java toe, omdat zij op wonderbaarlijke wijze van Madjapahit op hetzelfde is overgegaan. Die overgang staat boven elk menschelijk oordeel van rechtmatigheid, hij *is* rechtmatig omdat hij heeft plaatsgehad. Hieruit is duidelijk dat wij op allerlei vragen die ons op de lippen komen, geen antwoord krijgen.

Na den val van Madjapahit waren er geen Hindoe-Javaansche vorsten en oversten des volks meer. De islamiseering van Java was hiermee een kwestie van tijd; over haar graad zal in een slothoofdstuk nog iets worden gezegd.

Er moet een uitzondering gemaakt worden voor het uiterste oosten van het eiland. In 1528 was er nog een heidsche gebieder van Panaroekan; dit weten wij door de Portugeezen die in dit jaar afgezanten van hem in Malaka ontvingen. Hoever zijn gebied reikte, is niet te bepalen. — Een Portugeesch avonturier, Mendez Pinto, die den tocht medemaakte, verhaalt dat de vorst van Demak in 1546 vóór Djapara een vloot samentrok en een expeditieleger uitrustte om een inval in Pasoeroean te doen. De „koning" van Panaroekan is admiraal van de vloot. Men vaart echter naar Panaroekan en tast die plaats aan. Dat kan natuurlijk niet. De zaak wordt duidelijk als men beide plaatsnamen verwisselt: de expeditie was tegen Panaroekan

gericht en de koning van Pasoeroean was admiraal. Verder is de tekst zuiver, de koning van Panaroekan, „principe” van Balambangan, was nog heidensch. Het doel werd niet bereikt, de expeditie liep op een débacle voor Demak uit. Balambangan is de toenmalige naam voor het uiterste oosten van Java, het omvatte, zoo ruim mogelijk gerekend, de tegenwoordige residenties Prabalingga en Basoeki; Pasoeroean behoorde er zeker niet toe. Eenige jaren later, in 1559, toen Portugeezen er aankeerden, was Panaroekan nog steeds heidensch, ook nog toen de Hollanders der Eerste Schipvaart in 1595 Balambangan en Panaroekan bezochten. D'Eerste Boeck zegt dat niet met zooveel woorden, maar het valt op te maken uit hetgeen er over Panaroekan gezegd wordt. Er wonen, zegt Lodewijcksz., veel Javaansche christenen — die dat ongetwijfeld door de Portugeezen, die er ook talrijk waren, waren gemaakt. Het zal wel niet beteekenen dat alle Javanen christenen waren. Uit het feit dat van die overige Javanen niet gezegd wordt dat zij Mooren zijn — het woord dat de Nederlanders in dien tijd ook gebruikten, en nog lang daarna, om mohammedanen aan te duiden — mag geconcludeerd worden dat zij er niet waren. Wij vernemen verder dat de Moorsche koning van Pasoeroean een krijgstocht tegen Panaroekan en Balambangan had ondernomen, maar vóór Panaroekan was afgeslagen. Dit kan een herinnering aan de expeditie van 1546 zijn. Het land is nog lang daarna Hindoe-Javaansch gebleven, in het oude geloof gesteund door Balische invasies. Eerst in de tweede helft der 18e eeuw is de Oosthoek van Java volledig geïslamiseerd. In het hoogste gedeelte van het Tengger-gebergte hebben eenige dorpen tot den huidigen dag aan den islam weerstand geboden.

§ 7. SOENDA. MADOERA

Soenda of de Pasoendan, het land der Soendaneezen, lag terzijde van de groote handelsroute Malaka—Midden- en Oost-Java, men hoort er niet van. Ongeveer met het begin der 16e eeuw komt hierin verandering, dan begint de pepercultuur eenige beteekenis te krijgen, wat zich in belangstelling van Portugeesche zijde weerspiegelt. In 1514 had het, naar wij zagen, nog een heidenschen koning, maar waarschijnlijk zijn er in de havenstad Soenda Kalapa, later herdoopt in Djaketra, het tegenwoordige Batavia, reeds mohammedaansche kooplieden gevestigd geweest, want de Portugeezen noemen onder de mohammedanen die de handelswijk Oepih in Malaka bewoonden, mede lieden van Soenda. En dat die mohammedanen een gevaar voor de heerschappij van den heidenschen vorst begonnen op te leveren, valt hieruit op te maken dat hij dadelijk na de vestiging der Portugeezen aldaar, met Affonso d'Albuquerque onderhandelingen had geopend, volgens Barbosa omstreeks 1517/18 door een bereidverklaring zich onder Portugal's heerschappij te stellen, gevolgd. De hoofdstad Pakoewan — het rijk heette Padjadjaran — lag in

het binnenland, ter plaatse van Batoetoelis bij Buitenzorg. Uit Portugeesche bron stamt ook het eerste, stellige gegeven dat wij over de islamiseering van het land bezitten. Voor het overige zijn wij bijna geheel op de traditie aangewezen, die wel ruim vloeit maar in zichzelf vol tegenstrijdigheden is. Men vervalt in de noodzaak de waarschijnlijkheid der verschillende tradities tegen elkaar af te wegen. Zoo komt men tot een, onvermijdelijk subjectief, oordeel hoe de loop van zaken mogelijk geweest is. Djajadiningrat heeft in een critische beschouwing van het voornaamste geschiedverhaal, de Sadjarah Banten, en andere overleveringen betreffende West-Java een weg door den doolhof afgebakend, voor zoover dat doenlijk is.

In 1522 zond de gouverneur van Malaka, Jorge d'Albuquerque, een neef van den grooten Affonso, een scheepsmacht onder Henrique Leme naar Soenda Kalapa om handelsbetrekkingen aan te knopen. De Portugeezen hoopten er peper te verkrijgen, de vorst (sangjang) zocht bij hen steun tegen mohammedaansche agressie. Er werd tot wederzijdsche tevredenheid een verdrag gesloten en de Portugeezen plaatsten een padrão, een gedenksteen, zooals was voorgeschreven wanneer zij een land voor den koning van Portugal in bezit namen. Zoo was het echter door den vorst niet bedoeld; hij wees, zooals in het bewaarde verdrag van vrede en vriendschap is opgenomen, voor het oprichten van den steen de plaats aan waar de Portugeezen vergunning kregen een fort te bouwen. De steen is in 1918 bij bouwwerken in de Prinsenstraat te Batavia opgedolven, hoogstwaarschijnlijk ter plaatse, waar hij is opgericht. Het duurde tot 1526 vóórleer de Portugeezen in de gelegenheid waren een vloot van Malaka af te zenden om aan het verdrag door het bouwen van een fort uitvoering te geven. Eén der schepen geraakte van de andere gescheiden en liep bij Soenda Kalapa op het strand. De bemanning werd door mohammedanen, die daar sedert weinige dagen heer en meester waren, begin 1527, afgemaakt. De stad was door iemand dien de Portugeezen Falatehan of Faletahan noemen, veroverd. Hij was een man van lage geboorte en afkomstig van het vaker genoemde Pasè in Noord-Sumatra. Aan hetgeen over die plaats gezegd is, kan worden toegevoegd dat het een geestelijk centrum was, dat nog in de 17e eeuw een beroemde zoon als wetgeleerde aan het Atjèhsche hof verschaft en van niet nader te bepalen beteekenis voor de islamiseering van Java, in welks bekeeringslegenden Pasè als oudere broeder in den geloove meermalen wordt genoemd. Falatehan had zijn vaderstad verlaten toen zij door de Portugeezen in 1521 veroverd werd. Hij had zich toen naar Mekka begeven, had daar 2 à 3 jaar gestudeerd en keerde toen naar Pasè terug. Maar, zegt Barros, door de aanwezigheid van een Portugeesche vesting het terrein niet gunstig vindende om den islam te verbreiden, ging hij naar Djapara. Wanneer men hier denkt aan tot den islam bekeeren, is het gezegde onjuist, want Pasè was overlang mohammedaansch; dit kan niet Barros' bedoeling geweest zijn, want het was hem bekend dat Pasè mohammedaansch was, hij moet hier aan het werk van een godsdienst-

leeraar gedacht hebben. Men kan zich denken dat Falatehan in Pasè, nu het in handen der ongeloofigen was gevallen, niet wenschte te blijven. Het is echter onbegrijpelijk hoe Barros zeggen kan dat hij in het eveneens mohammedaansche Djapara den koning en vele anderen bekeerde. Waarschijnlijk is dit zoo te verbeteren dat de koning (van Demak) den uit Mekka teruggekeerden geleerde — in dien tijd een hooge zeldzaamheid — als voorlichter in godsdienstzaken aan zich verbond. Vóór Soenda Kalapa toonde zich de geestelijke raadsman ook bedreven met het zwaard. De koning had hem toestemming gegeven zich naar „Banten, stad van Soenda” te begeven om die te bekeeren. Hij had succes bij het hoofd der plaats en vroeg nu aan den vorst van Demak hem troepen te zenden, aan welk verzoek deze voldeed. Het zullen deze troepen zijn, met welke hij aanvang 1527 Soenda Kalapa vermeersterde.

In Tjerbon, ook Tjarebon en Tjerebon, de Soendaneezen zeggen Tjirebon, de Nederlandsche benaming luidt Cheribon, ligt Soenan Goenoeng Djati (posthume naam naar zijn laatste rustplaats) begraven, hij is de groote heilige van West-Java, die als invoerder van den islam wordt geëerd. Op verschillende gronden wordt hij voor denzelfden als Falatehan gehouden, hij is de stamvader der Tjerebonsche vorstenhuizen. Het maakt den indruk dat hij zich weinig om de wereldsche zaken van zijn ambt bekommerde en het leven van een beoefenaar der heilige wetenschap leidde, aldus tot de levenspraktijk zijner jonge jaren terugkeerende, tot hij op hoogen leeftijd overleed. Eerst in 1592, na zijn dood, werd zijn residentie ommuurd, de traditie heeft ook niets bewaard wat aan Tjerebon als vorstenzetel in dien tijd doet denken, dit klemmt te meer dewijl dit van Banten niet twijfelachtig is. Het schijnt dus dat Falatehan, na eenigen tijd den heiligen oorlog te hebben gevoerd, zich in Tjerebon vestigde, van welke plaats met haar achterland hij wel heer werd maar overigens als hooggeëerd wetgeleerde en theoloog levende en aldus op zijn wijze den islam verbreidende. Aan de Bantensche dynastie bleef voorbehouden den islam in geheel West-Java de heerschappij te verschaffen en over Zuid-Sumatra uit te breiden. Soenan Goenoeng Djati geldt als haar stamvader.

Er is nog een ander persoon die in verband met de islamiseering van West-Java genoemd moet worden. In 1513 verscheen een groote, Javaansche oorlogsvloot vóór Malaka met de kennelijke bedoeling de Portugeezen van daar te verdrijven. Zij kwam van Djapara, was een mohammedaansche onderneming en stond onder bevel van zekeren Pati Oenoës of — Joenoës, de Portugeezen schrijven Pate Onuz of Pate Unuz. Hij verloor den slag en was gedwongen naar zijn punt van uitgang terug te keeren. Zijn strijdjonk, die hij onbeschadigd uit den strijd gered had, zette hij als herinnering te Djapara op het strand. Castanheda weet nu te vertellen — Barros heeft dit bericht niet — dat zijn landgenooten uit bewondering voor zijn dappere daad — die dan toch op een mislukking was uitgelopen — hem koning van Demak maakten. Dit was in 1513. Enkele maanden later treffen Portugeezen hem aan in de stad Sedajoe „welke van Pate Unuz was”, niet als vorst, want pati komt als titel van gou-

verneurs voor — hertogen bij ons, zegt Pinto —; de vorst was adipati (Sang Adipati van Demak). De toevoeging van Castanheda is dus onjuist. Barros daarentegen zegt dat Pati Oenoës later koning van Soenda werd. Wij vernemen daar niet meer van, het blijft, tot tweemaal toe, bij een aankondiging. Dit laat zich echter hieruit verklaren dat Barros met zijn geschiedenis niet zoo ver gekomen is. Het is mogelijk — niet meer dan een gissing — dat Castanheda Soenda met Demak heeft verward. Uit latere gebeurtenissen staat het vast dat de islamiseering van de Pasoendan van Demak is uitgegaan en dan zou het niet behoeven te verwonderen dat een hoog staatsdienaar als Pati Oenoës, die blijkens zijn aanwezigheid in Sedajoe niet in ongenade gevallen was, de leiding werd opgedragen en hij „koning van Soenda” werd, wel te verstaan, onder suzeriniteit van Demak. Veel tijd is hem daarvoor niet gegund geweest, in 1521, nog vóór Falatehan's komst op Java, overleed hij. Bij zijn dood stond het werk nog in zijn begin. Alleen Banten en Tjerebon, beiden met het naaste achterland Javaansche taal-eilanden op Soendaasch gebied, komen als aangrijpingspunten van den Javaanschen inval in aanmerking. Daar Banten bij Falatehan's komst aldaar nog heidensch was, blijft alleen Tjerebon als plaats waar Pati Oenoës zijn werk begonnen is en zijn kortstondige residentie heeft gehad, over. Falatehan zou later zijn plaats innemen. — De hier gegeven uiteenzetting blijft echter onzeker, in de traditie is Pati Oenoës onbekend.

Als voorbeeld van Demak's suzeriniteit kan genoemd worden de reeds genoemde expeditie naar Panaroekan waaraan Pinto deelnam. Banten werd toen opgeroepen met een aantal troepen aan den tocht deel te nemen en voldeed aan den last. Pinto noemt den vorst van Banten Tagaril, naar het schijnt is hij dezelfde als Hasanoëddin, zoon van Falatehan. Hij wordt verder genoemd: koning van Soenda, niet ten onrechte, want Falatehan leefde teruggetrokken in Tjerebon en Banten ontwikkelde wereldsche macht.

Van Banten is ook de actie uitgegaan om de islamiseering in het binnenland volledig te maken. Djajadiningrat is van oordeel dat de hoofdplaats van Padjadjaran eerst in 1579/'80 is ingenomen. De havenplaats Banten werd een belangrijke pepermarkt; onder de vreemde handelaren bevonden zich weder Goedjaraten. Het valt op dat overal waar zij talrijk waren, de mohammedaansche gezindheid krachtig was: op de noordkust van Atjèh, in Malaka, zoo ook in Banten; dit land heeft steeds groote gehechtheid aan den islam getoond.

Het opkomende Banten heeft den islam verder uitgedragen naar Zuid-Sumatra. De traditie verbindt dit werk aan den persoon van Hasanoëddin. In allen gevalle zijn in de 2e helft der 16e eeuw Lampoeng en Benkoelen, met uitzondering wellicht van het door Minangkabausche Maleiers bewoonde, noordelijkste gedeelte, onder Banten gebracht. Wanneer tegen het einde der eeuw dit land den hieronder genoemden krijgstoct naar Palembang onderneemt, worden volgens de Pararaton, een

MOSKEE TE BANTEN (WEST-JAVA), EENS DE HOOFDPLAATS VAN HET VOORMALIGE BANTENSCH E RIJK,
THANS VERVALLEN. HET AAN EEN VUURTOREN HERINNEREND GEBOUW LINKS IS DE MENARA (MINARET);
RECHTS VAN DE MOSKEE, OP DE FOTO NIET MEER ZICHTBAAR, LIGGEN SULTANSGRAVEN.

Javaansch geschiedboek, de poenggawa's (regenten) van Toelang Bawang, (Si) poetih, Lampoeng (Teloek betoeng) en Samangka, allen Lampoengsche landschappen, opgeroepen. Evenals elders heeft de islam zich in deze wingewesten van de kust naar het binnenland bewogen; het onttrekt zich aan onze waarneming wanneer men zeggen kan dat het geheele land geïslamiseerd was.

De krijgstoct naar Palembang is nauwkeurig te bepalen. Immers toen op 22 (of 23) Juni 1596 de schepen van De Houtman ter reede van Banten het anker lieten vallen, was de vorst die dien tocht had ondernomen, weinige dagen van te voren vóór Palembang gesneuveld. De Sadjarah Banten zegt dat Moehammad — zoo heette hij — in Palembang de ongeloovigen was gaan bestrijden. Het is onaannemelijk dat de stad Palembang toen nog niet mohammedaansch geweest zou zijn. Pati Oenoës keerde er in 1512 op weg naar Malaka aan en kreeg er versterkingen; de toemenggoeng, heer der stad Palembang, ging als tweede persoon van de vloot mee. Er was scheepvaart en geregeld verkeer met Malaka en Java. Maar Moehammad was een vroom man — dit staat vast —, en wie den heiligen oorlog voert, kwijt zich van een godsdienstplicht. De Sadjarah Banten kan met recht van heiligen oorlog spreken, als zij de strijd tegen de heidensche bewoners van de Palembangsche bovenlanden in de gedachten heeft. Maar dan moet men de stad en naaste omgeving er buiten laten. De dood van den jongen vorst maakte aan de expeditie, nog vóór Palembang ingenomen was, een einde. De uitbreiding van den islam in het Palembangsche achterland is niettemin voortgegaan, doch langzaam. Eerst in 1919 gingen de Pasemah's, een stam die aan den voet van het Barisangebergte, op de grens van Benkoelen, woont, als laatsten tot den islam over.

Volledigheidshalve worde nog medegedeeld, dat in het gebergte van Zuid-Banten in enkele desa's een kleine groep menschen teruggetrokken leeft, de Badoej's, die tot heden nog niet tot den islam zijn overgegaan.

Het lot van Madoera is steeds aan dat van het grootere eiland verbonden geweest; van Java weerklinkt de geschiedenis, over Madoera wordt gezwegen. De Javaansche geschiedenis noemt onder de mohammedaansche lotgenooten die zich tegen Madjapahit verbonden ook de boepati van Madoera. Onder Madoera is hier wel het westelijke gedeelte van het eiland te verstaan; boepati is gouverneur, regent, de naam duidt niet op zelfstandigheid. Hij was dus mohammedaan en zijn gebied was moslimsch. De havens van Madoera zijn niet belangrijk, zij hadden geen beteekenis voor het internationaal verkeer. De verbinding met de buitenwereld leidde over Java, maar dat dan ook zeer gemakkelijk. Men zal zich waarschijnlijk de islamiseering van Madoera op dezelfde wijze als die der zeeprovincies op Java's kust moeten voorstellen, wellicht in tijd iets later. De traditie bevestigt dit in zooverre dat zij de islamiseering aan de naar Java toegekeerde westspits laat beginnen. Omtrent den

tijd van islamiseering der oostelijk van het hoofdeiland gelegen, ook door Madoe-reezen bewoonde eilanden, ontbreekt elk gegeven.

§ 8. SUMATRA VAN DE 15^e EEUW TOT HEDEN DE EILANDEN TUSSCHEN SUMATRA EN BORNEO

De Portugeezen vermelden onder degenen die na de verovering van Malaka aldaar ten handel kwamen, ook lieden van Minangkabau. Zij brachten goud in ruil voor kleedjes als anderszins. Albuquerque zegt in een brief van 1512 dat de mijn van Minangkabau tegenover Malaka, d.w.z. aan de overzijde van de straat lag. Van daar, het Batanghari-bekken, mogelijk ook de Kampar, kwamen dus de Minangkabausche schepen. De kuststrook blijft hier buiten beschouwing. Langs de oostkust van Sumatra loopt een alluviaal, steeds aangroeiend moeras, eigenlijk land in wording, toen smaller dan nu, waar de Minangkabauers zich buiten gehouden hebben. De schaarsche bevolking is er van elders neergestreken. Het gebied der Minangkabauers lag meer landwaarts in, in het midden- en bovenstroomgebied der rivieren. Albuquerque spreekt van „mijn”, het zullen er wel meer geweest zijn, bovendien werd stroomgoud gewonnen door wassching van rivierzand. In de 14^e eeuw bewoonden de Minangkabauers reeds de Padangsche bovenlanden, zooals gevonden oudheden uitwijzen. Van daar moeten zij zich verder westwaarts hebben uitgebreid tot zij de kust van den Indischen Oceaan bereikten; in het begin der 16^e eeuw waren zij daar reeds gevestigd, want, terwijl Affonso d'Albuquerque in Malaka was, kwamen daar drie met goud geladen schepen aan uit het koninkrijk Minangkabau, dat aan de andere zijde van Sumatra naar het zuiden gelegen was, gelijk het verluidt. Het volk van dit koninkrijk is heidensch, wordt eraan toegevoegd. Dit geldt dus van de bezoekers van de westkust. Men zou derhalve kunnen aarzelen of de Minangkabauers van het Batanghari-bekken en de Boven-Kampar ook heidensch waren, maar waar de berichten duidelijk oost- en westkust onder één naam Minangkabau samenvatten en de Portugeezen overigens omtrent den godsdienst der Oost-Minangkabauers die geregelde gasten in Malaka waren, goed onder-richt konden zijn, en er voorts niet van mohammedaansche Minangkabauers gesproken wordt, is het vooralsnog het waarschijnlijkst, dat ook zij nog heidensch waren.

Evenwel, lang heeft hun heidendom niet meer geduurd. Want in denzelfden tijd waarvan hier sprake is, begon in het uiterste noordwesten van Sumatra, in de streek die wij Groot-Atjèh noemen, het rijk Atjèh op te komen. Veroveringen op noord- en oostkust kunnen hier voorbij gegaan worden, dat was alles reeds mohammedaansch land. Anders stond het op de westkust. Van Groot-Atjèh langs de kust zuidwaarts

gaande, bereikt men eerst Daja. Hier is aan de monding der Daja-rivier het graf van een mohammedaansch vorst weergevonden die in 1497 overleed; hij was de zoon van den eersten sultan van Atjèh. Hoe het er in het hierbij aansluitende gedeelte der kust uitzag, is moeilijk te zeggen; de Atjèhsche nederzettingen, die men hier vindt, worden over het algemeen als jong beschouwd, het dan volgend gebied (Tapa'toean) is een Minangkabausche kolonie. Bij Singkèl begon, zoo niet aan zee, dan toch dicht bij de kust, Bataksch territoir. Aan de kust volgen op hen de Minangkabauers, Natal is reeds goeddeels Minangkabausch; hun gebied loopt door tot in het noorden der residentie Bengkoelen (Moeko-moeko). Hierna kwam men in het land dat Banten onderworpen en mohammedaansch gemaakt had.

Hun zuidwaartsche expansie bracht de Atjèhers in botsing met de Bataks. De gouverneur van Malaka, Pero de Faria, ontving in 1539 bezoek van een afgezant van den „vorst der Bataks”. De vorst stond op voet van oorlog met de Atjèhers, die hem wilden dwingen tot den islam over te gaan. Hij had zich zijn vijanden tot dusver van het lijf gehouden, maar vroeg nu hulp aan den gouverneur van Malaka. Faria zond een Maleisch scheepje en Mendez Pinto voer mee om handelsinlichtingen in te winnen. Hij is dezelfde man als wij, op een later tijdstip, in Djapara ontmoeten; deze tocht was zijn eerste avontuur, hij was juist met Faria in het oosten aangekomen. Er is uit zijn opgesmukt verhaal van den tocht zooveel duidelijk, dat de vorst der Bataks in het bovenstroomgebied der rivier van Singkèl woonde. Mocht Atjèh in later tijd nog pogingen gedaan hebben om den islam in de Bataklanden in te voeren, dan zijn die mislukt, de Bataks zijn tot in de 19e eeuw heidenen gebleven. Minangkabau hebben de Atjèhers onder hun macht gebracht door het bezetten van eenige punten aan de kust. Zij kozen daarvoor plaatsen uit die voor den uitvoer van peper van belang waren. Deze machtsuitbreiding schijnt zonder strijd te zijn geschied, evenzoo hebben de Minangkabauers den islam gemakkelijk aangenomen. De inheemsche traditie is éénstemmig dat zij dien van Atjèh hebben ontvingen. De tijd waarin zich de islamiseering voltrok, is benaderend op het midden der 16e eeuw te stellen, zij kreeg snel haar beslag. Wat het oostelijkste gedeelte van het Minangkabausche gebied betreft, moet de mogelijkheid opengelaten worden dat de bekeering van de oostkust is uitgegaan. Minangkabau is thans een door en door mohammedaansch land.

Junghuhn constateert na een verblijf in de Bataklanden gedurende de jaren 1840 en 1841 dat de Bataks — hij heeft hier die in het zuiden op het oog — niettegenstaande de krachtige, door Minangkabauers gevoerde propaganda, niet mohammedaansch waren; hij schrijft het mislukken dier propaganda hieraan toe, dat zij met geweld en roof gepaard ging. Inderdaad hadden de Bataks in de toen beëindigde Padri-oorlogen veel van roovende, plunderende en slaven makende Minangkabausche benden te lijden gehad. Even later spreekt Junghuhn van mohammedaan-

sche Bataks, die waren er dus wel maar hun aantal legde geen gewicht in de schaal.

De verandering komt na de afwijzing van het uit het volk zelf voortgekomen verzoek om zendelingen en nadat ons bestuur geregelde toestanden had geschapen, wat aan de invoering van den islam bevorderlijk was. Wij betreuren wel eens dat het voorgeslacht niet meer van hetgeen in zijn dagen geschiedde, te boek heeft gesteld. Hier is nu een gewichtige gebeurtenis, de islamiseering van een land, als het ware onder onze oogen voltrokken, waarvan nooit een beschrijving gegeven is, thans ook niet meer te geven is. De eenige bakens op dezen weg zijn korte mededeelingen (niet altijd juist) in de koloniale verslagen. Men kan ze aldus samenvatten: De beweging ging van zuid naar noord, ze begon aan de Minangkabausche grens, breidde zich over geheel Mandailing en Angkola uit, trok noordwaarts tot het noordelijkste punt waar nog Bataks aan zee wonen; hier, in de ommelanden van Baros (Baroes) en van Sibolga is de islam echter niet alleenheerschend. Ten noorden van Padang si dempoean stuitte hij in Toba op de zending. Dit alles speelt zich in hoofdzaak tusschen de jaren 1860 en 1890 af. Ook over de wijze waarop de propaganda gevoerd werd, leeren de koloniale verslagen iets. Godsdienstleeraars uit Minangkabausch gebied, vooral Natal, bezochten het land en predikten. De hoofden, mohammedaansch geworden, bevorderden hun werk. Het graf van één dier uit Natal afkomstige predikers bevindt zich bij Panjaboengan (Klein Mandailing) en staat in hooge eere. Het tot het gewest Sumatra's Oostkust behorende oostelijke Batakland grenst aan de door Javanen, Soendanezen en Maleiers bewoonde kuststrook. In dit land, lang een bolwerk van het heidendom, deed de islam in het begin dezer eeuw zijn intrede. In de laatste jaren is hij gestadig en vrij belangrijk gegroeid, de beweging gaat van de kust naar het bergland, dus van oost naar west. Thans is hier ongeveer $\frac{1}{3}$ der Bataksche bevolking mohammedaansch tegenover $\frac{1}{3}$ christen en ruim de helft heidensch. Begrijpt men ook de zeer talrijke, zelfstandig gevestigde Javaansche kolonisten en de Maleiers, welke echter weinig te beduiden hebben, in de rekening, dan is daar dezen allen mohammedaan zijn, ongeveer $\frac{1}{3}$ der totale bevolking van dit gebied mohammedaansch tegenover nog niet $\frac{1}{4}$ voor de christenen. De groote meerderheid der godsdienstleeraren zijn Bataks uit Mandailing, verder zijn er Minangkabauers, Bantenners die nu den van Sumatra ontvangen islam weder terugbrengen, en anderen onder.

Alle Bataks tezamen genomen is de kleine helft nog heiden, zij zijn voor de toekomst de groote onbekende. Christendom en islam zullen op hen inwerken. De mohammedaansche propaganda laat ook niet af te trachten christenen tot zich te trekken. Er zijn dus voor den islam in de Bataklanden nog geen vaste grenzen te trekken. Thans is ongeveer 30 % der bevolking mohammedaansch, vooral het zuidelijke Batakland, $\frac{1}{4}$ is christen, de rest is heidensch.

Het hooggebergte dat het binnenland van Atjèh inneemt, wordt door Gajo's bewoond; zij beschouwden zich tot de vestiging van het Nederlandsch gezag in het begin dezer eeuw als aan Atjèh onderhoorig; de Atjèhsche sultans hebben er ook inderdaad staatkundig gezag uitgeoefend. Zij zijn mohammedanen. Aanknoopend aan een op zichzelf staande mededeeling in de Maleische geschiedenis van het rijk (Samoedra) Pasè, dat er bij de prediking van den islam in Pasè een volksstam was welke dien godsdienst niet wilde aannemen en deswege naar den bovenloop der Peusangan-rivier, waaraan de hoofdplaats Samoedra-Pasè lag, vluchtte, weshalve zij Gajo genoemd worden, voegt de geschiedenis eraan toe, komt prof. Snouck Hurgronje tot het besluit dat de Gajo's tusschen 1300 en 1600 geleidelijk den islam hebben aangenomen.

De zgn. Alaslanden, eigenlijk één hoog dal, worden ook door een mohammedaansche bevolking bewoond.

Het eiland Sumatra overziende blijkt dit dus thans, met uitzondering van een deel der Bataklanden dat heidensch of christelijk is, mohammedaansch te zijn.

Van de eilanden tusschen Sumatra en Borneo is zeer weinig bekend; zij zijn thans allen mohammedaansch, doch omtrent den tijd, waarin dat geschied is, heerscht onzekerheid.

Wat den Riau-Lingga-archipel betreft, deze is door zgn. kust-Maleiers bewoond en de laatste sultan van Malaka heeft, na uit zijn land verdreven te zijn, op het eiland Bintan verblijf gehouden, dat dus in dien tijd wel mohammedaansch zal geweest zijn. Toen Ma Hoean zijn bezoekreis deed, waren de bewoners aan de straat van Lingga nog heidensch, want hij laat zich afkeurend over hen uit. Het meest aannemelijk schijnt om de islamiseering in het expansie-tijdperk van Malaka in de tweede helft der 15e eeuw te stellen.

Van de Natoena-, Anambas- en Tambelan-eilanden is niets bekend.

De Karimata-eilanders genoten de eer door Ma Hoean opgemerkt te worden; hij misprijst ze, dus waren ze in zijn tijd wel heidensch. Soekadana (West-Borneo), waartoe ze behoorden in het begin der 17e eeuw, was toen juist mohammedaansch geworden. Als uiterste grenzen voor de islamiseering kan men dus ± 1425 en ± 1625 stellen.

Bangka en Blitoeng, de belangrijkste eilanden, worden in oudere, Chineesche berichten nog al eens genoemd, maar als de nieuwe godsdienst hier haar intrede doet, zwijgen zij en de Portugeezen die hen moesten vervangen, hebben zich er niet mee ingelaten. Zoo is slechts met zekerheid te zeggen dat de bevolking tijdens Ma Hoean nog heidensch was.

§ 9. BORNEO EN DE FILIPPIJNEN

Als Duarte Barbosa den lof zingt van Malaka als de grootste handelsstad ter wereld, noemt hij onder de vele goederen die daar worden aangebracht ook paarlen. Ongetwijfeld kwamen die van de Soeloe-eilanden, vanouds om hun parelvisserijen bekend. Kamfer vermeldt hij niet, een onwillekeurig verzuim, want als hij tot het hoofdstuk over Broenai gevorderd is, beschrijft hij uitvoerig de kamfer, het voornaamste uitvoerproduct van het land en boven alle andere soorten geprezen; een deel daarvan vond zeker zijn weg naar Malaka. Broenai was een oude stad. Eeuwenlang onderhield zij betrekkingen met China. De Chineesche berichten spreken er uitvoerig over: het was een stad met uitgebreid gezag over andere gebieden, zij had een handelsstelsel, de schrijfkunst werd er beoefend, er was in de 10e eeuw een vorst die een bewonderaar van het boeddhisme was, kortom, aan een Dajaksch stamhoofd valt hier niet te denken; blijkbaar was de gebiedsregeraar een havenkoning van vreemden bloede. Volgens een Chineesche bron van 1618 was de vorst van Chineesche afstamming. Zijn voorvader was met Cheng Ho, dus in het begin der 15e eeuw, uit China gekomen. Dit geldt dus ook voor den vorst die mohammedaan werd. De betrouwbaarheid der Chineesche berichten in aanmerking genomen, verdient dit de aandacht, al is de juistheid niet vast te stellen. Van de bevolking zal wel gelden dat zij in deze handelsstad op vreemden bodem van gemengde samenstelling was. De gouverneur van Malaka de Brito schrijft in zijn hoogergenoemden brief (van 1514) aan koning Manoel van Portugal: „de koning van Broenai is heiden, de handelaren zijn Mooren”. Barbosa herhaalt kort daarop dat de koning heiden is. De beide schepen die het overschot van Magalhães' eskader aan boord hadden, liepen in 1521 de haven van Broenai binnen. Het tooneel was veranderd. De koning was nu ook mohammedaan en spreidde vorstelijke praal ten toon. Pigafetta, één der opvarenden, schatte het aantal huisgezinnen op 25000; al mag men dit getal met een korreltje zout nemen, Broenai was blijkbaar een volkrijke stad. Iets later, in 1530, werd de haven door Portugeesche schepen aangedaan. De stad was weer gegroeid, zij had nu een steenen omwalling.

De opbloei van Broenai als handelsstad, hier zoo duidelijk te volgen, was een gevolg van de bezetting van Malaka door de Portugeezen. Hun monopolistisch streven dreef vele oostersche kooplieden naar elders. Broenai was een dier plaatsen.

De Portugeezen hadden in Malaka ook Luzonners aangetroffen, een verzamelnaam voor bewoners van Luzon, in het bijzonder van Manila, hoofdzakelijk wel Maleiers en Tagalogs, de laatsten in Manila en omgeving inheemsch. De vorst van Broenai had om dezen tijd (1521) een Luzonschen „prins” als admiraal van zijn vloot. Er was dus een handelsweg die van Malaka langs de noordkust van Borneo naar den Soeloe-archipel en de Filippijnen leidde. Aan dezen weg werd Broenai de heer-

schende macht; tevens, nadat de vorst tot den islam was overgegaan, het centrum der verbreiding van het nieuwe geloof. Zijn macht lag vooral ter zee. Pigafetta verhaalt dat in de omgeving der stad heidensche Dajaks woonden met wien de vorst voortdurend in oorlog was, maar terwijl de Spaansche schepen er lagen, kwam een vloot terug van een expeditie naar de westkust waar zij Lawe, naar wij meenen het benedenstroomgebied van de Kapoeas, op de Javanen veroverd had. Het is niet zeker of dit met vestiging van den islam gepaard is gegaan. De Javanen toch, aan wien Lawe ontworsteld was, kunnen mohammedanen van de noordkust geweest zijn die hun geloof in het wingewest hadden overgeplant. Daar staat tegenover dat het zuidelijk van Lawe gelegen Soekadana eerst omstreeks het begin der 17e eeuw is overgegaan en dit gebied was toch ondergeschikt aan den mohammedaanschen „koning” van Soerabaja volgens de verzekering van Bloemaert, een Compagniesdienaar die er in de jaren 1608 en 1609 woonde. Andere plaatsen op de noordkust van Borneo waar in 1530 handelaren waren gevestigd, die dus eilanden van mohammedaansche vreemdelingen vormden, waren in het westen Sarawak en Maloedoe in het uiterste noordoosten. Merkwaardigerwijze heeft de islam onder de Dajaks van de noordkust tot heden minder vorderingen gemaakt dan elders.

Het bleek den Spanjaarden van Magalhães' vloot dat verscheidene plaatsen in den Filippijnschen archipel onder den sultan van Broenai stonden. Kagajan Soeloe bezigde hij als een verbanningsoord. Ook Palawan en nog vele andere, niet genoemde eilanden behoorden hem. Hij oefende suprematie over de Soeloe-eilanden, met welks vorst hij vermaagschapt was.

De Soeloeneezen — zij zelve noemen zich Soeg, van Soeloeg, Maleisch Solor, waarnaar zij ook wel Soloreezen worden genoemd — vormen een afzonderlijk volk met een eigen taal. De geschriften die de oude geschiedenis des lands verhalen, zijn ten deele in het Maleisch gesteld en weten ook van vreemdelingen die zich als vorsten en godsdienstleeraars vestigden; onder de laatsten zijn, zooals het in de traditie behoort, ook Arabieren. De traditie is in zooverre aannemelijk dat de overal rondzwalkende Soloreezen zich met andere elementen hebben vermengd, ook kan het zeer wel zijn dat personen van verschillende streken aan de invoering van den islam hebben meegewerkt. De tradities loopen echter uiteen en stellen de islamiseering veel te vroeg. Barbosa constateert dat Soeloe in denzelfden tijd als Broenai nog heidensch was. Waar nu dit laatste rijk zijn gezag over Soeloe heeft uitgebreid en zijn expansie nadat het mohammedaansch geworden was, begint, is het hoogstwaarschijnlijk, dat Soeloe den islam van Broenai heeft ontvangen. Naar luid van Spaansche berichten breidde de islam zich hier in de jaren 1526—1535 uit. Verder noordelijk troffen de eerste Spanjaarden op verschillende, Filippijnsche eilanden mohammedaansche, vreemde handelaren aan, maar de bevolking was heidensch.

Het heeft eenigen tijd geduurd vóór de islam op Magindanao, het groote eiland dat nu aan de beurt kwam, vasten voet kreeg. Wij ontleenen aan een Spaansch bericht van 1578 dat de vorst van Magindanao en een deel van het volk mohammedaansch waren. Onder dezen naam is niet het geheele eiland maar het westelijk gedeelte van de zuidkust te verstaan. Tien jaar later schrijft bisschop Salazar dat er niet meer dan drie jaar tevoren predikers van Broenai en van Ternate, den grooten buur in het zuiden, naar het eiland waren gekomen; Soeloe noemt hij niet. Er werden moskeeën gebouwd, de knapen werden besneden, er was een godsdienstschool verrezen, de islam was bezig het land te veroveren. Doch de Spanjaarden bedekten nu de Filippijnen met een goed-georganiseerde missie die een dam opwierp tegen verdere uitbreiding naar het Noorden. Wat geïslamiseerd was, bleef mohammedaansch, maar de islam kwam niet verder. De grenzen van het tegenwoordig door mohammedanen bewoonde Zuiden der Filippijnen hebben zich in de 16e eeuw gezet. Mohammedaansche kooplieden, die de reisgenooten van Magalhães reeds op verschillende eilanden verspreid hadden aangetroffen, bleven nadien het noordelijk deel der Filippijnen bezoeken zonder de inheemsche bevolking in het geloof op te nemen. Zoo was het nog toen Legazpi in 1565 de Filippijnen duurzaam voor Spanje in bezit kwam nemen. In 1570 besloot hij Luzon te veroveren; hier trof hij te Manila een groote, mohammedaansche handelarenkolonie aan en ook Tagalogs die zich bij haar hadden aangesloten. Deze kolonie is in de volgende verwickelingen en gevechten te niet gegaan, ook onder de inheemsche bevolking heeft de islam geen sporen nagelaten. De Spanjaarden zijn de eenigen geweest die in den strijd met den islam om de ziel der heidenen de volstrekte zege hebben behaald.

De mohammedanen nemen in het gemeenebest der Filippijnen een eigenaardige plaats in. Het voornaamste bedrijf der Soloreezen was zeeroof. Als stoutmoedige zeeroovers zwierven zij door den ganschen Indischen Archipel. De bestrijding van deze zeerooverij heeft van de Spanjaarden, Nederlanders, later in de 19e eeuw toen zij in Singapore geen veilige wijkplaats meer vonden, ook van de Engelschen groote inspanning gevergd. Toen zij ten slotte in 1878 door de Spanjaarden ten onder waren gebracht, hadden zij meteen hun weerbaarheid verloren en leidden als visschers een kommerlijk bestaan. Van de zgn. Illanoen's van Zuid-Magindanao geldt m. m. hetzelfde. Zij blijven een roerig element, de Amerikanen en na hen de Filippijnsche regeering zijn herhaaldelijk tegen hen opgetreden. Zij beklagen zich over achteruitzetting, in hoeverre dat juist is, kan van hieruit niet beoordeeld worden. De diepere oorzaak zal wel een gevoel van malaise zijn. Het oude handwerk kunnen zij niet meer uitoefenen, een nieuw hebben zij niet gevonden, in ontwikkeling staan zij bij de Filipino's (= de christen-Filippijners) achter, zoodat betrekkingen die eenige scholing vereischen, door Filipino's worden waargenomen. Zoolang de „Moro's" — zooals zij nog steeds heeten — er niet in slagen in andere beroepen

zich een bestaan te verschaffen en in ontwikkeling de Filipino's op zijde te streven, ziet het er voor den islam in de Filippijnen weinig hoopvol uit.

Sultan Mahmoed, Malaka's laatste vorst, van huis en hof verdreven, vestigde zich na eenige omzwervingen einde 1526 aan de rivier van Djohor. Het rijk Djohor, het zuidelijkste gedeelte van het Maleische schiereiland beslaande, werd de voortzetting van Maleisch Malaka. Van hier zijn volgens de overlevering van Sambas de menschen afkomstig die dit in den noordwesthoek van Nederlandsch Borneo gelegen rijkje hebben bevolkt. Er is niets dat zich tegen de overlevering verzet en zij vindt bevestiging in Nederlandsche berichten dat Sambas in het begin der 17e eeuw vazal van Djohor was. De stichting van dit Maleische rijkje en daarmee de intrede van den islam in dit deel van Borneo is ongeveer in de tweede helft der 16e eeuw te stellen; het kan zelfs iets vroeger geweest zijn.

De ligging van Zuid-Borneo tegenover Java's noordkust heeft haar invloed uitgeoefend op de lotgevallen van het land. In den Hindoe-Javaanschen tijd was het een belangrijke buitenbezitting van Madjapahit en de Javaansche invloed was er dienovereenkomstig grooter dan in verderaf gelegen onderhoorigheden. Cense stelt de invoering van den islam, op grond van aan de Kroniek van Bandjarmasin ontleende gegevens, op $\pm$ 1550. De naaste aanleiding daartoe was een dynastiek geschil waarin één der partijen de hulp van Demak genoot. Dit land zette hiermee de suzeriniteit van Madjapahit voort, alzoo blijvende in de historische lijn die Demak op Java de voortzetting in islamitisch gewaad van Madjapahit deed zijn. De prijs van die hulp zou dan geweest zijn dat Zuid-Borneo, meer in het bijzonder het benedenstroomgebied van de Baritoe den islam aannam. In het uiterste westen der zuidkust ligt het rijkje Kota waringin, waar de islam onder den eersten vorst omstreeks 1620 is ingevoerd.

Ten slotte is, volgens Mallinckrodt, op de oostkust de islam ingevoerd in Pasir, een Boegineesch rijkje, omstreeks 1600. Daar de Boegineezen in het eigen land toen nog niet mohammedaansch waren, zou hij dus van elders moeten zijn gekomen. De inheemsche traditie luidt dat de invoerder een Arabier was die met de dochter van den vorst trouwde, een cliché-voorstelling die zonder bevestiging uit andere bron, voor kennisgeving moet worden aangenomen. Van Koetai is weder niets met zekerheid bekend, de invoering van den islam zou hier uit denzelfden tijd dateeren, voor Beraoe en Boeloengan wordt zij een eeuw later gesteld.

De lieden, die zich langs de kusten van Borneo vestigden en daar den islam brachten, waren van verschillende herkomst: Maleiers, Boegineezen, Soeloeneezen, Magindanaoërs, Javanen. Zij waren dus van verschillende spraken, toch is het Maleisch de algemeene taal der mohammedanen op Borneo geworden, op de oostkust echter ook Boegineesch. Zoodra Dajaks tot den islam overgaan, noemen zij zich Maleier;

Maleier is dus synoniem met mohammedaan zijn. Deze Maleische kustzone is van ongelijke breedte, in het algemeen dringt de kustbevolking langs de waterwegen het binnenland binnen. Het diepst is zij doorgedrongen in het stroomgebied der Baritoë; aan den rechter oever dier rivier strekt zich het Oeloe Soengai genoemde gebied, met mohammedaansche bevolking, tot ver in het binnenland uit. De mohammedaansche grenslijn schuift steeds verder binnenwaarts. Sedert de 19e eeuw wordt de vrije uitbreiding van den islam eenigermate belemmerd doch niet gestuit door de zending in Zuid-, de missie in West-Borneo.

§ 10. DE GROOTE OOST

De specerij-eilanden, sedert eeuwen een doelwit van den wereldhandel en door hun producten in de geheele, oude wereld bekend, waren tot de komst der Europeeërs in Azië in een waas van onbekendheid gehuld geweest. Met hun komst beginnen de bronnen opeens ruim te vloeien; Portugeezen en Spanjaarden hebben de gebeurtenissen die zich in de 16e eeuw op dit schouwtooneel afspeelden, tot in bijzonderheden afgemaakt. Het is een geschiedenis van bloed en vuur. Zij behoort tot een volgend hoofdstuk en zal hier alleen voor zoover zij meer rechtstreeks met de uitbreiding van den islam in verband staat, worden aangeroerd.

De Molukken waren, naar wij zagen, bij den aanvang der 16e eeuw mohammedaansch. Op Halmaheira woonden aan de naar de Moluksche eilanden toegekeerde zijde mohammedanen, overigens was dit groote eiland heidensch. De mededeeling van Barbosa, dat de kruidnagelen aan heidenen en Mooren toebehoorden, is aldus te verstaan.

Wat de Banda-eilanden betreft, zegt dezelfde Barbosa, dat er zoowel Mooren als heidenen woonden. Barros noemt ze niet, wat kan beteekenen dat ze in 1498 nog niet mohammedaansch waren, maar zeker is dat toch niet, want Barros bepaalt zich tot een summiere aanduiding van mohammedaansche gebieden en het zou kunnen zijn dat hij daarom Banda, dat slechts uit een zestal zeer kleine eilandjes bestaat, onvermeld liet. Banda produceerde niet alleen de slechts daar groeiende muskaatnoten maar zijn inwoners dreven ook handel overzee. Zij haalden kruidnagelen uit de Molukken, brachten die naar Banda, hier kwamen handelaren van Java en Malaka ze met de nootmuskaat inruilen tegen Indische kleedjes en andere zaken om ze vervolgens verder westwaarts te vervoeren. Voor deze laatste handelaren had dit het voordeel dat zij den handelsweg die van het Westen naar de Molukken over Banda liep, niet verder dan tot dit punt behoefden af te leggen. Er waren intusschen ook handelaren die naar de Molukken door gingen. De Molukkanen zelf dreven geen zeehandel. Banda is dus niet later dan de Molukken met de mohammedaansche kooplieden in aanraking gekomen; het is dan ook niet gewaagd te veronderstellen

INTERIEUR VAN DE MOSKEE TE MEDAN.

SCHILDERIJ VAN F. J. J. DOOTJES.

dat de islamiseering van den Banda-archipel ongeveer in denzelfden tijd als die der Molukken moet worden gesteld. Zoo Barbosa goed is ingelicht en er inderdaad in zijn dagen nog heidenen in Banda werden aangetroffen, dan moet toch zeer kort daarna de islamiseering een voldongen feit zijn geweest. Waren zijn berichtgevers Portugeezen, dan is dit indirecte getuigenis van den stand van den islam op Banda het eenige Portugeesche bericht dat wij daaromtrent bezitten. Want nadien is er van verwickelingen tusschen mohammedanen en heidenen nimmer sprake, in tegenstelling met Halmaheira en de Ambonsche eilanden, welker geschiedenis vol is van strijd tusschen mohammedanen en niet-mohammedanen.

Toen de eerste Portugeesche schepen in de Molukken verschenen om kruidnagelen te koopen, werden zij door de vorsten, onder wie die van Ternate en Tidore de voornaamste waren, goed ontvangen. Voor de Molukkanen waren alle koopers welkom. Door allerlei omstandigheden: wangedrag en trouweloosheid der Portugeezen, smading van den islam, geharrewar van Portugeezen en Spanjaarden onderling, niet het minst door het monopolistisch streven der Portugeezen, waaraan door vaste vestigingen in de Molukken kracht werd bijgezet, werd de verhouding slechter en slechter. Uit deze lange, stormachtige periode, die eerst met den smadelijken aftocht der Portugeezen van Ternate (1575) eindigde, zij slechts aangestipt dat van Moluksche zijde de aanvallen vaak tegen door de Portugeesche paters tot het christendom bekeerde heidenen van Halmaheira gericht werden; missie-ijver wekte mohammedaansche reactie en de laatste heeft het veld behouden. Na van Ternate te zijn verdreven, hebben de Portugeezen nog een fort op Tidore bezeten, maar zij waren te zwak om de uitbreiding van den islam iets in den weg te leggen. Later is de mohammedaansche propaganda geluwd, want toen in het laatst der vorige eeuw de zending, thans van protestantsche zijde, weer werd opgevat, bleken nog groote stukken van Halmaheira heidensch te zijn.

Van meer beteekenis is de versterking zijner macht die Ternate in de verte gezocht heeft. Het vond daar de ruimte van beweging die het in eigen huis door de Portugeezen ontnomen was. De uitbreiding van gebied beteekende tevens verbreiding van den islam. Een en ander is vooral het werk geweest der sultans Hajoer (1535—1570) en Baboellah (1570—1584) en zal, voor zoover het tooneel ervan buiten den Grooten Oost gelegen is, in het volgende hoofdstuk behandeld worden.

Reeds vóór Hajoer waren Boeroe, Ceram en de Ambonsche eilanden voor het grootste deel onder Ternataansch gezag gebracht. Hier werd aan een reeds bestaande, andere mohammedaansche macht de hand gereikt. De Ambongroep, zegt Barbosa, bestaat uit vele eilanden, door heidenen bewoond. Daar zijn vele groote roeivaartuigen waarin de Mooren plotselinge rooftochten van het eene eiland naar het andere maken. — Dit wijst dan toch op de nabijheid van mohammedanen en die waren er inderdaad te vinden. Stelt men zich het eiland Ambon voor als een groote kap en

een kleine voet, door een smalle landstrook aan elkaar verbonden, dan ligt aan den bovenkant der kap, ongeveer in het midden, Hitoe. Het was een nederzetting van handelaren. Volgens Valentijn was een Gorammer, op het voetspoor van koning Zainalabidin van Ternate of gelijktijdig met dezen, omstreeks 1500 naar Java getogen en daar in de leer gegaan, in de eerstvolgende jaren het hoofd der plaats. Hij heette sedert, waarschijnlijk naar de plaats waar hij gestudeerd had, Pati Toeban. Met „Gorammer” worden lieden van Gorong bedoeld, een eilandje ten oosten van Ceram, dat ook een handelscentrum was. Tusschen Banda en de Molukken gelegen, was Hitoe een verzamelpunt voor de Javanen die op beide streken handelden. Ook Makassaren kwamen hier ten handel. Voortdurend van Java gevoed, in relatie met Radja boekit, waarmee niemand anders dan de eerwaarde leeraar van Giri bij Gresik, die hierboven onder de mohammedaansche coalitie-genooten op Java genoemd werd, bedoeld wordt, werd het een sterk punt tot uitbreiding des islams en zijn beteekenis nam nog toe nadat omstreeks 1530, volgens het getuigenis van een betrouwbaar berichtgever, den Spanjaard Urdaneta, de nagelcultuur van de Molukken naar de Ambonsche eilanden werd overgebracht. Waren de Javanen van Hitoe niet door de Portugeezen gestoord, zij zouden eerlang Boeroe en de Ambonsche eilanden hebben geïslamiseerd. De stoornis was tweërlei: in den specerijen-handel die de Javanen in handen hadden, en in de verbreiding van het geloof. Tegenover de mohammedaansche propaganda stelden de Portugeezen de prediking van het christendom en hadden daarmee succes onder de heidenen, doch de mannen van Hitoe bemoeilijkten hun werk zooveel zij konden. Zoo ontstond een toestand van telkens uitbrekende vijandelijkheden tusschen mohammedanen en inheemsche christenen, de laatsten gesteund, eerst door de Portugeezen, later door de Compagnie. In elkaars nabijheid gelegen negorijen bevochten elkaar en er zijn stroomen bloed gevloeid. De verhoudingen hebben zich ten slotte aldus gestabiliseerd dat Hitoe's kust, verscheidene dorpen langs de kusten van Ceram, vooral in het Oosten, Boeroe om de baai van Kajeli, eenige negorijen van de Ambonsche eilanden Haroekoe en Sapa-roea thans mohammedaansch zijn.

Op de Banda-eilanden is de islam door de Compagnie te gronde gericht.

Mohammedaansch zijn ook de Ceram-laut eilanden met inbegrip der Goronggroep ten oosten van Séran, zeker sedert de 16e eeuw; overwegend-moslimsch zijn de hierbij oostwaarts aansluitende Watoe-bela-eilanden. Nog verder naar het zuid-oosten liggen de Kai-eilanden waar een derde der bevolking mohammedaansch is; het is onbekend van wanneer de islam hier dateert.

Voor het overige treft men op verschillende plaatsen in den grooten Oost en op Nieuw-Guinea die om handelsbelangen of andere redenen vreemdelingen hebben aangetrokken, min of meer aanzienlijke, mohammedaansche kolonies aan.

§ 11. CELEBES

Het naar het zuiden gekeerde been van Celebes is het land der Boegineezen en Makassaren. Zij treden eerst laat in de geschiedenis op. In den Nagarakrtagama komt Makassar onder de landstreken die de hoogheid van Madjapahit erkennen, voor; het wordt daar een eiland genoemd, een misvatting die ook nog bij Portugeesche schrijvers voorkomt. Raffles heeft de legende in de wereld gebracht dat het zeewetboek van Malaka met slechts kleine wijzigingen door verscheidene oude en machtige staten van Celebes was aangenomen. Er was in zijn dagen veel te weinig van Celebes bekend om zoo iets te kunnen zeggen en het is dan ook uit den duim gezogen, naar Matthes heeft aangetoond. „The evil man has wrought, lives after him”, Pardessus heeft in zijn verzameling zeewetten het Maleische (!) handschrift van Raffles, dat zoogenaamd het door Makassaren en Boegineezen aangenomen Maleische zeerecht bevatte, onder den titel: „Code maritime des royaumes Mangkassar (Macassar) et Bougui dans l'île Célèbes”, uitgegeven; de Makassaren en Boegineezen zijn er echter onschuldig aan. Als het waar is dat een vorst van Malaka deze rechtsregels in schrift heeft laten brengen, dan zou het bewuste wetboek slechts bewijzen dat er van Malaka o.m. naar Makassar gevaren werd en dat aldaar rechten van aankomende jonken geheven werden. Dit laatste is ons van Boegineesche havens uit de literatuur bekend.

In de 16e eeuw komt men op vasteren bodem. De Portugeezen vermelden de komst van Makassaarsche schepen op Hitoë. Zij ontvingen in de Molukken ook bezoek van Makassaren die christen wilden worden, daarbij bleek tevens dat Javanen de westkust bezochten en den islam trachtten te verbreiden. De Portugeezen van Malaka dreven ook handel op de baai van Pare-Pare. Men hoort in dezen tijd alleen van Makassaren. Nu bewonen de Makassaren het zuidwestelijk deel van Celebes' zuidbeen, de rest, ongeveer tot waar het been in de romp van Centraal-Celebes overgaat, is Boegineesch, de baai van Pare-Pare is b.v. Boegineesch. Beide volken varen in de toenmalige geschiedbronnen onder de vlag „Makassaren”; deze gaven inderdaad den toon aan. De Portugeezen kwamen in de baai van Pare-Pare specerijen en rijst van het land zelf halen, de Makassaren dreven dus specerijenhandel van Hitoë op Zuid-Celebes. Hoewel zij dus overvloedig met mohammedanen in aanraking kwamen, bleven zij heidenen en toonden geen bereidheid den islam aan te nemen.

In het begin der 17e eeuw komt hierin plotseling een ommekeer. — De Makassaren en de Boegineezen hebben veel van hun geschiedenis te boek gesteld. Het begin dier geschiedverhalen is, als overal elders, legendarisch, maar allengs worden zij meer historisch in den westerschen zin van het woord, zoodat zij een niet te versmaden bron voor kennis van het verleden zijn. Er werden ook dagboeken of kronieken ge-

houden, één ervan, het dagboek der vorsten van Gowa en Tello (Tallo') is in Nederlandsche vertaling toegankelijk. De fata des rijks, waaronder de familiegebeurtenissen van evenveel gewicht worden beschouwd als andere staatsaangelegenheden, worden er kort en zakelijk, sine ira et studio, in aangeteekend. De betrouwbaarheid blijkt wanneer het om gebeurtenissen gaat waaromtrent ook compagniesbescheiden beschikbaar zijn. Deze kronieken waren geen folianten die de eeuwen doorstonden, in de tropen vergaat alles snel. Zij werden vervangen en in het nieuwe boek werd de oude kroniek overgenomen en voortgezet. Bij dat overschrijven werden zij bijgewerkt, de vroegere vorsten zal men b.v. bij hun posthumen naam vermeld vinden. Natuurlijk leverde dit werk gelegenheid fouten en vergissingen te maken. De feiten zijn in het dagboek van Gowa uitvoerig gedateerd in christelijke en mohammedaansche jaartelling. Helaas is dit de zwakke steê der kroniek; de tijdrekeningen zijn vaak niet juist en komen niet met elkaar overeen. Gewoonlijk zijn de fouten binnen enkele jaren begrensd; de chronologische volgorde is, voor zoover na te gaan, wel in acht genomen. Dit bezwaar doet zich dadelijk gevoelen bij het bericht over de invoering van den islam; mohammedaansche en christelijke jaarrekening zijn niet met elkaar te rijmen. Het dagboek begint met eenige feiten der 16e eeuw te noemen, welke hadden plaats gegrepen vóór het begonnen werd, zij worden onder reserve medegedeeld. In het jaar 1603 worden de gerelateerde feiten stellig, hier is het eigenlijke begin der kroniek; het allereerste feit dat is ingeschreven, luidt: „de vorst en zijn zuster (aldus te lezen) omhelzen den islam”, doch de mohammedaansche datum die gegeven wordt weekday incluis, is noch in zichzelf noch in vergelijking met het christelijke jaartal juist. Er zijn allerlei gissingen te maken, we laten die liever achterwege en volstaan met te zeggen dat in verschillende Makassaarsche bronnen het jaartal der christelijke jaartelling, om ons hiertoe te bepalen, van 1603 tot 1607 uiteenloopt. Gelukkig is er een bericht van een tijdgenoot dat ons te hulp komt. Paulus van Soldt die 15 Mei 1607 met een compagniesschip op de reede van Makassar lag, schrijft dat de vorst van Gowa „over vier jaar” den islam had aangenomen; dit brengt ons weer in 1603. Uit een andere kroniek is bekend dat de vorst van het aangrenzende Tallo', die tevens rijksbestierder van Gowa was, eveneens in 1603 mohammedaan werd. Valentijn, die als jaartal van Gowa en Tallo' beiden 1605 geeft, en Roelof Blok voegen hieraan toe dat deze vorst, Karaeng ma'towaya, met zijn posthumen naam: Toemamenanga ri agamanna —” de in zijn geloof ontslapene”, voorging en den vorst van Gowa bewoog hem te volgen. De bovengenoemde zuster van den laatsten, die mede overging, is dan de echtgenoot van den vorst van Tallo' geweest, want deze was met de zuster van den vorst van Gowa gehuwd. De bekeering der vorsten had tengevolge dat in het geheele rijk het nieuwe geloof werd aangenomen. De islam heeft in Zuid-Celebes zonder geweld zijn intrede gedaan. De traditie wijst éénstemmig zekeren Dato' ri Bandang, een Minangkabauer uit Kotatengah, van

wiens antecedenten niets bekend is, als den apostel der Makassaren aan. De kroniek, kort als altijd, noemt hem niet, maar heeft wel d.d. 28 September 1701 de notitie dat op dien dag het bezoek aan het graf van Dato' ri Bandang als officieele gedenk-dag werd ingesteld. — De voortgang van den islam ging niet zachtzinnig. Gowa voerde een reeks oorlogen om de rijkjes van Zuid-Celebes te dwingen den islam aan te nemen. Achtereenvolgens werden geïslamiseerd: Bone (1606), bevestigd door Samuel Denis in een brief aan Heeren XVII van 1612 (bij de Jonge, Opkomst III 322) aldus dat „de Coninck van Goa de Bougisen met geweld onder zijn gemachtetrokken heeft — ende haer nu Moors gemaect heeft”, Soppeng (1609?), Wadjo' (1610), nogmaals Bone, dat in opstand gekomen was (1611), Bima in drie krijgstochten (1616, 1618, 1626), Soembawa, n.l. het rijk van dien naam, het westelijke deel van het gelijknamige eiland, in twee expedities (1618, 1626), Dompoe (op het eiland Soembawa, 1626), Kengkeloe of Tambora (idem, 1626). Boeton, in 1626 veroverd, was reeds mohammedaansch. De man die dit alles tot stand bracht, was de in zijn geloof ontslapene, een wijs bestuurder, een knap koopman en een groot krijgsoverste.

De niet genoemde Boegineesche rijken: Luwu', achter in de golf van Bone, de staatjes aan de westkust, de aangrenzende Mandar-rijkjes, de zgn. Adja-tappareng-staten, ten westen van het meer van Tèmpè, zijn binnen korten tijd mohammedaansch geworden. In de noordelijk van deze laatste gelegen Ma' sènrèmpulu'-staatjes, reeds niet meer Boegineesch, ging het langzamer; in 1687 noteert de kroniek van Gowa dat Doeri mohammedaansch is geworden; dit is tevens het uiterste punt tot waar de islam in het binnenland gekomen is, noordelijk van Doeri beginnen de Toradja-landen, die, zooals bekend, den islam niet hebben aangenomen.

Karaeng ma'towaya strekte zijn veroveringen nog verder uit, het dagboek van Gowa noemt ze niet, doch volgens de geschiedenis van Tallo' veroverde hij bijna geheel Celebes, de Soela-eilanden en de oostkust van Borneo. Er wordt niet gezegd of de invoering van den islam op Soembawa van de verovering van Gowa dateert, vermoedelijk is dat wel het geval; nadien was het eiland mohammedaansch; van moslimsche actie vóór dien tijd is niets bekend, er was wel eenige handel van Javanen op het eiland.

Wij moeten nu weer een eind weegs in de geschiedenis teruggaan om de uitbreiding van het Ternataansche gezag in de 16e eeuw om de Molukken- en Celebes-zeeën te bespreken. Hajoer zond in 1563 een oorlogsvloot onder den troonopvolger Baboellah naar Noord-Celebes. De paters van Ternate, begrijpende dat deze tocht ook aan uitbreiding van den islam zou worden dienstbaar gemaakt, verkregen van den gouverneur Henrique de Sa dat hij naar dezelfde streken een schip uitzond, waarop één hunner meeging. Er is een brief, die over deze reis handelt, bewaard waarin o.a. gezegd wordt dat Noord-Celebes nog heidensch was, slechts in Bolaäng

Mongondow was de vorst kort tevoren, door Ternataansch toedoen, mohammedaan geworden, maar het volk was nog heidensch. De reis van het Portugeesche schip strekte zich niet verder uit dan Tontoli. Hetzij bij deze gelegenheid, hetzij later, zijn de Ternatanen tot de Paloe-baai gekomen, de landen die zij bezochten aan het gezag van den sultan van Ternate onderwerpende. Berichten daarover zijn niet tot ons gekomen, maar het valt te concludeeren uit het verdrag van Boengaya, het z.g.n. Bonggaaisch tractaat, door Speelman in 1667 met Gowa gesloten, waarvan één bepaling luidt, dat Gowa van alle aanspraken op den noordarm van Celebes tot aan de Paloe-baai ten behoeve van Ternate, welks rechten door de Compagnie worden erkend, moest afzien. In den Makassaarschen tekst heet dit: alle land aan gene zijde van, dus benoorden, Mandar; met name genoemd worden Lambaga (?), wat ten oosten van Bwool moet worden gezocht, Kindé (= Bwool), Tontoli, Dampélas, Balésang (= Balaisang, schiereiland ten zuiden van den bocht van Tamboe), Silisa' (Silensak is bij Valentijn een dorp nabij het dorp Balaisang), Kaili. In den Nederlandschen tekst wordt gesproken van: Mandar tot Manado. Op dezelfde wijze doet Gowa ten behoeve van Ternate afstand van alle aanspraken op de oostkusten van Celebes van Menado tot Pantjana (= Moena) en op de Soela-eilanden. De kroniek van Tallo' die verklaarde dat Karaeng ma'towaya bijna geheel Celebes en de Soela-eilanden veroverd had, vindt dus in het Bonggaaische tractaat bevestiging. Wel is in aanmerking te nemen dat het hier om de kusten gaat. Hetgeen in de kroniek van Tallo' aan het vorenstaande werd toegevoegd, dat Karaeng ma'towaya de oostkust van Borneo veroverde, is niet te verwerpen maar kan hier niet verder worden nagegaan.

Uit bovenstaande uiteenzetting moge duidelijk worden dat, in het algemeen gesproken, in Celebes buiten het schiereiland der Makassaren en Boegineezen Ternate de grondslagen der islamiseering heeft gelegd en Gowa er verder aan heeft gebouwd. Valentijn verzekert dat Taboengkoe en Boeton met Moena door Baboellah mohammedaansch zijn gemaakt. Is dit juist dan mag de islamiseering van den Banggaai-archipel en van Salajar wel in denzelfden tijd worden gesteld.

In Valentijn's dagen was de toestand deze geworden dat in Bwool heidenen, christenen en mohammedanen woonden, Tontoli geheel mohammedaansch was. Met Paloe stond het bedenkelijk. Het is, zegt hij, „een zeer oproerig nest, en als de vergaderplaats van alle de Mohamedaansche wargeesten, die van alle kanten hier naar toegezonden werden, en zig van daar alomter verspreiden om allerlei zaad van verwarring over de gansche kust te zaayen”.

Thans is de stand van den islam op Celebes in het kort deze: De noordarm is mohammedaansch met uitzondering van de Minahasa, waar slechts 25000 mohammedanen, meest vreemdelingen of afstammelingen van deze, zijn, terwijl in Bolaäng Mongondow de zending vorderingen maakt. De zuidarm is geheel mohammedaansch,

de zuidoostarm nagenoeg, hier wonen nog enkele duizenden heidenen en zijn enkele honderden christenen. De Banggaai-archipel is voor $\frac{2}{3}$ mohammedaansch; de oostkust om de golf van Tolo voor $\frac{3}{4}$, de afdeeling Poso voor ruim $\frac{1}{3}$. De landen om de baai van Paloe op de westkust zijn mohammedaansch, de onderafdeeling Paloe voor ruim de helft, Donggala nagenoeg geheel. Het eiland Salajar en de Boeton-archipel zijn geheel mohammedaansch.

Voor het geheele eiland is de verhouding van mohammedanen, christenen en heidenen in ronde getallen als volgt: 3350000 mohammedanen, 485000 christenen, 300000 heidenen.

§ 12. KLEINE SOENDA-EILANDEN EN ENKELE ANDERE

De mare wil dat Baboellah 72 eilanden onder zijn gezag vereenigde. Inderdaad reikte zijn gezag zeer ver. Het noordelijkste punt tot waar de invloed van Ternate doordrong, was Magindanao. Wij zagen reeds dat in het einde der 16e eeuw hier Ternataansche agenten en verbreiders van den islam aan het werk waren. In 1597 kwam Ternate de lieden van Magindanao in hun strijd tegen de Spanjaarden met een legermacht te hulp.

De Sangihe- en Talaoed-eilanden vormden de brug van de Molukken naar Magindanao. De bevolking bleef, voor zoover zij niet christen was, heidensch, de mohammedanen dateeren er van later tijd. Valentijn is over dit geval zeer uitvoerig. De islam is op Groot-Sangihe gebracht door een van Zuid-Magindanao afkomstig hoofd die in de tweede helft der 17e eeuw daar was ingetrouwd. De man was Moorsch, zegt Valentijn, „t geen hem en de zijnen voor zijn leven ook, en langer niet, op zijn verzoek toegestaan is te mogen blijven, om dan, of christen te worden, of anders naar Ternate, of elders, daar Mooren zijn, te vertrekken”. Er zijn nu nog eenige mohammedanen op Groot-Sangihe; of zij echter nakomelingen van dezen Martijn Tatantang en zijn bijloopers zijn die zich aan het bevel onttrokken, is niet te zeggen.

Naar het westen vallen nog de Soela-eilanden, ten oosten van de Banggaai-archipel te vermelden, die boven onder de veroveringen van Karaeng ma'towaya, rijksbestuurder van Gowa, genoemd werden doch bij het Bonggaaisch tractaat weder aan Ternate werden teruggegeven. De kusten zijn mohammedaansch, het binnenland is heidensch.

Gansch in het zuiden behoorde ook Solor onder Ternate. Dit eiland werd eenmaal druk bevaren. De handelaren haalden er sandelhout vandaan, evenals van het naburige Timor. Thans zijn de sandelhoutbosschen uitgeroeid en leidt de bevolking een kommerlijk bestaan, het land heeft voor den vreemdeling alle aantrekkelijkheid verloren. Wij vernemen uit een brief van een Portugeeschen missionaris van 1559 dat de islam er zich toen zeer uitbreidde, vooral door toedoen van hadji's uit Caluicu

(= Calicut) en Bengalen, vermoedelijk handelaren. De Portugeezen zonden hen naar Indië terug. Of dit het door hen gewenschte gevolg gehad heeft, kunnen wij niet uitmaken, doch thans zijn er slechts twee mohammedaansche dorpen op het eiland. Op het naburige Adonara is de toestand m. m. dezelfde.

Te Endeh aan de zuidkust van het eiland Flores, waar van oudsher de Makassaren heen voeren en waar zij ook politieken invloed hebben uitgeoefend, is een talrijke mohammedaansche bevolking waarbij zich ook inheemschen, zgn. Endehneezen hebben aangesloten. In afl. XXVI der Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau te Batavia heet het dat uit ten dienste staande gegevens, welke echter niet worden medegedeeld, blijkt dat de islam in het midden der 16e eeuw vanuit Solor in Endeh vasten voet heeft gevat. Dit is juist in den tijd dat de Portugeezen actie op Solor melden.

Het eiland Lombok behoorde reeds omstreeks 1600 tot Bali. Een compagniesstuk van 1633 noemt den koning van Bali mede koning van Balambangan op Java en van de eilanden Lombok en Soembawa. Nu was het eiland Soembawa reeds eerder door Gowa onderworpen, de vorstenhuizen sloten geregeld huwelijken met elkaar, het is dus niet twijfelachtig dat Soembawa mohammedaansch was. De kroniek van Gowa vermeldt in 1648 dat een zoon van den vorst van Salaparang — zoo noemen de Makassaren Lombok — vorst van Soembawa wordt; Lombok was dus ook mohammedaansch, sedert wanneer is onbekend.

Ten slotte een enkel woord over Bali. Er zijn ook mohammedaansche Baliërs en ze zijn een niet te verwaarloozen grootheid. Bekeering tot den islam komt weinig voor, maar dit neemt niet weg, zegt Lieftrinck, dat het mohammedanisme zich op Bali zeer langzaam maar zeker uitbreidt. De oorzaak zijn wederom de vreemdelingen welke zich met de Balische bevolking vermengen, de nakomelingen zijn dan uitsluitend mohammedanen. Wil een Baliër met een mohammedaansche vrouw huwen, dan zal hij zelf ook eerst tot den islam moeten overgaan. In Djembrana (West-Bali) hebben zich vele Javanen gevestigd die natuurlijk ook mohammedaan zijn.

§ 13. INDISCHE KENMERKEN VAN DEN ISLAM IN INDONESIE

BESLUIT

De islam bepaalt zich niet tot 's menschen verhouding tot het bovenzinnelijke, hij geeft ook een wet voor zijn gedragingen van de wieg tot het graf; hij is niet alleen een geloofsleer maar ook een volledig maatschappelijk stelsel, dat echter, op openbaring gegrond zijnde, van even volstreckte geldigheid en van gelijk gewicht is als de leer van het geloof aangaande God. De islam is dus tevens een cultuur. De mohammedaansche Wet is gegroeid; wortelende in Koran en overlevering is

zij door de juristen uitgebouwd tot zij na enkele eeuwen haar definitieven vorm had erlangd. Zij is daarin verward omdat aan latere geslachten zelfstandig onderzoek naar de bronnen des rechts is ontzegd. In de eeuwen harer vorming heeft zij elementen uit de oude wereld van den islam in zich opgenomen. Indonesië heeft daaraan geen deel meer gehad. Toen de golfslag van den nieuwen wereldgodsdienst de verre stranden van den Indischen Archipel bereikte, lag het stelsel reeds eeuwen vast; Indonesische begrippen van recht en moraal hebben er geen invloed op kunnen uitoefenen. Maar geen godsdienst, heeft prof. Snouck Hurgronje opgemerkt, vermag zijnen belijders hun ethnische kenmerken te ontnemen. Evenmin vermag hij eenmaal verworven beschaving als damp te doen vergaan. Er werken sterke, egali-seerende krachten in den islam; een stellig geloof geeft een levenshouding, het zich inleven in tal van gebruiken des dagelijkschen levens — stuk voor stuk kleinigheden, veelal uit de Wet geput — geeft een zekere plooi, die moslims, waar zij zich ook bevinden, zich onder geloofsgenooten thuis doen gevoelen. Een exclusieve houding tegen hetgeen hier buiten staat, vormt hiervan het complement. Met dat al zijn de Arabier der woestijn, de Egyptische fellah of de Indische koopman niet dezelfde. In de voorafgaande hoofdstukken is de verbreiding van den islam in den Oost-Indischen Archipel geschetst en is zijn Indische herkomst aangewezen. Het is niet aan deze plaats een verhandeling te schrijven over den islam en de beteekenis welke deze godsdienst voor zijn belijders in Indonesië bezit. Doch wel kan hier, geleid door den meest bevoegden mentor, worden aangewezen dat ook naar het innerlijke de Indonesische islam zijn Indische afkomst verraadt.

In Indië heeft de islam sji'itischen invloed ondergaan, vooral tot uiting komende in de vereering die men den martelaren Hasan en Hoesain, kleinzons van kalief Ali toedraagt. Aan de kusten van Koromandel en Malabar nemen de orthodoxe mohammedanen aan de daarmee verbonden gebruiken en plechtigheden deel. Hoe het daarmee in Goedjarat gesteld is, schijnt niet bekend te zijn; de invloed van de sji 'ah moet daar éénmaal niet minder geweest zijn dan in de landstreken die de islam later bereikte, en van Goedjarat kwamen, naar wij zagen, de mohammedaansche kooplieden die den archipel den islam brachten. Welnu, de sporen van dien Sji'itischen invloed zijn in verschillende streken, b.v. in Atjèh en op Java nog duidelijk te onderkennen.

De Indiërs hebben altijd groote voorliefde gehad voor mystieke bespiegeling, ook pantheïstische. Ook de Indische mohammedanen hebben haar beoefend; zij brachten haar naar den Archipel. De voornaamste mystieke werken die hier gelezen worden, hebben Indische auteurs of zijn uit sterk onder Indischen invloed staande kringen van het Medina der 17e eeuw afkomstig.

De populaire legenden omtrent den tijd van Moeammed en zijn eerste opvolgers vormen een zeer geliefd bestanddeel der Indonesische literaturen. Zij staan echter

ver af van de Arabische overleveringen, maar men vindt de origineelen terug in Indië.

Ten slotte toonen de vele Arabische woorden, vooral voor specifiek-mohammedaansche begrippen, die in de Indonesische talen, voor zoover door mohammedaansche volken gesproken, zijn overgenomen, door hunnen vorm dat zij door een vreemden trechter gegaan zijn. Daarbij komt nog een aanmerkelijk aantal Perzische woorden. Het een met het ander wijst wederom naar Indië; daar was nieuw-Perzisch, met Arabisch doorspekt, de hof- en algemeene verkeerstaal der mohammedaansche heerschers.

De geestelijke leiding der Indonesische mohammedanen is bijkans vier eeuwen in handen hunner Indische geloofsgenooten gebleven. De 17e eeuw bracht verandering. De Compagnie trok den handel van Indië naar den Archipel aan zich, de Indische handelaar werd verdrongen. Tegelijk werd door de algemeene vergemakkelijking van het verkeer de Archipel in nauwer contact met Arabië gebracht. De bede vaart was de koorde waarlangs een verbinding van Indonesië met de heilige plaatsen van den islam tot stand kwam. De rechtzinnigheid kon zich nu door den mond dergenen die in Mekka gestudeerd hadden, doen gelden. Als tweede factor die den Indischen invloed mee hielp verdringen, moeten de uit Hadhramaut (Zuid-Arabië) geïmmigreerden genoemd worden. Als Arabieren genoten zij bij de Indonesiërs aanzien en vereering. Al kwamen zij niet als wetgeleerden, hun stugge, ondulzame rechtzinnigheid werd nagevolgd. De enkele Indonesiërs die ten koste van ontbering en met levensgevaar het heilige land bereikten, zijn tienduizenden geworden, in korten tijd op gemakkelijke wijze overgevoerd, duizenden studeeren in Mekka of in Egypte en onderhouden het geestelijk contact met hun vaderland. „Waar deze werkingen — n.l. het ijveren van uit Mekka teruggekeerden die daar gestudeerd hadden en de invloed der Hadhramieten — zich het krachtigst deden gelden, verloor het leven der inlandsche mohammedanen veel van zijne bekoorlijke naïviteit, en nam het een somberder, stroever, vaak ook minder verdraagzaam karakter aan” (Snouck Hurgronje).

De islam is een godsdienst van ontzag; dat heeft de Indonesiërs geïmponeerd en tot willige adepten gemaakt. Hij heeft hen tegelijk opgeheven tot het besef, deelgenoot te zijn aan een wereldgodsdienst van sterk bindende kracht. Meer kon hij nieuw-bekeerden niet geven. De Indonesische volken stonden op zeer verschillend peil van beschaving toen de nieuwe cultuurbeweging tot hen kwam. De minder ontwikkelden hadden minder prijs te geven en maakten de omwenteling gemakkelijker en sneller door. Hun, die reeds een rijke beschaving bezaten, als de Javanen, kon de nieuwe cultuur, schraal als de woestijn waaruit zij was geweld, niets bieden dat daarmee vergelijkbaar was. Zij kon hen wel aftrekken van datgene waar hun hart aan hing. Het is een langzaam proces en nu nog in vollen gang.

MENARA (MINARET) VAN DE MESIGIT (MOSKEE) TE KOEDOES, MIDDEN JAVA. VAN DE ENKELE BOUW-
WERKEN, DIE ZIJN OVERGEBLEVEN UIT DE OVERGANGSPERIODE VAN DEN HINDOE-JAVAANSCHEN NAAR
DEN MOHAMMEDAANSCHEN TIJD, IS DIT IN TREFFENDE HINDOE-JAVAANSCHEN STIJL OPGERICHT
BOUWWERK EEN DER BELANGRIJKSTE.

Er zijn in Nederlandsch-Indië nog uitgestrekte gebieden, vooral in Borneo, waar uitbreiding van den islam mogelijk is. Naar het zielental gerekend, zijn zij echter weinig in vergelijking met de tientallen millioenen die reeds mohammedaan zijn. In zooverre kan men zeggen, dat de verbreiding van den islam in de breedte bijna is voltooid. In de toekomst zal de islamiseering vooral in de diepte gaan.

LITERATUUR

•

HOOFDSTUK I

ALGEMEENE OPMERKINGEN OVER DE PRAEHISTORIE

¹ Algemeene werken over praehistorie

CHILDE (V. GORDON —), *The dawn of European civilization*; second edition, London — New York, 1927.

DECHELETTE (JOSEPH —), *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*; deuxième édition, Paris, 1924—1927.

EBERT (MAX —), *Reallexicon der Vorgeschichte*; Berlin, 1924—1932.

OBERMAIER (HUGO —), *Urgeschichte der Menschheit*; Freiburg im Breisgau, 1931.

PEAKE (HAROLD — AND HERBERT JOHN FLEURE), *The corridors of time*: I, Apes and man; II, Hunters and artists; III, Peasants and potters; IV, Priests and kings; V, The steppe and the sown; VI, The way of the sea; VII, Merchant venturers in bronze; VIII, The horse and the sword; New Haven, London, Oxford 1927—1933.

SCHUCHHARDT (CARL —), *Alteuropa, Kulturen — Rassen — Völker*; dritte Auflage, Berlin, 1935.

² Algemeene werken over anthropologie:

BOULE (MARCELIN —), *Les hommes fossiles, éléments de paléontologie humaine*; deuxième édition, Paris, 1923.

EICKSTEDT (EGON VON —), *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit*; Stuttgart, 1934.

KEITH (SIR ARTHUR —), *The antiquity of man*; new edition, London, 1925.

— *New discoveries relating to the antiquity of man*; London, 1931.

³ ESCHER (B. G. —), *Algemeene geologie*; vierde druk van: *De gedaanteveranderingen onzer aarde*; Amsterdam, 1934.

⁴ Algemeene overzichten van de praehistorie van Nederlandsch-Indië:

CALLENFELS (P. V. VAN STEIN —), *Korte gids voor de praehistorische verzameling*; Jaarboek Koninklijk Bataviaasch Genootschap, II, 1934, p. 69—106.

HEINE GELDERN (ROBERT —), *Praehistoric research in Indonesia*; Annual bibliography of Indian archaeology for 1934. Kern Institute, Leyden, 1936, p. 26—38.

⁵ De nieuwste gegevens omtrent de literatuur kan men geregeld vinden in de Annual bibliography of Indian archaeology, van het Kern-Instituut te Leiden.

PARAGRAAF 1

¹ DUBOIS (EUG. —), *Pithecanthropus erectus, eine menschenähnliche Übergangsform aus Java*; Batavia, 1894; overgenomen in Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, wetenschappelijk gedeelte, 1895.

² VOLZ (W. —), *Über das geologische Alter des Pithecanthropus erectus* Dub. Globus, Band XCII Nr. 22, 12 December 1907, p. 341—342.

³ BOULE, *Les hommes fossiles* (zie onder Algemeene werken over praehistorie, nr. 2; p. 106).

⁴ SELENKA (L. — und M. BLANCKENHORN), *Die Pithecanthropus-Schichten auf Java, Geologische und palaeontologische Ergebnisse der Trinil-Expedition*; Leipzig, 1911.

⁵ KOENIGSWALD (G. H. R. VON —), *Ein fossiler Hominide aus dem Altpleistocän Ostjavas*; De ingénieur in Nederlandsch-Indië, No. 8, 1936.

⁶ DUBOIS (EUG. —), *Eenige van Nederlandschen kant verkregen uitkomsten met betrekking tot de kennis der Kendeng-fauna (fauna van Trinil)*; Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, tweede serie, XXIV, Leiden, 1907, p. 449—458.

⁷ ELBERT (JOH. —), *De nieuwste onderzoekingen over het Pithecanthropus-vraagstuk*. Voordracht

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging, Batavia, 4 Oct. 1907; *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, LXVII, 1908, p. 124—142.

- ⁸ ES (L. J. C. VAN —), *The age of Pithecanthropus*; Proefschrift Delft; Den Haag, 1931.
⁹ VOLZ (W. —), Über das geologische Alter des *Pithecanthropus erectus* Dub. *Globus*, Bd. XCII, No. 22, 12 December 1907.
¹⁰ KOENIGSWALD (G. H. R. VON —), Die fossilen Säugetierfaunen Javas; *Verhandelingen Kon. Akademie van Wetenschappen* XXXVIII Nr. 2, 1935.

PARAGRAAF 2

- ¹ OPPENOORTH (W. F. F. —), *Homo (Javanthropus) soloensis*, een pleistoceene mensch van Java. Voorloopige mededeeling; *Dienst van den Mijnbouw in Nederlandsch-Indië*, wetenschappelijke mededeelingen, No. 20, 1932.
— Een nieuwe fossiele mensch van Java; *Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap*, tweede reeks, XLIX, 1932, p. 704 e. v.
— De vondst van palaeolithische menselijke schedels op Java; *De mijn-ingenieur in Nederlandsch-Indië*, 13de jaargang, 1932, p. 106—115.
KOENIGSWALD (G. H. R. VON —), Ein neuer Urmensch aus dem Diluvium Javas; *Centralblatt für Mineralogie*, 1933, Abt. B, Nr. 1, p. 29—42.

PARAGRAAF 4

- ¹ KOENIGSWALD (G. H. R. VON —), Über altpalaeolithische Artefakte von Java; *Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap*, tweede reeks, LIII, 1936, p. 41—45.
— Early palaeolithic stone implements from Java; *Bulletin of the Raffles museum, Singapore, Straits Settlements series B*, Nr. 1, May 1936.

PARAGRAAF 6

- ¹ CALLENFELS (P. V. VAN STEIN —), De oudste werktuigen uit den Archipel; *Javabode*, 28 April 1934.
— Implements used by Solo man at least 40000 years ago? Tools associated with the mid-pleistocene Javanese. *Illustrated London News*, Aug. 18, 1934, p. 254—255.
OPPENOORTH (W. F. F. —), Een praehistorisch cultuurcentrum langs de Solo-rivier; *Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap*, tweede reeks, LIII, 1936, p. 399—411.

PARAGRAAF 7

- ¹ DUBOIS (EUG. —), (Brief aan) Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, Voorzitter van het Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie, te Amsterdam; *Mensch en Maatschappij*, XII, 1936, p. 303—304.
² OPPENOORTH, op. cit. (zie onder paragraaf 2, nr. 1).
³ DUBOIS (EUG. —), De proto-Australische fossiele mensch van Wadjak, Java; *Kon. Akademie van Wetenschappen, Amsterdam, Verslag gewone vergaderingen Wis- en Natuurkundige afdeling*, XXIX, 1929, p. 88—105, 866—887.
⁴ ANDERSSON (J. GUNNAR —), *Children of the yellow earth*; London, 1934; Chapter six, the Peking man.
⁵ KOENIGSWALD, Über altpalaeolithische Artefakte . . . , (zie onder paragraaf 4, nr. 1; p. 44).

PARAGRAAF 8

- ¹ WITKAMP (H. —), „Kjökkenmöddinger” ter Oostkust van Sumatra; *Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap*, 1920, p. 572—574.

- ² SCHÜRMANN (H. M. E. —), Kjökkenmöddinger und Palaeolithicum in Nord-Sumatra; Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, 1931, p. 905 e. v.
- ³ Notulen Bataviaasch Genootschap, 1899, p. 182.
- ⁴ CALLENFELS (P. V. VAN STEIN —), Korte gids . . . (zie onder Algem. werken over praehistorie, nr. 4; p. 13 en 18).
- ⁵ COLANI (MADELEINE —), L'age de la pierre dans la province de Hoa-binh (Tonkin); Mémoires du Service géologique de l'Indochina, XIV, 1, 1927.
— Buttes artificielles en valves de Lammellibranches (Annam septentrional); Bulletin de la société préhistorique française no. 4, 1933.
— Dépôts artificiels en valves de Pélécypodes (Nord-Annam); Archives du muséum d'histoire naturelle, 6e série, tome XI, 1934.
- CALLENFELS (P. V. VAN STEIN — AND I. H. N. EVANS), Report on cave excavations in Perak; Oudheidkundig verslag, derde en vierde kwartaal, 1926, Bijlage K.
- COLLINGS (H. D. —), Report of an archaeological excavation in Kedah, Malay Peninsula; Bulletin of the Raffles Museum, Singapore, Series B, Nr. 1, May 1936, p. 7—16.
- TWEEDIE (M. W. F. —), Report on cave excavations carried out in Bukit Chintamani near Bentong, Pahang; Bulletin als voren, p. 17—25.
- CALLENFELS (P. V. VAN STEIN —), An excavation of three kitchen middens at Guak Kepah, Province Wellesley, Straits Settlements; Bulletin als voren, p. 27—37.
— The melanesoid civilisations of Eastern Asia; Bulletin als voren, p. 41—51.
- MIJSBERG (W. A. —), Recherches sur les restes humains trouvés dans les fouilles des abris-sous-roche de Goewa-Lawa à Sampoeng et des sites préhistoriques à Bodjonegoro (Java); Hommage du Service Archéologique des Indes Néerlandaises au premier congrès des préhistoriens d'Extrême Orient à Hanoi, Batavia, 1932, p. 39—54.

PARAGRAAF 9

- ¹ HEINE GELDERN (R. —), Urheimat und früheste Wanderungen der Austronesier; Anthropos, XXVII, 1932, p. 543—619.

PARAGRAAF 10

- ¹ HOOP (A. N. J. TH. A. TH VAN DER —), Een neolithische boomschorsklopper uit Borneo; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, LXXV, 1935, p. 468—470.
- ² MALINOWSKI (BRONISLAW —), Stone implements in Eastern New Guinea; Essays presented to C. G. Seligman, London, 1934, p. 189—196.
- ³ MÜNSTERBERG (OSKAR —), Chinesische Kunstgeschichte; EBlingsen a. N., 1910, I, p. 38 (messen-geld).
KRUYT (ALB. C. —), Lapjesgeld op Celebes; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, LXXIII, 1933, afl. 2.
FISCHER (H. W. —), Ringgeld uit Korintji (Sumatra); Internationales Archiv für Ethnographie, XXI, 1913, p. 99—105.
- ⁴ FISCHER (H. TH. —), Der magische Charakter des Brautpreises; Weltkreis, Berlin 1932, Bd. II, Heft 3.
- ⁵ KRUYT (ALB. C. —), Koopen in Midden-Celebes; Mededeelingen Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Amsterdam, afd. Letterkunde, deel 56, serie B, 1923, p. 149—178.
- ⁶ HEINE GELDERN (R. —), Urheimat . . . enz. (zie onder paragraaf 9, nr. 1). Abb. 22. Heine Geldern haalt hierbij aan: Wilhelm Müller, Yap I, Hamburg, 1917, welk werk wij niet hebben kunnen raadplegen.
- ⁷ CALLENFELS (P. V. VAN STEIN —), Note préliminaire sur les fouilles dans l'abri-sous-roche du

Guwa Lawa a Sampung. Hommage du Service archéologique des Indes Néerlandaises au premier congrès des préhistoriens d'Extrême Orient à Hanoi, 1932, Batavia, 1932, p. 25—27.

- ⁸ SARASIN (PAUL —), Neue lithochrome Funde im Innern von Sumatra. Verhandlungen der Naturforschenden Gesellschaft in Basel, Band XXV, Basel, 1914, p. 97—111.

PARAGRAAF 12

- ¹ CALLENFELS (P. V. VAN STEIN —), Note préliminaire ... enz. (zie paragraaf 10, nr. 7).
² HEEKEREN (H. R. VAN —), Prehistorisch grottenonderzoek in Besoeeki (Java), A. De Goea Petpoeroeh nabij Pradjekan. Djawa, XV, 1935, Nr. 4 en 5.
— Ontdekking van het Hoa-binhien op Java. De Goea Mardjan nabij Poeger (Besoeeki); Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, LXXVII, 1937, p. 269—276.

PARAGRAAF 13

- ¹ KOENIGSWALD (G. H. R. VON —), Das Neolithicum der Umgebung von Bandoeng; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, LXXV, 1935, p. 394—419.
² ZWIERZYCKI (J. —), Een vondst uit de paleolithische cultuurperiode in een grot in Boven-Djambi. De Mijn-ingenieur, VII, 1926, p. 63—67.

PARAGRAAF 14

- ¹ SARASIN (P. und F. —), Versuch einer Anthropologie der Insel Celebes; I. Die Toala-Höhlen von Lamontjong; Wiesbaden, 1905.
² CALLENFELS (P. V. VAN STEIN —), Grepn uit de prehistorie van Oost-Azië. Het Toala-vraagstuk; Javabode, 7 April, 14 April, 23 April, 2 Mei, 5 Mei, 11 Mei, 26 Mei, 31 Mei, 19 Juni 1934.
³ HEEKEREN (H. R. VAN —), Ara, een nieuwe praehistorische vindplaats in Zuid-Celebes. Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, tweede reeks, LIV, 1937, Nr. 1, Januari 1937, p. 30—33.

PARAGRAAF 15

- ¹ SARASIN (F. —), Beiträge zur Prähistorie der Inseln Timor und Roti. Mit einem einleitenden Grabungs- und Fundbericht von Alfred Bühler. Verhandlungen der Naturforschenden Gesellschaft in Basel, Band XLVII.

PARAGRAAF 16

- ¹ GOLOUBEV (V. —), L'âge du Bronze au Tonkin et dans le Nord-Annam; Bulletin de l'Ecole d'Extrême Orient, XXIX, 1929, p. 1—46.
— L'archéologie du Tonkin et les fouilles de Dong-So'n. Hanoi, 1937.
HEINE GELDERN (R. —), Vorgeschichtliche Grundlagen der Kolonialindischen Kunst; Wiener Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte Asiens, Band VII, 1934, p. 5—40.
² STUTTERHEIM (W. F. —), Eene mededeeling omtrent de hier genoemde statiebijl, van de hand van W. F. S., zal verschijnen in Djawa, December 1936.
³ BOSCH (F. D. K. —), Aanwinsten van de archaeologische collectie van het Bataviaasch Genootschap, 5, een bronzen urn van Korintji; Oudheidkundig verslag, II en III kwartaal 1922, Batavia, 1923, Bijlage G.
⁴ R[OUFFAER] (G. P. —), Keteltrommen (bronzen); Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië. (Het artikel gedateerd September 1917.)
HEGER (F. —), Alte Metalltrommeln aus Südost-Asien, Leipzig, 1902.
Zie ook Goloubew, onder nr. 1 in deze paragraaf.
⁵ HOEVELL (G. W. W. C. VAN — EN J. D. E. SCHMELTZ), Mitteilungen über die Kesseltrommel

- zu Bontubangun (Insel Saleyer); Internationales Archiv für Ethnographie, XVI, 1904, p. 155—157 en 158—161.
- ⁶ HOEVELL (G. W. W. C. VAN —), De Kei-eilanden; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, XXXIII, 1890, p. 102 e. v. (zie voor de keteltrommen p. 153—155).
- ⁷ NIEUWENKAMP (W. O. J. —), De trom met de hoofden te Pedjeng op Bali. Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde van N.-I., 7, VII, 1908, p. 319—338.
- ⁸ HUYSER (J. G. —), Moko's; Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw, 16e jaargang 1931/32, p. 225, 279, 309, 337.
- ⁹ SANDE (G. A. J. VAN DER —), Nova Guinea; résultats de l'expédition scientifique néerlandaise à la Nouvelle-Guinée en 1903 sous les auspices d'Arthur Wichman, Vol. III, Ethnography and anthropology, p. 228—229.
- ¹⁰ HEINE GELDERN (R. —), Über Kris-Griffe und ihre mythischen Grundlagen; Ostasiatische Zeitschrift, 1932, p. 256—292.
- ¹¹ HOOP (A. N. J. Th. A. TH. VAN DER —), Megalithic remains in South-Sumatra; dissertatie, Utrecht, 1932; p. 133 e. v.
- ¹² ROUFFAER (G. P. —), Waar kwamen de raadselachtige Moetisalah's (Aggri-kralen) in de Timorgroep vandaan? Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde van N.-I., 1899, p. 409—675.
- BECK (H. C. —), Notes on sundry Asiatic beads; Man, October 1930, p. 166 e. v.
- ¹³ TUYN (J. VAN —), De batoe-manik van Oost-Palembang en de Noordelijke Lampongsche Districten. De mijn-ingenieur, 1932, 2, p. 20 e. v.
- ¹⁴ NIEUWENHUIS (A. W. —), Quer durch Borneo; Leiden, II, 1907, p. 231.
- ¹⁵ SANDE (G. A. J. VAN DER —), op. cit. (zie onder nr. 9 in deze paragraaf; p. 224 e. v.).

PARAGRAAF 17

- ¹ EBERT (MAX), Reallexicon... (zie onder Algemeene werken over praehistorie, nr. 1, sub voce „Bronzeguß“, „Bronzetechnik“ en „Legierung“).

PARAGRAAF 18

- ¹ DECHELETTE (JOSEPH —), Manuel... (zie onder Algemeene werken over praehistorie, nr. 1, II, Archéologie celtique ou protohistorique, première partie: age du bronze, chap. XIII).
- ² HEINE GELDERN (R. —), Vorgeschichtliche Grundlagen... enz. (zie onder paragraaf 16, nr. 1, p. 27—28).
- Polynesier und Indogermanen; Zeitschrift für Rassenkunde und ihre Nachbargebiete, II, Stuttgart, Aug. 1935, p. 314—317.
- ³ KROM (N. J. —), Het oude Java en zijn kunst; Haarlem, 1923, p. 38.
- ⁴ KOHLBRUGGE (J. H. F. —), Tier- und Menschenantlitz als Abwehrzauber; Bonn, 1926.
- ⁵ GOLOUBEV (V. —), L'age du Bronze... enz. (zie onder paragraaf 16, nr. 1).
- ⁶ TICHELMAN (G. L. —), Beschrijving van een heiden-Bataksch begrafenisceremonieel in Simeloen-
goen (Sumatra's Oostkust); Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, LXXVI, 1936, p. 321—327.

PARAGRAAF 19

- ¹ SANDE (G. A. J. VAN DER —), op. cit. (zie onder paragraaf 16, nr. 9, p. 225 e. v.).
- ² HEINE GELDERN (R. —), Vorgeschichtliche Grundlagen... enz. (zie onder paragraaf 16, nr. 1, p. 27).

PARAGRAAF 20

- ¹ SCHMIDT (P. W. — S.V.D.), Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde; Heidelberg, 1926.
- ² SCHMIDT (P. W. — S.V.D.), Die Mon-Khmer-Völker, ein Bindeglied zwischen Völkern Zentralasiens und Austronesiens. Braunschweig, 1906.

- ³ HEVESY (WILHELM VON —), Finnisch-Ugrisches aus Indien; es gibt keine austrische Sprachenfamilie — das Vorarische Indien teilweise Finnisch-Ugrisch; Wien, 1932. Bespreking hiervan door G. Coedès in Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême Orient, XXXII, Hanoi, 1932, p. 580—581.
- ⁴ KERN (H. —), Taalkundige gegevens ter bepaling van het stamland der Maleisch-Polynesische volken; Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Amsterdam, afdeeling Letterkunde, derde reeks, zesde deel, 1889.
- ⁵ KROM (N. J. —), Het oude Java en zijn kunst; Haarlem, 1923, p. 9—10.
- ⁶ GONDA (J. —), Austrisch en Arisch, het belang van de kennis der Austrische talen, voornamelijk voor de Indische philologie. Inaugureele rede, Utrecht, 1932.

PARAGRAAF 21

- ¹ FINN (D. J. — S.J.), Archaeological finds on Lamma island near Hong Kong; The Hong Kong Naturalist III, 3 & 4, Dec. 1932; IV, 1, April 1933; IV, 2, Dec. 1933; V, 1, March 1934; V, 2, June 1934; V, 3, Nov. 1934; V, 4, Dec. 1934; VI, 1, May 1935; VI, 2, July 1935; VI, 3 & 4, Dec. 1935; VII, 1, April 1936; VII, 2, June 1936; VII, 3 & 4, Dec. 1936.
- ² CALLENFELS (P. V. VAN STEIN —), Report on cave excavations in Perak (zie onder paragraaf 8, nr. 5).
- ³ COLANI (MADELEINE —), Céramique; procédés anciens de décoration. Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême Orient, XXXIII, 1933, fasc. 1.
- ⁴ WIELENGA (D. K. —), Doodencultus op Soemba; De Macedoniër, Zendingstijdschrift, XXVII, 1923, Nr. 10, p. 297 e.v. Een aanvulling hierop, zonder vermelding van schrijver: „Begraven op Soemba”, Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde van N.-I., 82, 1926, p. 576.
- ⁵ KRUYT (ALB. C. —), L'immigration préhistorique dans les pays des Toradjas Occidentaux; Hommage du Service Archéologique des Indes Néerlandaises au premier congrès des préhistoriens d'Extrême Orient à Hanoi, 1932, Batavia, 1932, p. 1—15.
- ⁶ FLINES (E. W. VAN ORSOY DE —), De keramische verzameling; Jaarboek Bataviaasch Genootschap, III, 1936, p. 206—218.

PARAGRAAF 22

- ¹ HOOP (A. N. J. TH. A TH. VAN DER —), Megalithic remains . . . (zie onder paragraaf 16, nr. 11).
VONK (H. W. —), De „batoe tatahan” bij Air Poear (Pasemah-landen), met naschrift van P. V. van Stein Callenfels; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, LXXIV, 1934, afl. 2, p. 296—300.
- ² HEINE GELDERN (R. —), Vorgeschichtliche Grundlagen . . . (zie onder paragraaf 16, nr. 1).
COLANI (MADELEINE —), Mégalithes du Haut-Laos (Hua Pan, Tran Ninh); Paris, 1935.
- ³ STEINMETZ (H. E. —), Oudheidkundige beschrijving van de afdeeling Bandawasa (Residentie Besoeeki); Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 1898, p. 1 e.v.
HEEKEREN (H. R. VAN —), Megalithische overblijfselen in Besoeeki; Djawa, Juli 1931, p. 1 e.v.
- ⁴ BIE (C. W. P. DE —), Verslag van de uitgraving der steenen kamers in de doesoen Tandjoeng Ara, Pasemah-hoogvlakte. Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, LXXII, 1932, p. 626—635.
HOOP (A. N. J. TH. A TH. VAN DER —), Steenkistgraven in Goenoeng Kidoel; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, LXXV, 1935, afl. 1, p. 83—100.
— Een steenkistgraf bij Cheribon; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, LXXVII, 1937, afl. 2, p. 277—279.
SOEPARDI (R. —), Kalang-graven; Het Bosch, Tijdschrift, uitgegeven door den Bond van ongegradeerd boschpersoneel, II, 1934 p. 325—338.
- ⁵ MOOJEN (P. A. J. —), Steenen doodkisten op Bali; Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw, 1928-'29, p. 313 e.v.

- * KRUYT (ALB. C. —), De berglandschappen Besoa en Napoe in Midden-Celebes; Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, 1908, p. 1271 e.v.
- Het landschap Bada in Midden-Celebes; Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, 1909, p. 349 e.v.
- KAUDERN (W. —), I Celebes Obygder; Stockholm, 1921, I, p. 413, 468, 469, 489, 494, 495, 497, 498, 538.
- 7 HOOP (A. N. J. TH. A TH. VAN DER —), Megalithic Remains... (zie onder paragraaf 16, nr. 11, p. 63—64).
- * STUTTERHEIM (W. F. —), Het zoogenaamde lingga-heiligdom van den Argapoera op Java; Verslag derde congres Oostersch Genootschap, Leiden, 1923, blz. 28 e. v.
- KROM (N. J. —), Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst; 's-Gravenhage, 1923, II, p. 372 seq.
- * STUTTERHEIM (W. F. —), Gids voor de Oudheden van Soekoe en Tjeto; Solo, 1930.
- Oudheidkundige Aanteekeningen XIII, XIV, XV; Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, 86, Den Haag, 1930, p. 557—567.
- Een Oud-Javaansche Bhima-cultus; Djawa, XV, 1935, p. 37—64.
- ¹⁰ WILKEN (G. A. —), Iets over de beteekenis van de ithyphallische beelden bij de volken van den Indischen archipel; Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, 1886, p. 393—401.
- ¹¹ SCHRODER (E. E. W. G. —), Nias, ethnographische, geographische en historische aanteekeningen en studiën; Leiden, 1917.
- ¹² STAVEREN (J. A. VAN —), De Rokka's van Midden Flores; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, LVII, 1916, p. 117 e.v.
- SUCHTELEN (B. C. C. M. M. VAN —), Endeh (Flores); Mededeelingen van het Bureau voor de Bestuurszaken der Buitengewesten, bewerkt door het Encyclopaedisch Bureau, afl. XXVI, Weltevreden, 1921.
- ARNDT (P. P. —, S.V.D.), Die Megalithenkultur der Nad'a (Flores); Anthropos, 1932, I—II, p. 11 e. v.
- ¹³ KATE (H. TEN —), Verslag eener reis in de Timorgroep en Polynesië; Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, 1894, p. 195, 333, 541, 659, 765.
- WITKAMP (H. —), Een verkenningstocht over het eiland Soemba; Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, 1912, p. 744, 1913, p. 8, 488, 619.
- KRUYT (ALB. C. —), Verslag van een reis over het eiland Soemba; Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, 1921, p. 513 e. v.
- VERSCHOOR VAN NISSE (J. —), Begraven op Soemba; Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, 1926, p. 576 e. v.
- ¹⁴ HEINE GELDERN (R. —), Die Megalithen Südostasiens und ihre Bedeutung für die Klärung der Megalithenfrage in Europa und Polynisien; Anthropos, XXIII, 1928, p. 276—315.
- ¹⁵ PERRY (W. J. —), The megalithic culture of Indonesia; Manchester, 1918.
- The children of the sun; London, 1923.
- ¹⁶ KOHLBRUGGE (J. H. F. —), Systematisch en beschrijvend leerboek der volkenkunde; Den Haag, 1930; zie register sub voce „steenhouwend volk”.

PARAGRAAF 23

- ¹ ESCHER (B. G. —), Algemeene geologie; Amsterdam, 1934, Hoofdstuk XVI, geologische tijdrekening.
- ² KOENIGSWALD (G. H. R. VON —), Zur Stratigraphie des javanischen Pleistocän; De ingenieur in Nederlandsch-Indië, Nr. 11, 1934, IV, 185—201.
- ³ CALLENFELS (P. V. VAN STEIN —), Bijdrage tot de chronologie van het neolithicum in Zuid-Oost-Azië; Oudheidkundig Verslag 1926, derde en vierde kwartaal, bijlage J, p. 174—180.
- ⁴ HEINE GELDERN (R. —), Die Steinzeit Südostasiens. Sitzungsberichten der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Jhrg. 1926—1927.

- Ein Beitrag zur Chronologie des Neolithicums in Südostasien. Festschrift P. W. Schmidt, Herausgeber W. Koppers, Wien, 1928, p. 809 e. v.
- Urheimat . . . (zie onder paragraaf 9, nr. 1, p. 599 e. v).
- * GOLOUBEV (V. —), L'age du Bronze . . . (zie onder paragraaf 16, nr. 1).

HOOFDSTUK II—VII

De „Hindoe-Javaansche Geschiedenis" van Prof. Dr. N. J. Krom, in 1931 in tweede druk verschenen, behandelt hetzelfde tijdperk met zooveel mogelijk volledige opgave van daarop betrekking hebbende bronnen-uitgaven, boeken en artikelen. De belangstellende lezer wordt daar ter plaatse dus uitvoeriger ingelicht, dan hier met eenige mogelijkheid het geval zou kunnen zijn.

Van wat in de sedert verloopen zes jaren verschenen is, volgt hier het voornaamste, waarmee in het thans gegeven overzicht rekening is gehouden.

Voor het oudere stuk van de geschiedenis van den Archipel zijn van belang artikelen van Chhabra in Journ. Asiat. Soc. Bengal (1935), Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. 73 (1933), Nilakanta Sastri aldaar 76 (1936), Lévi in Journ. Asiat. 228 (1936).

Voor de geschiedenis van Sumatra, in het bijzonder Ciriwidjaya, en van de Çailendra's, artikelen van Coedès, Devaprasad Ghosh, Majumdar, Przyluski in Journ. Great. Ind. Soc. 1—3 (1934—'36), van Majumdar in Bull. Ec. Franç. d'Extr. Or. 33 (1934), van Nilakanta Sastri in Tijdschr. Bat. Gen. 72 (1932) en 75 (1935), van Bosch in Oudh. Verslag Ned. Ind. over 1930, van Ferrand in Journ. Asiat. 221 (1932), van Wellan in Tijdschr. Aardr. Gen. 51 (1934), van Tideman in Uitg. Bataksch Inst. 23 (1936), benevens eenige afzonderlijk uitgegeven brochures van Schnitger over de oudheden van Palembang, Padang Lawas en aan de Batanghari (1935—'36).

Voor de geschiedenis van Java, vooral die der latere eeuwen, artikelen van Moens, Poerbatjaraka, Schnitger, Stutterheim in Tijdschr. Bat. Gen. 72—76 (1932—'36), van beide laatstgenoemden, Berg en Van Naerssen in Bijdr. Kon. Inst. 88—90 (1931—'33) en 92 (1935), Van Stein Callenfels in Med. Kon. Akad. v. Wet. 78 (1934).

Voor de Chineesche berichtgeving der veertiende en vijftiende eeuw artikelen van Duyvendak in Verh. Kon. Akad. v. Wet. 32 (1933) en van Pelliot in T'oung Pao 30 (1933); voor Balische oorkonden van Stutterheim in Acta Orient. 12 (1934) en Goris in Djawa 16 (1936).

Voorts bevatten de Leidsche dissertaties van Chang (1933) en Van Leur (1934) gegevens over den handel, Bernet Kempers (1933) over de kunst, en Ray (1936) over den godsdienst, terwijl voor de verhouding met Voor-Indië dienstig zijn Banerji, History of Orissa (1930) en Nilakanta Sastri, The Colas (1935 enz.). Geen rekening kon meer worden gehouden met Majumdar, Suvarnavipa (1937) en nieuwe beschouwingen van Moens in Tijdschr. Bat. Gen. 77 (1937).

Ten slotte worde erop gewezen, dat de Annual Bibliography of Indian Archaeology van het Instituut Kern ook de oude geschiedenis omvat.

HOOFDSTUK VIII

Algemeene werken:

KROM (N. J. —), Hindoe-Javaansche geschiedenis; tweede druk, 's Gravenhage, 1931.

GROENEVELDT (W. P. —), Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources, Verh. Bat. Gen. XXXIX 1e ged.; Batavia 1877.

TIELE (P. A. —), De Europeërs in den Maleischen Archipel I tot V in: Bijdr. Kon. Inst. 4, I, 321 e.v., 4, III, 1 e.v., 4, IV, 260 e.v., 395 e.v., 4, V, 153 e.v.; in deze artikelenreeks zijn de Portugeesche en Spaansche bronnen genoemd en verwerkt. Zie nu ook DAMES (M. L. —), The book of Duarte Barbosa, in: Hakluyt Society Second Series no. XLIV (vol. I, 1918), en no. XLIX (vol. II, 1921); Fransche vertalingen van bronnen betreffende Malaka, in: FERRAND (G. —), Malaka, 1e Malayu et Malayur, Journ. Asiat. Série XI T. XI p. 391 e.v., T. XII p. 51 e.v.

- Voor een opgave van Portugeesche en Spaansche bronnen, uitvoeriger dan Tiele en bijgewerkt: ROUFFAER (G. P. —), Wanneer is Madjapahit gevallen? Appendix I in: Bijdr. Kon. Inst. 6, VI, 145 e.v.
- SNOUCK HURGRONJE (C. —), Arabië en Oost-Indië; Leiden, 1907; *dez.*, De Islam in Nederlandsch Indië in: Verspr. Geschr. IV, II, 359 e.v.
- Kort overzicht van het tijdperk van godsdienstovergang in:
- SCHRIEKE (B. J. O. —), Het boek van Bonang; Utrecht, 1916, p. 1 e.v.
- Grafschrift van LÉRAN: MOQUETTE (J. P. —), De oudste Mohammedaansche Inscriptie op Java, n.m. de Grafsteen te Lérán, Handelingen Eerste Congres Taal-, Land- en Volkenkunde van Java; Weltevreden, 1921, p. 391 e.v. Zie ook P. RAVAISSÉ, L'inscription coufique de Lérán à Java, in: Tijdschr. Bat. Gen. LXV, 1, p. 668 e.v.
- PERLAK en SAMOEDRA: The book of Ser Marco Polo, ed. Yule; derde druk, Londen, 1929, II, p. 284 e.v.
- MOQUETTE (J. P. —), De eerste vorsten van Samoedra-Pasè, in: Rapporten Oudheidk. Dienst Nederl. Indië, 1913, p. 1 e.v.
- Voyages d' Ibn Batoutah, ed. De Frémery et Sanguinetti; Parijs, tome IV, 1879, p. 229 e.v., 304 e.v.
- Inscriptie van TRENGGANOE: PATERSON (H. S. —), An early Malay inscription from Trengganu.
- BLAGDEN (C. O. —), A note on the Trengganu inscription, in: Journ. Mal Branch R. A. S., vol. II, p. 252 e.v., 258 e.v.
- MALAKA (buiten de reeds genoemde algemeene werken):
- ROUFFAER (G. P. —), Was Malaka emporium vóór 1400 A.D., genaamd Malajoer? enz., in: Bijdr. Kon. Inst., dl. 77, p. 1, 359.
- Praalgraven in PASÈ en GRESIK: MOQUETTE (J. P. —), De grafsteenen te Pasè en Grissee vergeleken met dergelijke monumenten uit Hindoestan, in: Tijdschr. Bat. Gen. LIV, 536 e.v.
- MOLUKKEN: VALENTIJN (F. —), Oud en Nieuw Oost-Indiën; Dordrecht, I, 1724.
- De landvoogdije Amboina, idem, II, 1724, III, 1e stuk, 1726
- Banda, Celebes, enz., idem III, 2e stuk, 1726
- JAVA: ROUFFAER (G. P. —), Wanneer is Madjapahit gevallen?, in: Bijdr. Kon. Inst. 6, VI, p. 111 e.v.
- SOENDA: DJAJADININGRAT (H. —), Critische beschouwing van de Sadjarah Banten; Haarlem, 1913.
- GAJOLAND: SNOUCK HURGRONJE (C. —), Het Gajoland en zijne bewoners; Batavia, 1903, p. 74 e.v.
- FILIPPIJNEN: SALEEBY (N. M. —), The history of Sulu; Manila 1908. Van belang om de oude Spaansche berichten die er in Engelsche vertaling worden aangehaald, overgenomen uit de serie van Blair en Robertson, The Philippine Islands.
- BORNEO: CENSE (A. A. —), De Kroniek van Bandjarmasin; Santpoort, 1928.
- MALLINCKRODT (J. —), Het adatrecht van Borneo; Leiden, 1928.
- CELEBES: VALENTIJN (F. —), Oud en Nieuw Oost-Indiën; enz., zie boven
- MATTHES (B. F. —), Over de Wadjoreezen met hun handels- en scheepswetboek; Makassar, 1869.
- LIGTVOET (A. —), Transcriptie van het Dagboek der Vorsten van Gowa en Tello, met vertaling en aantekeningen, in: Bijdr. Kon. Inst. 4, IV, 1 e.v.
- STAPEL (F. W. —), Het Bongais verdrag; Groningen, 1922.

INHOUD

EERSTE HOOFDSTUK

DE PRAEHISTORIE

Algemeene opmerkingen over de praehistorie	9
§ 1. De <i>Pithecanthropus erectus</i>	13
§ 2. De <i>Homo soloensis</i>	18
§ 3. De oudste culturen van Java	19
§ 4. Het Chelléen van de Djetis-laag	21
§ 5. Artefacten van de Trinil-laag	22
§ 6. Artefacten van de Ngandong-laag	22
§ 7. Menschen en artefacten	25
§ 8. Het mesolithicum	27
§ 9. Het neolithicum	30
§ 10. Het normaal-neolithicum	34
§ 11. Het Papoea-neolithicum	49
§ 12. Afwijkende neolithische culturen; de grot van Sampoeng	53
§ 13. De cultuur van het meer van Bandoeng	57
§ 14. De Toala-grotten	59
§ 15. De schuilplaatsen van Timor en Roti	60
§ 16. De bronstijd	61
§ 17. De metaaltechniek in den bronstijd	74
§ 18. Het ornament in den bronstijd	78
§ 19. Verbreiding en oorsprong van de bronscultuur	85
§ 20. De theorie van Kern	87
§ 21. Pottenbakkerij en weefkunst	93
§ 22. De megalithen	98
§ 23. Chronologie	108

HET HINDOE-TIJDPERK

TWEEDE HOOFDSTUK

De oudste rijken (eerste tot zesde eeuw)	117
--	-----

DERDE HOOFDSTUK

Çriwidjaya en de Çailendra's (zevende tot negende eeuw)	143
---	-----

VIERDE HOOFDSTUK

Medang (tiende eeuw)	171
--------------------------------	-----

VIJFDE HOOFDSTUK

Airlangga en Kadiri (elfde tot twaalfde eeuw)	203
---	-----

ZESDE HOOFDSTUK

Singhasari (dertiede eeuw)	231
--------------------------------------	-----

ZEVENDE HOOFDSTUK

Madjapahit (veertiende tot vijftiende eeuw)	259
---	-----

DE VERBREIDING VAN DEN ISLAM

ACHTSTE HOOFDSTUK

§	1. De eerste eeuwen van den Islam	305
§	2. De eerste Mohammedaansche rijken in Noord-Sumatra	306
§	3. De steen-inscriptie van Trengganoe	316
§	4. De stichting van Malaka. De islam in het begin der vijftiende eeuw	320
§	5. Bij de komst der Portugeezen	327
§	6. Java	332
§	7. Soenda. Madoera	335
§	8. Sumatra van de vijftiende eeuw tot heden. De eilanden tusschen Sumatra en Borneo	342
§	9. Borneo en de Filippijnen	346
§	10. De groote Oost	350
§	11. Celebes	355
§	12. Kleine Soenda-eilanden en enkele andere	359
§	13. Indische kenmerken van den islam in Indonesië. Besluit	360
LITERATUUR		367

